

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย 'ตุลาการภิธรรม' ครั้งที่ ๑

เรื่อง

ใจความสำคัญของพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

หัวข้อที่อาทมาได้รับมอบหมายสำหรับทำการอบรมในที่นั้น เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า คือ "หลักพระพุทธศาสนา, วิธีการปฏิบัติ, และศีลธรรม" จากหัวข้อนี้ เราจะเห็นได้ว่าการแยกเป็น *พุทธศาสนา* และ *ศีลธรรม* ทั้งสองหัวข้อนี้ กล่าวได้ว่าเป็นวิชาความรู้ที่จำเป็นแก่บุคคลทั่วไปทุกประเภท และจำเป็นแก่บุคคลที่กำลังจะปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญโดยตรงของคนทุก ๆ ประเภทด้วย. แต่สำหรับในวันแรกนี้, อาทมาอยากจะชี้ให้เห็น ความ

แตกต่างกันระหว่างของสองสิ่งนี้เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงให้หัวข้อ
 ถ้อยคำในวันนั้นว่า “พุทธศาสนานั้นคืออะไร?” เพื่อเราจะได้เข้าใจสิ่งที่
 เรียกว่าพุทธศาสนาให้ชัดเจนเป็นประการแรก. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังอยากจะทำการ
 เปรียบเทียบป้องกัน ในระหว่างสิ่งที่เรียกกันว่า “ศาสนา” กับ “ศีลธรรม”
 พอเป็นหลักประกันความไม่แปรผันเสียก่อน.

ขอได้ยินคำว่าศาสนา, ท่านทั้งหลายก็คงจะรู้สึกหรือสันนิษฐานเอา
 ได้ว่า คำว่า ศาสนามีความหมายเป็นไปไต่กว้างหรือลึกลงกว่าคำว่า
 ศีลธรรม. คำว่า ศีลธรรม หมายถึงข้อปฏิบัติซึ่งเกี่ยวกับประโยชน์สุขในโลกนี้
 ในขั้นที่เป็นพื้นฐานทั่วไปมากกว่าอย่างอื่น ; และศีลธรรมเป็นหลักปฏิบัติ
 ที่กล่าวได้ว่ามีอยู่ตรง ๆ กันทั่ว ๆ ไปแทบทุกศาสนา. ส่วนคำว่า ศาสนา นั้น
 หมายถึงระเบียบวิธีปฏิบัติในขั้นสูง และมีความผิดแผกแตกต่างกันออกไป
 โดยเฉพาะเป็นศาสนาหนึ่ง ๆ ที่เดียว. ที่เห็นได้ชัด ๆ ง่าย ๆ เราจะเห็นได้ว่า
 คำว่า ศีลธรรมย่อหมายถึงระเบียบการปฏิบัติเพียงเท่าที่เราจะเรียกได้ว่า เป็น
 การทำให้เป็นคนดี เช่น มีศีล มีสัจจะ มีกตัญญูทุกเวที มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นไป
 เพื่อเบียดเบียนตนหรือคนอื่น ตามหลักที่สังคมทั่ว ๆ ไปต้องการ แต่เมื่อได้
 ปฏิบัติครบถ้วนตามนั้นแล้ว ก็มีศีลธรรมก็แล้ว บัญหาก็ยังงมีเหลืออยู่ว่า
 คนนั้นยังไม่พ้นทุกข์ หรือหมดปัญหาที่เกิดมาจากความเกิดแก่เจ็บตาย ยังไม่
 พ้นทุกข์ ไม่พ้นจากการเบียดเบียนของกิเลส โดยเฉพาะคือ โสภะ โทสะ
 โมหะ. อำนาจของศีลธรรมได้สิ้นสุดลงเสียก่อนที่จะกำจัด โสภะ โทสะ โมหะ
 ให้สิ้นไปได้ และไม่สามารถจะกำจัดความทุกข์อันเกิดจากความเกิดแก่เจ็บตาย

เป็นกันได้. ส่วนขอบเขตหรือหน้าที่ของศาสนานั้น ยังไปได้ไกลต่อไปอีก : โดยเฉพาะพุทธศาสนาของเราย่อมมุ่งหมายโดยตรง ที่จะกำจัดกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะให้สิ้นเชิง หรือดับความทุกข์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นปัญหาขึ้นจากความ เกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ให้สูญสิ้นไป. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา ไปไกลกว่าศีลธรรม เช่นนี้ จึงเป็นการชี้ให้เห็นไ้ชัด ๆ ว่า ศาสนากับศีลธรรมนั้น ต่างกันอย่างไร. โดยเฉพาะ พุทธศาสนา ไปได้ไกลกว่าศีลธรรมสากลของโลกทั่ว ๆ ไป อย่างไร. เมื่อเราเข้าใจความแตกต่างระหว่างคำว่า ศาสนา กับคำว่า ศีลธรรม คงนั้นแล้ว เราจะได้สนใจกับสิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา โดยเฉพาะกันสืบไป.

เมื่อตั้งปัญหาว่า พุทธศาสนาคืออะไร. อากมาอยากจะให้คำจำกัด ความ หรือบทนิยามที่เหมาะสมแก่ท่านทั้งหลายในที่นี้ ที่สุด ว่า "พุทธศาสนา คือวิชารวมทั้งระเบียบปฏิบัติสำหรับจะให้เราทราบว่าอะไรเป็นอะไร" เท่านั้นเอง. ผู้ที่จำเป็นจะต้องรับการอบรมทางพุทธศาสนาอาจจะเข้าใจว่า ถ้าอย่างนั้นตัวเอง ก็เป็นผู้ที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรไป คงนั้นหรือ. อากมาก็อยากจะยืนยันว่าเรื่อง มันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ : ถ้าใครรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องครบถ้วนลึกซึ้ง ถึงที่สุดแล้ว คนนั้นชื่อว่ารู้พุทธศาสนาถึงที่สุดด้วยเหมือนกัน. ขอให้ทำความเข้าใจในคำจำกัดความที่ว่า พุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติสำหรับให้ เราว่าอะไรเป็นอะไร ใ้หม่มากเป็นพิเศษ. ที่ได้วางหลักเกณฑ์คงนี้ ก็เพื่อประโยชน์ ที่จะให้ท่านทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาได้โดยเร็ว หรือโดยง่ายนั่นเอง ไม่ใช่เป็นการเล่นโวหาร ใ้เปลืองเวลา และว่าโดยที่แท้จริงแล้วก็เป็คำจำกัดความที่ถูกต้องที่สุด ตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า หรือของพระพุทธศาสนา.

คำที่ว่า ให้อะไรเป็นอะไร นั้น มีความหมายลึกซึ้งมาก.

เกี่ยวพันกันทั้งหลายลองพิจารณาดูว่า เรารู้จักว่าอะไรเป็นอะไรกันหรือเปล่า แม้แต่จะรู้จักว่า ตัวของตัวเองนั้นเป็นอะไร ชีวิตนี้คืออะไร การงานคืออะไร หน้าที่หรืออาชีพคืออะไร แม้ที่สุดแต่เงินทองทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของเกียรติยศ ชื่อเสียงเหล่านี้ ก็อะไรก็ตาม. ถ้าใครกล้ายืนยันว่า รู้ดีที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร ก็ลองพิจารณาดูให้ดี ๆ หรือหิ้งคำอธิบายคุณต่อไป ว่าตามความหมายอันแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้คืออะไรกันแน่. ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมะ ว่าใครเป็นผู้รู้ธรรมะแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเขารู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร. คือถ้าผู้ใด รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร ผู้นั้นจะเป็นผู้รู้พุทธศาสนา. ถ้ารู้หมดจนสิ้นเชิง ก็เท่ากับว่า รู้พุทธศาสนาหมดจนสิ้นเชิงได้; เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรจริงๆ แล้ว เราย่อมไม่ปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวง แต่ย่อมจะปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง. เมื่อปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวงแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้. เกี่ยวนี้ เรายังไม่รู้จักสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่มีมันเป็นจริง ว่ามันเป็นอะไร เราจึงปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวงไม่มากนักน้อย ความทุกข์ก็เกิดขึ้นตามส่วน. ตัวอย่างเช่น ไม่รู้จักว่าชีวิตนี้คืออะไร หน้าที่การงานคืออะไร เราย่อมปฏิบัติผิด ต่อสิ่งเหล่านี้ และความทุกข์ก็ต้องเกิดขึ้นตามส่วนที่ไม่รู้. การที่รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร นั้น เป็นเครื่องช่วยให้เราปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวงโดยตรง.

เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติหลักของพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่า **การปฏิบัติพุทธศาสนาที่สาม** ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงนั่นเอง เพราะถ้าเราปฏิบัติจนถึงกับรู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร

เสียแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องปฏิบัติอะไรอีกต่อไป. ขอให้ฟังให้ชัดเจน หรือให้คิด ในที่ตรงนี้อีกครั้งหนึ่ง ว่าการปฏิบัติของเรา นั้น เราปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร กามที่เป็นจริงอย่างไร เท่านั้น. ถ้าลงได้รู้ในเรื่องนี้แล้ว การปฏิบัติก็ไม่จำเป็นอะไรต่อไปอีก. การปฏิบัติอย่างที่เรียกกันว่า ปฏิบัติศีล สมาธิ บัญญา ปฏิบัติกรรมฐานภาวนาอะไรก็ตาม ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่มุ่งผลในที่สุด เพื่อให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ก็ย่อมหมายถึงการบรรลุมรรคผล ชั้นโคธันหนึ่ง หรือถึงที่สุด เพราะว่าความรู้นั้นเอง เป็นค้ำทำลายกิเลสไปในตัว และเป็นการรู้ผลของการหมกกิเลสไปในตัว.

เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรจริงๆ แล้ว การเบียดเบียนกายกำหนดกั และความหลุดพ้นที่เรียกว่า นิพพิทา วิวากะ และวิมุกตกินั้น ย่อมเกิดขึ้นเองเป็นอัตโนมัติ ไม่ต้องทำความเพียรหรือปฏิบัติอะไรต่อไปอีก. เราเห็นหน้าที่ที่จะทำความเพียรหรือปฏิบัติ ก็ค้นชั้นที่ว่ายังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือไม่รู้ ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. นี้ เป็นการกล่าวความหลักพระพุทธานุชา. เมื่อการปฏิบัติกรรมฐานภาวนานั้น ได้เป็นไปจนกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเด็ดขาด สันเชิงลงไปจริงๆ แล้ว นั้นย่อมหมายถึงที่สุดของความรู้และการปฏิบัติ เพราะว่า ความรู้เช่นนั้นย่อมทำลายกิเลสเองอยู่ในตัว จนหมกไปในตัว. เราไม่ต้องทำความพยายามในข้อที่จะให้ความรู้นั้น ทำลายกิเลส, เราพยายามแต่เพียงให้เกิดความรู้อยู่ในนั้นขึ้นมา คือให้เป็นความรู้ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุดจริงๆ เท่านั้น

โดยสรุปก็คือความรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเอง. เหมือนอย่าง
 เคี้ยวนี้ เมื่อเราไม่รู้ว่าเป็นชีวิตนี้ หรือสิ่งทั้งปวงนี้ หรืออะไรๆ ที่เรากำลังหลง
 รักใคร่ยินดี เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ก็หลงรักยินดีคิดพันนึกถือ
 ในสิ่งเหล่านั้น. ครั้นเรารู้จริงตามวิธีของทางพระศาสนา คือไม่ใช่รู้อย่างวิธี
 ของโลกๆ. แต่เป็นการรู้ตามวิธีของพุทธศาสนาโดยเฉพาะ จนมองเห็นชัดว่า
 สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าผูกพันตัวเราเข้าไปกับ
 สิ่งนั้น ๆ จริง ๆ แล้ว ก็จะเกิดความหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้นขึ้นมา ดังนี้. ฉะนั้น
 การปฏิบัติจึงเป็นการปฏิบัติเพียงเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่แท้จริง คือ
 ยิ่งกว่าที่รู้ ๆ กันอยู่ตามธรรมดาโลก หรือตามที่คนเข้าใจว่ารู้เท่านั้นเอง.

อาจมาขออินยันคำจำกัดความข้อนี้ ^๕ว่าเป็นคำจำกัดความที่เพียง
 พอและเหมาะสมสำหรับท่านนักศึกษาทั้งหลาย จะเอาไปใช้สำหรับคำนิ
 การปฏิบัติของตน กว้างการสืบสาว วิธีรู้ และวิธีปฏิบัติ ให้ออกไปจากหลักที่ว่า
 เราจะต้องรู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. ถ้าถามขึ้นเป็นคำถามกลาง ๆ ในที่ทั่วไป
 ว่าศาสนาคืออะไร ก็มีทางที่จะตอบได้มากทางด้วยกัน จนกระทั่งทำนทั้งหลาย
 ฟันเมื่อ. ตัวอย่างเช่นจะถามไปกลาง ๆ ว่า ศาสนาคืออะไร ดังนี้แล้ว, ศาสนา
 กลุ่มหนึ่ง หรือประเภทหนึ่ง ก็จะตอบว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งมาจากพระเป็นเจ้า
 ดังนี้เช่นกัน เป็นคำตอบที่มีมากมายในหลายศาสนาในโลกนี้ ซึ่งนิยมถือ
 อย่างนั้น, นิยมตอบอย่างนั้น. แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้ว ไม่มีการกล่าว
 เช่นนั้นเลย ความรู้ที่ว่าอะไรเป็นอะไรนี้ จะมาจากใครก็ได้ ถ้าเป็นความรู้
 ที่ถูกต้อง ว่าอะไรมาจากอะไรจริงๆ แล้ว ก็เป็นพุทธศาสนาทันที. การที่จะ

ไปตอบว่า พุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แทบจะไม่มีประโยชน์ เพราะเรายังไม่ได้รับประโยชน์อะไรมากกว่ารู้ว่าเป็นคัมภีร์เท่านั้น. ถ้าจะถามว่า ทำไมจึงไม่อ้างบาลีข้อนี้ข้อนี้มาขอบ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่า พุทธศาสนาคืออะไร อากมาก็อยากจะขอบว่า คำกล่าวที่ว่าความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละ คือใจความของพระบาลีหมกทั้งพระไตรปิฎก เพราะเหตุว่า หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งพระไตรปิฎก ก็ล้วนแต่เป็นการบ่งระบุให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้นเอง.

ถ้าถือเอาตามหลักที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยิน ได้ฟังกันอยู่ทั่วไปแล้วสักอย่างหนึ่งมาอ้างก็ได้ เช่น หลักเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ ประการ. อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ บรรยายเรื่อง ความทุกข์ที่มีประจำอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง. อริยสัจจ์ข้อที่ ๒ บรรยายเรื่อง มูลเหตุของความทุกข์ ซึ่งได้แก่ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และอยากไม่ให้มี อยากไม่ให้เป็น อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งรวมเรียกว่าความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๓ บอกถึงความที่ถ้าดับความอยากเสียได้แล้ว ความทุกข์ก็จะต้องดับไปตาม เพราะความทุกข์ย่อมมาจากความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๔ บอกวิธีที่จะดับความอยากเสียให้ได้ด้วยวิธีอย่างไร. เมื่อถือว่าหลักอริยสัจจ์ ๔ ประการนี้ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา เราก็ควรจะนำมาเปรียบเทียบ กับข้อที่อากมาได้ยืนยันว่า คำจำกัดความของพระพุทธศาสนานั้น คือ "วิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่ให้ความรู้ว่าเป็นอะไร" คว้าจะลงรูปลงรอยกันได้อย่างไรสืบไป.

อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ ที่แสดงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ หรือสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นี่ก็ขอบอกตรงๆ ว่า สิ่งทั้งปวงหรืออะไรเป็นอะไรนั่นเอง. คำว่า

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นั่นก็คือคำตอบที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ แต่สัตว์ทั้งหลายไม่ทราบ ไม่รู้ ไม่เห็น ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นความทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงได้มีความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งทั้งปวง. ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าจะอยาก ไม่น่าจะยึดถือ ไม่น่าจะไปผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว ก็คงจะไม่อยาก. นี่เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร โดยถูกต้องตามความเป็นจริงนั่นเอง จึงได้ไปอยากเข้า คือปฏิบัติผิดคือความจริงของสิ่งทั้งปวง. แม้ **อริยสังขัตติ ๒** ที่แสดงว่าความอยากนั้น ๆ เป็นเหตุของความทุกข์. สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้รู้ ไม่ได้เห็น ไม่ได้เข้าใจ ว่าความอยากนี้แหละ เป็นเหตุของความทุกข์ จึงได้พากันอยากนั้น อยากนี้ ร้อยแปดพันประการ และอยากทุกสิ่งทุกอย่างอยู่โดยไม่เห็นว่าความอยากนี้ เป็นที่ตั้งของความทุกข์ เป็นที่เกิดของความทุกข์. นี้, ก็เพราะไม่รู้จักทั่วความอยาก ว่าความอยากนั้นคืออะไร. นี้ก็เรียกว่ารู้ว่าอะไรเป็นอะไร อีกนั่นเอง. **อริยสังขัตติ ๓** ที่แสดงว่านิโรธ หรือพระนิพพาน คือการดับกัณหเสียให้สิ้น เป็นความไม่มีทุกข์ นั้น, สิ่งที่เราเรียกว่านิโรธหรือพระนิพพานนั้นก็ เป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้จักกันใหญ่ มากขึ้นไปอีก ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่อาจ จะเข้าถึงได้ในที่ทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็หาพบได้ตรงที่มีความอยากและดับมันเสียได้นั่นเอง. นี้, ก็คือว่าไม่รู้จะอะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนาที่จะดับความอยาก หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือไม่ปรารถนาพระนิพพาน เพราะไม่มีความรู้ ว่าอะไรเป็นพระนิพพาน. ที่นี้มาถึง **อริยสังขัตติ ๔** อันเป็นข้อสุดท้ายที่เรียกว่ามรรค อันได้แก่วิธีดับความอยากนั้น ๆ เสีย. ไม่มีผู้ใครเห็นเข้าใจว่า การทำอย่างนี้เป็นวิธีดับเสียซึ่งความอยากหรือทำคนให้ถึงความดับทุกข์ ; ไม่มีใครสนใจเรื่องอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งล้วนแต่เป็นการดับเสียซึ่ง

ความอยาก; น้, ก็คือว่า ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรอีกนั่นเอง; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นที่พึ่งแก่กันได้; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นสิ่งที่ควรชวนช่วยพยายามอย่างยิ่ง; จึงไม่มีใครสนใจ กับเรื่องอริยมรรค อ้นเมืองค์ ๘ ประการ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุด ในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์เราในโลกนี้หรือโลกอื่น ๆ รวมทั้งเทวโลกอะไร ๆ ด้วยกันก็ได้ ถ้าหากจะมี; ไม่มีความรู้อันใดที่จะสูงส่งยิ่งไปกว่าหลักธรรม ที่เรียกว่า อริยมรรคเมืองค์ ๘, แต่แล้วก็ไม่มีการจะสนใจในความรู้อันนี้กันนัก เหมือนกัน. นี่แหละ, คือการที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างน่าหวาดเสียว; ไม่รู้ว่าอริยมรรคนี้จะดับความทุกข์ให้เค็ชชากลงไปได้อย่างไร.

ทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า เรื่องอริยสังัจ ๘ ประการนี้ คือความรู้ที่บอกให้เห็นชัดว่า อะไรเป็นอะไรอย่างครบถ้วน นั่นเอง. ในเรื่องความทุกข์นั้น บอกให้รู้ว่าอย่าไปเล่นกับมัน มันจะเป็นความทุกข์เกิดขึ้นมา; และเราก็ไม่รู้ มีคนบอกให้ ก็ไม่เข้าใจ ยังซึนไปเล่นกับความทุกข์กันอยู่ และมากยิ่งขึ้น จนเต็มไปด้วยความทุกข์ ทั้งนี้แหละ เรียกว่าเป็นความโง่เขลาหรือเป็นอวิชา เป็นความไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง, เพราะมีอวิชา จึงไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จึงปฏิบัติผิด ค้ออะไร ๆ ไปทุกอย่าง ปฏิบัติถูกบ้าง ก็เล็กลงน้อยเกินไป และถูกแต่ตามความหมายของคนที่มีกิเลสตัณหา ซึ่งถือว่าถ้าได้อะไรมาตรงตามความต้องการของตนแล้ว ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติถูก, แต่แล้วความทุกข์ก็ยังเหลืออยู่เต็มไปหมด. เช่นนี้ ตามทางธรรมไม่ถือว่าปฏิบัติถูก ทั้ง ๆ ที่ชาวโลกเขาจะถือว่าเป็นการปฏิบัติถูกที่สุดก็ตาม; เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ถือว่า นั่นคือการรู้ที่ถูกต้อง ว่าอะไรเป็นอะไร;

ถือเป็นเรื่องความรู้อย่างโลก ๆ และถูกต้องเพียงนึกเดียว แม้อย่างโลก ๆ ส่วนที่เป็นทางธรรมแล้ว ก็ยังนับว่าไม่รู้อะไรเลย คังนี้. นี้เรียกว่าถ้าจะพิจารณา กันโดยหลักอภิปรัชญา ๔ ประการ ซึ่งทำนองหลายอาจได้ยินได้ฟังกันอยู่ตามปรกติ ก็ยังจะเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนานั้น . คือวิชาที่บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร นั้นเอง คังนี้.

ที่นี้ เราจะลองถือเอาหลักบาลี ที่รู้จักกันโดยมากทั่วไปอีกข้อหนึ่ง ที่เรียกกันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา หรือ พระคาถาของพระอัสสชิ มาเป็นเครื่องพิจารณา. เมื่อพระอัสสชิ ได้พบกับพระสารีบุตรแต่ก่อนบวช พระสารีบุตรได้ถามถึงใจความของพระพุทธศาสนา ว่ามีอยู่อย่างไร โดยย่อที่สุด. พระอัสสชิได้ตอบว่า โดยย่อที่สุดแล้ว ก็คือ **เอ ธมฺมา เหตุปฺปภา, เตสํ เหตุํ ทถาคโ, เตสญฺจ โธ นิโรโธ จ, เหววาทิ มหาสมโณ,** เป็นใจความสั้น ๆ เพียงเท่านั้น ถ้าแปลเป็นภาษาไทยเรา ก็ว่า "สิ่งทั้งหลาย เหล่าใด เกิดมาแต่เหตุ พระศาสดาเจ้าท่านทรงแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิง. ของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมกเหตุ; พระมหาสมณเจ้าควรตอย่างนี้". นี้, เป็นคำกอบของพระอัสสชิ แต่ถือกันว่าเป็น หัวใจของพุทธศาสนา ในทุกประเทศที่เป็นพุทธบริษัท ถึงกับมีการจารึกลงในแผ่นอิฐ มากถึงแก่ครั้งใกล้สมัยพุทธกาล ก็ยุคนั้นพระเจ้าอโศกเป็นกษัตริย์ที่เดียว, เป็นกษัตริย์ ๔ บรรพคังนี้ เท่านั้น, ถือกันว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะเป็นใจความของพุทธศาสนา.

ถ้าเอวาทหนักัน ก็กล่าวได้ว่า ใจความของพุทธศาสนานั้น คือการบอกให้รู้ว่า "สิ่งทั้งปวงนั้น มันมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา, มันคับไม่ได้ จนกว่าจะดับเหตุเสียก่อน". แม้ใจความสำคัญนี้ ก็เป็นการชี้ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นอีกเหมือนกัน คือเป็นการชี้ให้รู้ว่าอย่าไปเห็นว่าปรากฏการณ์อะไรเป็นตัวคนที่ถาวร ไม่มีอะไรที่เป็นตัวคนถาวร มีแต่สิ่งที่เกิดของงอกงอกออกมาจากเหตุ และงอกงามเจริญต่อไปโดยอำนาจของเหตุ และจะดับไปเพราะความสิ้นสุดของตัวเหตุ. คำว่าเหตุในที่นี้หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจปรุงแต่ง ซึ่งเราอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัจจัย ก็ได้. สิ่งหนึ่ง ๆ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งสิ่งอื่น ๆ สืบต่อกันไป เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ส่วนแต่เป็นผลผลิตของสิ่งที่เป็นเหตุ ไม่มีตัวมันเองที่เป็นของอิสระตายตัว เป็นแต่ความเลื่อนไหลไป ในฐานะเป็นผลของสิ่งที่เป็นเหตุที่ปรุงทะยอยกันมาไม่หยุด. เพราะอำนาจของธรรมชาติมีลักษณะปรุงไม่หยุดยั้งสิ่งต่าง ๆ จึงปรุงแต่งกันไม่หยุด และเปลี่ยนแปลงกันไม่หยุด พุทธศาสนาจึงบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน มีแต่ความที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งกันไป และเป็นความทุกข์รวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะไม่มีอิสระในตัวเอง ต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุ; จะไม่มีกรรมทุกข์ ก็ต่อเมื่อหยุดหรือดับ. จะหยุดหรือดับ ก็ต่อเมื่อดับเหตุ ทำเหตุนั้นให้หยุดให้ดับ ไม่ให้มีการปรุงสืบไป. ข้อนี้เป็นการบอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างลึกซึ้ง อย่างสุกสามารถที่คนเราหรือว่าผู้มีสติปัญญาตามธรรมภาคจะบอกได้ นับว่าเป็นหัวใจพุทธศาสนาจริง ๆ. การบอกนี้คือบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแต่เรื่องของมายา คือเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้นเท่านั้น อย่าไปหลงยึดถือ จนชอบ หรือซังมันเข้า; ทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความซังดีกว่า; เมื่อทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความซังในสิ่ง

ทั้งปวงได้จริง ๆ แล้ว นั่นแหละ ก็คือการออกมาเสียไต่จากอำนาจแห่งเหตุ เป็นการคับเหตุเสียไต่ ไม่ทำให้ความทุกข์เกิดไต่ เพราะความชอบหรือความชัง อีกต่อไป. ข้อนี้เห็นได้ว่า หลักหัวใจพระพุทธศาสนานั้น ก็เป็นการชี้ในข้อที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” อย่างถูกต้องลึกซึ้งที่กินทั่วไปตามธรรมภาไม่เคยไต่อิน ไต่ทั้งนั่นเอง อีกอย่างเดียวกัน.

อีกทางหนึ่งนั้น อาจมาอยากจะชี้ให้ท่านทั้งหลายสังเกตเห็นสักนิดหนึ่ง ถึงวัตถุประสงค์แห่งการออกผนวชของพระพุทธเจ้า ว่าท่านออกผนวช จากความสุขในราชสมบัตินั้น โดยพระประสงค์อย่างไร. พระพุทธภาษิตที่ทวิส ในข้อนี้ มีอยู่อย่างชัดเจนว่า พระองค์ใช้คำว่า **กิ กุสลลเวสี** หมายถึงพระองค์ ในขณะที่เป็นผู้ออกจากเรือน บวชแสวงหาอยู่ว่า “อะไรเป็นกุศล” พึงกุให้ไต่. ที่พระองค์ทรงออกบวชจากบ้านจากเรือน ก็เพื่อแสวงหาความรู้ที่ไต่ว่า อะไรเป็น กุศล ไต่ คำว่า “กุศล” ของพระองค์ในที่นี้หมายถึงความรู้ หมายถึงความฉลาด. กุศล แปลว่า ความฉลาด ในที่นี้หมายถึงความรู้ที่ถูกต้องที่สุด ว่าอะไร เป็นอะไร โดยเฉพาะก็คือว่าอะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความไม่มีทุกข์ อะไรเป็นวิธีไต่ถึงความไม่มีทุกข์นั้น. นี้เรียกว่า ความฉลาดหรือกุศล เป็นกุศลถึงที่สุด เป็นความฉลาดถึงที่สุด อยู่ที่ทรงนั้น. การออกผนวชของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการออกแสวงหา ว่าอะไรเป็นความรู้ ที่ฉลาดที่สุดในโลกทั้งปวง; ในที่สุดก็ไต่ทรงพบความรู้อันนี้ นี้, เราจะเห็น ไต่ว่า **พระองค์ออกผนวช เพื่อแสวงหาความรู้ เพื่อไต่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร** : เพราะถ้ารู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องครบถ้วนสิ้นเชิงจริง ๆ แล้ว

นั่นก็คือความฉลาดหรือความรู้ที่ถึงที่สุดๆกัน; พระองค์จึงทรงออกแสวงหาความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร; ความรู้ที่อะไรเป็นอะไร ที่วิสุทธิบริบูรณ์นั้นแหละ คือตัวพุทธศาสนา.

นี่ ถ้าจะถือตามที่คนทั่ว ๆ ไปได้ยินได้ฟัง โดยเฉพาะที่คนแก่คนเฒ่า พุทกันตึกปาก ก็คือ **เรื่องพระไตรปิฎก** ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหลักสำคัญ หรือตัวพุทธศาสนาอีกแนวหนึ่งคล้ายเหมือนกัน. ไตรปิฎก มีเป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. นี่เป็นหลักพุทธศาสนาที่เราต้องรู้. ถ้าไม่รู้ ก็เรียกว่าไม่รู้พุทธศาสนา. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่ คือการประกาศความจริงออกไปว่า "สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น ไม่เที่ยง, สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นทุกข์, สิ่งทั้งปวงทั้งที่มีปัจจัยปรุงแต่งและมีปัจจัยไม่ปรุงแต่งนั้น เป็นอนัตตา" นี่, เป็นหลักพระพุทธศาสนา. นี่ยังเป็นการตอบปัญหาของคำถามที่ว่า "อะไรเป็นอะไร" เป็นอย่างยิ่ง; ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้แล้ว คือ การบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ที่ว่า เป็นอนิจจัง ก็คือสิ่งทั้งปวงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่มีอะไรเป็นตัวมันเองที่อยู่เฉยๆ. **ที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์** นั้น หมายถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีลักษณะเป็นความทนทุกข์ทรมานอยู่ในตัวมันเอง, มีลักษณะที่คู่กัน น่าเกลียดน่าชัง น่าเบื่อหน่าย น่าระอา อยู่ในตัวมันเองทั้งนั้น. และ **ที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา** นั้น หมายถึงการบอกให้รู้ว่าบรรดาสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่เราควรจะไปยึดถือเอาด้วยจิตใจที่มันเป็นตัวมัน หรือเป็นของคน.

ไม่มีทางจะชี้เขาเป็นตัวคนหรือเป็นของของคนได้เลย ; ถ้าไปยึดถือเข้า ก็ต้องเป็นความทุกข์. นี่แหละ, เป็นการบอกให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงนั้น มันยิ่งกว่าไฟ เพราะไฟนั้น มันลุกโผลง ๆ อยู่ เราเห็นว่าไฟ ก็ไม่เข้าใกล้ ; แต่สิ่งทั้งปวงนั้น มันเป็นไฟที่มองไม่เห็นได้ว่าเป็นไฟ เราจึงเข้าไปกอกกองไฟกัน ด้วยความสมัครใจ แล้วก็ดับทุกข์ตลอดกาล. นี่คือการบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไรเป็นอะไร โดยนัยแห่งพระไตรลักษณ์ นี่จึงเป็นการชี้ให้เห็นชัดได้ว่า ทุกขสัจธรรม คือวิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่ทำให้รู้ได้ ว่าอะไรคืออะไร เท่านั้นเอง

ทีนี้ เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ไม่ต้องสงสัย เราก็จะปฏิบัติถูกต้อง สิ่งทั้งปวง. การที่เราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงโดยที่ยังไม่รู้ว่าเป็นอะไรนั้น เป็นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น คนจะปฏิบัติดี สมาน ปัญญา กรรมฐาน ภาวนาให้ถูกต้อง โดยไม่หวังผลเป็นความรู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรอย่างไรนั้นเป็นไปไม่ได้ ; เป็นความเหลวอย่างยิ่ง. เราจะต้องปฏิบัติเพื่อให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร แล้วเราจึงจะรู้ว่าสิ่งนั้นประกอบอยู่ด้วยอะไร หรือว่าจะเป็นคุณอะไรแก่เราได้อย่างไร.

เมื่อได้ก้าวมาถึงหลักที่ว่า เราต้องรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร และเราจะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะตรงต่อกฎธรรมชาติธรรมการของสิ่งทั้งปวงที่เป็นอยู่จริง ๆ กันแล้ว หลักในพระบาลีที่มีอยู่อีกพวกหนึ่ง หรือส่วนหนึ่งที่เป็นคำขอบของปัญหาข้อนี้สืบไป ได้แก่ กฎหรือหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์.

คำว่า โอวาทปาติโมกข์ แปลว่า ประธานหรือหัวหน้าของคำสอนทั้งหมด หรือจะแปลว่า คำสอนที่เป็นประธานของคำสอนทั้งหมด อย่างจะดีกว่า.

โอวาทปาติโมกข์ มีอยู่ ๓ ข้อสั้น ๆ ก็คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เต็มทีให้ครบถ้วน, และการทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง. นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติข้อซึ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่สิ่งทั้งปวงเป็นจริงอยู่อย่างไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ยึดถือเอาไม่ได้ ไปหลงไหล ค้ำยไม่ได้. เราต้องปฏิบัติข้อซึ่งทั้งปวงในลักษณะที่ถูกต้องด้วยความระมัดระวัง, ก็เว้นจากการทำชั่วทั้งปวง ที่หมายถึงการละโมภโลภมาก ค้ำยอำนาจของกิเลสที่อยากทำชั่ว เพราะไม่รู้ว่าสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่น่าหลงไหลเลย, ไม่น่าไปลงทุนทำเอาด้วยการฝืนศีลธรรมหรือฝืนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อไปทำความชั่ว. อีกทางหนึ่งนั้น ให้ทำแต่ความดี ตามที่บัณฑิตกษัตริย์ตกลงกันว่าเป็นความดี. ทั้งสองชั้นนี้ไม่ต้องสงสัย ทำทั้งหลายย่อมจะทราบได้เองเป็นอย่างดี เป็นแต่เพียงชั้นศีลธรรมหรือระเบียบปฏิบัติทั่วไปที่จะต้องประพฤติเพื่อความดีอยู่อย่างระเบียบเรียบร้อย เป็นผาสูกันอย่างโลก ๆ และทั่ว ๆ ไปเป็นส่วนใหญ่. ส่วนข้อที่สาม ที่มีหลักอยู่ว่า **ให้ทำจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจด** จากเครื่องเศร้าหมองโดยประการทั้งปวงนั้น นั่นแหละเป็นหัวใจความสำคัญหรือเป็นคัมภีร์ศาสนาโดยตรง

การทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาด ปราศจากสิ่งเศร้าหมอง นั้น หมายความว่าทำจิตให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง. ถ้าจิตใจยังไม่เป็นอิสระจากอำนาจ

ครอบงำของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะเป็นจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ไปไม่ได้เลย. จิตใจที่จะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวงนั้น ต้องมาจากความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดเสมอไป; ถ้ายังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ก็จะคงไปหลงรักหลงชังอะไร หรือมีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้, แล้วจะมีความเป็นอิสระได้อย่างไรกัน, คนเรามีความรู้สึกตามธรรมชาติอยู่สองอย่างเท่านั้น คือรักกับเกลียด ชอบกับชัง, หรือพอใจกับไม่พอใจ. ถ้าเรียกอย่างภาษาบาลีก็เรียกว่า อภิชฌาและโทมนัส. คนเราเมื่อมองสิ่งทั้งหลายไม่ว่าสิ่งใด ด้วยความยึดถือของปุถุชนตามปกติทั่ว ๆ ไปแล้ว จะเกิดความรู้สึกขึ้นไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งในสองอย่างนี้ คือ อภิชฌา หรือโทมนัส. อภิชฌา ก็พอใจอยากจะได้. โทมนัส ก็คือความไม่พอใจ แม้ว่าสิ่งนั้นยังไม่เคยทำอะไรให้เป็นที่ยึดใจตัวมากไปกว่าการกีดขวางเกาะเกาะร่าคาญตา มาขวางหน้าขวางตา ทำให้เกิดความรู้สึกว่าคาญแม้แต่นึกหนึ่ง ก็ถือว่าเป็นโทมนัส. นี่ เป็นลักษณะธรรมชาติของการที่จิตใจของคนเราก็คือเป็นทาสของอารมณ์ไม่เป็นอิสระแก่ตัวเองเลย, เมื่ออารมณ์ในโลกมีมากเหลือจะนับ คนเราก็คือเป็นทาสของอารมณ์มากเหลือจะนับ.

ความไม่รู้ว่ามีอารมณ์หรือสิ่งทั้งปวงนั้นคืออะไร, ซึ่งรวมความแล้วก็คือความไม่รู้ว่ามีอะไรเป็นอะไรนั่นเอง ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาเป็นความชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ อย่างที่เรียกว่าอภิชฌาหรือโทมนัส. ความพอใจ หรือที่เรียกว่าอภิชฌาในที่นี้ มีลักษณะที่จะรวบรวมอะไร ๆ เข้ามาหาตัว. ส่วนความไม่พอใจหรือโทมนัสนั้น มีลักษณะที่จะปฏิเสธหรือผลักไสอะไร ๆ ออกไปเสียจากตัว. ขอให้กำหนดความหมายให้กว้าง ๆ อย่างนี้ อย่า

มุ่งเอาแต่เพียงเรื่องรักหรือกำหนด ที่เป็นกิเลสขัดเหาทงการมารณอย่างเคียว, แม้ที่ไม่เกยวกับการมารณ ก็ยังมีลักษณะเป็นที่ค่งแห่งความชอบหรือความช้ง อย่างเต็มทีค้วเหมือนกัน จึงคองจำคความหมายว่า ถ้าสิ่งใดทำให้เกิด ความรู้สึกอยากเอาเข้ามาหาตัว ก็เรียกว่าเป็นความพอใจ; สิ่งใดที่ก่อให้เกิด ความรู้สึกที่จะผลักออกไปเสียให้พ้น หรืออยากทำลายให้สูญดับ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นความไม่พอใจ. ถ้ายังมีความรู้สึกสองอย่างนี้อยู่แล้ว ก็หมาย ความว่ายังไม่เป็นอิสระ. จิตยังไม่เป็นอิสระ เพราะยังไม่รู้ว่าอะไรเป็น อะไรอย่างถูกต้อง, ยังเลือกหลงรักหลงช้งอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ จิตยังไม่ม่ทาง ที่จะบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากความครอบงำของสิ่งทั้งปวงได้. โดยเหตุนี้เอง หลักระพุทธศาสนาในชั้นสูงสุดนี้ จึงปฏิเสธการยึดถือหมกทั้งสิ่งที่นำรกว่าช้ง ซึ่งคนธรรมดาพากันหลงรักและหลงช้ง, และเป็นการปฏิเสธเลยช้น ไปถึง ความดีและความชั่ว เป็นผู้ไม่หลงกิด ทั้งในความดีและความชั่ว ทั้งสองประการ ค้งที่กล่าวมาแล้วข้างค่น, จิตจึงจะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง และบริสุทธิ์จากสิ่ง ห่อหุ้มจริง ๆ.

ขอฮ้าในเรื่องนอกครั้งหนึ่งว่า ข้อที่ ๑ ว่าอย่าทำความชั่ว, ข้อที่ ๒ ว่าให้ทำความดี, และข้อที่ ๓ ว่าให้ทำจิตใจอยู่เหนือความครอบงำทั้ง ของความดีและความชั่ว จึงจะเป็นอิสระและบริสุทธิ์สิ้นเชิง. ความช้งทั้งหมด หมายถึงการรู้จักโลกทั้งปวงหรือรู้จักสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง ว่าไม่มีอะไรที่น่า ผูกพันตัวเข้าไปเป็น "ทาส" ของมัน ทั้งที่ถือกันว่าเป็นความดีหรือความชั่ว ก็ตาม. คำสอนนี้แหละเป็นคำประกาศให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ในพระพุทธ ศาสนาของพระพุทธเจ้า, เป็นการข้ระข้ว่าอะไรเป็นอะไรดังที่สุดสิ้นเชิง

ชนิดที่ไม่ทำอะไรจะยิ่งไปกว่านั้นอีกแล้ว. เมื่อคนเหล่านี้ พวกอื่น ลัทธิอื่น นิยมกันแต่เพียงให้เว้นความชั่ว ไปยึดถือในความดี ให้หลงใหลในความดี ให้ผูกพันในความดี จนถึงขอบของความดี ก็พระเป็นเจ้าหรืออะไรก็ตาม, พุทธศาสนาก็ยังไปไกลกว่านั้น คือการไม่ยอมผูกพันตัวกับสิ่งใดเลย. การผูกพันในความดีนั้น จัดไว้เป็นการปฏิบัติถูกในระยากลางเท่านั้นเอง. ขอให้สังเกตให้รู้ว่า ท่านจักไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องทำในเมื่อเราจะต้องทำอะไรให้สูงไปกว่านั้นไม่ได้ทำนั้นเอง. ในระยแรก เราเว้นจากความชั่ว, ขึ้นนี้ยังค้างอยู่ในระยระดับมาก เราทำความดีให้เต็ม. ส่วนในระยสูงที่สุดนั้น เราทำจิตให้กระโดดลอยสูงอยู่เหนือความครอบงำของความดีและความชั่ว.

การที่ผูกพันตัวอยู่ใต้ผลของความดี หรือที่เรียกว่า ตัวความดี ก็ตามนั้น ยังไม่ใช่ความพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง, ยังไม่เป็นที่ถูกต้องถึงที่สุด ว่าจะอะไรเป็นอะไร. เพราะเหตุใดจึงสอนเช่นนี้ ในเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ต้องการคำอธิบายที่ยาว, แต่อาจมาอยากสรุปความสั้น ๆ ชนิดที่ท่านทั้งหลายอาจนำไปคิดให้เห็นเองก็ได้ คือว่าคนชั่ว ก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนชั่ว; คนดีก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนดี. อาจมาใช้คำว่า "ความทุกข์ตามประสาของคนดี"; จะคืออย่างมนุษย์ก็มีความทุกข์อย่างมนุษย์ที่ดี. จะคืออย่างเทวาก็มีความทุกข์อย่างของเทวาก็ แม้จะเป็นพรหม เป็นยอดของเทวาก็มีความทุกข์อย่างของคนดีชั้นยอดของพรหม, ไม่มีข้อยกเว้นในข้อที่ว่าคนดีจะไม่มี ความทุกข์ตามแบบตามประสาของคนดี. จะไม่มี ความทุกข์เลย ก็ก่อนเมื่อกระโดดขึ้นไปให้พ้นให้สูง ขึ้นไปอยู่เหนือสิ่งที่เรียก

ว่าความดี กลายเป็นโลกุทธะคือเหนือโลกแล้วเท่านั้น. ถ้าเรียกโดยสมมติ ก็คืออยู่ในโลกของพระอรหันต์. จนกลายเป็นพระอรหันต์ไป. นั่นคืออยู่เหนือความดี. อย่าเข้าใจผิด เอาความดีไปผูกพันกับพระอรหันต์. จนแต่งตั้งพระอรหันต์ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น, นี่จะกลายเป็นความบ้าหลังอย่างที่สุด เพราะว่าคุณดีนั้น เป็นของจำกั้อยู่แต่ในวงของโลก, ในวิสัยโลก อย่างโลกๆ โดยสมมติ.

ความดีหรือความชั่ว เป็นเรื่องของสมมติ. ต่อเมื่อจิตหันไปจากเรื่องสมมติ เหนือความดีความชั่ว ก็มีจิตใจอยู่เหนือฐานะที่จะเกลียดความชั่วหรือรักความดีนั้นแหละ จึงจะเป็นอันพ้นจากโลก หรือพ้นจากทุกข์ตามแบบของพระอรหันต์. นี่, เรียกว่าเป็นการปฏิบัติขั้นที่ ๓ คือขั้นที่ทำให้จิตบริสุทธิ์หมดจด ปราศจากสิ่งเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง, และอันนี้เป็นผลเกิดมาจากการที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง ตามทางที่ถูกต้องและถึงที่สุดตามหลักของพุทธศาสนา จนเราสามารถรู้ว่าสิ่งทั้งปวงหรือภาวะความเป็นใด ๆ ก็ตาม เป็นสิ่งที่ไม่น่าเข้าไปผูกพันตัวอยู่ด้วย ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ามอบตัวเข้าไปเพื่อเป็นทาสด้วยความหลงรักหลงอยากด้วยเลย, ควรถอนตัวออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงโดยสิ้นเชิง มีจิตเป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ดังนี้ จึงจะไม่มีทุกข์เลย. **นี่แหละ, คือการที่จิตมีความรู้ หรือประกอบไปด้วยความรู้อันถูกต้องถึงที่สุด ว่าอะไรเป็นอะไร จนสามารถที่จะทำจิตนั้น ให้ปราศจากความทุกข์ใดจริง ๆ** ถ้าถึงที่สุด ก็เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ ถ้ายังไม่ถึงที่สุด ก็คือ พระอรหันต์ชั้นที่รอง ๆ ลงมา. แก่กว่าทั้งหมดทุกชั้น ล้วนแต่เป็นผู้รู้

อะไรเป็นอะไร ทามหลักที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งนั้น, เช่นเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งปวง ดังนี้ เป็นต้น.

เราจะเห็นได้แล้วว่า การปฏิบัติตามหลักแห่งโอวาทปาติโมกข์มีขึ้นย่อมเป็นผลเกิดมาจากการที่มีความรู้ เห็นชัดแจ้ง ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง จึงวางหลักการปฏิบัติลงไปได้ว่า อย่าทำชั่ว ทำแต่ความดี และทำจิตให้อยู่เหนือความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง ไม่ผูกพันกับสิ่งใด ไม่เป็นทาส หรือตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งใด ๆ ดังนี้.

บทข้อสุดท้าย ซึ่งอาตมาอยากจะแนะนำให้สังเกตต่อไป คือข้อที่ว่า **คำว่า ศาสนา นั้น แปลว่าอะไร?** พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้รู้. พุทธศาสนา ก็ต้องแปลว่า ศาสนาของผู้รู้ พุทธบริษัท ก็แปลว่า บริษัทของผู้รู้; พุทธศาสนิก ก็แปลว่า ผู้ปฏิบัติตามพุทธศาสนา คือตามศาสนาของผู้รู้. คำว่าพุทธะ ๆ ที่แปลว่าผู้รู้ นั้น หมายถึงรู้อะไร. ในที่สุด ก็คือรู้สิ่งทั้งปวงตามที่จริงถึงที่สุดนั่นเอง อาตมาจึงกล่าวว่า **พุทธศาสนา ก็คือศาสนาที่ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร.** เป็นศาสนาเกี่ยวกับความรู้จริง; เราจะต้องปฏิบัติจนให้รู้ของเราเอง; เมื่อรู้ถึงที่สุดแล้วไม่ต้องกลัว, กิเลสอันเหาะต่าง ๆ จะถูกความรู้นั้นทำลายล้างสิ้นไป; ความหลงใหลที่เรียกว่า อวิชชา นั้น จะดับไปในทันที ในเมื่อวิชาได้เกิดขึ้น; ฉะนั้น ข้อปฏิบัติต่าง ๆ จึงมีไว้เพื่อให้วิชาเกิดขึ้น ก็เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ท่านทั้งหลาย ทั้งปวง จงผูกใจ จงปักใจมั่น ในทางที่จะเข้าถึงพุทธศาสนาด้วยวิธีทำการ

ปฏิบัติในทางที่จะให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้น. ขอแต่ให้เป็นความรู้ที่ถูกต้อง ให้เป็นการรู้ด้วยความเห็นแจ้งจริง ๆ. อย่าให้เป็นความรู้ของโลก ๆ เป็นความรู้ผิด ๆ เป็นความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จนไปหลงสิ่งที่ไม่คว่ำัก หรือ หลงสิ่งซึ่งเป็นที่เกิดความทุกข์ว่าไม่ให้เกิดความทุกข์ ดังนี้เป็นต้น. ขอให้พยายามค้นหาในแง่ความทุกข์นี้ ให้มากให้ถึงที่สุด ก็จะค่อย ๆ รู้ไปคามลำดับ และนั่นแหละ จะเป็นการรู้พุทธศาสนาที่ถูกต้องศาสนา.

เมื่อ หรือพยายามจะเข้าถึงพระพุทธรศาสนาอันโคอิวิษั แล้ว คนที่กักพื้นชายที่ไม่รู้หนังสือ ก็จะเข้าถึงตัวพุทธศาสนาได้ . ในขณะที่เปรียญหลาย ๆ ประโยค ที่วันอยู่กับพระไตรปิฎก แต่ไม่ค้นในแง่นี้ ก็อาจจะไม่เข้าถึงพุทธศาสนาได้เลย ทำให้คนอย่างพวกเรา ที่พอจะมีสติปัญญาอยู่บ้าง จะไม่สามารถพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้รู้ตามที่แท้จริงว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อถูกเข้ากับสิ่งใดครั้งหนึ่งแล้ว ก็จะต้องศึกษาสิ่งนั้น ๆ ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ว่าสิ่งนั้นมันเป็นอย่างไรมัน. ความทุกข์ที่เกิดขึ้น และกำลังเผาผลาญเราให้เร่าร้อนอยู่นั้นมันคืออะไร, มันเป็นอย่างไร, มันมาจากอะไร, ถ้าทุกคนตั้งสติคอยเฝ้ากำหนด พิจารณาความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่คน ในลักษณะดังกล่าวนี้แล้ว จะเห็นทางเข้าถึงพุทธศาสนาได้ดีที่สุด ก็กว่าที่จะเวียนเอาจากพระไตรปิฎกอย่างที่จะเปรียบเทียบกันไม่ได้ทีเดียว. การที่จะเป็นหนอนกินหนังสือ คือว่าแม้แต่ศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก ในแง่ของภาษา หรือวรรณคดีนั้นไม่มีทางที่จะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร, ทั้งที่ในพระไตรปิฎกเต็มไปด้วยคำบรรยายว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนั้นเป็นอย่างนี้ สิ่งโน้นเป็นอย่างโน้น ก็ได้แต่ฟัง

อย่างนกแก้วนกขุนทองที่จำไว้ได้ แต่ไม่สามารถจะเข้าถึงความจริง ของสิ่ง
ทั้งหลายได้ ; เว้นไว้แต่ว่า เขาจะได้อำนาจพิจารณาให้เป็นเรื่องจริงของ
ชีวิตจิตใจ, เข้าถึงตัวจริงของกิเลส, เข้าถึงตัวจริงของความทุกข์, เข้าถึง
ตัวจริงของธรรมชาติหรือของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่มาเกี่ยวข้องกับเขา, นั่นแหละ
จึงจะรู้อะไรถึงตัวพุทธศาสนา.

คนที่ไม่เคยเห็นเลขหิ้งพระไคร้ปฏิภน แต่เคยพิจารณาอย่าง
ละเอียดลออทุกครั้งทุกคราว ที่ความทุกข์เกิดขึ้นแผกเผาในใจของตน ; นั่นแหละ
เรียกว่าคนที่กำลังเรียนพระไคร้ปฏิภนโดยตรงอย่างถูกต้องแต่ยิ่งกว่าคนที่
กำลังเบียดเอมพระไคร้ปฏิภนในตู้ผู้อ่าน แล้วเพียงแต่จำไว้ได้และเข้าใจ, เพราะ
ฉะนั้นเราจึงบอกกันว่า แม้แต่ตัวเราเองในบัดนี้ เรารู้จักตัวเราเองดีแล้วหรือยัง ?
มันอาจเป็นเช่นเดียวกันกับคนที่ลอบคลำเอมพระไคร้ปฏิภนอยู่ทุกวัน แต่ไม่รู้จัก
เพชรหรือรู้จักอมฤตธรรม ที่มีอยู่ในพระไคร้ปฏิภน, ช้อนได้แก่การที่เรามีตัวเรา
เราใช้ตัวเรา เราปฏิบัติตัวเรา เราทำอะไรเกี่ยวกับตัวเราอยู่ทุกวัน แต่แล้วเรา
ก็ไม่รู้จักตัวเรา ไม่สามารถจะแก้ปัญหาค่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวเราให้ลุล่วงไปได้ ;
ยังคงมีความทุกข์ และยังคงมีสาเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เพิ่มมากขึ้นทุก ๆ วัน
ตามอายุที่เพิ่มขึ้น, นี่เพราะไม่รู้จักตัวเราอย่างเดิยวเท่านั้น, ชีวิตจิตใจ หรือ
สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา ที่กำลังเป็นตัวเรา ที่สวมอยู่กับตัวเรา เรายังไม่รู้จัก.

ขอให้คัดสันใจดู ด้วยความเป็นธรรมเถิดว่า การที่จะไปรู้
พระไคร้ปฏิภน หรือไปรู้สิ่งลึกลับที่ซ่อนอยู่ในพระไคร้ปฏิภนนั้น ยิ่งข่งยากไปกว่า
เป็นไหน ๆ เพราะฉะนั้น เราจึงหันมาศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนา หรือรู้จัก
คัมภีร์พุทธศาสนากัน ด้วยการศึกษาด้วยตัวจริง คือจากสิ่งทั้งปวง

ซึ่งรวมทั้งรูปธรรม และนามธรรม คือ ร่างกายนี้ และจิตใจนี้ จากชีวิต ซึ่งมี
 ความรู้สึกนึกคิด ซึ่งกำลังหมุนอยู่ในวงกลมของความอยาก และมีเจตนาที่จะ
 กระทำตามความอยาก แล้วก็กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป ทำให้เกิดผลอย่างนั้น
 อย่างนั้นขึ้นมาหล่อเลี้ยงเจตนาที่อยากทำนั้นสืบต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งต้อง
 เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารหรือทะเลทุกข์ เพราะความที่ไม่รู้ว่า อะไรเป็นอะไร
 ช้อยืดเยื้อเท่านั้นเอง.

อادمานอสสรุปความสำหรับบรรยายในวันนี้ ว่า พุทธศาสนานั้น
 คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร
 ถูกต้องจริงๆ แล้ว ไม่ต้องมีใครมาสอนเรา มาแนะนำเรา เราก็จะปฏิบัติถูก
 ต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ด้วยตนเอง, แล้วก็เลิกก็จะละไปเอง. ขอแค่เพียงให้เรา
 รู้ว่าอะไรเป็นอะไรในเบื้องต้นเท่านั้น เราก็จะปฏิบัติถูกต้องต่อไปได้ ด้วยตัวของ
 เรายัง. เราจะเป็นผู้รู้หรือพุทธบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่ง ของเราเองขึ้นมา
 แทนที่; เราจะปฏิบัติอะไรไม่ผิด ขึ้นมาแทนที่. เราจะรู้ถึงสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์
 เราควรจะได้ หรือที่ชอบเรียกกันไ้เราะ ๆ ว่า มรรค ผล นิพพาน นี้ ได้ด้วย
 ตนเอง เพราะการที่เรามีความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องถึงที่สุดแท้จริงเท่านั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถาคตปริศนารัตน ครั้งที่ ๒

เรื่อง

ไตรลักษณ์

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๔

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๔ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งก่อนว่า ศีลธรรม กับ
ศาสนา นั้นมีขอบเขตต่างกัน. ข้อนี้เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดไว้ให้ดี มิฉะนั้น
จะเข้าใจไปว่ามีอะไรซึ่งชักรันหรือปนกัน. ขอย้ำในที่นี้อีกว่า ศีลธรรมนั้น
เป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อจะกำจัดความทุกข์ความยุ่งยาก ความระส่ำระสาย ในชั้น
แรกๆ ที่เป็นเรื่องชั้นโลกๆ เป็นเรื่องของสังคมหรือเป็นเรื่องของความเป็นอยู่
ผาสุกกันในชั้นต่ำๆ ส่วนบุคคล. ส่วนหน้าที่ของศาสนานั้น ไปไกลจนถึงกับ
สามารถกำจัดความหม่นหมองทุกชนิด ที่เหลือวิสัย ที่ศีลธรรมจะกำจัดได้

เช่นความยุ่งยากใจเป็นส่วนตัว ความทุกข์ในใจอันมาจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และกิเลสขันธ์และเอื๊อกเหล่านี้ ซึ่งไม่อยู่ในวิสัยที่ศีลธรรมทั้งหลายจะช่วยกำจัดให้ได้ แก้วที่อยู่ในวิสัยหรือเป็นหน้าที่ของสิ่งที่เราเรียกกันว่าศาสนา จะช่วยกำจัดให้โดยตรง, เพราะฉะนั้นจึงมีขอบเขตที่ต่างกัน แม้ว่าเราจะรวมเอาศีลธรรมเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาก็ตาม, ศีลธรรมเป็นสิ่งที่มิชอบเขตจำกัดอยู่ในวงจำกัดวงหนึ่ง มีหน้าที่เพียงเท่านั้น ไม่กรอบคลุมกว้างไปเท่ากับขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เลย.

เรื่องของศีลธรรมนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าหลักแห่ง *ศีล* และ *ธรรม* ๕ คู่ ของพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่นที่เป็นเครือเดียวกัน, หลัก ๕ ประการนั้น คือ

(๑) การไม่เบียดเบียน พยวบาทปองร้าย วิวาทกัน ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต ทุกวิถีทาง, แค่งัดลบมีการกระทำที่ตรงข้าม คือมีเมตตา ปราณี ไม่เหยียดหยาม คู่หมิ่นกัน, สมิควรสมานสามัคคีกัน มีความประพฤติและความนึกเห็นไม่ขัดแย้งกัน มีความกตัญญูกตเวที โดยดีว่าสัตว์ทั้งปวงที่อยู่ร่วมโลกกัน ล้วนแต่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ทั้งมนุษย์และเครื่องนุ่งห่มมีบุญคุณที่สัมพันธ์กันสนิท อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

(๒) การไม่ลักขโมยแย่งชิงกัน ไม่เอาเปรียบบุคคลและสังคม ทั้งข้างหน้าและลับหลัง, แค่งัดลบมีการแสวงหาและเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ปันกันในสิ่งของ ความรู้ และความดี ชวนชวนช่วยผู้อื่น ในกิจที่ควรช่วย มีความพากเพียรเพื่อความเจริญก้าวหน้า ประหยัดมัธยัสถ์

บุรณะซ่อมแซม ชยันต์แข็งในหน้าที่การงานของตน เพื่อไม่ต้องเป็นขโมย
เพื่อทั้งตัวและคำรางวัลสกุล และเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ปฏิบัติตาม
สัญญาประชาคมอย่างเคร่งครัด.

(๓) ไม่ล่วงละเมิดของรักและบุคคลเป็นที่รักของคนอื่นทุกชนิด ไม่
ปล่อยตัวตามกระแสกัณฑ์, แต่กลับมีความสนใจยินดีในของรักหรือประโยชน์
ของคนที่ได้มาหรือมีอยู่โดยชอบธรรม ไม่อยากใหญ่ใน काम เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ
ไม่โลภจนผิดกรรม.

(๔) การไม่กล่าวเท็จทางกายทางวาจา หรือทางตัวอักษรทุกวิถีทาง
แต่กลับเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ มีประโยชน์แก่การทั้งของผู้อื่น มีสัจย์
มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ไม่มีมายาสาโดย, และ

(๕) การไม่ตกเป็นทาสของอบายมุขทุกชนิด หรือสิ่งมีนเมาเสพติด
ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นทางแห่งความประมาทมัวเมา เสียความ
ปรกติแห่งสติสัมปฤติทุกประการ. แต่กลับเป็นผู้มีสมาธิปฏิบัติ เห็นถูกเชื่อถูก
ไม่มมงาย มีสติสัมปฤติสมบูรณ์ ไม่สะเทว่เลินเล่อ มีความออกถื่นอกคน
ในการศึกษา ในการบังคับตัวเอง ปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรและศัตรู รู้จักฐานะ
และประมาณ รู้จักกาลเทศะ รู้จักสังคมและบุคคล มีการสำรวม มีมารยาทดี
ไม่ถือกระต้าง มีหิริโอทกัปปะ ละอายบาปกลัวบาปได้โดยลำพังตนเอง มีการ
ศึกษาคี มีเพื่อนดี มีความใคร่ในทางดี ไม่เบียดโอกาสให้ใครคูดหมิ่นได้ รู้จัก
เลือกใช้คนและคบคน.

ศีล และ ธรรม ทั้งหมดนี้ มีความมุ่งหมายแต่เพียงความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบร้อยของสังคมทั่วไป และเป็นความผาสุกขั้นต้นๆ อันเป็นวิสัยของปุถุชน มิได้หมายสูงพ้นขึ้นไปถึงการดับทุกข์ หรือตัดกิเลสเครื่องกั้นขวางจนเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของตัวศาสนา แม้ข้อนี้ก็หนักที่ควรกำหนดไว้ให้ตายตัว.

ต่อจากนั้นอาตมาได้กล่าวให้ทราบว่ สิ่งทีเรียกว่พุทธศาสนานั้น อาจจักกักความลงไปไ้ส้น ๆ ว่า ไ้แก่วิชา หรือระเบียบปฏิบัติทีจะทำให้รู้ว่ อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องเท่านั้น. คำจำกัดความข้อนี้ ก็เหมือนกัน เป็นสิ่งที่ควรกำหนดไว้ให้มั่นอำ เพราะเป็นวิธีหรืออุบายอันหนึ่ง ทีจะทำให้ท่านทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาได้ง่ายที่สุด. พุทธศาสนาทีใคร ๆ เห็นกันว่ามีเรื่องอะไรมากมายหลายสิบหลายร้อยเรื่องนั้นแหละ เราอาจเข้าใจได้ง่ายๆ โดยหลักทีว่าเป็นวิชาทีบอกให้รู้ว่ อะไรเป็นอะไรเท่านั้น. หลักสำคัญมีอยู่ว่า ถ้าเรารู้ว่ อะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องจริง ๆ แล้ว แม้ไม่ต้งมีใครมาสอนเรา เราก็สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้นได้เอง. ถ้าเรายังไม่สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้น ก็แปลว่เรายังไม่รู้จักว่ สิ่งเหล่านั้นคืออะไรโดยสมบูรณ์ ข้อนี้ขอให้ถือเป็นหลักทั่ว ๆ ไปว่า ถ้าเรารู้จักว่ อะไรเป็นอะไรจริง ๆ แล้ว หมายความว่าเราต้องรู้ว่ เราจะพึงปฏิบัติคือสิ่งนั้น ๆ อย่างไรคว้อ ; เช่น เรารู้จักว่ ชีวิตนี้คืออะไร รู้จักหน้าทีการงานของชีวิตนี้ว่คืออะไร รู้จักที่มาและทีไปโนเมืองสุดท้ายของชีวิตคืออย่างนี้ เป็นต้น เราก็สามารถจะปฏิบัติคือสิ่งต่าง ๆ ทีเกี่ยวกับชีวิตให้ลุล่วงไปไ้ค้วยที จนกระทั่งถึงสิ่งทีเรียกว่พระนิพพาน อัน

เป็นที่หมายปลายทางเป็นที่สุขที่จบ ของหน้าที่ที่ชีวิตทั้งหลายจะพึงกระทำ ; เพราะฉะนั้นจึงสรุปไว้ในคำสั้นๆ ว่า การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละ เป็นวิชาที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้. เมื่อเรารู้ว่าความทุกข์คืออะไร หรือชีวิตคืออะไร โดยสิ้นเชิง แล้วก็สามารรถกับความทุกข์ หรือทำชีวิตนี้ให้ปราศจากความทุกข์ได้ นั่นคือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บักนี้อาตมาอยากจะทำล่าวต่อไปถึงข้อที่ว่า ที่ว่ารู้อะไรเป็นอะไรนั้น ถ้ากล่าวตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือรู้อะไร สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ ประการ. เพราะฉะนั้นอาตมาจะได้บรรยายเรื่องลักษณะ ๓ ประการนั้น ในวันนี้.

ลักษณะ ๓ ประการนั้น ท่านทั้งหลายอาจได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไป เป็นส่วนใหญ่แทบทุกคนก็ว่าได้. นั่นคือคำที่คนเฒ่าคนแก่พูดกันติดปาก ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อนิจจังลักษณะหนึ่ง, ทุกขังลักษณะหนึ่ง, อนัตตาลักษณะหนึ่ง, แต่ความหมายของคำทั้งสามนี้ ออกจะลึกซึ้งซับซ้อน ยากที่จะเข้าใจ หรือถึงกับเห็นแจ้งสำหรับคนทั่วไปได้. เราจึงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะถ้าจะตอบคำถามที่ว่าอะไรเป็นอะไร ให้ถูกต้องกันจริงๆ แล้ว มันตอบได้ง่ายเหลือเกิน ว่า ทุกๆ อย่าง ทุกๆ สิ่งเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; นั่นแหละ คือความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง.

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขาร ก็มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่

เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว. **ทุกข์** แปลว่า **เป็นทุกข์** มีความหมายว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภทสังขาร มีลักษณะที่เป็นทุกข์ มองดูแล้ว น่าสังเวชใจ นำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ. **อนัตตา** แปลว่า **ไม่ใช่ตัวตน** มีความหมายว่าทุกสิ่งทุกอย่างทั้งประเภทที่เป็นสังขาร และมีใช้สังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีความหมายหรือลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือเป็นหลักไว้ว่ามีเป็นตัวเป็นตน ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แม้ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น เพราะความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่แท้จริง ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ขอให้ทราบว่าลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้, เป็นคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุด กว่าคำสั่งสอนทั้งปวง จนถึงกับเรียกว่า พุทธภาษานี้ คือ พระโอวาทที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด **บรรดาคำสั่งสอนทั้งหลาย จะนำมารวบรวมออกอุทการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทงนิน** บางทีก็กล่าวตรง ๆ ง่าย ๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; บางทีก็พูดด้วยคำหรือโวหารอย่างอื่น แต่ใจความแสดงความจริงอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือแสดงให้รู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

อนิจจัง ที่แปลว่าไม่เที่ยงคือเปลี่ยนแปลงเสมอ ข้อนี้พอจะเข้าใจได้ไม่ยากนัก. ยิ่งมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันอันกล่าวด้วยสภาพที่แท้จริงของสสารและกำลังงานด้วยแล้ว ยิ่งช่วยได้มาก คือช่วยให้เข้าใจได้, ช่วยให้เห็นชัดแจ้งได้ ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจริง ๆ คำสอนข้อนี้

เป็นคำสอนที่สอนกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำ เป็นแต่ไม่ได้ขยายความของ
ความไม่เที่ยง ให้ลึกซึ้งเหมือนพระพุทธองค์เท่านั้น.

ทุกขัง ซึ่งแปลว่าคุณแล้วสังเวชใจ นี้ก็เหมือนกัน มีการสอน
มาแล้วแต่ก่อนพระพุทธเจ้า แต่ไม่ลึกซึ้งถึงที่สุด ไม่ประกอบท้าวเหตุ ท้าว
สมุฏฐาน และไม่ชี้วิธีดับที่สมบูรณ์จริง ๆ ให้ได้ เพราะยังไม่รู้จักท้าวความทุกข์
อย่างเพียงพอ เท่ากับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.

ส่วนคำสั่งสอนเรื่องอนัตตา ซึ่งมีความหมายว่า ไร้ตัวตน
อันแท้จริง นั้น มีสอนแต่ในพุทธศาสนา ก็จะสอนเรื่องอนัตตาแก่เฉพาะ
พระพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าเท่านั้น ข้อนี้เป็นเครื่อง
รับรองหรือเป็นเครื่องบ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่รู้จะไรว่าเป็นอะไรถึงที่สุดเท่านั้น
ที่จะรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เหตุนี้จึงมีสอนแต่โดยพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นบุคคลที่รู้ว่าจะไรเป็นอะไร ได้ถึงที่สุดเท่านั้น.

คำสั่งสอนเรื่องลักษณะ ๓ ประการนี้ มีวิธีที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อให้
เห็นแจ้งมากมาย หลายอย่างหลายวิธีด้วยกัน แต่ถ้าเอาผลของการปฏิบัติจน
เห็นแจ้งในสิ่งเหล่านี้เป็นหลักแล้ว เราจะพบว่า มีข้อที่สังเกตได้ง่าย ๆ ข้อหนึ่ง คือ
การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ต้องเป็นการเห็นจนรู้สึกว่าจะไม่มีอะไร
ที่น่ายึดถือ ไม่มีอะไรที่น่าอยากนำปรารถนาในทางที่จะเอา จะได้ จะมี
จะเป็น ซึ่งอาทมาจะขอสรุปสั้น ๆ ว่า "ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่
น่าเป็น" นี้ เป็นความหมายที่ทะลุถึงที่สุดของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

แม้คนที่ไม่เคยได้ยินคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาแต่กาลก่อน อย่างท่าน
 ทั้งหลายบางท่านเป็นต้นนี้ ก็อาจเห็นตัว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ได้
 หรืออยู่แล้วโดยไม่รู้สีก้าว คือเมื่อท่านได้มองเห็นหรือเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ก็ตาม
 หรือในควมมีความเป็นอย่างใดก็ตาม ว่าเป็นความหลอกลวง เป็นมายา ไม่น่า
 นำเอา ไม่น่าเป็น ด้วยการมองชีวิตจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริงๆ ดังนี้แล้ว
 นั้นแหละคือการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างถูกต้องของท่าน. ส่วนคนที่
 ท่องบ่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ทั้งเข้าเย็นกลางวันกลางคืนหลายร้อยครั้ง
 หลายพันครั้งมาแล้ว ก็ไม่อาจเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ เพราะไม่ใช่
 เป็นวิสัยที่จะเห็นได้ด้วยการฟัง ด้วยการท่อง หรือแม้ด้วยการคำนึงคำนวน
 ตามหลักเหตุผล.

การคำนึงคำนวนตามหลักแห่งเหตุผลนั้น ไม่ใช่ “การเห็นแจ้ง”
 อย่างที่เรียกว่า “เห็นธรรม” การคำนวนตามเหตุผลนั้น ต้องอาศัยอยู่กับ
 เหตุผล เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงเพราะความไม่เที่ยงเป็นต้น สิ่งนั้นก็พลอย
 เลื่อนไปด้วย : เลื่อนไปตามเหตุผล หรือโยกเยกไปตามอำนาจแห่งเหตุผล ;
การเห็นธรรม จึงไม่อาจจะเห็นได้ด้วยการคำนวณตามเหตุผล แต่ต้อง
เห็นแจ้งด้วยความรู้สึกลงใจแท้จริง คือเห็นด้วยใจจริง. ขอยกตัวอย่าง
 ‘เช่นบุคคลที่พิจารณาเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ทำความเจ็บปวดให้แก่คนผู้เข้าไปหลงรัก
 อย่างสาสมกันแล้ว ดังนี้เป็นต้น. นี้เห็นได้ว่าเป็นการเห็นที่ไม่ต้องอาศัยเหตุผล
 แต่อาศัยการที่ได้กระทบกันจริงๆ และได้เกิดผลเป็นความรู้สึกแก่จิตใจขึ้นมาจริงๆ.
 จนเกิดเป็นความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ความสลัดสังเวช ขึ้นมาจริงๆ อย่างนี้

จึงเรียกว่าเห็นธรรม หรือเห็นแจ้ง. การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หมายถึง การเห็นโดยวิธีนั้น. เพราะฉะนั้นจึงเชื่อว่าคนทุกคนที่มีสติปัญญาตามปกติ เมื่อได้ผ่านสิ่งต่าง ๆ ในโลกมาพอสมควรแล้ว ย่อมจะมีโอกาสใดโอกาสหนึ่งซึ่งได้ผจญกับอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก จนเกิดผลเป็นความรู้จักสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องว่าเป็นเพียงมายา เป็นความหลอกลวงทั้งนี้แล้ว เกิดความรู้สึกที่ทำให้ถอยหลัง ไม่หลงไหลทัวพัน ในสิ่งนั้นอีกต่อไป. การเห็นแจ้งทำนองนี้อาจเลื่อนสูงขึ้นไปได้ตามลำดับ ๆ จนกว่าจะถึงอันดับทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องสุดท้าย หรือเรื่องใหญ่ที่สุดที่ทำให้ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงได้. นี้เรียกว่าเป็นการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของบุคคลผู้นั้นอย่างแท้จริง. ส่วนผู้ที่แม้จะท่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือพิจารณาอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ทั้งวันทั้งคืน แต่ก็ไม่เกิดความรู้สึกถอยหลังต่อสิ่งทั้งปวง ก็ไม่อยากจะอะไร ไม่อยากเป็นอะไร ไม่อยากยึดถือในอะไรแล้ว ก็เรียกว่ายังไม่เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น อาทมาจึง สรุปความ ของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลงไว้ที่คำว่า "เห็นจนเกิดความรู้สึกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น" และอาทมาจึงได้ขยายชี้แจงหรืออธิบายในส่วนนี้เป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้เข้าใจ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เห็นแจ้งไปในตัว.

พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง เป็น คำรวมยอด คือคำว่า "สูญญตา" ซึ่งแปลว่าความเป็นของว่าง. คำว่า "ว่าง" ในที่นี้ ก็คือว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน. คำ ๆ นี้ กินความรวมยอดไปถึงหมด ทั้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ที่ว่า ว่างจากตัวตนนี้ หมายถึงว่างจากสาระที่เราควรเข้าไปยึดถือ

เอาตัวกำลังใจทั้งหมดทั้งต้น ของเรา. การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวง
 ว่างจากความหมายหรือสาระที่ควรเข้าไปยึดถืออันเป็นศัพทศาสนาที่
 เป็นหัวใจหรือใจความสำคัญ ที่เป็นจุดศูนย์กลางของการปฏิบัติตาม
 หลักพระพุทธศาสนา เมื่อรู้แจ้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างว่างจากตัวตนแล้ว ก็เรียกว่า
 รู้พุทธศาสนาถึงที่สุด คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุด. ถ้าเราจะถอยมารวมไว้
 ที่คำว่า "ว่างจากตัวตน" คำเดียว ก็เป็นการเพียงพอ เพราะจะรวมเอา
 คำว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาไว้ด้วยเสร็จ : เมื่อมันไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่
 เสมอ ไม่มีส่วนไหนยังยืนถาวร ก็เรียกว่าว่างได้เหมือนกัน ; เมื่อเต็มไปด้วย
 ลักษณะที่พิจารณาคุณแล้วน่าสังเวชใจ ก็แปลว่าว่างจากส่วนที่เราควรจะไป
 ยึดถือเอา ; เมื่อพิจารณาคุณไม่มีลักษณะไหนที่จะคงทนถาวรเป็นตัวของมันเองได้
 เป็นเพียงสักว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นไป หรือคงอยู่ตามลักษณะและกฎเกณฑ์ของ
 ธรรมชาติ คือไม่มี หรือไม่ควรเรียกว่าตัวตนของมันเอง ทั้งนี้ ก็เรียกว่าว่าง
 จากตัวตนได้. รวมความว่า ลักษณะที่เห็นว่าว่างจากความเป็นตัวตน หรือ
 ว่างจากความหมายที่สมควรแก่การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมอบภาสอวาย
 ชีวิตจิตใจเข้าไปยึดถือเอา นี้เรียกว่า "เห็นความว่าง" ที่เป็นใจความ
 สำคัญของพุทธศาสนา. ถ้าบุคคลใดเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวงทั้งนี้แล้ว
 จะเกิดความรู้สึกที่เรียกว่า "ไม่นำเอา ไม่นำเป็น" ในสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทันที.

ความรู้สึกที่ไม่อยากเอา-ไม่อยากเป็น นี้แหละ มีอำนาจเพียงพอที่จะ
 คุ้มครองคนเราไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส หรือของอารมณ์ทุกชนิด และทุก
 ประการ ; บุคคลชนิดนี้จึงไม่สามารถที่จะทำความชั่วอะไรได้ ไม่สามารถจะ
 หลงไหลพัวพันอยู่ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเอนเอียงไปคามสิ่งชั่ววานใด ๆ ได้ ย่อมมี

จิตใจเป็นอิสระอยู่เสมอ ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมที่สุดที่อาทมาเห็นว่าจำเป็นสำหรับบุคคลผู้จะดำรงตนเป็นตุลาการ. ถ้ามีวิถีทางใดทางหนึ่ง ที่จะทำให้จิตใจเป็นอิสระที่สุด ก็ควรจะเป็นวิถีทางนั้น ที่เหมาะที่สุดสำหรับการศึกษาคึกคึกของบุคคลผู้จะเป็นตุลาการ ซึ่งอาทมาจะถือโอกาสบรรยายในคราวหน้า” สัปดาห์หนึ่ง ถึงลักษณะนั้นโดยเฉพาะ.

ส่วนสำหรับวันนี้ จะบรรยายเฉพาะข้อที่ว่า **ความรู้สึกรู้สึกว่า “ไม่นำเอา - ไม่นำเป็น” นั้น เป็นอย่างไร และเราจะมียุติปฏิบัติได้อย่างไร** ความรู้สึกที่ว่า “ไม่มีอะไรที่นำเอา - นำเป็น” นี้ เป็นสำนวนโวหารอยู่หน่อยหนึ่ง : คำว่า “เอา” และ “เป็น” ในที่นี้ หมายถึงการเอาหรือการเป็นด้วยจิตใจที่หลงใหล ด้วยจิตใจที่ยึดถือด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริงๆ; มิได้หมายความว่าคนเราจะอยู่ได้โดยไม่มีอาการที่เรียกว่าเอาอะไรเป็นอะไรเสียเลย. ตามปกติ คนเราจะต้องเอาอะไรเป็นอะไรอยู่เป็นประจำ เช่นจะต้องมีทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง มีบุตรมีภรรยา เรียกสวนไร่นา เหล่านี้เป็นต้น หรือว่าเราจะต้องเป็น เช่นเป็นคน เป็นคนเคี หรือเป็นตุลาการ หรือเป็นอย่างอื่น ๆ เช่นเป็นผู้แพ้ เป็นผู้ชนะ เป็นผู้เอาเปรียบ เป็นผู้ถูกเอาเปรียบเหล่านี้เป็นต้น ซึ่งจะต้องมี **ความเป็น** อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอตามที่รู้จักกันอยู่. แต่แล้วทำไมหลักของพุทธศาสนาจึงมาสอนให้พิจารณาในทางที่จะไม่เอา ไม่เป็น. ข้อนี้หมายความว่า พุทธศาสนาได้ชี้ให้เห็นว่า การเอา การเป็นนั้น เป็นแค่เรื่องสมมติของโลกอย่างโลก ๆ อย่างหนึ่ง. และเป็นไปได้ด้วยอำนาจของความไม่รู้หรืออวิชชาอันนั้นเอง อีกอย่างหนึ่งเท่านั้น. เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว คนเรา

๑. คำบรรยายครั้งที่ ๖-๘/๒๕๕๕ ในเล่มนี้

เขาอะไรไม่ได้ เป็นอะไรไม่ได้ ในเมื่อทุกคนด้วยความจริงขั้นที่จริงเกินชาติที่สุก ซึ่งเรียกว่าจริงขั้นปรมาัตต์.

โดยความจริงขั้นปรมาัตต์อันเด็ดขาดนั้น คนเราจะเขาอะไรไม่ได้เลย เป็นอะไรไม่ได้เลย. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า ทั้งคนที่เขาและสิ่งที่เขาถูกเอานั้น มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งนั้น. ของงักพิจารณาแก่นทรวงนี้ให้มาก ก็ว่าคนที่เขาหรือจะเป็นอะไรก็ตาม สิ่งที่เขาหรือความมีความเป็น ที่เขาถูกมี ถูกเป็น ก็ตาม มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. แต่แล้วบุคคลที่มีจิตใจยังประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้ รู้ไม่ถึงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยังมีอวิชชาอยู่เช่นนั้น ย่อมจะต้องมีความรู้สึกว่า "เราเอา" "เรามี" "เราเป็น" เป็นธรรมดา. นี่, เป็นสิ่งที่ช่วยไม่ได้. แต่แล้วความรู้สึกว่าเอา-ว่าเป็นนั่นเอง ได้ทำให้เกิดมีความหนัก หรือเป็นความทุกข์ขึ้นมา. ความทุกข์ทั้งหลายคงเกิดขึ้นมาจาก การเอา-การเป็น หรือความอยากเอาอยากเป็นทั้งนั้น. การเอา-การเป็น นั้น ก็เป็นความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่ในตัวเอง, ก็อยากไม่ให้สิ่งที่ตนกำลังเอา กำลังเป็นอยู่นั้นสูญหาย หรือหลุดลอยไป นั่นเอง. ไม่มี ความทุกข์อันใด ที่เกิดมาจากสิ่งอื่น นอกจาก ความอยากมี - อยากเป็น - อยากได้ อันรวมเรียกสั้น ๆ ว่าความอยาก ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า ตัณหา. การที่อยาก ก็เพราะไม่รู้ว่าจะถึง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรอยาก. เพราะเหตุที่มีความสำคัญลึกลับขึ้นมาแต่ในท้อง โดยสัญชาตญาณ เราเกิดมาในโลกนี้ตั้งแต่เล็ก ๆ ก็รู้จักอยาก รู้จักทำตามความอยาก แล้วก็เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ซึ่งตรงตามที่เราอยากก็มี ไม่ตรงก็มี. ถ้าได้ผลตรงตามที่ตนอยาก ก็อยากได้มากขึ้นไปอีก,

กรนั้นยิ่งอยากได้อีก ก็ยิ่งทำมากขึ้นไปอีกเหมือนกัน. ถ้าไม่ได้ผลตามที่ตนอยาก ก็คิดว่าจะอยากทำอย่างอื่น อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก จนกว่าจะได้ผลตามที่ตนอยาก ; นั่นก็เป็นเหตุให้ลงมือทำต่อไปอีกเหมือนกัน. เมื่อลงมือทำลงไป มันก็ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาอีก วนเป็นวงกลมของกิเลส-กรรม-วิบาก อยู่อย่างนี้ อันท่านเรียกว่า วัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร. คำว่า วัฏฏสงสารนั้น อย่าเพ้อไปเข้าใจว่าเป็นเรื่องเวียนวน ซากินั้น ซากินั้น ซากินั้น แคอย่างเดียว, แท้จริงเป็นเรื่องการเวียนวนของ ของ ๓ สิ่ง คือของความอยาก ของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาจากการกระทำนั้นแล้ว ไม่สามารถจะหยุดความอยากต่อไปอีกได้ เลยต้องอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก แล้วก็กระทำอีก และได้ผลมาอีก แล้วก็ส่งเสริมความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก เป็นวงกลมซึ่งประกอบด้วยส่วน ๓ ส่วน อยู่อย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด ; ท่านเรียกว่าวัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร เพราะเป็นวงกลมที่วนเวียน ไม่มีที่สิ้นสุด.

คนเราต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในวงกลมนี้เอง. ถ้าออกไปจากวงกลมนี้ได้ ก็เป็นอันว่าพ้นไปจากความทุกข์โดยแน่นอน, แต่ถ้ายังคงอยู่ในวงกลมของความอยาก และของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลมาจากการกระทำ ซึ่งส่งผลให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุดกันแล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะพ้นทุกข์ได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นนาคเจ้าใจ หรือเศรษฐี หรือเป็นมหาเศรษฐี เป็นจักรพรรดิ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรก็ตามที. ทุกคนล้วนแต่ตกอยู่ในวงกลมนี้ทั้งนั้น จะต้องมีทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเหมาะสมกับความอยากและการกระทำตามความอยากของตนทั้งนี้ ;

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าในวัฏฏสงสารนี้ เต็มไปด้วยความทรมาน : ทรมานด้วยความอยาก ทรมานด้วยการกระทำด้วยความอยาก และทรมานด้วยการที่ไฉ่ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว ก็ยังหุยกอยากไม่ได้ ยังจะต้องอยากต่อไปอีก ไฉ่ไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็กระทำอีก และไฉ่ผลมาก่อให้เกิดความอยากต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด. นี้เรียกว่าเป็นการทรมานอันใหญ่หลวงในวัฏฏสงสาร ซึ่งท่านจะเห็นได้ว่าไฉ่ล้าหลังของสิ่งที่เรียกกันว่า *กัลดรรรม* หรือ *อริยธรรม* นั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหานั้นได้เลย; เราจึงต้องพึ่งพาอาศัยตัวแท้ของพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมชั้นสูงสำหรับจะแก้ไขในเรื่องนี้โดยเฉพาะที่เดียว. ทั้งหมดนี้เราจะเห็นได้แล้วว่า ความทุกข์นั้น มาจากความอยาก สมกับที่พระพุทธเจ้าท่านจัดจำแนกไว้เป็น ๓ อย่าง ในเรื่องอริยสัจข้อที่สอง ในฐานะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โดยตรง.

ความอยาก ๓ อย่าง นั้น อย่างแรกเรียกว่า *ภวตัณหา* อยากในสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรรักใคร่ แต่ต้องเป็นสิ่งที่น่ารักใคร่พอใจ. ความอยากอย่างที่สอง เรียกว่า *ภวตัณหา* คือความอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะเป็น. ความอยากอย่างที่สาม เรียกว่า *วิภวตัณหา* คือความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น ไม่ให้เป็นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะไม่ให้เป็น. รวมกันเป็น ๓ ความอยาก. สำหรับหลักเกณฑ์อันนี้ เราจัดทำให้ใครพิสูจน์หรือแย้งกันอย่างไรก็ได้ ว่ายังมีความอยากอะไรอีกบ้าง นอกเหนือไปจากนี้.

ในที่สุดใคร ๆ ก็ต้องยอมรับว่า ในบรรดาความอยากทั้งหลาย ของสิ่งที่มีชีวิตและวิญญาณนั้น มันจะสรุปลงในความอยาก ๓ ประการนี้เท่านั้น, ความ

อยากอันหนึ่ง เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ท่านทั้งหลาย ก็คงมองเห็นได้ว่า เมื่อมีความอยากที่ไหน ก็มีความร้อนใจที่นั่น; และ เมื่อต้องการกระทำคามความอยาก อ้อมมีความทุกข์ช้ำอกคามส่วนของ การกระทำ; ใค้ผลมาแล้ว ก็หยุดอยากไม่ได้ ยังอยากต่อไปอีก ก็คง มีความร้อนต่อไปอีก เพราะยังไม่เป็นอิสระจากความอยาก ยังคงเป็นทาส ของความอยากต่อไป; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงได้กล่าวว่าคุณชั่วทำชั่วเพราะ อยากทำชั่ว มันก็มีความทุกข์ไปคามประสาคนชั่ว. แม้กันคืออยากทำความดี ก็คงมีความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปคามประสาของคนดี. แต่ข้อนี้อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เป็นการสั่งสอนให้เลิกละจากการทำความดี มีปัญหาหรือมีข้อซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกันอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวทีหลัง. เฉพาะในที่นี้ ประสงค์จะชี้ให้เห็น กันว่า ความทุกข์นั้น มีอยู่หลายระดับหลายชั้น ละเอียดยจนคนธรรมดา เข้าใจไม่ได้ ต้องพึ่งพาอาศัยสติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า; ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เราจะพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงคว้อล้าพั้งเพื่องการกระทำ ความคืออย่างเค็วเท่านั้นยังไม่พอ ยังจะต้องทำอะไรบางสิ่งบางอย่าง ที่ยิ่ง หรือเหนือไปกว่าการกระทำคามดีอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งได้แก่การทำจิตให้หลุดพ้นไป จากการเป็นบ่าวเป็นทาสของความอยากทุกข์นิคนั้นเอง. นี้ เป็นใจความสำคัญ ของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีทางแพศศาสนาใด ๆ. ซึ่งศาสนาใด ๆ จะไม่อาจ เข้ามาเทียบคู่ หรือเคียงคู่ได้ในส่วนนี้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องจำไว้ให้แม่นยำ เพื่อทำ ความเข้าใจหรือศึกษากันต่อไป กว่าจะเข้าใจถึงที่สุดเพื่อการเอาชนะความอยาก ทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวแล้วไว้; นั้นแหละ จะเป็นการพ้นจากความทุกข์หรืออยู่เหนือ ความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

ที่นี้ ก็มาถึงปัญหาที่ว่า เราจะกำจัดความอยาก หรือจะระงับความอยากให้ได้ หรือจะตัดรากเง้าของความอยากให้สิ้นเชิงได้นั้น เราจะกระทำอย่างไร. คำตอบก็คือหลักการพิจารณาให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนมองเห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าอยากนั่นเอง. มันมีอะไรบ้าง ที่น่าเอนา-น่าเป็น ซึ่งเมื่อเอาหรือเป็นเข้าแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งมาใส่ให้บุคคลนั้น? ขอให้ตั้งปัญหาขึ้นอย่างนี้. ที่ว่ามี การได้ หรือการมี-การเป็น ชนิดใดบ้าง ที่บุคคลใดไปได้ ไปมี ไปเป็นแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ ความหม่นหมองชนิดใดชนิดหนึ่งมาให้แก่บุคคลนั้น ข้อนี้หมายความว่า บุคคลนั้น ๆ ได้ไปมี หรือไปเป็นอะไรเข้า ด้วยอำนาจของความอยาก ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง. คนธรรมดาทำอะไรเสียก็จะต้องทำอะไรลงไป ด้วยอำนาจของความอยากทั้งนั้น : อยากอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงทำเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ไขว่คว้าสิ่งของก็ได้ ได้ตำแหน่งหน้าที่ก็ได้ ได้เกียรติยศชื่อเสียง ความดีความเด่นอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้; สิ่งเหล่านั้นเมื่อได้มาแล้ว สิ่งใดบ้างที่จะไม่ทำให้เกิดความต้องทนทำเพื่อจะรักษา หรือเพื่อจะยังทำให้คงมีอยู่ก็ตาม หรือจะไม่ทำให้เกิดความหนักอกหนักใจ ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นวิบัติพลัดพรากสูญหายเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม, ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ ต้องเปลี่ยนแปลง คงที่อยู่ไม่ได้ ดังนี้.

สำหรับคำว่า การได้ ในที่นี้ หมายถึงเรื่องทางวัตถุ เช่น ใ้เงิน ใ้ทอง ใ้สิ่งของต่าง ๆ. สำหรับคำว่า ความมี ความเป็น นั้น หมายถึงการเป็น เช่นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นคนดีคนเลว เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา และอื่น ๆ

อีกมากมาย. รวมทั้งสองประเภทเรียกว่า “การได้” กับ “การเป็น” สำหรับการได้ กับ การเป็น สองอย่างนี้ ไค้อะไรหรือเป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่นำมาซึ่งความหนักอกหนักใจ ขอให้เราลองคิดดู. เช่นการได้เงินได้ทองที่ปูดุชนคนธรรมคาไค้มา เงินหรือทองนั้น นำเอาความเบากายสบายจิต เย็นอก เย็นใจมาให้ หรือว่าเอาความหนักอกหนักใจ วิตกกังวล ในการเก็บรักษาเป็นกัน มาให้? การได้บุตรได้ภรรยา เอาความเบากายเบาใจมาให้ หรือเอาภาระอย่างอื่นอีกหลายอย่างมาให้? การได้เป็นนั่น เป็นนี่ ในตำแหน่งหน้าที่ อย่างนั้นอย่างนี้ก็ ถึงแม้ที่สุดแต่โดยเกียรติยศว่า เป็นนั่นเป็นนี่โดยเกียรติก็ค้ เป็นการไค้มาซึ่งความสงบเย็น หรือว่าไค้มาซึ่งภาระหนัก อย่างไค้อย่างหนึ่งเพิ่มขึ้น? ไค้โดยนี่ยัง อาจจะได้ไค้โดยง่ายแก่บุคคลทุกคนว่า ตัวแน่แท้่นำมาซึ่ง “ภาระและหน้าที่อย่างไค้อย่างหนึ่ง” ทั้งนั้น. เพราะเหตุไค้? เพราะเหตุว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ล้วนแต่เป็นภาระ เพราะความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของมัน นั้นเอง. เราไค้อะไรมา เราจำต้องจัดการกับสิ่งนั้น ๆ ในลักษณะที่จะให้มันยังคงอยู่กับเรา เป็นไปตามใจเรา หรือมีประโยชน์แก่เรา. แก่แล้วสิ่งนั้น ๆ ตามปรกติมันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็ไม่รู้ไม่ชี้ต่อความประสงค์มุ่งหมายของบุคคลไค้ มีแก่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุไปตามปัจจัยของมันเอง การพยายามของคนเราจึงเป็นการต่อสู้ หรือเป็นการต้านทานต่อกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น ฉะนั้นจึงเกิดเป็นการยากลำบาก หรือเป็นการทนทรมานขึ้น ในการที่จะเป็นอยู่ หรือทนอยู่ หรือการทำสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นไปตามความประสงค์ของเรา. นี้แหละ คือ ความจริง

อุบาทว์อันหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เข้าถึงความจริงที่จะให้รู้ว่าสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวง ไม่น่าเอา-ไม่น่าเป็น นั่นมีอยู่. ข้อนี้ได้แก่การพิจารณา
ให้ลึกซึ้ง จนพบความจริงอย่างหนึ่งว่า เมื่อยังมีกิเลสตัณหา ยังสำคัญผิด
ยังไม่รู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่แท้จริง ความรู้สึกในการเอา - การเป็นนั้น,
ย่อมมีลักษณะไปในทางหนึ่ง. ถ้าไม่มีกิเลสตัณหา มีแต่ปัญญาซึ่งรู้จักถูกต้องที่
ว่าอะไรเป็นอะไร ความรู้สึกในการเอา - การเป็น หรือการได้ ของบุคคลนั้น
ย่อมมีอยู่ในลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นการบริโภคสิ่งของ
หรือการกินอาหาร ถ้าการกินนั้น เป็นการกินด้วยตัณหา หรือความอยาก
ในความเอร็ดอร่อย การกินอาหารของบุคคลผู้นั้นต้องมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง
ซึ่งต่างจากบุคคลหนึ่ง ซึ่งไม่กินอาหารด้วยตัณหา แต่กินด้วยสติสัมปชัญญะ
หรือปัญญา อันรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นว่า อะไรเป็นอะไร. นี่ก็เป็น
คนด้วยกัน เป็นมนุษย์ด้วยกัน แต่คนหนึ่งกินอาหารด้วยตัณหา อีกคนหนึ่ง
กินอาหารด้วยความรู้สึกทั่ว ด้วยปัญญา การกินจะต้องฝึกกัน แม้แต่กิริยา
อาการที่กิน และความรู้สึกในขณะที่กินก็ต้องฝึกกันเป็นอย่างยิ่ง และในที่สุด
ผลอันเกิดมาจากการกินนั้น ก็จะต้องฝึกกันอย่างยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะว่า
คนหนึ่งกินด้วยตัณหา อีกคนหนึ่งกินด้วยปัญญา. คนที่กินด้วยปัญญานั้น
ไม่ได้กินด้วยตัณหาหรือความอยาก. เราจะต้องทำความเข้าใจในข้อนี้ว่า
แม้จะไม่มีศรัทธาความชอบในรสอร่อย คนเรายังกินอาหารได้. ไม่
จำเป็นต้องมีศรัทธา คนเรายังทำอะไรได้ด้วยสติปัญญา คือทำโดย
มีปัญญารอบรู้ว่าจะอะไรเป็นสิ่งที่ควรทำ หรืออะไรไม่ควรทำ ก็ยังคงทำสิ่งต่าง ๆ
ไปได้.

เพื่อเข้าใจได้ง่าย ขอกระโดดข้ามไปกล่าวถึงพระอรหันต์ หรือ พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุคคลที่ไม่มีกิเลสตัณหา แต่ท่านก็ยังทำอะไร ๆ ได้ ยังเป็นอะไร ๆ ได้ แม้ว่าคนธรรมดาทั่ว ๆ ไป มองแล้วจะรู้สึกที่ท่านก็ทำอะไร หรือเป็นอะไร. ท่านก็ยังทำงานมาก ไม่น้อยกว่าพวกเราซึ่งยังมีกิเลสตัณหา. แต่ท่านทำด้วยอำนาจของอะไร? เหมือนกับพวกเราที่ทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา. อยากได้เป็นนั่นเป็นนี่ หรือไม่? คำตอบที่ถูกคองที่สุดนั้นคือ ท่านเหล่านั้นทำด้วยอำนาจของปัญญา คือความรู้ที่แจ่มแจ้งถึงที่สุด ว่าอะไรเป็นอะไร. การกระทำของท่าน ไม่มีตัณหาเป็นมูล แต่มีปัญญาเป็นมูล เพราะฉะนั้นจึงผิดแผกแตกต่างจากพวกเรา ซึ่งทำอะไร ๆ ก็กระทำด้วยตัณหาอย่างตรงกันข้ามทีเดียว. ผิดแผกกันตรงที่ว่า ผลที่เกิดขึ้นนั้น พวกเราเป็นทุกข์กันตลอดเวลา ส่วนท่านเหล่านั้นไม่มีความทุกข์เลย. ท่านเหล่านั้นไม่อยากจะอะไร ไม่อยากเอาอะไร ผลนั้นก็ไปได้กับคนอื่น แก้อภัยทั้งหลายเหล่านั้น, เป็นความพ้นทุกข์ของคนทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยความเมตตาของท่านทั้งนี้เป็นกัน.

ต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า **เมื่อไม่อาศัยกิเลสตัณหา หรือหมกคิเลส ตัณหาแล้วก็ตาม ไม่ใช่เราจะทำอะไรไม่ได้.** เรายังคงทำอะไรได้ทุกอย่าง, หากแก่บั้นทำด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตาตนเอง. ทำด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร; ทั้งคู่ก็แปลกก็. พระอรหันต์ผู้หมกคิเลส ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร เป็นแต่ว่า มีปัญญาเป็นเครื่องบ่งเป็นเครื่องบอก ว่านี่ควรจะทำ แทนที่จะอยู่เฉย ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงทำการสืบอายุพระศาสนามาถึงพวกเราได้ และทั้งทำ

ประโยชน์อื่น ๆ อีกมากมาย ตามสติปัญญาของท่านระบุว่าควรจะทำ; ร่างกาย และจิตใจ ซึ่งปราศจากกิเลสตัณหา ก็สว่างและบริโภคาหารได้ด้วยอำนาจ สติปัญญา ไม่สว่างและบริโภคาด้วยกิเลสตัณหาเหมือนแต่กาลก่อน. **เมื่อเรา พยายามจะเป็นผู้พ้นทุกข์** ความรอสทางของพระพุทธเจ้า หรือของพระ อรหันต์ทั้งหลาย เราไม่ควรฝืนตัว ในการทำอะไรลงไปแต่ด้วย อำนาจของสติปัญญา อย่าทำไปด้วยอำนาจกิเลสตัณหา. ถ้าเราเป็นคน ศึกษาเล่าเรียน ก็ทำไปด้วยความรู้สึกฝึชชอบชั่วดี ว่ามันเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่จะต้องทำอย่างนี้. ถ้าประกอบภารงานอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำไปด้วย ความรู้สึกฝึชชอบชั่วดีว่า เป็นสิ่งที่ทุกคนควรกระทำและทำให้ดีที่สุด ด้วยความ เขียวเขิน เท่าที่สติปัญญาจะอำนวยให้ทำได้เช่นนั้น ๆ : ถ้าทำไปด้วยตัณหา มันร้อนใจตั้งแต่ก่อนที่จะทำ ร้อนใจในเมื่อกำลังทำ และร้อนใจทั้งเมื่อทำเสร็จ แล้ว. แต่ถ้าทำด้วยอำนาจของปัญญาควบคุมอยู่ จะไม่ร้อนใจตั้งแต่ก่อนทำ ในเมื่อทำอยู่ก็ไม่ร้อนใจ ทำเสร็จแล้วก็ไม่ร้อนใจ. ผลย่อมแตกต่างกันโดย สันเชิงอย่างนี้.

คนที่ศึกษาเล่าเรียนก็ดี คนที่จะประกอบอาชีพการงานก็ดี คนที่จะ มีบุตรภรรยาทรัพย์สินเงินทอง มีอะไรต่าง ๆ ที่เขาอยากจะมีกันก็ดี ถ้ามีหรือ ทำไปด้วยความรู้สึกฝึชชอบชั่วดี คือด้วยอำนาจของปัญญาแล้ว จะไม่ ร้อนเหมือนคนที่ทำไปด้วยอำนาจของตัณหา; เพราะฉะนั้น เราจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ด้วยความรู้ดีของปัญญา หรือรู้สึกอยู่เสมอว่า "สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ โศขที่แท้แล้ว เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ไม่นำเอา-ไม่นำเป็น". แต่เมื่อเราองค์ไม่ได้ ยังละไม่ได้

ยังมีกิเลสอยู่ ยังจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ; ก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่เป็นความรอบรู้ ที่เรียกว่าปัญญา นั้นเอง. การกระทำของเราจะไม่ทกหล่มของกิเลสตัณหา, ทำไปให้ด้วย "ความเลื่อมใส" ทำด้วยสติปัญญา จึงไม่มีความทุกข์ตั้งแต่เบื้องต้นจนปลาย โดยจิตใจไม่มีความหลงยึดถือโดยความเป็นตัวคนหรือของคน อย่างหลบลูหลับตา โดยที่จิตใจไม่ยึดถือสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นของหน้าเอา-หน้าเป็น; คงทำไปโดยรู้สึกผิดชอบชั่วดี ปล่อยให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตามที่กฎหมายและอะไรอื่นจะคุ้มครองให้ได้ก็ได้ออกตัวอย่างเช่นว่า เรามีที่กินเป็นทรัพย์สินสมบัติอยู่ เราไม่จำเป็นต้องมีความรู้สึกที่เป็นกัณฑ์ ไม่อยากไปยึดถือในสิ่งนั้น จนถึงกับว่าเป็นที่หนักอกหนักใจ แสศเผาหัวใจอยู่เสมอก็ได้; ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือกฎหมายทำนองคุ้มครองที่กินผืนนั้นให้อยู่เป็นกรรมสิทธิ์ของเราอยู่นั่นเอง เราไม่ต้องไปยึดถือผูกพันด้วยกิเลสตัณหาให้เป็นความทุกข์ร้อน วิตกกังวลแก่เรา มันก็ไม่หลุ่มือหายไปไหนเสีย. แม้ว่าจะมีใครมาแย่งชิงก็ยังคงทำการต้านทานป้องกันไปได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องทำการต้านทานด้วยกิเลสตัณหา ให้เราร้อนด้วยไฟคือโทสะ ก็ยังอาศัยอำนาจขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายทำการต้านทานได้ โดยไม่ต้องมีความทุกข์ เราก็ยังคงรักษาคุ้มครองเอาไว้ได้. ถ้าหากว่ามันจะต้องหลุ่มือไปจริงๆ เราจะมีกิเลสตัณหา หรือไม่มีกิเลสตัณหาก็กาม มันช่วยไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ ทั้งนี้ มันก็ไม่ต้องทุกข์ร้อนอะไร แม้จะมีกิเลสตัณหาหวงแหนสักเท่าไร ถึงคราวที่มันจะเปลี่ยนแปลงไปมันก็ช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้น ไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะ

ไปผูกพันยึดถือในการมีของสิ่งใด หรือวัตถุสังขารเหล่าใด กวักก็เลศทันหาเลย. นี่เป็นวิธีปฏิบัติคือสิ่งทรงปวงที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

แม้ "การเป็น" ก็เหมือนกัน เราต้องไม่ยึดถือในการเป็นนั่นเป็นนี่ เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว ไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลยในการเป็น ล้วนแต่เข้ามาซึ่งความทุกข์ทรมานอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น. อธิบายอย่างง่าย ๆ ที่เราจะพิจารณา ซึ่งเรียกว่าเป็นวิปัสสนาโดยตรง หรือการปฏิบัติธรรมโดยตรง ก็คือพิจารณาให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าเป็น หรือไม่มีการเป็นอะไรที่น่าสนุกเลย. ท่านทั้งหลายลองตั้งปัญหาสำหรับพิจารณาในข้อนี้ดูได้ทุก ๆ คน ว่ามีการเป็นอะไรบ้างที่น่าสนุก : เช่นเป็นบุตรของบิดามารดาที่น่าสนุกไหม? หรือเป็นบิดามารดาของบุตรเสียเอง น่าสนุกไหม? คนที่มีอายุผ่านมาถึงขนาดมีบุตร มีหลานแล้วจะตอบปัญหาข้อนี้ได้ดี ว่าเป็นพ่อเขาก็ไม่สนุก เป็นลูกเขาก็ไม่สนุก เพราะต่างมีภาวะที่จะพึงปฏิบัติ. ที่นี้ เป็นสามีเขาสนุกไหม? เป็นภรรยาเขาสนุกไหม? เป็นนายเขาสนุกไหม? เป็นบ่าวสนุกไหม? ตลอดจนที่ไกลออกไป ถึงกับว่าเป็นคนเอาเปรียบเขา โกงเขา สนุกไหม? เป็นคนถูกเขาโกง สนุกไหม? เป็นคนแพ้สนุกไหม? เป็นคนชนะสนุกไหม? ทั้งนี้เป็นต้น; ขยายเรื่อยออกไป จนถึงเรื่องเป็นสัตว์สนุกไหม? เป็นมนุษย์สนุกไหม? จนกระทั่งถึงว่าเป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ เป็นก้อนหิน ก้อนหิน อีกทางหนึ่งนี้ สนุกไหม? กระทั่งว่าเป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรที่สูง ๆ ขึ้นไป สนุกไหม? ถ้าท่านมีความหวั่นวิตกที่เรียกว่า รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างแท้จริงแล้ว ความรู้สึกที่จะทำให้เห็นว่ามันน่าสนุกนั้น จะแสดงอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ในสิ่งทุกสิ่ง, และในความมีความเป็น หรือในภาวะทุกอย่าง, ทุกอย่างล้วนแต่ว่าไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลย เราต้องทนทำ ทนเป็น ทนเอาทนอยู่ โดยไม่รู้สึกตัว.

ทำไมเราจะต้องไปมอบกายถวายชีวิต หลงใหลเอา หลงใหลเป็น หรือทำไป ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาเล่า ? เราควรจะมีความรู้สึกที่ถูกต้องในสิ่งเหล่านี้ ซึ่งไม่น่าเอา--ไม่น่าเป็น ให้ถูกต้องจริงๆ แล้วเป็นอยู่ด้วยความรู้สึกของปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ในลักษณะที่จะให้เป็นทุกข์น้อยที่สุด หรือไม่ให้เป็นทุกข์เลย.

อีกประการหนึ่ง เราจะต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่อยู่ร่วมโลกกัน ในโลก ซึ่งจะเป็นมิตรสหายชาวเกลือกก็ มิใช่ที่สุดแก่จะเป็นบุตรภรรยาผู้ใกล้ชิดสนิทสนมที่สุดก็ มิใช่สิ่งทั้งปวงมันเป็นอย่างนี้ ให้เรามีความเข้าใจที่ถูกต้อง เหมือนกับเรา แล้วก็จะไม่มีอะไรชักขวางกันในครอบครัวหรือในบ้านในเมือง ตลอดจนในโลก. ต่างคนต่างมีจิตใจไม่ยึดถือหลงใหลในสิ่งใด ๆ หรือในกัน และกัน ด้วยอำนาจกิเลสและตัณหา แต่ว่าคงมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยอำนาจของปัญญา มองเห็นชัดอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรที่จะยึดถือจริงจังได้ ในการที่จะให้มันเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา. ทุกคนควรมีความรู้สึกว่าสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างนั้นเอง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่เช่นนั้นเอง ไม่น่าหลงปรารถนาด้วยกำลังใจ ทั้หมทั้งสิ้น ควรยับยั้งไว้ด้วยปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ แต่ใน ลักษณะที่จะมีความทุกข์น้อย หรือปลอดภัย คือไม่มีมีความทุกข์เลย. บุคคล **ชนิดนี้** เรียกว่าเป็นผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา มีสัมมาทิฏฐิตามทางแห่งพระพุท- **ศาสนาดังที่สุด** ควรจะเรียกว่าเป็นพุทธบริษัทโคธแท้จริง. แม้จะไม่เคย บวชเคยเรียน แม้จะไม่เคยรับศีล แม้จะไม่เคยสมาทานอะไรก็ตาม แต่ก็ เป็นบุคคลที่เต็มไปด้วยศีล ด้วยธรรม เป็นบุคคลที่เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างแท้จริง. เขาเหล่านั้นมีจิตใจอย่างเดียวกันกับพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ ก็มีความสะอาด สว่าง สงบในใจ เพราะเหตุที่ไม่หลงยึดถือสิ่งใด ว่าน่าเอา หรือน่าเป็น. เขาเป็นพุทธบริษัทขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์ โดยง่ายคาย และโดยแท้จริงด้วย ค้ำยันค้ำอุบายวิธีที่ถูกต้องที่พิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเกิดความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น.

ความขั้วทั้งหลายที่เป็นขั้วเลวทรามที่สุด ก็มาจากความอยากเอา อย่างหนึ่ง ค้ำยันอำนาจกิเลสตัณหา. แม้ความขั้วที่เขาขวนขวาย ก็ทำกันด้วย อำนาจของความรู้สึกละเอียดที่ละเอียดอ่อนที่สุด. อยากเอาอยากเป็น. แม้ความดีทั้งปวง ก็ทำกันด้วยอำนาจจิตที่ประณีตละเอียดสูงขึ้นมา ที่เป็นความอยากเอา อยากเป็น ในขั้นนี้. แม้ความดีทั้งปวง ก็ทำด้วยกิเลสตัณหาที่ประณีตละเอียด ที่สุด จนไม่จำเป็นว่าเป็นความขั้วหรือเป็นบาปเลย แต่แล้วก็ไม่พ้นจากความทุกข์ ทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้นผู้พ้นทุกข์ที่สุด คือพระอรหันต์ จึงเป็น ผู้หลุดจากการกระทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา และกลายเป็นบุคคลที่ทำขั้ว ก็ไม่ได้ ทำดีก็ไม่ได้ ได้แต่ทำสิ่งที่เหนือไปกว่าความขั้วและความดี คือมีใจ ที่เป็นอิสระอยู่เหนือความครอบงำของความขั้วและความดี จึงไม่มีความทุกข์เลย กังนี้. ทั้งนี้เป็นเพราะท่านเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มี ความปรารถนาอยากเอา-อยากเป็น ในสิ่งใดเลย ดังกล่าวแล้ว.

อาตมาได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า แนวแห่งพุทธศาสนาของเราที่อยู่ อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจะทำได้หรือไม่ได้นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่จะทำได้หรือไม่ได้ก็ตาม แนวของพุทธศาสนาก็ยังคงมีอยู่คงนี้ เปลี่ยนแปลง ไม่ได้. ท่านทั้งหลายจะปรารถนาหรือไม่ปรารถนาก็ตาม แนวของความพ้นทุกข์

ยอมมีอยู่ทั้งนี้. บัดนี้ยังไม่ปรารถนา วันหน้าสักโอกาสหนึ่งก็ต้องปรารถนาอยู่ที่
 เพราะว่าเมื่อละความชั่วเสร็จแล้ว ความดีก็ได้ทำเต็มเปี่ยมก็อยู่แล้ว จิตยัง
 หมั่นหมองด้วยกิเลสคัดเหาชั้นประณีตบางประการอยู่ ก็ไม่รู้ว่าจะคับค้ำด้วยวิธิต
 นอกจากจะพยายามศึกษาในชั้นที่อยู่เหนืออำนาจกิเลสคัดเหา ก็อยู่เหนือการ
 ที่จะไปอยากได้-อยากเป็น ในสิ่งที่ชั่วหรือที่คัดค้าน. ต้องไม่มีความอยากได้
 โดยสิ้นเชิงแต่อย่างเดียวเท่านั้น จึงจะพ้นจากความทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง.
 ส่วนที่พวกเราควรจะศึกษากันอย่างไร เพียงไร เท่าไคนั้น ไว้ทำความเข้าใจกัน
 ในวันหลัง. ในวันนี้ก็หมดเวลาแล้ว.

ขอสรุปความว่า พุทธศาสนานั้น คือหลักวิชาและระเบียบวิธีปฏิบัติ
 ที่ให้รู้ว่า "อะไรเป็นอะไร" การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดนั้น คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวง
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เมื่อรู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยแท้จริงแล้ว
 จะเกิดมีความรู้สึกขนิษฐาใจจะไม่อยากอะไร : ไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็น
 อะไรด้วยความยึดถือ. ถ้าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ โดยลักษณะที่เรียก
 กันว่า "ความมี-ความเป็น" บ้าง ก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยสคติสัมปชัญญะ โดย
 อำนาจของปัญญา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับด้วยอำนาจของตัณหา เพราะฉะนั้นจึงไม่มี
 ความทุกข์ หรือมีความทุกข์แต่น้อยที่สุด. นี้, เป็นผลของการเห็นแจ้งในความ
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งสรุปอยู่ในหลักที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีลักษณะ
 ที่ใคร ๆ ไม่น่ามอบตัวเข้าไปเป็นทาส เพื่อจะเอาหรือจะเป็น แต่ประการใดเลย.
 ขอให้ท่านทั้งหลาย กำหนดใจความของหลักแห่งพุทธศาสนา เท่าที่ได้บรรยาย
 ในวันนี้ไว้ทั้งนี้.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลากาวิกรม ครั้งที่ ๓

เรื่อง

อุปาทานสี่

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๙

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๗ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาทมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน ๆ ถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนา นั้นคือ
วิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อจะให้ได้รู้ถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็น
อะไร, และต่อจากนั้นได้บรรยายให้ทราบถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงนั้นทุกสิ่ง
มีปรกติเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีลักษณะที่ไร้ความหมายแห่งความมีตัวตน,
เพื่อให้ทราบใจความสำคัญว่า สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือเอาด้วยกิเลส
ด้วยศัณหา เพราะว่าการทำอย่างนั้นนั้นแหละเป็นความทุกข์ หรือเป็นทางให้เกิด

ความทุกข์ และได้กล่าวเรื่อย ๆ มา เป็นเรื่องทักเตือนไว้ทุกครั้งว่า. พุทธศาสนา
เรามีความมุ่งหมายจะแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ในทางใจ ที่สูงและลึกยิ่งไปกว่า
ความมุ่งหมายของ ศีลธรรม หรือ อริยธรรม ทามธรรมคา.

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องความทุกข์นี้ยิ่งขึ้น เรามีทางที่จะเปรียบเทียบ
ลักษณะของความทุกข์ให้เห็นว่ามีอยู่เป็นชั้น ๆ ซึ่งชั้นสุดท้ายจะต้องอาศัยสติ.
ปัญญาหรือความรู้ที่สูงสุดจริง ๆ จึงจะดับมันได้. ลักษณะที่จะกำหนดได้ง่าย ๆ
ในทางเปรียบเทียบ หรือจะไม่ได้ว่าเป็นการเปรียบเทียบก็ตาม ในที่นี้ก็คือ
ลักษณะของการเป็นโรค; การเป็นโรคนั้น เราอาจจะจำแนกให้สั้นเชิง
ได้โดยจัดเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือการเป็นโรคทางกาย ทางร่างกาย
ซึ่งเราเห็นกันอยู่ทั่วไป น้อยอย่างหนึ่ง. ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ก็คือ
การเป็นโรคทางจิต ที่ที่เราลองคิดกันดูว่าจะมีโรคอะไรอีกใหม่ ที่สูงไปกว่า
โรคทางจิต? ถ้าเข้าใจความชั้นนี้จะดีมาก. ในบัดนี้ ตามทางธรรมหรือ
ทางปรัชญาที่เกี่ยวกับศาสนา ได้มีการบัญญัติคำขึ้นใช้อีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำ
สำหรับเรียกโรคในทาง ซึ่งเราขอเรียกกันไปทีก่อนว่า ทางวิญญาณ. อาตมาเอง
ก็ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดี. โรคทางกายนั้นคงใช้คำว่า *Physical Disease*.
โรคทางจิตก็คือ *Mental Disease* - ต่อมาถึงโรคประเภทสุดท้ายนี้ เรียกว่า
Spiritual Disease. คำนี้ ตามธรรมคาหรือถ้าเป็นคนธรรมคาก็มักจะเข้าใจ
ไปว่า เป็นเรื่องผีเรื่องนาง หรือเรื่องอะไรทำนองนั้น, แต่ความจริงนั้น
Spiritual Disease นี้ มิได้หมายถึงโรคเกี่ยวกับผีนางอะไรทำนองนั้นเลย.
มันหมายถึงโรคที่เกี่ยวกับกิเลสแฉกแฉา! ถ้าจะชี้ที่ตัวจริงของโรคนั้นก็คือ ความ

ทบทวนทางจิตที่เกิคมมาจากกิเลส. แต่โรคนั้นปรากฏทางจิตหรือวิญญาณล้วน ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า *Spiritual*. ซึ่งสูงไปกว่าคำว่า *Mental*. เพราะคำว่า *Mental* นั้น กระเทียดไปทางเกี่ยวข้องกับ *Physical* อยู่มาก. โรคทางกาย คือความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิต ก็คือความป่วยในทางจิต, แต่โรคทางวิญญาณ นี้ยิ่งไปกว่านั้น; แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ถ้ายังมีกิเลสค้ำหนาคืออวิชชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง *Spirit* หรือวิญญาณ^๑ อยู่ด้วยกับทุกคน. อวิชชาคือความไม่รู้ ค้ำหนาคือความอยาก อุปาทานคือความยึดมั่น เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้คนเรacd อยู่ในสภาพของความป่วยในทางวิญญาณ. สิ่งนี้ยิ่งไปกว่าความป่วยทางจิต.

คำว่าจิต หรือวิญญาณนี้ ออกจะปนกันอยู่ ฉะนั้นอย่าไปยึดถือ ต้อยค่านัก, ขอให้ยึดถือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ ก็แล้วกัน; ถ้าป่วยทางกาย ก็ไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลทั่ว ๆ ไป, ถ้าป่วยทางจิต ก็ไปโรงพยาบาลพิเศษ เช่นที่ปากคลองสานเป็นกันโดยเฉพาะ. แต่ถ้าป่วยทางวิญญาณ หรือ *Spiritual* แล้ว ก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้าโดยตรง อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเราเข้าใจว่าโรคของคนทุกคน มีอยู่เป็น ๓ ชั้นดังนี้แล้ว เราจะรู้จัก อานิสงส์ รู้จักประโยชน์ รู้จักความสำคัญของพระพุทธศาสนาซึ่งชั้น หนึ่ง. เมื่อเป็นดังนี้ เราจะเห็นได้ว่า การที่จะแก้ปัญหาในการเป็นโรคทางวิญญาณนี้ มันเหลือวิสัยที่ศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไป . จะช่วยแก้ไขได้ ต้องอาศัย

๑. คำว่าวิญญาณโดยทั่วไป ตรงกับคำว่า *Consciousness*. ที่ตรงกับคำว่า *Spirit* นี้เป็นคำพิเศษของฝ่ายพวกที่ถือว่ามี เจตภูต หรือตัวตน, มีใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยตรง พุทธศาสนาปฏิเสธตัวตน ท่านองนั้น.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นขั้นสูง คือส่วนที่สามารถจะกำจัดกิเลสตัดเหาได้จริงๆ เท่านั้น เป็นเครื่องเยียวยวักขา. นี่แหละ จะทำให้เราสนใจในแก้วพุทธศาสนายิ่งขึ้น : เราจะมองเห็นความที่ศาสนาหรือพุทธศาสนามีสภาพอยู่เหนือกว่าศีลธรรมทั่ว ๆ ไป. ถึงแม้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนานั้น คือวิชาและระเบียบปฏิบัติจนเกิดความรู้อันถูกต้องว่าอะไรเป็นอะไร ถ้ารู้ถูกต้องแล้ว อย่างน้อยก็รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; โครไปยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของคนเข้า มันก็เป็นความทุกข์; แม้ที่สุขแต่ใครไปหลงไหล หลงรัก หลงซัง มันเข้า ก็เป็นความทุกข์; เราเรียกความทุกข์ หรือความทรมานอันนี้เองว่าเป็นโรคทางวิญญาณ, ซึ่งสัตว์กำลังเป็นกันอยู่ทุกรูปทุกนาม.

ทันทีมาถึงปัญหาที่ว่าเราต้องการจะปลือกัว ลากัว ดอนหัว ออกมาเสียจากสังขารหรือจากสิ่งทั้งหลายที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านั้น เราจะวิธีอย่างไร? คำตอบคือเราจะต้องศึกษาต่อไปถึงข้อที่ว่า "อะไรเป็นเหตุให้เราเข้าไปอยาก และเข้าไปยึดถือสิ่งเหล่านั้น?" เราจะต้องศึกษาเรื่องของสิ่งลึกลับ ที่ทำให้เราหลงเข้าไปยึดถือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลก ทั้ง ๆ ที่มันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่เป็นทุกข์ ที่เป็นอนัตตา. ถ้าเรารู้ลึกซึ้งถึงสิ่งที่เป็นต้นเหตุให้เราเข้าไปหลงยึดถือแล้ว เราอาจจะตัดการยึดถือเสียได้. เพราะฉะนั้นเราจึงต้องมีความรู้ในขั้นนี้ โดยตรง เราจึงจะสามารถทำตนให้ด้อยออกไปเสียให้ห่างไกล หรือให้เป็นอิสระออกไปเสียจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเป็นที่กึ่งของความหลงไหลยึดถือ ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกๆ วิถีทาง

อีกประการหนึ่ง อาจมองเห็นว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องกิเลสส่วนที่เป็นเหตุให้ยึดถือ หรือที่เรียกว่า "อุปาทาน" นั้นแหละเสียก่อน จะเป็น การช่วยให้เราเข้าใจพุทธศาสนาได้ชัดเจนลึกซึ้งถึงที่สุด และโดยง่าย. จึงขอร้องให้บรรดาท่านนักศึกษาทั้งหลายได้สนใจในเรื่องอุปาทาน หรือความยึดถือนี้ให้มากเป็นพิเศษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอให้ศึกษาจนรู้จักทั่วความยึดถือที่แท้จริงที่ท่านกำลังมีอยู่ในท่านทุก ๆ คน ไม่ว่าจะเป็นตัวท่านเอง หรือว่าจะเป็นตัวบุคคลที่เรากำลังจะไปช่วยเหลือเขาให้พ้นจากทุกข์ภัยที่เกิดขึ้นแก่กิเลส.

กิเลส ซึ่งเป็นความยึดถือ หรือเป็นเครื่องยึดถือในสิ่งทั้งปวงนั้น พุทธศาสนาเรียกว่า "อุปาทาน" คำว่า *อุปาทาน* ก็แปลว่า ความยึดถือ. ถ้าตามตัวหนังสือจริง ๆ ก็แปลว่าการเข้าไปถือเอาหรือการเข้าไปทรงไว้เป็นต้น; แต่โดยใจความแล้ว ก็คือการเข้าไปยึดถือเอาด้วยกำลังจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นเอง.

อุปาทาน หรือกิเลสเป็นเครื่องให้ยึดถือมี ท่านจำแนกเป็น ๔ ประการด้วยกัน ประการแรกเรียกว่า **กามอุปาทาน** คือการยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป. ประการที่สองเรียกว่า **ทิฏฐิอุปาทาน** การยึดถือทิฏฐิความคิดเห็นความที่ตนมีอยู่. ประการที่สามเรียกว่า **สีลัพพตอุปาทาน** ยึดถือในศีลและวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนเคยประพฤติปฏิบัติกระทำโดยมงงายมาแต่เดิม และประการสุดท้าย ก็คือประการที่สี่นั้น เรียกว่า **อสังสวาทอุปาทาน** คือ การยึดถือด้วยการกล่าวว่าเป็นตัวเป็นตน.

กามอุปาทาน ยึดมั่นในกาม ซึ่งเป็นประการแรกนั้น เห็นได้จาก การที่คนเรากามชรรวมคา มีความคิดเห็นในสิ่งที่เป็นที่รักที่พอใจ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด

ก็จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม รูปก็คือ
 สิ่งที่น่ารักใคร่ในทางรูป หรือทางที่เห็นด้วยตา, เสียง ก็หมายถึงเสียงไพเราะ
 ที่จะผูกพันจิตใจ, กลิ่น ก็คือกลิ่นหอม, รส ก็คือรสที่อร่อย, โผฏฐัพพะ
 คือการสัมผัสทางกาย ตามที่สัญชาตญาณทางปรกติกของคนเรารู้สึกว่าเป็นความ
 สนุกสนานเพลิดเพลินหรือเอร็ดอร่อย. วัตถุประสงค์ของอารมณ์ ๕ อย่างนี้
 กล่าวเพียงเท่าที่รู้จักกันทั่วไป. แต่ตามหลักธรรมในพุทธศาสนานั้น ขยาย
 ออกไปเป็น ๖, คือมี "ธรรมารมณ์" เพิ่มอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงสิ่งที่ผูกพัน
 ในความรู้สึกในใจ, เป็นเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เกี่ยวกับวัตถุ
 ภายนอกหรือภายในก็ได้, เป็นของจริงหรือเป็นเพียงภิกษุณก็ได้, ซึ่งอาจให้เกิด
 เอร็ดอร่อยทางจิตในขณะรู้สึก. เมื่อทารกเกิดมา ได้รู้รสของอารมณ์ทั้ง ๖ นี้
 เป็นครั้งแรก ก็เกิดความยึดถือในอารมณ์นั้นขึ้น และยึดถือยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ๆ
 มาจนกระทั่งบัดนี้ มีความยึดถือในสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่เช่นนั้นอย่าง
 แน่นแฟ้น อย่างที่เหลียววิสัยที่คนธรรมดาจะถอนได้. เพราะฉะนั้นจึงเป็น
ปัญหาสำคัญ ที่เราจะคงมีความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง และ**ประพฤติ**
ปฏิบัติให้ถูกต้อง ค่องสิ่งเหล่านั้น. มิฉะนั้นความยึดถือในภามณ์แหละ จะนำ
 ไปสู่ความพินาศฉิบหาย ขอให้เราพิจารณาคูความพินาศฉิบหายของคนทั่วไป
 ตามปรกติกาก็จะมองเห็นว่า มีมูลมาจากความยึดมั่นถือมั่นในภามณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
 คั่งที่กล่าวมาแล้ว. คำว่า "ภาม" ในภาษาบาลี มีขอบเขตกว้างขวางกว่าใน
 ภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่ความรู้สึกในทางเพศตรงข้ามอย่างเดียว, ดังเพียงนี้.

นักคิดแห่งยุคปัจจุบัน เช่นนักจิตวิทยาที่ชื่อ Sigmund Freud ขอมเชื่อ
 หรือขอมมีหลักว่า **อะไรทุกอย่างที่มนุษย์ทำกันอยู่ในโลก ไม่ว่าอะไร**

ล้วนแต่มีมูลมาจากสิ่งที่เราเรียกว่ากามารมณ์นั่นเอง. ถ้ามองดูกันในแง่ที่เกี่ยวกับสัตว์โลกทั่ว ๆ ไปแล้ว จะเห็นว่าข้อนี้เป็นความจริงถึงที่สุดจริง ๆ ค่าย, เพราะว่าการเราจะรักกันก็มีมูลมาจากกามารมณ์, เราจะโกรธกัน เกียดกัน อิจฉาริษยาฆ่าฟันกันหรือฆ่าตัวเองก็ตาม ก็จะต้องมีมูลมาจากกามารมณ์, เพราะว่าการโกรธความเกียดกันนั้น จะต้องมาจากการที่ต่างฝ่ายต่างหวังในกามารมณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วมีประโยชน์อันชักกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม. ยิ่งคิดไปยิ่งจะเห็นได้ว่า การที่มนุษย์ต้องทำงานต้องชวนช่วยต่าง ๆ นานาประการ หรือทำอะไรก็ตาม เราอาจจะสืบสาวเรื่องราวไปจนพบว่ามีความอยากในสิ่งที่ตนใคร่จะได้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมูลฐานอยู่ในส่วนลึกทั้งนั้น. ขอให้พิจารณาคิดดูแม้แต่ที่เราอุทิศกำลังเล่าเรียนเพื่อประกอบอาชีพนั้นก็ยังมีมูลมาจากกามารมณ์ เพราะว่าเป็นไปเพื่อให้ได้ผลจากอาชีพ แล้วก็ไปจัดหาความสบายในทางรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐิหะทั้งนั้น ; จะมีอะไรมากไปกว่านี้เล่า! แม้แต่เรื่องทำบุญให้ทานเพื่อไปสวรรค์ ก็เป็นการกล่าวว่ามีมูลมาจากความหวังในทางกามารมณ์ เพราะฉะนั้นหากมาจึงจำกัดความลงไปว่า "เพียงเรื่องของโลก" อย่าให้ก้าวข้ามไปถึงเรื่องของโลกุทธะ เช่นการที่ออกบวช ทำความเพียรเพื่อตัดกิเลสเสียให้สิ้น เราไม่ถือว่ามิมีมูลเพื่อจะให้ได้ซึ่งกามารมณ์ เว้นแต่การกระทำของบางคนบางพวกหรือนักบวชบางพวก ที่ทำเพื่อกามารมณ์ในโลกในภพสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งนั้นก็ยังมีเหมือนกัน, แค่นั้นไม่ใช่ในพุทธศาสนา. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเรายังมีทางที่จะกล่าวได้โดยอ้อมอีกว่า เพราะเกียดกลัวกามารมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องครอบงำข้ายโลกนั่นเอง เราจึงออกประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหาวิธีที่จะอยู่เหนืออำนาจของกามารมณ์เหล่านั้นเป็นต้น. นี้ก็เรียกว่าการบวชเน้น มีมูลมาจาก

กามารมณ์โดยอ้อม ก็คนละแนว. แต่รวมความแล้ว ก็อาจที่จะกล่าวว่า ความอยู่ยากขึ้นขึ้นของสัตว์ ของมนุษย์ ของโลกทั้งสิ้นนั้น มีมูลมาจาก กามารมณ์ ใต้อยู่แน่นอน.

ทำไมกามารมณ์จึงมีอำนาจร้ายกาจถึงเพียงนี้? ก็เพราะเหตุว่า เพราะอำนาจของ *กามุปาทาน* คือความยึดมั่นถือมั่น ยึดติดอย่างเหนียวแน่นในกามทั้งนี้เอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสไว้ในฐานะเป็นอุปมาทวนข้อค้น เป็นปัญหาเกี่ยวกับโลกโดยทรง. **โลกจะตั้งอยู่หรือจะหมุนไป หรือจะแตกดับวินาศฉิบหาย หรือจะเป็นอะไรก็ตาม ย่อมมีมูลมาจากกามุปาทาน นี้โดยตรงและทั่วไป.** เราควรจะพิจารณาให้มองเห็นชัดในหัวเราเองว่า เรามี กามุปาทานกันอย่างไร มากตั้งแต่เมื่อไหร่ และเหนียวแน่นเพียงไร และอยู่ใน ลักษณะที่ออกจะเลื้อยวิสัยที่เราจะละได้จริงๆ หรือไม่. ถ้าหากว่าเราไม่พึ่งสติ ปัญญาของพระพุทธเจ้าแล้ว เราจะสามารถละกามุปาทานกันได้ได้อย่างไร ก็ยังมีกรรมมาก. สิ่งนี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่า *กามุปาทาน* อันจะสกัดหรือละได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนาชั้นสูง ไม่ใช่ชั้นศีลธรรม หรือจริยธรรม กามธรรมคา. **ถ้าหากันอย่างค้ำค้ำหรือพัน ๆ ทั่วไปอย่างโลก ๆ แล้ว กามุปาทานเสียดอก กลับจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, ที่ว่ามี ประโยชน์** หมายความว่า จะทำให้รักครอบครัว จะทำให้ขันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง ฯลฯ อะไรเหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่มีมูลมาจากกามุปาทาน อยู่ทั้งนั้น ถ้าจะแบ่งไปในทางคืออย่างโลก ๆ กันนับว่าเป็นกำลังอันหนึ่ง ซึ่งทำให้ กนขันขันแข็ง. **แต่ถ้าหากันในแง่ของธรรม จะรู้สึกว่าเป็นทางมา**

แห่งความทุกข์ทรมานอันเร้นลับ; เพราะฉะนั้นในทางธรรม การอุปาทานจึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุม หรือถึงกับเป็นสิ่งที่จะต้องละในที่สุด. เราจะไต่หรือยัง? เราจะละกันหรือยัง? นั่นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง. ขอแค่ให้เข้าใจไว้อย่างชัดเจนว่าแต่ละสิ่งซึ่งพุทธศาสนามุ่งหมายจะให้ได้รับการควบคุม, มุ่งหมายจะให้ละในที่สุด; นับเป็นอุปาทานข้อแรก.

ทวิขุอุปาทาน อีกมันค้วทวิขุ คือความคิดความเห็น ซึ่งเป็นอุปาทานข้อที่สองนั้น ก็เป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นและเข้าใจได้ไม่ยากนักเหมือนกัน พอเราเกิดมาในโลก เราก็ต้องได้รับการศึกษาอบรม ให้เกิดเป็นความเห็นชนิดที่เรียกว่า ทวิขุ คือความเห็นชนิดที่มีไว้สำหรับถือวันอีกมัน ไม่ค่อยยอมใครง่าย ๆ นี้เรียกว่า ทวิขุ. ความเห็นชนิดนี้ คนทุกคนจะต้องอีกมันของคนด้วยกันทั้งนั้น อยู่ในลักษณะที่อาจจะจัดเป็นสัญชาตญาณ; กล่าวอย่างนั้นก็ไม่มีผิด. ลักษณะที่อีกมันค้วทวิขุความคิดความเห็นของคนนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ เราไม่เคียดกันนัก และเป็นสิ่งที่ห้ามไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ. แต่ถ้ามองให้ดี ก็จะเป็นโทษเป็นภัยที่ร้ายกาจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ก็ไม่น้อยไปกว่าการอุปาทาน. ถ้าคนเราอีกมันในทวิขุความคิดความเห็นเดิม ๆ ของตัวเองโดยบังเอิญ เป็นคนก็จริงโดยเด็ดขาดแล้ว ก็แปลว่าจะต้องได้รับความวินาศ. เราจำเป็นต้องปรับปรุงทวิขุความคิดเห็นของเราให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ให้ดีให้สูงยิ่งขึ้น. แม้ว่าเราจะยังคงถือถือทวิขุอยู่ก็ตาม เราจะต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น คือจากมิจฉาทิฏฐิ ให้ล่อฮฤกลาสมาเป็นสัมมาทิฏฐิ และสูง ๆ ขึ้น จนเป็นสัมมาทิฏฐิถึงที่สุด ชนิดที่รู้อยู้อย่างแจ้ง ดังที่อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน.

ทฤษฎีที่เป็นเหตุแห่งความดิ้อรับ มีมูลมาจากทางหลาย ๆ ทาง แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว มักจะเกี่ยวกับชนบทรรมนิยมประเพณี หรือลัทธิศาสนาเป็นส่วนใหญ่. เมื่อกล่าวถึงนี้ ก็พอจะเข้าใจกันได้ว่า สิ่งใดที่เราเห็นว่า ถูกที่สุด หรือดีที่สุด สิ่งนั้นเราก็ยึดถือมากที่สุด. ความยึดมั่น ถอดถอนเกี่ยวกับทฤษฎี จึงมักจะคงคไปคามชนบทรรมนิยมประเพณี หรือลัทธิศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่มิไวันสคงดถึงสิ่งที่ถือว่าดีที่สุด. ส่วนที่จะมีทฤษฎีดิ้อรับเป็นของส่วนตัวเองล้วน ๆ นั้นยังไม่เท่าไร ยังไม่มากมายเท่ากับที่งองมมาจากชนบทรรมนิยมประเพณีหรือศาสนา ที่ค่อย ๆ อบรมสะสมกันมากขึ้น ๆ. ยังมีข้อที่ยังไปกว่านั้นอีก : ทฤษฎีต่าง ๆ นี้ ยังเกี่ยวกับความไม่รู้ที่เรียกว่า อวิชชา. เมื่อมีความไม่รู้ ก็มีความเข้าใจเอาเองตามอำนาจกิเลสพื้นฐาน ว่าสิ่งนั้นน่ารัก สิ่งนั้น่ายึดถือ สิ่งนี้เที่ยงแท้ถาวร สิ่งนี้เป็นความสุข สิ่งนี้เป็นตัวเป็นตนแทนที่จะเห็นว่าสังขารเหล่านั้นเป็นของปฏิกูล เป็นมายา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้เป็นกัน. กระทั่งว่าอะไร ๆ ที่ตนเคยสำคัญมั่นหมาย เคยเข้าใจมาแล้วละก็ ต้องเป็นของถูก ไม่ยอมให้เป็นของผิด เป็นผู้ไม่ยอมผิด ทั้ง ๆ ที่บางทีก็เห็นอยู่ว่าผิด แต่ก็ยอมให้ไม่ได้ เพราะยังสงวนทฤษฎี ความเห็นอันนั้นไว้เรื่อย. ความเป็นผู้ที่ถือคั้งซึ่งหน้าอย่างนี้ นับว่าเป็นอุปสรรค หรือศัตรูของคนเราอย่างยิ่ง. มันจะทำให้เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หรือไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงลัทธิแห่งความคึกความเห็น หรือความเชื่อในลัทธิศาสนาหรือลัทธิในกายอื่น ๆ ที่จะเป็นไปในทางที่ดีขึ้น. บัญหานั้น ย่อมจะเกิดแก่บุคคลผู้ถือลัทธิศาสนาหรือลัทธิอะไรก็ตาม ที่ยังทำอยู่. ทั้ง ๆ ที่ตัวเห็นว่าคำก็เปลี่ยนไม่ได้ เพราะถือเสียว่า เป็นของที่ บิคา มารคา บู้ อ่า ทา ยาย เคยถือกัน

มาบ้าง หรือไม่มีเหตุผลอะไรสำหรับแก้ตัวขึ้นมาจริง ๆ ก็ถือเสียเถียงว่ามันเป็นสิ่งที่เคยถือมาอย่างหนักแล้ว คงเป็นเช่นนั้น. เพราะเหตุนี้เอง จึงถือว่า ทฎฐิ เป็นกิเลสตัวร้ายกาจ เป็นสิ่งที่น่าอันตรายที่สุดอย่างหนึ่ง, ซึ่งจะถือ เป็นของเล็กน้อยไม่ได้, จะต้องพยายามอย่างถึง ใหน้ำอ ใหน้ำจ และให้หลุดถอน.

สัตถัพพอุปาทาน อันเป็นข้อที่สามนั้น หมายถึงความดีมั่น ในการประพฤติกระทำ ที่เลอประพฤติกกระทำสืบปรำปรำกันมาอย่าง **ไว้เหตุผล** หรือที่ถือว่าเป็นการประพฤติกระทำที่นิยมกันว่าขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ แล้วก็ยึดถือไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่ยอมสละคืน. คนไทยเราทั่วไป ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สัตถัพพะ หรือ สัตถพรก ในที่นี้ ก็ไม่น้อยกว่าชนชาติอื่นเหมือนกัน, มีการถือเครื่องรางของขลังและสัทธิพิธี เกล็ดลัษณ์ต่าง ๆ เช่นว่าขึ้นขึ้นมา บางคนจะต้องเสกน้ำล้างหน้า, จะถ่ายอุจจาระ เป็นต้น ก็ต้องมีเกล็ดอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นจะต้องผินหน้าทิศนั้นทิศนี้, จะบริโภคอาหารหรือจะนอน ก็ต้องมีเกล็ดอย่างนั้นอย่างนี้, มีการเชื่อผีตางเทวดา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น, ซึ่งเป็นเรื่องของคนโบราณ. แม้แต่คนสมัย บัจจุบันนี้ก็ยังมีสิ่งที่ทำยึดถือ หรือมีความยึดถือในทำนองนี้ และโดยเฉพาะก็มัก จะเป็นของที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิศาสนานั้นเอง.

ใจความสำคัญของเรื่องสัตถัพพอุปาทาน นี้ อยู่ตรงที่ว่า เป็นระเบียบวิธีประพฤติปฏิบัติที่ทำไปโดยไร้เหตุผล โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล โดยไม่อาศัยเหตุผล; ก็มีแต่ความยึดมั่นถือมั่น แต่ถามว่าหนังสืออย่างเดี๋ยวนี้นี้,

ในฐานะที่เป็นของที่เคยทำแล้ว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง. แม้แต่ที่เป็นพุทธ-
บริษัทเป็นอุบาสกอุบาสิกาแท้ ๆ ก็ยังมีของอย่างนี้ ยึดมั่นถือมั่นกันไว้คนละอย่าง
สองอย่าง; แม้ที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังมีคนถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่าง
หรือหลาย ๆ อย่าง ในทำนองนี้ ซึ่งเป็นท้าวศัลวัก หรือศีลพรต ชนิดที่ยึดถือ
ไว้ชั่วอายุปากาน. โดยเฉพาะลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่ถือพระเป็นเจ้า ถือเทวดา
ถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำนองนั้นชั่วแล้ว จะต้องมีการถือชนิดนั้นมากอย่างยิ่ง. สำหรับ
พุทธศาสนาเราไม่สู้จะมีมากเหมือนอย่างนั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็มิใช่น้อย. ข้อนี้
เป็นได้โดยเหตุที่ว่าเมื่อมาประพฤติศีล หรือธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ทราบ
ความมุ่งหมาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล ได้แต่ลงสันนิษฐานเอาเสียว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์
เมื่อลงได้ปฏิบัติของศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมต้องได้รับผลดีเอง; ฉะนั้นคนเหล่านั้น
จึงสมาทานศีล หรือประพฤติธรรมะ แต่เพียงตามแบบฉบับ ตามท้าวอักษร
ตามประเพณี ตามท้าวอย่าง ที่สืบปรัมปรากันมาเท่านั้น, ไม่เข้าถึงเหตุผลของ
สิ่งนั้น ๆ แต่เพราะอาศัยการประพฤติกระทำมาจนชิน การยึดถือจึงเห็นแน่นอน
เป็นอุปาทานชนิดที่แก้ไขยาก. ท้ายเหตุนี้แหละ การที่ใครจะเปลี่ยนจาก
ลัทธิหนึ่ง ไปสู่อีกลัทธิหนึ่ง หรือเปลี่ยนจากศาสนาหนึ่ง ไปสู่ศาสนาหนึ่งนั้น
จึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำได้ เพราะอำนาจของศัลวักที่คนประพฤติปฏิบัติสมาทาน
อยู่ด้วยความยึดถือ หลายวัน หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี จนแน่นแฟ้น
เปลี่ยนไม่ได้. **อันนี้เรียกว่า อุปาทาน ในการประพฤติปฏิบัติที่โดย
กระทำสืบ ๆ กันมาอย่างติด ๆ หรือมจธ.** ต่างจากอุปาทานข้อที่สองข้างต้น
ซึ่งหมายถึงการถือในท้าวทิวฐิ หรือความถือความเห็นที่ผิด. ส่วนข้อนี้เป็นการ
ยึดถือในท้าวการปฏิบัติ หรือการกระทำทางภายนอก.

แม้การประพฤติวิบัติสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน อย่างที่ประพฤติก
กันอยู่ก็ตาม ถ้าหากว่าทำไปด้วยความไม่รู้เหตุผลกันเปล่าย ไม่รู้ความมุ่งหมาย
อันแท้จริง เหล่านี้แล้ว ก็ต้องเป็นการทำไปด้วยอำนาจสติทัฬหุปาทานนี้ทั้งนั้น.
การกระทำทางศาสนาของคนสองพวก ที่ดูภายนอกเหมือนกันนั้นแหละ
จะกลายเป็นว่าพวกหนึ่ง คำอิงทำอยู่ด้วยอำนาจสติทัฬหุปรมาส เป็น
ความโง่เขลาชนิดหนึ่งไป เพราะความยึดถือเหนียวแน่นในทางขลังและ
ศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่ง โดยไม่ท้อสงสัย. แม้ที่สักแต่เราจะรักษาศีล, จะเป็นศีลห้า
หรือศีลแปด ศีลสิบ หรือศีลอะไรก็ตาม ถ้ารักษาโดยคิดว่าเราจะเป็นผู้สั่ง
ผู้ศักดิ์สิทธิ์ จะมีอำนาจวิเศษอะไรขึ้นมา เพราะการรักษาศีลนั้นแล้ว ก็กลายเป็น
สติทัฬหุปรมาส ซึ่งทำไปโดยอำนาจสติทัฬหุปาทานนี้ทั้งนั้น, ไม่จำต้องกล่าว
ถึงการประพฤติวัตรแปลก ๆ ของพวกเคียรถีย์ ภายนอกพุทธศาสนาเลย; ฉะนั้น
จึงจำเป็นต้องระมัดระวังให้มาก. ในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักของธรรมะ
หรือของศาสนาที่ถูกต้องนั้น มันจะต้องเป็นการถูกต้องไปทั้งแก่ทวิฐฐิวิฐฐิ
ความเห็น และความพอใจในผลของการปฏิบัติที่มีเหตุผล ในการทำลาภกิเลส
ไปทั้งแก่คนที่เกี่ยว ความประพฤติปฏิบัตินั้น จึงจะไม่เป็นไปเพื่อความยึดถือ
ด้วยอุปาทานที่เหนียวแน่น นอกสู่นอกทางยิ่งขึ้น.

อีกอย่างหนึ่ง ยังมีสิ่งที่ควรจะมองด้วยเหมือนกัน ว่าเราทุกคน
มีอะไรที่เราถือมั่นเหนียวแน่นอยู่ในทางการกระทำหรือประพฤติก ในฐานะที่เป็น
ลัทธิชนิดหนึ่ง ซึ่งเราถือเสียว่าอยู่เหนือเหตุผลที่จะพิสูจน์. หากมาอยากจะ
ยืนยันว่า ข้อนี้เป็นทางที่จะทำให้เราหลุดพ้นของสติทัฬหุปาทานข้อนี้

โดยไม่รู้สึกตัว, และเป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งคนสมัยเก่าทั้งคนสมัยใหม่ หรือคนสมัยใหม่เกือบก็ตาม. ขอให้พิจารณาดูเถิดว่า เรากำลังเชื่อ กำลังพอใจ กำลังยึดถือ ในระเบียบแห่งการประพฤติ การกระทำ อย่างหนึ่ง อย่างใดของคน อย่างเหนียวแน่น อย่างที่ใคร ๆ จะมองไม่เห็นก็ได้ที่เดียว ทั้งนี้ ศรัทธาทุกคน, หากแต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นหลาย ๆ อย่าง เป็นคน ๆ ไปเท่านั้น. คนเรามัวหลงไหลอยู่ในสิ่ง ๆ นี้กันเสีย จึงเป็นเหตุให้คิดเหนียวแน่นอยู่ในสิ่งที่คนเคยถือไว้ผิด ๆ มาแต่เดิม เป็นทางไม่ให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิตใจ. จิตใจยังคงถูกหุ้มห่อให้มีคมมีกอยู่ด้วยอุปาทานข้อที่สามนี้ ตลอดเวลา.

อิตตวาอุปาทาน อันเป็นอุปาทานข้อสุดท้ายนั้น แปลว่า ความยึดมั่นด้วยวาจาว่าตัวตน. ท่านใช้คำว่า ยึดมั่นด้วยวาจา คือคำพูดว่าตัวตน แต่ที่จริงไม่ใช่คำพูด. มันเป็นความยึดถือในใจ. หรือถ้าจะว่าพูดก็เป็นใจพูด คือใจพูดข้างใน ว่านี่มันตัวตน. ความยึดถือว่าตัวตนนี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เท่า ๆ กับที่เป็นสิ่งเร้นลับอย่างยิ่ง. ถ้าจะกล่าวให้กว้างออกไปอีก ก็กล่าวได้ว่า เป็นตัวสัญชาตญาณโดยตรง. **ความรู้สึกที่มีประจำอยู่ในชีวิตจิตใจของสิ่งมีชีวิตนั้น** ย่อมจะมีความรู้สึกในข้อที่ว่า เราเป็นเรา หรือเราเป็นตัวตนของเราอยู่คงนี้เสมอไป อย่างที่จะช่วยไม่ได้ เพราะเหตุว่าความรู้สึกอันนี้แหละ เป็นสัญชาตญาณชั้นมูลฐานที่สุด ของสิ่งมีชีวิต และเป็นสัญชาตญาณมูลฐาน ของสัญชาตญาณอื่น ๆ. สัญชาตญาณอื่น ๆ ในที่นี้ ก็เช่นสัญชาตญาณเพื่อจะหาอาหาร กินอาหาร เพื่อให้มีความเจริญงอกงาม

ใหญ่โต รวมทั้งสัตบุรุษญาณเพื่อต่อสู้อันตราย เพื่อจะหลบหนีอันตราย หรือว่า
 สัตบุรุษญาณที่จะสืบพันธุ์เอาไว้ไม่ให้สาบสูญ และสัตบุรุษญาณอื่น ๆ อีกมาก.
 แก่ว่าสัตบุรุษญาณทั้งหมดนั้น ต้องอาศัยอยู่บนสัตบุรุษญาณแห่งการรู้สึกนึกคิดที่ว่า
 ตัวเรา. มันต้องมีตัวเรา หรือมีความนึกคิดที่ว่าตัวเราเสียก่อน มันจึงจะไม่อยากตาย
 มันจึงจะอยากหาอาหารมาเลี้ยงร่างกาย มันจึงอยากจะทำอะไรเพื่อเอาตัวรอด หรือไม่
 ให้ได้รับอันตราย มันจึงอยากจะทำบุญของมันไว้. มันจะเป็นสัตบุรุษญาณ
 โคน ๆ ก็ตาม ก็ต้องอาศัยอยู่บนสัตบุรุษญาณที่เป็นมูลฐาน คือสัตบุรุษญาณ
 ที่เป็นการรู้สึกนึกคิดว่ามีตัวตนเอง. ความนึกคิดว่ามีตัวตนจึงเกิดเป็นสิ่งที่
 ต้องมีประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่งที่มีชีวิต ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว มันจะมีชีวิตรอดมาได้.
 ขอให้เข้าใจสั้น ๆ อย่างนี้ก็แล้วกัน ว่า ถ้าปราศจากความรู้สึกนึกคิดที่ว่าตัวคน
 แล้ว มันจะมีชีวิตมาได้ ก็มันจะไม่แสวงหาอาหาร มันจะไม่หลบหนี
 อันตราย มันจะไม่สืบพันธุ์ อันนี้เป็นต้น. ครั้นมีชีวิตมาได้ถึงขั้นนี้ ก็หมายความว่า
 ความเป็นสัตบุรุษญาณแห่งความนึกคิดตัวตนเองแต่ละเป็นมูลฐาน. แต่พร้อม
 กันนั้น, พร้อมกันที่เคี้ยว, พร้อมกันไปในตัวเอง, มันก็เป็นสิ่งที่ให้เกิดความ
 ทุกข์ ในการแสวงหาอาหาร ในการต่อสู้ ในการสืบพันธุ์ หรือในการ
 ทำอะไรทุกอย่าง ซึ่งต้องอาศัยความอยาก คือกิเลสตัณหา; เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า มันเป็นมูลฐานแห่งความทุกข์ทั้งปวงด้วย. **ข้อสี่ พระบาลีที่**
พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า ถ้าเราจะพูดกันโดยสรุปความให้
 สั้นที่สุดแล้ว ก็พูดว่า "สิ่งต่าง ๆ ที่มีอุปาทานยึดครองอยู่นั้นแหละ เป็น
 ตัวความทุกข์ หรือเป็นมูลเหตุของความทุกข์" หรือให้สั้นกว่านั้นอีก ก็ว่า
 "ร่างกายและจิตใจที่มีอุปาทานเข้าไปยึดถือหรือครอบครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัว

ความทุกข์”^๑ ทั้งนี้ เมื่อเป็นดังนี้ เรามองเห็นได้พร้อม ๆ กันไปในคราวเดียวกันว่า อุปาทานข้อนี้ เป็นมูลกำเนิดของความทุกข์ เป็นมูลกำเนิดของความทุกข์ด้วยกัน หรือเสียดคล้องกันมา และคำว่า “ชีวิตคือความทุกข์ ความทุกข์คือชีวิต” นี้ ท่านหมายความว่าถึงขั้นนี้เอง หรือมีข้อเท็จจริงอยู่ตรงนี้เอง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาให้ถี่.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีคำกล่าวในพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวในฐานะเป็นอุปมาว่า ผู้ที่จะเอาตัวรอดจากความทุกข์ให้ได้นั้น ให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่.^๒ ฆ่าฆ่าพ่อฆ่าแม่ ในที่นั้นนั้น ก็หมายถึง ฆ่าอุปาทาน หรือ ฆ่าอวิชชา อันเป็นมูลเหตุของกัณหและอุปาทาน นี้เอง; หมายความว่าถ้าดับอุปาทานที่ยึดถือว่าตัวคนเสียได้ ก็จะหมดความทุกข์ ชีวิตก็จะถึงที่สุดแห่งความทุกข์ หมายความว่า จะไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป จะหมดเหตุหมดปัจจัยที่จะปรุงแต่งให้มีภพ มีชาติเกิดใหม่อีกต่อไป, ชาติที่เป็นอยู่ในบัดนี้ จะเป็นชาติสุดท้ายขึ้นมาทันที. การที่เราจะดับมูลกำเนิดของชีวิต หรือของความทุกข์นั้น น่าจะถือว่าเป็นการรู้ในสิ่งตลอดซึ่งที่สุด หรือทศวรรุที่สุด เพราะว่าเส้นทางที่ทำให้เราสามารถกำจัดความทุกข์ได้ก็คือการหมดกัณหจนถึงที่สุด. ข้อนี้เราอยากจะอวดว่าเป็นวิชาความรู้เฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่อาจจะหาพบได้ในศาสนาอื่นที่มีอยู่ในโลกนี้ เท่าที่หลักฐานยืนยันอยู่ในปัจจุบันนี้; ฉะนั้น อากมาจึงย้ายในข้อนี้ในฐานะที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาเรา. ขอให้ท่านนักศึกษาตั้งใจกำหนดจงจำเอาไปศึกษาพิจารณาพิจารณาให้ละเอียดสุขุมเป็นพิเศษ.

๑. สังขิตฺเตน ๖๒ อุปาทานปุณฺณสุตา ทุกฺคา - โคตรูปปโย ชนฺตีทาที่ปะกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เป็นตัวทุกข์.

๒. มาทวฺ มิตวฺ หนฺทวฺ ราชาโน เทวฺ ชฺชคฺคิเอวฺ ไทว. ส. ๒๔ น. ๕๔ อุปาทานว่าตัวคนเป็นเหตุให้มีภพ มีชาติ, จึงถูกเปรียบด้วย พ่อแม่.

วิธีปฏิบัติในเรื่องที่เกี่ยวกับอุปาทาน ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น จะต้องอาศัยการที่เรารู้จักตัวอุปาทาน โดยเฉพาะอัคควาหุอุปาทาน ข้อสุดท้ายนี้ ให้มากเป็นอย่างยิ่ง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นไปอีก ก็ในแง่ที่อาคมได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นมูลฐานของสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต หรือของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เอง, มีประจำอยู่เสมอแล้วในตัว โดยไม่ต้องสอนอะไรกันอีก. ตัวอย่างเช่นเด็กเล็กๆ พอลืมเกิดมาจากครรภ์มารดา หรือว่าลูกสัตว์เล็กๆ พอลืมเกิดมาจากท้องแม่ ก็มีสัญชาตญาณอันนั้นมาด้วยเสร็จ. เราจะเห็นได้ว่าลูกสัตว์เล็กๆ เช่นลูกแมว รู้จักขู่ท้อๆ ในเมื่อเราเข้าไปใกล้มัน ซึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัวเอง. สัญชาตญาณในการรู้จักอยากอาหาร รู้จักแสวงหาอาหาร รู้จักทำอะไรๆ ที่เข้าข้างตัว ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ยิ่งกว่านั้น อัคควาหุอุปาทานนี้ ยังเป็นไปมากจนถึงกับว่า **เป็นความรู้สึกที่อยู่เหนือเหตุผล คือไม่ต้องอาศัยเหตุผล อาศัยแต่ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่แล้วในจิตใจเท่านั้น.** ยกตัวอย่างเช่นเด็กเล็กๆ เขาเดินเซไปเผชิญศีรษะไปกระทบเข้ากับประตู เจ็บ แล้วก็ร้องไห้. ที่เลี้ยงหรือมารดาก็แก้ได้โดยวิธีที่ไปที่ประตูแก้แค้นแทนให้, เขื่อนนั้นก็หายโกรธหรือหายร้องไห้ ทั้งนี้เป็นกัน. อาการอันนี้ติดมาจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ยังโกรธสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิต ไม่มีวิญญาณเหล่านั้นได้อยู่เหมือนกัน. เราจะเห็นคนโตๆ ในขนาดพวกเราเห็นขวางป่าวัดกุศลของนัสนี้ ลงไปด้วยความโกรธ ในฐานะที่โกรธราวกับว่าสิ่งของนั้นเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่ไม่ทำตามความประสงค์ของตน หรือสิ่งของนั้นมีเจตนาที่จะขัดคอขัดขวางตน ทั้งนี้เป็นกัน. ขอให้พิจารณาถึงข้อที่เล็ก ๆ

บางทีก็ทะเลาะประทุ ที่ประทุ ทีอะไรคือมีอะไร ที่ไม่มีชีวิตวิญญาณด้วยความโกรธ. แม้ที่สุดแก่สิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ ถ้าเผชิญมันกระตือกระติกได้ เช่นเครื่องจักรของนาฬิกาที่กำลังเดินอยู่เป็นต้น ก็จะไม่กลัวว่าสิ่งนั้นมีชีวิตวิญญาณขึ้นมาทันที.

เพราะเหตุที่มีอุปาทานว่า มีอะไรที่เป็นตัวคนอยู่ประจำอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และอุปาทานนั้นก็สิ่งประจำอยู่ในจิตใจของคนทุกคน ฉะนั้นเราจึงสู้ไม่ได้ หรือช่วยไม่ได้ แก่ไม่ไหว ในการที่จะบิ๊งกันมีอุปาทานในข้อนี้ แสดงอิทธิพลอะไรออกมา. มันย่อมมีอิทธิพลในการกระทำทุกสิ่งทุกอย่างของคนเรา. **เรามีทางทำได้อย่างเด็ด คือจะควบคุมมันไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้, จนกว่าจะเจริญด้วยวิชาความรู้ในทางธรรมมากขึ้น ในภายหลัง เราจึงจะสามารถควบคุมมันได้ถึงที่สุด หรืออาจจะเรียกได้อีกโหวทางหนึ่งว่า ทักให้เค็ชชากลงไปทักยลลัทธิที่ทางพุทธศาสนาสอนไว้ จนเราชนะสติชชากญาณข้อนี้.** ถ้ายังเป็นคนธรรมดา คือเป็นปุถุชนแล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะเอาชนะสติชชากญาณข้อนี้ได้เลย. แม้จะเป็นพระอรหันต์ ก็มีแต่พระอรหันต์อันคับที่สุดท้ายที่สุด คือพระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเอาชนะสติชชากญาณข้อนี้ได้. เราต้องเข้าใจไว้ว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่เป็นปัญหาของสิ่งที่มีชีวิตทั่ว ๆ ไปทั้งหมดทั้งสิ้น. **ถ้าเราต้องการจะเป็นพุทธบริษัทเต็มตัว คือให้ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาโคจรครบถ้วนแล้ว ก็จำเป็นต้องศึกษาเรื่องนี้ และเอาชนะอุปาทานข้อนี้ให้ได้ให้มากที่สุด** เราก็จะได้รับประโยชน์เต็ม ตามที่พระพุทธศาสนามีให้เรา และเราก็จะเป็นพุทธบริษัทแท้.

แม้ในขั้นที่เราจะไม่ได้ ยังคิดไม่ได้ อากาศก็ยังขยับขึ้นขึ้น ว่าอุปาทานทั้งหมดนี้ ยังเป็นสิ่งที่ควรศึกษา พินิจพิจารณาอย่างละเอียด สุขุม และทำการควบคุมมันให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ; นั้นแหละ เราจึงจะค่อย ๆ เป็นอิสระแก่ตัวเราเอง คือเป็นอิสระแก่กิเลส แต่เราใช้คำว่าเป็นอิสระแก่ตัวเราเอง. ในการที่เราจะปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของเราให้ถูกต้องตรงตามอุดมคติของเรา ยกตัวอย่างเช่นบรรดาท่านทั้งหลายเหล่านี้ ที่จะออกไปเป็นบุคลากรประจำศาล อย่างน้อยที่สุด ท่านก็ต้องมีหลักหรืออุดมคติในข้อที่ว่า จะไม่ลำเอียง ค้ำยอกค้ำงี้. แม้ว่าเพียงความรู้หรือความตั้งใจว่าจะไม่ลำเอียงค้ำยอกค้ำงี้ ในขณะที่เราควบคุมอุปาทานเขื่อนไม้ได้เสียเลยนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หรือจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด. การที่เราจะไม่มียอกค้ำงี้มาเฉย ๆ ง่าย ๆ นั้น ไม่ได้แน่. นั้นเป็นสิ่งที่มิได้ยาก หรือเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย. แต่ถ้าหากว่าเราได้ศึกษารูจักกิเลสค้ำงี้หาอุปาทาน หรืออัครหาอุปาทานข้อนี้โดยเฉพาะ ให้นุ่มนวลที่สุด และทำให้อยู่ในความควบคุมของเราให้มากที่สุดแล้ว การที่จะเป็นคนไม่มียอกค้ำงี้ ไม่ลำเอียง จะเป็นของง่ายที่สุด หึ่งจะเป็นของสบายที่สุดด้วย ; และเราจะไม่ต้องเสียใจภายหลัง. เมื่อเราปฏิบัติหน้าที่ของเราได้บริสุทธิ์ผุดผ่องตามอุดมคติแล้ว เราก็มีแต่ความสุขใจแท้จริงตลอดไป. ถ้าเราปฏิบัติไม่ได้เพราะว่าเราสู้มันไม่ได้ ควบคุมมันไว้ไม่ได้ เราก็ต้องเสียใจภายหลัง เป็นธรรมดา และเป็นทางมาแห่งการเสื่อมเสียอย่างอื่นสืบไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด.

การที่เราจะรู้จักมูลฐานของสิ่งที่เป็นปัญหาประจำวันของเรานั้น นับเป็นกุศล หรือความฉลาดถึงที่สุด อาจมาจิงรบเราท่านนักศึกษาทั้งหลาย

ให้สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะก็คือเรื่องอุปาทานทั้งสี่ อันเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ—ไม่น่าเอา—ไม่น่าเป็นอยู่ตามธรรมชาติ เราก็ยังตกไปเป็นบ่าวเป็นทาสมันอย่างเห็นช้วนแน่. นั่นเพราะอะไร ? ก็เพราะอำนาจของอุปาทานทั้งสี่นี่เอง. ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เป็นอันตรายเป็นพิษร้ายนี้ให้มากที่สุด. สิ่งนี้มีได้แสดงทั่วเป็นพิษหรือเป็นอันตรายอย่างลึกลับโหด ๆ เช่นกับไฟ หรือรู้จักได้ง่ายเช่นอาวุธหรือยาพิษ เป็นต้น ; แต่มันเป็นของที่เร้นลับแนบเนียน อยู่ในลักษณะหรือฐานะเป็นของความลึกลับว่อง เป็นของหอมหวานใจ เป็นของสวยงาม เป็นของไพเราะ เหล่านี้ทั้งนั้น. เมื่อมันมาในลักษณะเช่นนี้ ย่อมเป็นการยากที่เราจะรู้สึกตัวหรือควบคุมมันได้ จึงต้องอาศัยสติปัญญาของพระพุทธเจ้า อาศัยความรู้ของพระพุทธเจ้ามาศึกษาปฏิบัติ ควบคุมอุปาทานเหล่านี้ ให้อยู่ในอำนาจของปัญญา ก็จะสามารถดำรงชีวิตนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นทุกข์ทรมานแต่น้อยที่สุด หรือสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่การงาน มีชีวิตเป็นคนมีลมหายใจอยู่ในโลกนี้ ในลักษณะที่เยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควร.

เป็นอันว่าในวันนี้ อากมาได้ชี้ให้เห็นสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ในท่านทุกคน สำหรับจะเกี่ยวพันท่านทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือเกี่ยวกันไว้กับโลก อันเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หรือกับสิ่งทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งของความทุกข์ หอควรแก่เวลาแล้ว. โอกาสหลังจะได้บรรยายถึงข้อที่ว่ามันได้ผูกพันเราเข้ากับสิ่งใดในลักษณะอย่างไร เพื่อให้เห็นชัดเจน แล้วจะได้ควบคุมมันให้ดีที่สุด

๑. คือเรื่องที่ ๔ เบญจขันธ์ ในเล่มนี้.

อุปาทานทั้งสี่ เป็นปัญหาอันเคี้ยวที่พุทธบริษัท หรือผู้ประสงค์จะรู้
 พุทธศาสนาคงต้องเข้าใจ เพราะว่า ที่สุดที่จบของพระมหาวรรณใน
 พุทธศาสนานี้คือการทำให้หลุดพ้นจากอุปาทาน. ท่านทั้งหลายจะได้
 พบคำกล่าวนี้ในท้ายสูตร ในพระบาลีทุก ๆ สูตร ที่กล่าวถึงการบรรลุธรรมชั้น
 พระอรหันต์. ในที่นั้นจะมีคำว่า "จิตหลุดพ้นจากอุปาทาน" แล้วก็จบกัน เพราะ
 ว่าเรื่องการบรรลุธรรมผลจบกันเพียงเท่านั้นเอง. เมื่อจิตหลุดพ้นจากอุปาทาน
 แล้ว ก็หมายความว่าไม่มีอะไรที่มาผูกมัดต้องจิตนั้น ให้ไปตกเป็นทาสของโลกได้
 หรือเวียนเกิดในโลกอีกต่อไป เรื่องมันจึงจบหรือกลายเป็นโลกุตระ คือพ้นโลก
 ซึ่งเต็มไปด้วยภัยความทุกข์; เหตุนี้การหลุดพ้นจากอุปาทานจึงเป็น ใจความ
 สำคัญของพระพุทธศาสนา. อาตมาเห็นว่าเรามีเวลาน้อยด้วยกัน จึงได้เลือกสรร
 เอาแต่เรื่องที่เป็นใจความสำคัญมากแล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลายผู้หวังจะศึกษา
 พระพุทธศาสนา จงกำหนดจงจำให้แม่นยำ นำไปทวนพิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วน
 เป็นประจำทุกครั้งที่ได้บรรยายด้วย. อาตมาขอแสดงความขอบคุณล่วงหน้าต่อ
 ท่านที่ทำเช่นนั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการិทธิธรรม ครั้งที่ ๔

เรื่อง

ไตรสิกขา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๔ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายให้ทราบ ในการบรรยายครั้งแรกที่สุด ถึงข้อที่ว่า
หลักพระพุทธศาสนาทุก ๆ เรื่อง ล้วนแต่สรุปลงได้ในหลักที่ว่าเป็นการแสดงให้
เห็นแจ้งความเป็นจริง ในสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จนปฏิบัติถูกต้องสิ่งนั้น ๆ
เท่านั้นเอง. ข้อนี้เท่ากับเป็นการกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พระไตรปิฎกทุก ๆ หน้า
ล้วนแต่เป็นคำบอกกล่าวที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” เท่านั้น. ในครั้งถัดมาได้
บรรยายให้ทราบชัดเจนไปว่า ที่ว่าอะไรเป็นอะไร นั้น ใจความที่สำคัญที่สุด
ก็คือ ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลปรารถนา

หรือน่าศึกษามาก, อันเรียกว่า เรื่องไตรลักษณ์. ถัดมาอีก ได้แสดงให้ทราบว่า การที่เข้าไปหลงใหลในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มันเป็นเรื่องจริง ทุกสิ่ง อันที่นั่นเป็นเพราะ การผูกพันของอุปาทาน หรือความยึดถือถึง ๔ ประการ ด้วยอำนาจของอวิชชา จึงได้เป็นทุกข์นานาชนิดและไม่สร้าง. ทั้งหมดนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง อันเป็นส่วนที่ลึกซึ้ง และเป็นใจความสำคัญที่เราจะต้องเข้าไปถึงในเบื้องต้นเสียก่อน เราจึงจะเข้าใจในข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ เพื่อแก้ความทุกข์ต่าง ๆ ที่มีมูลมาจากกัณหะ หรืออุปาทานเหล่านั้นได้โดยง่าย, ฉะนั้นในวันนี้ เราก็มาถวาทะที่จะต้องบรรยายให้ทราบกันต่อไปว่า ทำอย่างไรหรือมีวิธีใด ที่จะตัดอุปาทานเหล่านั้นเสียให้ได้ โดยเฉพาะหลักพุทธศาสนาทั่วไป เราจะไต่ย่นไต่ยั้งคำต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้เฉพาะเป็นอันมาก แต่เกี่ยวกับกรณีนี้ ก็คือคำ ๓ คำที่เรียกว่า สีล สมาธิ บัญญา. **ศีล สมาธิ บัญญา** นี้ มีมูลสำคัญอยู่ตรงที่มีไว้เพื่อแก้ความทุกข์อันเกิดมาจากอุปาทาน ๔ ประการ ทั้งที่กล่าวแล้วนั่นเอง. ข้อปฏิบัติสำหรับให้ทุกคนปฏิบัติกันนั้น ท่านมีลำดับไว้เป็นขั้น ๆ. สำหรับคนที่ยังไม่สามารถเพียงพอที่จะปฏิบัติในขั้นสูง ก็มีข้อปฏิบัติขั้น ๆ ให้ปฏิบัติไปก่อน แล้วก็จะค่อยก้าวเข้าไปหาข้อปฏิบัติขั้นสูง ที่จะตัดอุปาทานหรือตัดกิเลสส่วนลึกใ้คงอยู่; เหตุนี้จึงต้องมีข้อปฏิบัติหรือสิกขาเป็นขั้น ๆ.

ข้อปฏิบัติ ๓ ขั้น ที่เรียกว่า ไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ อย่างนั้น **ขั้นแรกที่สุด เรียกว่า "ศีล"** หมายถึงการประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลักทั่ว ๆ ไป ที่มีหลักอยู่ว่า ไม่เป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ทำตนให้เดือดร้อน

ในการที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่เป็นสังคมนุษย์ หรือเกี่ยวข้องกันภายในครอบครัว หรือแม่ที่สุดที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของเครื่องใช้สอยต่างๆ ที่เป็นของจำเป็นแก่ชีวิต ซึ่งทั้งหมดนั้น เราจะคงปฏิบัติให้ถูกต้อง ในลักษณะที่จะไม่เกิดโทษ หรือเกิดอันตรายขึ้นจากสิ่งเหล่านี้. ข้อปฏิบัติเหล่านี้ ในชั้นนี้ เรียกว่า *ศีล*. ถ้าเรียกเต็มๆ ก็เรียกว่า "ศีลสิกขา" แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษา หรือควรอบรมที่เป็นชั้นศีล. แม้จะมีการจำแนกไว้เป็น ศีลห้า ศีลแปด หรือศีล ๒๒๗ และอื่นๆ อีกเป็นอันมากก็ตาม แต่รวมใจความแล้ว ก็อยู่ตรงที่เป็น**การปฏิบัติ เพื่อความปรกติสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้นๆ ที่เดินไปทางคอหางวาจา ทั้งที่เกี่ยวข้องสังคม หรือส่วนตัว หรือสิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่** ดังที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น, รายละเอียดเรื่องศีลนั้นๆ จะหาศึกษาได้จากตำหรับตำราอันว่าด้วยเรื่องนั้นโดยเฉพาะ เป็นวรายๆ ไป

สิกขาขั้นที่ ๒ ที่สูงขึ้นไปอีก เรียกว่า "สมาธิ" ชั้นนี้ได้แก่การที่ผู้นั้นสามารถบังคับจิตใจของตัวไว้ได้ ในสภาพที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดตามที่ตนต้องการ. ขอให้นักศึกษาทั้งหลายตั้งข้อสังเกตความหมายของคำว่าสมาธิไว้ ให้ถูกต้อง : โดยมากท่านทั้งหลายย่อมจะได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่าสมาธินั้นคือ ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ ดังกับว่าผู้นั้นแน่วหนึ่งเหมือนกับท่อนไม้หรือคนตายไปเสีย อย่างนั้นเสียโดยมาก; หรือที่ศึกษานั้น ก็มักจะกล่าวกันแต่เพียงว่า เป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่บริสุทธิ์. แต่ลักษณะเพียง ๒ อย่างนั้นยังไม่ใช้ความหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เราเรียกว่าสมาธิโดยสมบูรณ์ เพราะยังมีอีกคำหนึ่ง ซึ่งถ้ากล่าวโดยภาษาไทย ก็ได้แก่การทำจิตนั้นให้เหมาะสมที่จะให้

ทำกรงานทางจิต ; เป็นการบังคับจิต ผีฝนจิต หรืออบรมจิต หรืออะไรก็สุดแท้ ให้จิตอยู่ในลักษณะที่พร้อม ที่มีสมรรถภาพถึงที่สุด ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางจิต. ข้อนี้เอง เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าสมาธิ. การกล่าวเช่นนี้มีหลักในพุทธวจนะนั่นเอง : พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกคำหนึ่งซึ่งเป็นคำสำคัญที่สุด คือคำว่า กมฺหณิโย แปลว่า สมควรแก่การทำงาน ; และคำนี้ เป็นคำสุดท้ายที่ทรงแสดงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า สมาธิ ๆ นี้ ว่ามีความมุ่งหมายถึงการบังคับจิต สามารถบังคับจิตให้ตั้งอยู่ในภาวะที่พร้อมที่สุด ที่จะทำการงานในทางจิต ; ไม่ใช่ให้บริสุทธิ์เฉย ๆ ไม่ใช่ให้ตั้งมั่นสงบเรียบหรือแน่นิ่งไปอย่างเฉย ๆ ก็หามิได้. ข้อนี้มีความหมายที่กำกวม อันอาจทำให้เข้าใจผิดได้ดังนี้. คำว่า สมาธิ แปลว่าจิตตั้งมั่นก็จริง แต่ต้องหมายถึงตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมที่จะปฏิบัติงาน ไม่ใช่ตั้งมั่นในลักษณะที่ไม่ปฏิบัติงานใดๆ คือสงบนิ่งเฉยอยู่เฉย ๆ เพราะมีความเข้าใจผิดบางสิ่งบางอย่างในเรื่องนี้มาตั้งแต่แรก ๆ แล้วก็เลยยึดถือกันเสียอย่างนั้น

อีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความสับสนกันขึ้น หรือพอใจในทางที่จะยึดถือความหมายเป็นความสงบเรียบ มากกว่าอย่างอื่นนั้น มันมีลู่ทางอยู่บ้างเหมือนกัน คือเมื่อจิตเป็นสมาธิสงบเรียบ ไม่มีอะไรบกวนแล้ว ในขณะนั้นย่อมรู้สึกเป็นความสุขอย่างยิ่ง ; ที่นั่นคนก็เกิดชอบความสุข พอใจความสุขชนิดนั้น เลยรักการสมาธิในทางที่จะเป็นเช่นนั้น ไม่ได้พอใจสมาธิในลักษณะที่จะปรับปรุงจิตให้เหมาะสมที่จะทำการพิจารณาหรือค้นคว้าสืบไป. เพราะเหตุ

ฉะนั้น นักสมาธิส่วนใหญ่ จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของความสุข อันเกิดจากความสงบของจิต แล้วยกยออยู่เพียงเท่านั้น ไม่สามารถทำสมาธิของคนให้สูงขึ้นได้ จนถึงกับเป็นพื้นฐานหรือเป็นบาทฐานของการเจริญปัญญา อันจะทำให้เข้าถึงพระนิพพานได้. มีหน้าซ้ำ ยังจะตกอยู่ในลักษณะของความหลง คือ หลงเอารสแห่งความสุขที่เกิดจากสมาธินั้น เป็นพระนิพพานไปเสียทั้งแต่ขั้นนี้ก็มี แล้วยกยอทั้งตอนท้าวออกจากความพอใจนั้นไม่ได้ ทำให้เกิดการไม่ก้าวหน้าไปจนถึงปัญญาชนิกที่จะกักคั้นหาหรืออุปาทานได้. ฉะนั้นเราควรจะเข้าใจคำว่า *สมาธิ* กันให้ถูกต้อง. สิ่งที่เราเรียกว่าสมาธินี้ ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "จิตตสิกขา" แปลว่า สิ่งที่เราศึกษาหรืออบรมในทางบังคับจิต หรือเกี่ยวกับจิต; จัดเป็นสิกขาข้อที่ ๒ ต่อจากศีลสิกขา.

ส่วน สิกขา ข้อที่ ๓ นั้น เรียกว่าปัญญาสิกขา. สิกขาคำนี้หมายถึง การฝึกฝนอบรม ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ถึงที่สุด ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่แท้จริง. ความหมายของเรื่องนี้ สำคัญอยู่ตรงที่ คำว่า "ตามเป็นจริง" หรือตามที่พระบาลีว่า *ยถาภูตัง* แปลว่า ตามที่มันเป็นจริง. คนเราตามปรกติไม่สามารถรู้อะไร ๆ ให้ถูกต้องตามที่แท้จริง คือมักถูกต้องแต่ตามที่เราเข้าใจเอาเอง หรือสมมติกันโดยมาก มันจึงไม่ใช่ตามที่แท้จริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือไม่สมบูรณ์; ด้วยเหตุนี้ ทางพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติ ที่เรียกว่า ปัญญาสิกขา ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้าย สำหรับจะได้ฝึกฝนอบรมให้เกิดความเข้าใจ และความเห็นแจ้ง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่แท้จริงและโดยสมบูรณ์.

ขอให้ตั้งข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า “ความเข้าใจ” กับ คำว่า “ความเห็นแจ้ง” นั้น ในทางธรรมแล้ว ไม่อาจจะเป็นอันเกี่ยวกันได้. ความเข้าใจ นั้น ต้องอาศัยอยู่บนการศึกษาคำนวลไปตามหลักของคณิตศาสตร์บ้าง ของตรรกศาสตร์การใช้เหตุผลบ้าง หรือคามวิธีของปรัชญาคือการอนุมานเอาตามเหตุผลต่าง ๆ บ้าง, นี้เรียกว่าเป็น “ความเข้าใจ” เท่านั้น. ส่วนความเห็นแจ้ง นั้น ไปไกลกว่านั้น ก็ต้องเป็น **สิ่งที่เราได้ชิมขามมาแล้ว** ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ มาแล้วด้วยตนเอง หรือว่า ด้วยการบ่มจิตใจให้ **เฉียวเนื่อง**อยู่กับสิ่งนั้น ด้วยการพิจารณาจนเกิดเป็นความรู้สึกในใจขึ้นมาจริง ๆ ในลักษณะที่จะเขื่อน้ำหรือไหลลงไหลในสิ่งนั้น ๆ ด้วยใจจริง ๆ ไม่ใช่ด้วยเหตุผล. เพราะฉะนั้นคำว่า ปัญญาสิกขา ตามหลักของพุทธศาสนาจริง ๆ นั้น จึงไม่ได้หมายถึงปัญญาที่เป็นไปตามอำนาจเหตุผลเหมือนที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษา ของวิชาการสมัยปัจจุบัน, แต่เป็นคนละอย่างทีเดียว. ปัญญาในทางพุทธศาสนา ต้องเป็นการรู้แจ้งเห็นจริง ด้วยใจจริง ๆ ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้ว โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง. ที่เรียกว่าผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้วนั้น หมายถึงอาการที่เราชอบใช้เรียกด้วยคำต่างประเทศคำหนึ่งคือคำว่า Experience. คำนี้หมายถึงความรู้สึกด้วยใจจริงในสิ่งที่ได้ผ่านไปแล้ว หนึ่งใจแน่วแน่ ไม่อาจจะสั่นเสือนได้. เพราะฉะนั้นในการพิจารณาทางปัญญา ตามสิกขาขั้นนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ได้ผ่านมาแล้วเท่านั้นหลังในชีวิตของเราเอง เป็นเครื่องพินิจพิจารณา. หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ต้องใช้เรื่องที่มีน้ำหนักมาก พอที่จะทำให้จิตใจของเราเกิดความสลัดสังเวชเบือนห่างในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เหล่านั้นได้จริงๆ. ถ้าเราจะคำนวณ

คามหลักของเหตุผลหรืออะไรทำนองนั้น มาทำการวินิจฉัยตัดสินอะไรที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กันสักเท่าไรก็ตาม มันก็ได้แต่ความเข้าใจอยู่นั่นเอง ไม่มีทางให้เกิดความสลดสังเวชได้ ไม่มีทางให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือในโลกได้. ขอให้เข้าใจว่า กิริยาอาการที่จิตใจ เบื่อหน่ายคลายกำหนดจากสิ่งที่คนเคยหลงรักนั่นแหละ คือศรัทธาที่เห็นแจ้งในที่นี้. คามหลักของธรรมะ ได้บัญญัติไว้ชัดเจนทีเดียวว่า ถ้าเห็นแจ้งจริงๆ ก็ต้องเบื่อหน่ายคลายกำหนด จะหยุดอยู่เพียงแค่เห็นแจ้งนั้นไม่ได้. ถ้าเราเข้าใจ สังขารข้อใดข้อหนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในโลกนี้ อย่างที่เรียกว่าเห็นแจ้งแล้ว ความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในสิ่งนั้น จะต้องเกิดติดคามขึ้นมาทันทีทันใด โดยไม่ต้องแยกกัน เพราะมันแยกกันไม่ได้. เมื่อมีผลถึงขนาดที่มีความรู้สึกเบื่อหน่ายคลายกำหนดกันแล้ว เราจึงจะเรียกว่าเป็นการเห็นแจ้ง หรือเป็น ปัญญา ในที่นี้; เรียกว่ารู้จักและเข้าใจสิ่งนั้น ๆ อย่างถูกต้องตามที่มันเป็นจริงและสมบูรณ์.

โดยเหตุนี้กล่าวมานี้ ผู้ที่ปฏิบัติในทางปัญญาคามหลักของธรรมในทางพุทธศาสนา จึงไม่ค่อยจะใส่ใจถึงเรื่องการใช้เหตุผลกันนัก ไม่เหมือนกับ การศึกษาในทางศาสตร์ต่าง ๆ ของสมัยปัจจุบัน. เราจะอาศัยความรู้สึกในใจจริงๆ ที่เคยมี เคยเป็น เคยผ่านมาแล้วแต่ทนหลัง เป็นสำคัญ; หรือแม้ จะมีการเทียบเคียงด้วยเหตุผลกันบ้าง ก็ต้องใช้เหตุผลโดยเอาสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว แต่ทนหลังนั้น มาเป็นเหตุผล ไม่ใช่เหตุผลทางคณิตศาสตร์ทางคำนวณอะไร ทำนองนั้นเป็นต้น ก็หาไม่ได้; การเห็นแจ้งนั้นจึงจะเป็นปัญญาชนิดที่ออกผล แก่จิตแก่ใจในขณะนั้นเลยทีเดียว ไม่ใช่เป็นความรู้ความเข้าใจชนิดที่จะต้อง

เก็บสะสมไว้มาก ๆ เรื่อย ๆ ไป จนกระทั่งสิ้นเดือนสิ้นเพื่อน ไปด้วยเหตุผลนั่นเอง. เหตุผลก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้; ถ้ายังกงเรียกว่าเหตุผลอยู่เพียงใดแล้ว ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อยู่เพียงนั้น, เพราะฉะนั้นตัวเหตุผลเองก็เปลี่ยนแปลงได้. เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงได้ ความรู้ความเข้าใจของบุคคลนั้น ก็เปลี่ยนแปลงได้และไม่มีที่สิ้นสุด; ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่อาจจะหันทุกข์ด้วยลำพองความเข้าใจ, จะหันทุกข์ได้ก็ด้วยความรู้เห็นแจ้ง. เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงมีระเบียบให้พิจารณาธรรมจากของจริง และด้วยความรู้สีก่อนแท้จริง จึงจะเรียกว่าเป็น ปัญญา ในที่นี้. เมื่อมีปัญญาในลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็สามารถเข้าใจสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริงได้จริงๆ, รวมเรียกว่า ปัญญาสิกขา.

สรุปความในก่อนหน้าว่า สิกขามีอยู่ ๓ สิกขาด้วยกัน คือ **ศีลสิกขา** ได้แก่การฝึกฝนอบรมให้มีการประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับสังคมทั้งหมด ทั้งที่เกี่ยวข้องครอบครัว ทั้งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของไม่มีชีวิตวิญญูญาณ; และ **จิตตสิกขา** คือการฝึกฝนให้มีความสามารถบังคับจิต ให้อยู่ในอำนาจ ให้สงบเย็นเป็นสุขก็ได้ ให้บริสุทธิ์สะอาดก็ทำได้ ให้สามารถ คือว่ามีสมรรถภาพพร้อมที่จะปฏิบัติงานใด ๆ ต่อไปก็ได้; และสิกขาที่ ๓ คือ **ปัญญาสิกขา** นั้น หมายถึงการอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่จริงถึงที่สุด จนถึงกับถอนความยึดถือด้วยอุปาทาน คือถอนความงัดหลงต่าง ๆ ออกไปได้จากใจ ซึ่งเป็นการถอนจิตใจให้หลุดออกมาเสียจากสิ่งที่มีมันเคยเข้าไปผูกพันไว้ตั้งแต่เกิดมา.

คำว่า *สิกขา* นี้ เป็นภาษาบาลี. ภาษาสันสกฤตก็คือ *ศึกษา*.
 ที่เราเขียนกันในภาษาไทยว่า *สิกขานั้น* เป็นรูปสันสกฤต. ที่แท้ก็เป็นคำ ๆ เดียว
 กันกับคำว่า *สิกขา*, ฉะนั้นท่านทั้งหลายคงจะได้ความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีก
 สักอย่างหนึ่งว่า เกี่ยวกับภาษานี้ มันมีการเลื่อนหรือการดำเนินไปตามลำดับ
 ดังที่จะเห็นได้ว่า คำว่า *สิกขา* ในภาษาบาลีนั้น เขาหมายถึงการอบรมหรือการ
 กระทำลงไปจริง ๆ ที่เดียว, เช่น สीलสิกขา จิตตสิกขา บัญญาสิกขา
 ที่กล่าวมาแล้วนั้น หมายถึงการอบรมกาย วาจา ใจ ลงไปตรง ๆ ที่เดียว,
 ไม่ใช่หมายถึงการเล่าเรียนอย่างที่เรามาพูดถึงกันเดี๋ยวนี้ด้วยคำว่า *ศึกษานี้*. นี้, เป็น
 เรื่องของภาษาเดินได้. ภาษาเดินไปในทิศทางต่าง ๆ จนเป็นการทำให้เกิด
 ความเข้าใจผิดขึ้นได้. ในที่นี้อาจมาต้องการให้ท่านทั้งหลายได้เข้าใจถูกต้องว่า
**คำว่า *สิกขา* หรือ *ศึกษา* นั้น ในทางธรรม เขาหมายถึงการประพฤติ
 ปฏิบัติ หน้าที่เป็นการอบรมกายวาจาใจโดยตรง คืออบรมตัวเองให้เปลี่ยน
 จากลักษณะหนึ่ง ไปสู่ลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ตามที่เราเห็นว่าเป็นประโยชน์
 ยิ่งขึ้นไป.**

เมื่อกล่าวถึงหลักของพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่า
 พุทธศาสนามีใจความสำคัญอยู่ที่รู้อะไรเป็นอะไรตามที่แท้จริง แล้วถอน
 กิเลสตัวเหาออกเสียได้ เพราะการรู้นั้น ๆ; เมื่อถือตามหลักนี้ เราจะเห็นได้
 ว่า **สीलสิกขานั้นเป็นเพียงสิกขาเบื้องต้น เป็นการตระเตรียมในเบื้องต้น**
 เพื่อให้เรามีการเป็นอยู่ในสังคมชนิกที่จะไม่มีการรบกวน ไม่มีการยุ่งยากลำบาก
 และเป็นการเตรียมให้เรามีการเป็นอยู่ในครอบครัวที่ผาสุก มีสิ่งแวดล้อมที่ผาสุก

เป็นพื้นฐานเบื้องต้นในทางภายนอก ในขั้นต้นนี้เสียขั้นหนึ่งก่อน, ไม่ใช่ศีลสิกขานี้จะไปทำให้เกิดความรู้อะไรสิ้นเชิง หรือทำให้ทัศนคติเสกศถ์หาอุปาทานได้เด็ดขาดก็หาไม่ได้; แต่ว่าเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องเตรียมตัวเรา ให้เป็นคนเหมาะสมที่จะอยู่ในโลก โดยมีความผาสุกอย่างที่เราเรียกว่าพื้นฐานทั่ว ๆ ไปกันเสียก่อน. เมื่อเรามีความเป็นอยู่อย่างผาสุก ไม่ถูกรบกวน ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ว่ามันช่วยได้มากเพียงไร ในทางที่จะช่วยให้จิตใจเป็นปรกติ. เพราะฉะนั้นในทางธรรม จึงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้หลายอย่างด้วยกัน; แต่อย่างที่สำคัญที่สุดที่ถือว่าเป็นยอดอานิสงส์ศีลนั้น ท่านเรียกเป็นบาลีว่า **สมาธิส่วคณิกา** แปลว่า "เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ". อานิสงส์อย่างอื่น ๆ ของศีล เพียงว่าให้อยู่เป็นผาสุก หรือให้ไปเกิดในสวรรค์เป็นขั้นขั้นก็ตามนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงมุ่งหมายโดยตรง. ท่านทรงมุ่งหมายโดยตรงถึงข้อที่ว่า **สมาธิส่วคณิกา** นี้เอง. ก็จะเป็นบาทฐาน ทั้งอก ที่เกิด ที่เจริญ ของสมาธิ. ฉะนั้นเราจึงต้องเตรียมตัวหรือปรับปรุงตัวของเรา ให้เป็นผู้อยู่ในโลกด้วยลักษณะที่สะอาดบริสุทธิ์หมดจดเสียก่อน คือให้มีศีลเสียก่อนจึงจะส่งเสริมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าสมาธิได้โดยง่าย. ถ้าเรามีเรื่องรบกวนใจมาก เช่นทางสังคมก็มีเรื่องรบกวนมาก มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย ในครอบครัวก็มีเรื่องรบกวน มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย, แม้ที่สุดแต่เครื่องใช้เครื่องสอยเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ก็มีเรื่องผิด เรื่องเสียหาย แล้วจิตใจของเราจะเป็นสมาธิได้อย่างไรกัน. ถ้าเราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เราต้องมีศีลเสียก่อน จึงจะเกิดผลอันสูงสุด คือส่งเสริมให้เกิดสมาธิในขั้นต่อไปได้โดยง่าย.

ศีลที่ปฏิบัติดีที่สุด ท่านเรียกว่า “ศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอรหันต์” ซื่อนี้ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ไม่ยาก. เราจะเทียบเคียงกันได้โดยลักษณะที่ว่า ถ้าความประพฤติเป็นอยู่ของเรา เป็นที่พอใจของสุภาพบุรุษทั้งหลายได้ ก็แปลว่าความประพฤติของเราใช้ได้, ก็มีความประพฤติที่ประพฤติชอบ มีศีล, เพราะคำว่า สุภาพบุรุษ นั้น ท่านหมายถึงคนดี คือเป็นสุภาพบุรุษกันจริง ๆ แต่คามทางธรรมนั้น ที่... ใช้ว่า พระอรหันต์ซึ่งยิ่งไปกว่าสุภาพบุรุษ แทนคำว่า สุภาพบุรุษ, คือเอาเป็นว่า เขาเป็นผู้มีกิริยามารยาทหรือการประพฤติปฏิบัติ เป็นที่พอใจของพระอรหันต์, ส่วนคนอื่นนั้นก็ใช้ได้เหมือนกัน เป็นการแสดงถึงลักษณะของผู้มีศีลได้. ถ้ามีการประพฤติทางกาย ทางวาจา ยังไม่เป็นที่พอใจของพระอรหันต์ ก็เรียกว่ายังไม่มีศีลที่ถูกต้อง และสมบูรณ์. ทำนองเดียวกับว่าถ้าเราในปัจจุบันนี้ ประพฤติคนไม่เป็นที่พอใจของสังคมสุภาพบุรุษ ก็แปลว่าเรายังมีความบ่ดีเดือน มีความประพฤติที่ไม่น่าคบหาสมาคม. ดังนั้น ถ้าท่านไม่ชอบใช้คำว่า “พระอรหันต์” จะใช้คำว่า “สุภาพบุรุษ” แทนก็ได้ แต่ขอให้เป็นสุภาพบุรุษจริง ๆ เป็นผู้ที่เป็นสัตบุรุษจริง ๆ ก็เป็นคนดีจริง ๆ. **เมื่อมีศีลในลักษณะเป็นที่พอใจของคนดีเช่นนั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัย ย่อมจะเป็นที่คง ที่เกิด ที่เจริญของสมาธิได้** นี้เป็นอันเห็นได้ว่า เราได้ปฏิบัติล่วงมากด้วยดี ไม่มีช่องทางที่ใครจะกีดกันได้สำเร็จไปชั้นหนึ่งแล้ว.

นั้นก็มาถึงบทเรียน ชั้นที่ ๒ คือการสามารถควบคุมจิต หรืออาจใช้จิตของเราให้บำเพ็ญหน้าที่ของมัน ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด. ถ้าพึงคุให้ดี ๆ

ท่านก็จะเข้าใจ ความแตกต่างกัน ระหว่างศีล กับสมาธิ ได้โดยง่าย. ถ้าฟังศีล อยู่กับการประพฤติดี ไม่มีที่ตำหนิ. ส่วนสมาธินั้น เลื่อนขึ้นมาอยู่ตรงที่ การมีจิตดี มีความประพฤติทางจิตดี. ในศีลนั้น มีการประพฤติทางกาย ทางวาจา ที่แสดงออกทางภายนอกดี. ครั้นมาถึงสมาธินี้ มีการประพฤติในทางจิตดี คือไม่มีความผิด ไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีความฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ของตน. อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้อุบรรมจิต หรือฝึกฝนจิต ได้ถึงที่สุด มีผลเกิดขึ้นเรียกว่า สมาธิ แล้ว.

ในส่วนที่เกี่ยวกับประโยชน์ทั่ว ๆ ไปในทางโลก ท่านนักศึกษา ทั้งหลายที่เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่แล้ว ว่าสิ่งที่เรียกว่า สมาธิ นั้น เป็นของจำเป็น ในทุกกรณี ไม่ว่าเราจะทำอะไร ถ้าไม่ทำด้วยจิตใจที่เป็นสมาธิแล้ว ย่อมไม่ สำเร็จประโยชน์โดยทั่ว ๆ ไป ท่านจึงจักสมาธินี้ไว้ ในลักษณะเป็นองค์ประกอบ อันสำคัญขององค์หนึ่ง ของบุคคลประเภทที่เรียกว่ามหาบุรุษ ; ไม่ว่าจะ เป็น มหาบุรุษทางโลกหรือทางธรรม ล้วนแต่จำเป็นจะต้องมีสมาธิเป็นคุณสมบัติประจำตัวทั้งนั้น. แม้ที่สุดแก่จะเป็นเด็ก ๆ นักเรียน ถ้าไม่มีจิตเป็นสมาธิแล้ว จะคิดเลข ได้อย่างไร หรือคนที่จะศึกษานักคำนวณสิ่งใด ๆ ก็ตาม ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิแล้ว จะศึกษานักได้อ่างไร แม้ที่สุดแก่จะเล่นกีฬา แม้แต่คนจะยิงปืนหรืออะไร ทำนองนั้น ก็ล้วนแต่ต้องอาศัยสมาธิทั้งนั้น มันจึงทำสิ่งนั้น ๆ สำเร็จไปได้ ด้วยดี. หากแต่ว่าสมาธิในทำนองนั้น เป็นสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ มันยัง อยู่ในระดับอ่อน ๆ หรือต่ำ ๆ. ส่วนสมาธิในทางหลักพระศาสนาที่เรากำลังพูด ถึงนี้ เป็นสมาธิที่เรารู้จักให้สูงให้ดี ยิ่งขึ้นไปกว่าที่จะเป็นไปตามธรรมชาติ

เพราะฉะนั้นเมื่อฝึกกันสำเร็จแล้ว จึงกลายเป็นจิตที่มีสมรรถภาพ หรือมีกำลัง มีคุณสมบัติพิเศษอย่างอื่น ๆ มากมายเหลือเกิน ; มันยิ่งไปกว่าเที่ยงแท้ที่จะคิดเลขถูก หรือยิงปืนถูก หรืออะไรทำนองนั้น. ค่ายเหตุนี้เอง แม้จะไม่คำนึงถึงเรื่องมรรค ผล นิพพาน ที่สูงสุด จะคำนึงกันแต่เรื่องปฏิบัติหน้าที่การงาน ที่เป็นอาชีพก็ตาม เราก็ยังต้องอาศัยสมาธิกันเสียแล้ว. แม้ที่สุดเท่าที่งานทั้งหลาย ผู้จะเป็นบุคลากรในอนาคต ท่านจะต้องอาศัยความเป็นผู้มีความประพฤติน่าเชื่อถือ น่านับถือ อย่างจำเป็น นั่นก็ส่วนหนึ่ง ; แต่แล้วในที่สุดท่านก็ยังจะต้องอาศัยการมีสมาธิ ท่านจึงจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ของท่านให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ทำตัวเองให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปुरुณียบุคคลของโลกได้. ถ้าฝึกไปจากนั้นแล้ว แม้ไม่ตั้งใจ แม้ไม่มีเจตนาชั่ว เราก็คงจะปฏิบัติงานได้ผลเช่นเดียวกับคนที่มิเจตนาชั่วก็เป็นได้. ฉะนั้นจึงขอให้สนใจในเรื่องของสมาธิไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในฐานะที่เป็นสิกขา ที่มนุษย์เราทุกคนจะต้องศึกษาปฏิบัติอบรม ทำให้มี ให้มาก เท่าที่ตนจะทำได้.

การที่คนเราสามารถถือเอาประโยชน์จากสมาธิได้เห็นปานนั้นนี้ เรียกว่ามนุษย์ในขั้นนี้ ได้ก้าวขึ้นมาถึงการรู้ **ความลับของธรรมชาติ** อีกขั้นหนึ่งแล้ว. ข้อนี้หมายถึง **การรู้วิธีขจัดจิตใจให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพยิ่งไปกว่าธรรมชา**. คำว่า "ยิ่งไปกว่าธรรมชาติ" นี้ ก็คือยิ่งไปกว่าที่มนุษย์ธรรมชาจะทำได้. สมาธิ ความธรรมชาที่มนุษย์มี ๆ กันอยู่นั้น ไม่เป็นของแปลก. แต่ถ้ามีการฝึกฝนให้ถูกต้องตามวิธี หรือโดยเฉพาะตามหลักของพุทธศาสนานี้แล้ว ก็จะเป็นสมาธิที่เลเยระกับของมนุษย์ธรรม และท่านเรียกว่า **อัคริมนุสสรธรรม** ชนิดหนึ่ง

คล้ายเหมือนกัน. ถ้าว่า อุกกรรมนุสสรรมนี้ ขอให้จำไว้ด้วย; คงไม่เป็น คำที่สูงเกินไป หรืออยู่นอกวงเกินไป. คำนี้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธศาสนา หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาทำไม่ได้ก็แล้วกัน เรียกว่า อุกกรรมนุสสรรม แปลว่า ยิ่งกว่าธรรมคาของมนุษย์. โนเพียงชั้นศีล ยังไม่ถือว่าเป็น อุกกรรมนุสสรรม, แม้จะอวดกันบ้าง ก็ยังไม่ถือว่าเป็น อุกกรรมนุสสรรม ยังไม่น่าเกลียด. แต่พอมาถึงขั้นที่เป็นสมาธิ เป็นฌาน เป็นสมาบัติ ที่รวมเรียกว่าสมาธิ นี้แล้ว ท่านจึงเป็นชั้นอุกกรรมนุสสรรม คือยิ่งไปกว่าธรรมคาของมนุษย์, ซึ่งพระภิกษุนี้ จะอวดไม่ได้; ชั้นอวดก็ชื่อว่าไม่เป็นพระที่แท้, หรือถึงกับไม่เป็นพระเลย แล้วแต่กรณี. พุคตรง ๆ ก็ว่าอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นควรจะทราบไว้ว่ามันไม่ใช่เรื่อง ธรรมคา มันเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมคา. **เมื่อเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมคา เรา ก็ต้องลงทุนสักหน่อย คือลงทุนในการที่ต้องออกนอกถิ่นของตน ในการศึกษา อบรมและปฏิบัติ จนเรามีสมาธิคานสมคฺวที่เราจะมิได้ แล้วปฏิบัติหน้าที่ ของตน และในที่สุดเราก็จะได้ผลในการปฏิบัติหน้าที่ของเรามากไปกว่าที่มนุษย์ ธรรมคาเขาได้ ๆ กันเป็นแน่นอน เพราะเรามีเครื่องมือที่สูงไปกว่าที่มนุษย์ธรรมคา เขามี ๆ กัน. เพราะฉะนั้นจึงขอให้สนใจไว้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรสนใจศึกษา อบรมและปฏิบัติ ขออย่าได้ถือว่าเป็นของศรีกระโง้งเขลาถมง่ายหรือทันสมัยแล้ว. จะไปถือว่าเขี้ยวหมันสองพันกว่าปีล่วงมาแล้ว สิ่งเหล่านี้ใช้ไม่ได้ ทันสมัยแล้ว อย่างนี้ หาได้ไม่. มันยังคงเป็นของใหม่สก ที่ต้องการใช้กันอยู่เรื่อยไป และ ยิ่งในสมัยที่โลกมีอะไร ๆ หมุนเร็วแทบจะลุกเป็นไฟอย่างนี้ด้วยแล้ว ยิ่งจะต้องการ สมาธิมากไปเสียกว่าครั้งพุทธกาลด้วยซ้ำไป; เพราะฉะนั้นขอให้สนใจกันบ้าง อย่าไปหลงคิดว่าเป็นเรื่องในวัค เรื่องสำหรับคนวัค หรือคนงมงายเลย.**

ถัดจากนั้นไป เราก็คาดถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่าง สมบัติ
 สติขา กับ บัญญาสติขา. เมื่อจิตเป็นสมาธิแท้จริงแล้ว เป็นการร่างกายที่สุข
 ที่จะมีการเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่แท้จริง. ถ้าถือเอาตามคำของพระพุทธเจ้า
 แล้ว ท่านคริสต์ไวส์เคยเขียนไว้ว่า "เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงตามที่แท้จริง" ท่านคริสต์ไวส์อื่น ๆ อย่างนี้ แค่อธิบายอาการนั้นท่าน
 หมายถึงอาการที่จิตประกอบด้วยสมาธิในลักษณะที่เป็นการพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่.
 ถ้าจิตมีลักษณะเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็รู้อะไรทั้งหลายทั้งปวงตามที่
 เป็นจริงขึ้นมาได้จริง. ข้อที่มีความลับอยู่หนึ่งข้อหนึ่ง ก็คือเรื่องอะไร ๆ ที่เรา
 อยากจะรู้ หรือปัญหาที่เราอยากจะถามนั้น ตามปรกติมันฝังตัวประจำอยู่ในใจ
 ของคนเราทั้งนั้น. เราอาจไม่รู้รู้สึกก็ได้ ก็มันอยู่ใต้สำนึก หรือที่เรียกว่า
 Subconscious ก็ได้ แต่ก็กล่าวได้ว่ามันยังคงมีอยู่นั้นแหละ. ปัญหาอะไรที่
 สำคัญมาก ที่เราเคียดแค้นมาก ที่ต้องสงสัยเพื่อหาคำตอบให้ได้ หรือแม้ที่สุด
 เพราะมันชวนรู้ น่ารู้ ก็ถาม หรือมันรบกวนความสงสัยไม่มีที่สักก็ถาม. ตัวปัญหานั้นมันเก็บตัวเองซ่อนอยู่ภายใต้สำนึกเรื่อยไปตลอดเวลา. ในขณะที่เราตั้งใจ
 สงสัยให้ออก มันก็ไม่ออก เพราะเหตุว่าบางสิ่งบางอย่างยังไม่บริบูรณ์. มัน
 ไม่พร้อมบริบูรณ์ โดยเฉพาะก็คือความเป็นไปของจิตในขณะนั้นยังไม่เหมาะสม
 ที่จะสาธยายปัญหานั้นออก นั่นเอง, ถ้าผู้ใดเจริญสมาธิ ในลักษณะที่ถูกต้องตาม
 เรื่องของพระพุทธเจ้า ก็มีลักษณะที่เรียกว่า กุหมุณีโย พร้อมทั้งจะปฏิบัติงาน
 ทางจิตแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่สะสมอยู่ใต้สำนึกนั้น มันจะมีคำตอบไหลออกมา
 ในขณะที่ได้จัดเตรียมปรับปรุงจิตให้เป็นสมาธิ ในลักษณะที่เรียกว่า กุหมุณีโย
 นั้นเอง ความรู้นั้นจะออกมาเฉย ๆ เหมือนไม่มีเหตุผล อย่างไม่มีบีบบังคับ

ต่อเนื่องจากขณะที่จิตเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น. ทีนี้ ถ้าหากมันไม่โผล่
ออกมาในลักษณะเช่นนั้น เราก็ยังมีระเบียบวิธีอีกอันหนึ่งที่ว่า ให้น้อมจิตที่
เป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น แล้วไปสู่การพิจารณาปัญหาที่เรากำลังมีอยู่นั้นเอง.
การพิจารณาคำกำลังของสมาธิในลักษณะเช่นนั้นเอง เรียกว่า **ปัญญาสิกขา**,
หรืออย่างน้อยก็สังเคราะห์เข้าใน ปัญญาสิกขา.

ปัญหาความปรกติของผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือปัญหาที่ว่า ความทุกข์
คืออะไร ? เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ? ความไม่มีทุกข์คืออะไร ? วิธีดำเนินให้ถึง
ความไม่มีทุกข์เป็นอย่างไร ? นี่ เป็น**ปัญหาประธาน** เป็นหลักทั่วไป. ปัญหา
ว่าความทุกข์นี้มาจากอะไร ก็จะต้องรู้ว่ามาจากอุปาทาน, อุปาทานมาจากอะไร
ก็รู้ได้ว่ามาจากกัณหะ เรื่อย ๆ ไปอย่างนี้ ตามลำดับของปัญหาที่มี แค่นี้
ก็ต้องรู้ ในขณะที่จิตที่เป็นสมาธิในลักษณะตามที่ไต่กล่าวไว้. พระพุทธเจ้าได้
ทวีสัญในคืนที่ทวีสัญ คือรู้ปฏิจสงมุขบาทคามลำดับ ก็รู้อะไรเป็นอะไร รู้อะไร
เป็นอะไร ทะยอยกันไปตามลำดับ ก็โดยในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิอย่างที่ได้กล่าวแล้ว
ซึ่งพระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ในตอนหลังอย่างละเอียด แค่นี้รวมใจความแล้ว
ก็คือว่า ในขณะที่จิตเป็นสมาธิได้แล้ว ก็น้อมจิตไปเพื่อพิจารณาปัญหานั้น.

ท่านนักศึกษาทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้ง่ายในข้อนี้ โดยการเปรียบเทียบ
อีกอย่างหนึ่ง : ในขณะที่จิตของเรามีลักษณะที่เรียกกันว่าไปรุ่งก็ เราจะน้อมไป
เพื่อคิดอะไร สะสางปัญหาอะไร หรือวินิจฉัยอะไร มันก็จะวินิจฉัยได้ก็. นี่แหละ
คือผลของความเป็นสมาธิ. ถ้าเป็นเรื่องไม่สู้ยากนัก เพียงแค่เราทำจิตให้ไปรุ่ง

โดยการไปนั่งหรือไปเดินอยู่ในที่สงบ เช่น ในป่าหรือริมทะเล หรือที่ใดก็ตาม ซึ่งเป็นที่เงียบสงบเย็นสบายไม่มีอะไรบกวนจิตใจ อาจทำให้จิตใจโปร่งสงบเย็นเพียงพอ เราก็จะคิดปัญหาข้อนั้นออกได้โดยง่าย แท้มันเป็นปัญหาที่เราคิดในที่วุ่นวาย อีกทั้งกรีกโครมไม่ออกกัณฑ์เป็นต้น. ความที่จิตมีลักษณะพร้อมที่จะคิดจะนึกอะไรได้ก็ ในที่สงบก็งัดออกมาแล้วนี้ ก็เป็นลักษณะโดยตรงของจิตที่เป็นสมาธิเหมือนกัน. ส่วนการที่จะคิดปัญหาเกี่ยวกับ มรรค ผล นิพพาน ก็เช่น ไปทำนองนั้น. แต่โดยเหตุที่เรื่องนั้นเป็นเรื่องยากมากกว่า จึงจำเป็นต้องใช้สมาธิที่แรงกว่า; เราจึงมีระเบียบวิธีทำจิตให้เป็นสมาธิที่ลึกซึ้งกว่าเป็นพิเศษ. พอเป็นสมาธิได้แล้ว ก็นั่งไปเพื่อพิจารณาปัญหาที่นั้น เพื่อหาคำตอบในทำนองเดียวกัน. ถ้าหากว่าปัญหานั้นมันเต็มปรีอักษั้วทางออกอยู่ในใจ เป็นประจำอยู่แล้ว บางทียังไม่ทันนั่งไปเพื่อคิดกันอะไรนัก คำตอบมันจะไหลออกมาได้เองก็มี ตัวอย่างที่ง่าย ๆ เล็ก ๆ ลงไปอีก เช่นว่าก่อนจะนอน เรามีความรำคาญสงสัยอะไรอันหนึ่งอยู่ในใจ คิดเท่าไรก็ไม่ออก แล้วเราก็นอนเสีย. ครั้นได้พักผ่อนตลอดคืน รุ่งเช้าตื่นนอน บางทียังไม่ทันจะล้างหน้า คำตอบของปัญหาข้อนั้น มันก็ออกมาเองเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น. นี้ก็เพราะเหตุว่าร่างกายได้รับการพักผ่อนมีความสดชื่นเป็นเครื่องรับรองจิตได้ก็, จิตได้รับการพักผ่อนปราศจากสิ่งรบกวน แล้วก็ขึ้นมาในลักษณะที่เป็นสมาธิพอสมควร ปัญหาที่คิดซักอยู่เมื่อวาน ก็มีคำตอบออกมาเอง เป็นแสงสว่างหรือปัญญาพุ่งขึ้นมาเองในขณะตื่นนอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นความจำเป็นที่ว่า **ปัญญา กับ สมาธิ** **จะต้องเกื้อหนุนซึ่งกันเสมอไป.** ถ้าปัญญาไม่ได้อาศัยสมาธิแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้. แต่ว่าการที่ปัญญาอาศัยสมาธินั้น บางทีเรามองไม่เห็นเลย เช่น ในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิสขชั้นคิ ทอทันนอนก็รู้อะไร ๆ ที่เป็นคำขอบของปัญญา ที่คึกคักอยู่เมื่อวานได้แล้ว ทั้งนี้เป็นต้น.

ที่นี้หลักทางพระพุทธศาสนานี้ ท่านแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญาไว้อย่างชัดเจนไปกว่านั้นอีก คือต้องมีสมาธิจึงจะมีปัญญา ต้องมีปัญญาจึงจะมีสมาธิ. ท่านใช้คำที่ให้น้ำหนักเท่ากันว่า **มีปัญญาจึงจะมีสมาธิ มีสมาธิจึงจะมีปัญญา.** ข้อนี้เป็นเพราะว่า การที่จะมีสมาธิให้เป็นสมาธิยิ่งไปกว่าสมาธิตามธรรมชาตินั้น มันเป็นเรื่องของปัญญา คือ อย่างน้อยก็ต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับลักษณะอาการต่าง ๆ ของจิต ที่จะบังคับมันอย่างไรจึงจะเกิดเป็นสมาธิขึ้นมาได้. ท่านจะเห็นได้ว่าในธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่ง คือมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น ท่านยกเอาสัมมาทิฏฐิขึ้นไว้เป็นองค์แรก. สัมมาทิฏฐินั้น หมายถึงปัญญาที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่เป็นจริง เหมือนกับที่เราพบว่าทุกคนมากมายแล้วข้างต้นนั่นเอง. มันก็ต้องมีสัมมาทิฏฐีก่อน คนเราจึงอยากทำอะไรที่เป็นฝ่ายดี ก็รู้ว่าอะไรมีคุณค่าอย่างไร อะไรไม่มีดี มีโทษอย่างไร จึงอยากทำ อะไรที่ดี ๆ และมีปัญญาทำไปให้ได้ดังที่ต้องการ. ฉะนั้นคนที่มีปัญญาข้างหากจึงจะสามารถมีสมาธิมากขึ้น ได้ตามลำดับ. เมื่อสมาธิมากขึ้น ปัญญาก็ยังมีกำลังมากขึ้นตาม : มันส่งเสริมซึ่งกันและกันไปในตัว กลับไปกลับมากันอยู่ในตัว. ถ้าเรียกอย่างโวหารธรรมะธรรมโมเขาเรียกว่า **อัญญมัญญบัจฉิ** หมายความว่า มันช่วยเหลือแก่กันและกัน. ถ้าอันนี้มากขึ้นมันก็ช่วยอัน โน้น ให้มากขึ้น,

อันโน้นมากขึ้นอีก มันก็กลับช่วยอันนี้ให้มากขึ้นอีก, อันนี้ยิ่งมากขึ้นอีก ก็กลับช่วยอันโน้น ให้กลับมากไปกว่าเดิมอีก, เพราะฉะนั้นมันจึงเจริญงอกงามควบคู่กันไปโดยเร็ว.

คนที่เราน่าสนใจอีกว่า คนบางคนมีลักษณะที่เรียกว่าบໍญญา
 นำหน้า : บໍญญาแสดงอาการออกหน้าเรื่อย ; ลักษณะของสมาธิไม่ค่อยเห็น
 ไม่ค่อยปรากฏ ก็มี. ถ้าเป็นอย่างนี้ เราเรียกเขาว่า **คนเจ้าบໍญญา** จะถูกกว่า
 คือมีบໍญญามาก มีบໍญญานำหน้า. คนชนิดนี้ ชอบแต่เพียงตั้งใจคิด ลงมือคิด
 ลงมือพิจารณาเท่านั้น ความคิดก็ดำเนินไปได้เป็นบีเป็นเกลอนไปทีเดียว เพราะ
 เหตุว่าเขาเอาบໍญญานำหน้า สมาธิเป็นแต่คอยช่วยชู ช้อนอยู่ข้างใน ตามไป
 ข้างหลัง. คนโดยมากอยู่ในจำพวกนี้. การที่คนในโลกนี้ส่วนมากอยู่ในลักษณะ
 เช่นนี้ ก็เพราะว่าเรื่องที่ทำการอยู่โดยมาก ก็เป็นเรื่องขนาดที่ใช้บໍญญาธรรมคา
 อย่างโลกๆ. ส่วน **คนอื่นพวกหนึ่งนั้น เขามีลักษณะเป็นเจ้าสมาธิ** ไม่ใช่
 เจ้าบໍญญาอย่างที่ว่า. ที่ว่าเป็นเจ้าสมาธินั้น คือเขาเป็นคนสุขุม ชนิดที่ค่อย
 รวบรวมกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ให้รอบคอบรัดกุมเสียก่อน จึงจะพินิจพิจารณา.
 หรือดำเนินการพิจารณา เขาเป็นคนชอบทำสมาธิ หรือจะกล่าวว่ามีลักษณะเป็นคน
 สงบ มีสมาธิอยู่เป็นปรกติ อย่างนี้ก็ได้. แต่ว่าคนประเภทนี้มีน้อย, จัดเป็นคน
 ที่มีสมาธิออกหน้าบໍญญา. ในที่สุดเราก็ได้คนเป็น ๒ พวก ที่ต่างกัน, คราวนี้มี
 คนอีกพวกหนึ่งซึ่งอาจจะมิได้หรือหาได้ในโลกนี้เหมือนกัน. นี้คือ **คนที่สมาธิ
 กับสมาธิพอ ๆ กัน** ซึ่งอาจมาเข้าใจว่าเป็นพวกที่ปลอดภัยที่สุด สบายที่สุด
 การฝึกหัดจึงให้เป็นสมาธิ ตามโอกาสที่ควรฝึกหัดอยู่เสมอ ๆ แล้วใช้บໍญญา

พิจารณาในสิ่งที่ควรพิจารณา นาน ๆ เข้าก็จะเป็นนิสัยที่ดี ก็เป็นผู้ที่มีสมาธิ และปัญญากลมกลืนกัน ซึ่งอาทมาทิกว่าคงจะเหมาะสมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำหรับ บรรดาท่านทั้งหลายที่จะเป็นกุลาการ.

อาทมาท้อธิบายลักษณะแห่งความสัมพันธ์ของปัญญากับสมาธิพอเป็นที่เข้าใจแล้ว ก่อนนี้จะได้ระบุ ลักษณะของปัญญา โดยเฉพาะในข้อที่ว่า **ถ้ามีสิ่งทีเรียกว่าปัญญาแล้ว จะต้องหมายถึงการมีความเห็นแจ้ง** ท่านทั้งหลายจะใช้คำว่าเข้าใจก็ได้ แต่ต้องให้ความหมายเป็นความเห็นแจ้ง. คือเห็นด้วยปัญญาอย่างแจ่มแจ้ง; หรือใครจะใช้คำอื่นเช่นคำว่า รู้แจ้ง ก็ตามใจ แต่ต้องให้ใ้ความหมายเต็มตามความหมายของพระพุทธเจ้า ก็จะมีผลเป็นความ รู้สึกเบื่อหน่ายสลกสังเวช ถอยหลังออกมาจากสิ่งทั้งปวงที่เคยหลงรัก หลงยึดถือ. ถ้ายังรู้เข้าไปหาสิ่งทั้งปวงด้วยความรัก ความยึดถือ ความหลงไหลแล้ว ไม่ชื่อว่า เป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา. **ถ้าเป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา จะระงักหรือถอยหลังจากการหลงยึดถือในสิ่งทั้งปวง.** ที่ว่าจะระงักหรือ ถอยหลังนี้ เป็นทางจิตใจ ไม่ใช่ในทางกิริยาอาการ เช่นจะท่องจับสิ่งนั้นขว้างทิ้ง หรือทุบตีให้แตกหัก หรือว่าจะท่องวิงหนีเข้าป่าไป อย่างนี้ก็หาไม่ได้; แต่หมายถึงระงักถอยหลังทางจิตใจโดยเฉพาะ ก็มีจิตใจถอยออกจากการที่เคยตกเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นจิตที่อิสระ. **ผลของความเบื่อหน่ายคลายกำหนด** จากสิ่งทั้งปวงนั้น **เป็นอย่างนี้;** ไม่ใช่ให้ไปฆ่าตัวตายหรือไม่ใช่ให้วิงหนีเข้าป่าไปบวชเป็นฤๅษี หรือว่าเอาไฟจุดเผาสิ่งต่าง ๆ เสียให้หมด ก็ไม่ใช่. ทางภายนอกจะเป็นอย่างไร ก็เป็นไปตามเรื่อง ยังคงเป็นไปตามเหตุผล ตามความ

เหมาะสม; แต่ภายในจิตใจนั้น ย่อมเป็นอิสระไม่เป็นทาสของสิ่งใดอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป. นี่แหละ คืออำนาจของปัญญา. แต่ท่านใช้เรียกด้วยคำบาลีว่า **วิมুক্তิ**. ท่านจงจำความหมายของคำว่า **วิมুক্তิ** ให้ดีๆ; มีคนชอบพูดถึงกันนัก และเขามาดื้อเสียนกันอย่างไม่เข้าใจความหมาย. คำว่า **วิมুক্তิ** ก็ยังหมายความว่า หลุดจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะก็เป็นทาสของสิ่งที่เรารัก แต่แม้สิ่งที่เราไม่รัก เราก็ตกเป็นทาสของมันเหมือนกัน ถ้ากล่าวความไวหารธรรม : เป็นทาสตรงที่ต้องไปเกลี้ยกม้นนั่นเอง อยู่เฉยๆ ไม่ได้ก็อุกส่ำให้ไปเกลี้ยกม้น ไปร้อนใจกับมัน; มันบังคับเราได้เหมือนกัน เช่นเดียวกับของที่เรารัก แต่อยู่ในลักษณะคนละอย่าง. ฉะนั้น คำว่าเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ย่อมหมายถึงทั้งทางที่พอใจและไม่พอใจ.

ทั้งหมดนี้แสดงว่า เราหลุดออกจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นอิสระอยู่ได้ ด้วยอำนาจของปัญญา พระพุทธเจ้าท่านจึงได้วางหลักไว้สั้น ๆ ที่สุกว่า **ปญฺเฑน ปริสฺสุตฺตคิ**. แปลว่า คนเราบริสุทธิได้ด้วยปัญญา. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยท้าวว่าบริสุทธิได้ด้วยศีล ด้วยสมาธิ แต่ท้าวว่าบริสุทธิได้ด้วยปัญญา เพราะมันทำให้หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง. การไม่หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง หรือการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่บริสุทธิ คือสกปรก มีกมัวเร่าร้อน. เมื่อหลุดออกมาจากอำนาจครอบงำของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้หรือโลกไหน ๆ แล้ว ก็จะมีควมบริสุทธิสะอาด สว่างไสวแจ่มแจ้ง และสงบเย็น เป็นผลของปัญญา หรือเป็นลักษณะอาการที่แสดงว่า ปัญญาได้เข้าปฏิบัติหน้าที่ของมันถึงที่สุดแล้ว. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงได้กำหนดพิจารณา ศึกษา

ข้อที่ ๓ คือบัญญัติให้ชี้ ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างไร, มันมีอยู่ในลักษณะเป็นของสูงสุดเพียงใด. โดยเฉพาะบัญญัติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือ บัญญัติที่จะให้ตอนคนออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง โดยการทำลายอุปาทาน ๔ ประการ กังที่ใดกล่าวแล้วเมื่อวานนั้นเสียให้หมดสิ้น เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ นั้น เป็นเหมือนกับเชือกที่ผูกมัด หรือโซ่ตรวนที่ล่ามเราไว้ หรือเป็นกรงที่ขังเราไว้ แล้วบัญญัติก็จะเหมือนมีคหรือวักตุที่มีคม ที่จะตัดจะทำลายสิ่งเหล่านั้นให้พินาศไป ไม่มีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเราให้ติดอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ต่อไป.

นี่แหละ คือบทเรียนในพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ ๓ บท คือ ศีล สมาธิ บัญญา. เมื่อว่ากันโดยการปฏิบัติแล้ว พระพุทธศาสนาก็คือ การปฏิบัติอย่างนี้. การปฏิบัติ ๓ ประการนี้ ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็คือ วิธีการที่จะทำให้เรารู้อะไรเป็นอะไร. แต่ถ้าว่าโดยทางปฏิบัติแล้ว ก็คือ การปฏิบัติอย่างนี้ เพื่อตัดอุปาทาน ตอนคนออกมาเสียจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง.

ในที่สุคนี อาจอยากจะแนะให้พิจารณาต่อไปว่า ข้อปฏิบัติทั้ง ๓ อย่างนี้ จะคงทนต่อการพิสูจน์ในควมมันเองหรือไม่? จะเป็นหลักวิชาอันแท้จริง คือว่าเหมาะที่ทุกคนจะปฏิบัติหรือไม่? ขอให้พิจารณาๆ. เมื่อท่านพิจารณาๆ หรือยิ่งพิจารณาๆ จะยิ่งเห็นว่าคงทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีทางค้านในข้อที่ว่าจะไม่ให้ผลตามที่กล่าวแล้ว. และเมื่อพิจารณาๆ uto ไปอีก จะเห็นว่าหลักทั้ง ๓ ข้อนี้จะไม่ค้านกับศาสนาไหนเลย. ในเมื่อศาสนาเน้นต้องการจะแก้ปัญหาค่าง ๆ ที่เป็นความทุกข์ของมนุษย์กันจริงๆ. พุทธศาสนาย่อมไม่เป็นปฏิบัติกับศาสนาใด ๆ เพราะมีคำสอนเป็นบทเรียน ๓ บททั้งที่กล่าวมานี้. แต่เรา

อาจจะเห็นได้อีกอย่างหนึ่งว่า มันอาจจะมီးอะไร ๆ ที่มากออกไปกว่าที่ศาสนาอื่น ๆ มีก็ได้ โดยเฉพาะก็คือปฏิบัติในทางปัญญา อันเป็นสภิกษาข้อสุดท้ายเพื่อชักอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสีย แล้วมีการเปลื้องจิตออกมาให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง ไม่ผูกพันเป็นทาสหรืออยู่ใต้อำนาจสิ่งใดทั้งหมด. ข้อนี้แหละ อาจจะไม่มีในศาสนาอื่น ซึ่งไม่กล้าพอที่จะทำตนให้เป็นอิสระสิ้นเชิง หรือคนเพ่งคนโดยสิ้นเชิงก็ได้. ฉะนั้น เราจงเข้าใจหลักที่เป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาไว้ให้คึกคักที่กล่าวมา.

เมื่อความจริงได้แสดงออกมา ในทางที่ว่าหลักพุทธศาสนาทนต่อการพิสูจน์ไม่ก้ำกักับใคร ๆ และมีอะไร ๆ ทุกอย่างที่ใคร ๆ มี แล้วยังมีอะไรบางอย่าง มากไปกว่าที่เรามีกัน แล้วเรายังจะมองเห็นต่อไปในทันทีนั้นอีกว่า **หลัก ๓ ประการนี้เป็นของสากล หรือเป็นศาสนาสากลที่จะใช้ได้แก่คนทุกคนทุกยุคทุกสมัย** และทั้งใช้ได้แม้แก่สัตว์ในเบื้องต่ำ แก่มนุษย์ในท่ามกลาง แก่เทวดาหรือยิ่งกว่าเทวดาในเบื้องบน เพราะว่าชีวิตทุกหน่วยมีปัญหาเป็นความทุกข์อย่างเดียวกันหมด คือทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์เพราะกิเลสขัดแย้ง อุปาทานครอบงำขี้. ไม่ว่าเทวดา ไม่ว่ามนุษย์ ไม่ว่าสัตว์เครื่องจาดาน ย่อมจะมีปัญหาอย่างเดียวกันนี้ เหมือนกันทั้งนั้น. ซึ่งเป็นเหตุให้เรากล่าวได้ว่า โลกทั้งหมดเป็นอันเดียวกัน หรือเป็นชีวิตของชีวิตเดียวกัน เพราะมันมีความทุกข์อย่างเดียวกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีสิ่งที่ต้องทำอย่างเดียวกัน คือต้องตัดกิเลสขัดแย้งที่เป็นตัวการสำคัญ หรืออุปาทานนี้เสียให้ได้, ฉะนั้นมันจึงเป็นการเพียงพอที่จะเสนอตัวเองได้ ว่าเป็นของสากล ที่จะใช้ได้ทุกชั้น ในที่ทุกแห่ง

จะใช้ในทุกกาลสมัย. นี่แหละ คือความหมายของความเป็นศาสนาสากล
ขอให้เข้าใจพระพุทธศาสนาไว้ ในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ โดยเหตุที่มีบทเรียน
๓ บท คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลากาภิธรรม ครั้งที่ ๕

เรื่อง

เบญจขันธ์

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๙

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๙ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาทมาได้บรรยายหลักของพระพุทธศาสนาภาคโคธลาคับ นับตั้งแต่วันที่
พุทธศาสนา คือวิชาหรือหลักปฏิบัติให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ; และที่ว่าอะไรเป็น
อะไรนั้น ก็คือสังขารทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ว่าจะอะไร
ทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนัตตา สัตว์หรือคนทั่ว ๆ ไป ก็ยังหลงยึดถือ
ผูกพันในสิ่งเหล่านั้น, นั่นเป็นเพราะอำนาจของอุปาทานทั้ง ๔ ; บัญญัติเกิดขึ้น
คือความทุกข์เนื่องมาจากอุปาทานที่เข้าไปยึดถือในสิ่งทั้งปวง เราจึงต้องมี

วิธีปฏิบัติ เพื่อจะตัดอุปาทาน ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ให้ติดกับความทุกข์. อุปายวิธีนี้ก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งมีอยู่ ๓ ชั้น ได้แก่ศีล สมาธิ บัญญา ศีลเป็นเครื่องปรับปรุงในเบื้องต้นให้มีความเป็นอยู่ที่ผาสุกและเหมาะที่จะมีจิตเป็นสมาธิ. จิตเป็นสมาธิหมายถึงมีกำลัง มีสมรรถภาพเพียงพอในการที่จะทำงานทางจิต ซึ่งได้แก่บัญญัติ ทำการรู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งที่จะต้องรู้แจ้ง โดยเฉพาะคือความทุกข์หรือสิ่งที่ผูกพันมนุษย์ให้ติดอยู่กับความทุกข์ อันได้แก่อุปาทาน. แต่ว่ายังมีเรื่องที่เราจะต้องเข้าใจ อย่างมีความสำคัญเท่ากันอีกเรื่องหนึ่ง คือว่า อะไรเล่าที่เป็นที่กังวลที่ยึดถือ หรือที่เกาะเกี่ยวของจิตด้วยอำนาจของอุปาทานนั้น? เพราะฉะนั้นเราจึงต้องรู้เรื่องนั้น หรือรู้เรื่องราวต่างๆ ของสิ่งนั้น :

สำหรับเรื่องของสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของอุปาทานนั้น ถ้าจะซับซ้อนๆ ครงๆ ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าโลกนั่นเอง. คำว่า โลกๆ นี้ ในทางธรรม มีความหมายอีกอย่างหนึ่งซึ่งกว้างกว่าความหมายตามธรรมดา. เมื่อพูดว่าโลกทางธรรมะ หมายถึงสิ่งทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นกันทีเดียว ไม่ว่าจะเกี่ยวกับโลกมนุษย์นี้ หรือโลกอื่น เช่น เทวโลก พรหมโลก หรือโลกที่เลวทราม เช่น โลกสัตว์ เสร็จฉาน โลกนรก โลกปีศาจ เปเรต อสุรกาย อะไรก็สุดแท้แต่จะมี. รวมแล้วก็เรียกว่าโลก. แต่การรู้จักโลกนี้ มีความยากลำบากอยู่บางอย่าง ตรงที่ว่ามันมีความลึกลับเป็นชั้นๆ ที่เรารู้จักกันโดยมากนี้ มักจะรู้จักกันแต่ชั้นนอกๆ หรือที่เรียกว่า “ชั้นสมมติ” เราไม่อาจจะรู้จักให้ลึกไปกว่าชั้นสมมติ; นี้หมายถึงการล้าหลังสติปัญญาของคนทั่วไป หรือตามที่ปรกตวิสัยของคนทั่วไปจะรู้ได้. โดยเหตุนี้ ในทางพุทธศาสนาจึงมีการสอนให้รู้โลกกันหลาย ๆ ชั้น.

ท่านนะเวสีให้ดู ค้อยการจำแนกโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย ก็ที่เป็นฝ่ายวัตถุ เรียกว่า รูป อย่างหนึ่ง. ฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ฝ่ายที่เป็นจิตใจ เรียกว่า นามธรรม อีกอย่างหนึ่ง. ถ้าเราฟังคนโบราณพูด หรืออ่านข้อความในหนังสือโบราณ ๆ เราจะได้อีกคำว่า “รูปธรรม นามธรรม” น้อย ๆ. นั้นแหละ ขอให้เข้าใจว่า การใช้คำว่า รูปธรรม นามธรรม นั้น ก็คือการที่ท่านแบ่งโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย; หรือแบ่งสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก ออกเป็น ๒ ประเภท คือประเภทที่เป็นรูปธรรมได้แก่วัตถุ. หรือส่วนที่ไม่ใช่จิตใจ ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นส่วนที่เป็นจิตใจ หรือรู้สึกได้แก่ทางใจ ท่านรวมเรียกว่า นามธรรม. แต่เพื่อให้ละเอียดยิ่งไปกว่านั้นอีก ท่านได้แบ่งส่วนที่เป็นนามธรรม หรือจิตใจนี้ออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. คำว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นคำที่ใช้กันคั้นในวงพุทธบริษัท เชื่อว่าคงได้ยินได้ฟังกันอยู่มากแล้ว. เมื่อเอาส่วนที่เรียกว่า “รูป” อีกหนึ่ง ซึ่งเป็นประเภทรูปธรรม มารวมเข้ากับ ๔ ส่วนที่เป็นนามธรรม หรือเป็นจิตใจ ก็ได้เป็น ๕ ส่วน; ท่านเลขนิยมเรียกว่า “ส่วน ๕ ส่วน”. ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลีก็เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ห้า แปลว่า ส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก โดยเฉพาะก็คือเป็นสัจเป็นคนเรานั่นเอง.

การที่จะดูโลก ก็หมายถึงการที่จะดูสัตว์โลกมากกว่าอย่างอื่น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือคน เพราะว่าปัญหานั้นอยู่ที่เรื่องของคน. โลกมีปัญหาก็ต้องรู้มากมาย ปัญหาสำคัญอยู่ที่ตรงคน. การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน

นับว่าเป็นเรื่องที่เพียงพอ. ถ้าพูดให้ละเอียด เราจะไม่พูดเป็น คน จะพูดเป็น ส่วน ๕ ส่วน ก็ได้ เพราะว่าส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบเป็นโลกนี้ จะไม่มีอะไรมากไปกว่าส่วน ๕ ส่วนนี้ แล้วเมื่อดูส่วน ๕ ส่วนนี้ มีพร้อมอยู่ในคน ; มันประกอบกันเข้าเป็นคน พร้อมกันอยู่ในคน ๆ หนึ่งแล้ว.

ในคนคนหนึ่งๆ นั้น มีการจำแนกเป็น ๕ ส่วน ส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า รูป หรือ รูปฉันท - ส่วนที่เป็นรูป. ส่วนที่เป็นจิตใจอีก ๔ ส่วนนั้น อาจจำแนกออกไปได้ คือ :-

ส่วน ๑ เรียกว่า "เวทนา" นั้น หมายถึงความรู้สึกที่เป็นความสุข หรือเป็นความทุกข์ หรือรู้สึกที่ยังไม่อาจจะเรียกว่าสุขหรือทุกข์. ความรู้สึกที่คนเราจะรู้สึกกันได้โดยทั่วๆ ไป ที่จะทำให้เป็นผล หรือที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่างๆ ขึ้นนั้น ย่อมมีเพียง ๓ ประการนี้ คือสุขหรือพอใจอย่างหนึ่ง, ทุกข์ หรือไม่พอใจอย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่งอยู่ในลักษณะที่ไม่อาจจะเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์ ก็เป็นเรื่องที่ยังเฉยๆ อยู่ แต่ก็มีความรู้สึกเหมือนกัน. ความรู้สึกทั้งหมดนี้ ย่อมมีประจำอยู่ในคนเราเป็นปรกติ. วันหนึ่งๆ ย่อมเต็มไปด้วยความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างหนึ่งนั้น. ทุกคนมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นประจำ เช่นว่าเรามานั่งที่นี้ เกิดเมื่อย นี้ก็เรียกว่าเป็น **ทุกข์เวทนา.** ที่ไม่เป็นทุกข์เช่นเราได้รู้สึกพอใจ เพราะได้ยินได้เห็นบางสิ่งบางอย่างในที่นี้ เรียกว่ากำลังมี **สุขเวทนา** หรือความรู้สึกที่เป็นสุข. ส่วนความรู้สึกที่เฉยๆ นั้น เรายังไม่ชดเชยที่รู้หรือสัมผัสสิ่งบางสิ่ง แต่อยู่ในลักษณะที่เรากำลังสงสัยว่าอะไรเป็นอะไรกันแน่ แล้วก็คิดสนใจไม่ถูกว่าจะชอบหรือ

จะขัง จะรั้งหรือจะเกลียด จะพอใจหรือไม่พอใจ ยังเป็นบัญญัติอยู่ อย่างนี้เกิดเป็นความรู้สึกอันใดขึ้นมา เราก็นิยมเรียกว่า อหุคฆมสุขเวทนา คือเวทนาที่ยังไม่กล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ชัดเจนไป; เราจึงได้ประมวลแห่งความรู้สึกทั้งหมดเป็น ๓ พวก คือ สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นประจําในจิตใจของคนเรา เป็นความรู้สึกของใจที่มีประจําใจอยู่หนึ่งท่านถือว่าเป็นส่วน ๆ หนึ่ง ที่ประกอบกันเป็นคนเราด้วยกัน และเรียกส่วนนี้ว่าเวทนา. หรือเวทนาขั้นนี้ นับเป็นส่วนที่ ๑ หรือส่วนแรกของฝ่ายจิต; แต่ก็เป็นส่วนที่ ๒ ของทั้งหมด.

ส่วนที่ ๒ ถัดไป เรียกว่า "สัญญา" คำว่า สัญญา นี้ ตามตัวหนังสือแปลว่า รู้พร้อม; เป็นความรู้สึกเหมือนกัน แต่ไม่ใช่รู้สึกอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. รู้สึกอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น รู้ไปในทางที่ว่า เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. ส่วนสัญญานี้ เป็นความรู้สึกตัวอยู่เหมือนอย่างว่าเรากำลังรู้สึกตื่นอยู่ คือไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือเรียกว่า มีสมปฤติ มีสติสมปฤติ. เราจะรู้จักตัวสติสมปฤติหรือสัญญานี้ได้ โดยเปรียบเทียบดูว่าขณะที่เราไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือไม่มาจนเสียสติอย่างนี้เป็นต้น สัญญาในที่นี้ยังมี ก็ยังกำหนดสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างเราทุกคนที่นั้งอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ไม่มา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ก็กำหนดได้ว่าอะไรเป็นอะไร. ความมีสมปฤติ หรือความมีสัญญายู่ ทำให้เราไม่มา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย. ขอให้พยายามคำนึงถึงตัวจริงของมันดีกว่าที่จะไปกำหนดเอาแต่ตัวหนังสือ หรือเสียงที่เรียกว่า สัญญา. คำว่า

สัญญา ที่แท้ หมายถึงสิ่งที่กล่าวมาแล้ว; แต่โดยมากทั่วๆ ไป ท่านมักจะชอบพูดอธิบายกันว่าเป็นความจำ หรือความจำได้หมายรู้. นั่นก็ถูกเหมือนกัน ไม่ใช่ว่าไม่ถูก ที่จะแปลสัญญา ว่าความจำได้หมายรู้. เพราะว่าถ้าเรายังจำได้หมายรู้อยู่ ก็คือเรายังไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ถึงแม้ที่กล่าวแล้ว. ความที่เมื่อกระทบอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็รู้สึก หรือจำได้ ว่าเป็นอะไร เช่นรู้ว่าขาว ว่าเขียว ว่าแดง ว่าสั้น ว่ายาว ว่าสูง ว่าต่ำ ว่าคน ว่าสัตว์ ตามแต่จะจำได้ นั้นแหละเป็นความรู้สึกของสมปฤติ หรือสัญญาในที่นี้. ความรู้สึกส่วนที่ทำให้เรายังคงเป็นอย่างนั้นอยู่นั้นแหละเรียกว่า สัญญา จัดเป็นส่วนประกอบส่วนที่ ๒ ของพวกที่เรียกว่า นามธรรม หรือจิต.

ส่วนที่ตัดไป ส่วนที่ ๓ เรียกว่า "สังขาร" คำว่าสังขารนี้ มีความหมายมากที่สุด จนมันเปลี่ยนแปลงไปหมด. คำว่า สังขาร ๆ นั้น มีอยู่หลายคำด้วยกัน ฉะนั้นอย่าเพิ่งไปพูดไปนึกกันถึงคำว่าสังขารในพวกอื่น หรือหมู่อื่น. เราพูด สังขาร ในที่นี้กันก่อน. สังขารในส่วนที่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของพวกนามธรรมในที่นี้ ได้แก่ทวิความคิด, คำว่า สังขาร ๆ นี้แปลว่าปรุง. คำว่า ปรุง ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ว่า มันต้องหลายๆ อย่างมารวมกันเข้าด้วยกัน แล้วเกิดเป็นผลอันใดอันหนึ่งขึ้น จึงเรียกว่าปรุง. คำว่าสังขารนี้ ทวิหนังสือแปลว่า ปรุง แต่กิริยาอาการของมัน ที่เป็นอยู่หรือเป็นไปในคน ๆ หนึ่งนั้น ได้แก่การคิดหรือความนึก. ความรู้สึกส่วนที่เป็นความนึก เช่นคิด จะทำนั้น กิจจะพูดนี้ กิจอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งจัดแบ่งเป็นกิริยา กิจเลว กิจชั่วร้าย

กึกในทางไหนก็ตาม เหล่านี้จักเป็นความคิดทั้งนั้น. ความรู้สึกที่เป็นความคิด
 หลุ่งขึ้นมาจากการปรุงในภายใน นี้เราเรียกว่าสังขาร. จักตีความลงไปว่าเป็น
 ความคิด. คำว่าสังขารในที่อื่นนั้น หมายถึงบุญกุศลที่ปรุงแต่งจนให้เกิดก็มี,
 ในที่อื่นอีก หมายถึงร่างกายหรือโครงร่างโครงสร้างสิ่งทั้งปวง ที่มีจิตใจครอง
 ไม่มีจิตใจครอง ก็นั้นก็มี. คำว่าสังขารนี้มีความหมายหลาย ๆ ชนิด หลายทาง
 แก้วว่ามันตรงกันทั้งนั้น. โดยเหตุที่มีแต่ความหมายทางท้วงหนังสือที่แปลว่าปรุง
 นั้นเอง. อะไรที่มีการปรุง ก็เรียกว่ามีสังขารได้. แต่ในองค์ประกอบของการ
 ประกอบ ๕ ส่วน ที่ประกอบกันเป็นคนนั้น หมายถึงความคิด. นี้จักเป็นส่วนที่ ๓
 ของนามธรรม. ถ้านับรวมทั้งหมกก็เป็นส่วนที่ ๔ เพราะนับมาแต่รูป.

ที่นี้ ส่วนที่ ๔ ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของค่านามธรรม เรียกว่า
 "วิญญาณ". วิญญาณในที่นี้หมายถึงตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้สึก ที่ตา ที่หู ที่จมูก
 ที่ลิ้น ที่กายทั่ว ๆ ไป และตลอดถึงที่มโนทวาร คือที่ใจเองด้วย. ศัพท์ว่า
 วิญญาณ นี้ แปลว่า รู้แจ้ง ก็จริง แต่ในที่นี้หมายถึงเท่าที่รู้ตามธรรมชาติ
 ไม่ได้หมายความว่ารู้ถูกต้องก็หาไม่ได้. เพียงแค่รู้ชนิดก็เมื่อมีอะไรกระทบ
 ทางตา ก็มารับอารมณ์ทางตา จนรู้สึกว่ามันเป็นรูปนั้นรูปนี้. เมื่ออะไรกระทบ
 ทางหู จะรู้สึกว่าเป็นเสียงนั้นเสียงนี้ขึ้นมา. ถ้ากระทบทางจมูก ก็รู้สึกว่าเป็น
 กลิ่นนั้นมาคั่งนั้นเป็นคั้น, จิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
 ทางกาย ตลอดจนถึงทางใจ นี้เอง เรียกว่า วิญญาณ.

ในที่สุดเราก็ได้ส่วนประกอบทางจิตเป็น ๔ ส่วน คือ เวทนา
 ความรู้สึกสุขทุกข์, สัญญา คือ สมบัติ ที่ทำให้ยังคงรู้สึกตัวหรือทำอะไรได้,

สังขาร คือความคิด, วิญญาณ คือความรู้แจ้ง; ๔ ส่วนนี้เรียกว่า นามธรรม; คู่กันกับร่างกายล้วน ๆ ที่เรียกว่า รูปธรรม จึงเป็นอันว่าถ้าจำแกละแยกคอกออกไป ก็เป็น ๕. ถ้าจำแยกย่อย ก็เป็น ๒ ที่เป็นนามธรรมมี ๔, รวมกันกับรูปธรรม ๑ จึงจะเป็น ๕.

ขอให้จำไว้เป็นพิเศษ ว่า คำว่า “โลก” ในพระพุทธศาสนา ท่านจำแนกกันอย่างนี้, เพราะว่ามีอะไรมากไปกว่านี้ ในสิ่งที่จะเป็นโลก หรือเป็นที่ตั้งของความทุกข์ก็ตาม. เราอย่าไปคู้หมิ่นในคำที่เราไม่เข้าใจ เช่น คำว่า ขันธ์ห้า เป็นต้น แล้วจะไม่สนใจเสียเลย. การทำเช่นนั้น มันจะทำให้เราไม่อาจจะเข้าใจพุทธศาสนาได้. ถ้าเรายังมีความประสงค์จะเข้าใจพุทธศาสนาขอให้สนใจคำเหล่านี้ไว้ก่อน, อย่าเห็นเป็นคำนอกเรื่องนอกราว หรือเป็นคำที่มีไว้สำหรับพระ หรือคนแก่คนเฒ่าพันสมัย เพราะว่าต่อเมื่อไปศึกษา สิ่งเหล่านี้ให้เข้าใจชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไรแล้วเท่านั้น เราจึงจะเข้าใจถึงความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีจะดับทุกข์เสียได้ ซึ่งเป็นหัวใจพุทธศาสนาจริงๆ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องสนใจในสิ่งที่เรียกว่ารูปธรรม นามธรรมนี้ หรือขันธ์ห้านี้ ให้มากตามสมควร.

ขันธ์ห้า หรือส่วน ๕ ส่วนนี้แหละ เป็นที่เกาะยึดของอุปาทาน ทั้ง ๔ ที่ไคยอธิบายแล้ววันก่อน. ขอให้ย้อนไปนำมากลึงให้เข้าใจกัน ให้ที่เสียใหม่ ให้รู้ว่าอุปาทานนั้น เป็นสิ่งที่ผูกพันหรือเกาะจับอยู่กับส่วน ๕ ส่วนหรือเบญจขันธ์ล้วน ๆ นี้ มันจึงจะเกิดมีเบญจขันธ์หรือส่วน ๕ ส่วน ที่เต็มแน่นอยู่ด้วยอุปาทาน โดยเฉพาะก็ได้แก่คนเราคนหนึ่ง ๆ นั้นเอง. ความเข้าใจผิดหรืออุปาทานที่กล่าวนี้ อาจอีกคือเอาทุก ๆ ส่วน หรือแต่ละส่วน ว่าเป็นตัวคนก็ได้ แล้วแต่ความโง่ของเรา **การที่ยึดเอาส่วนรูปร่างกายล้วน ๆ เป็นตัวคน**

นั้นก็มีได้ เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ ที่เซไปโดนประคูปะเจิบ ได้ตะประคูปะเข้าให้
ทีหนึ่ง แล้วก็หายโกรธและหายเจ็บ อย่างนี้หมายความว่าอีกเอารูปล้วน ๆ
ไม่เกี่ยวกับจิตใจ คือประคูปะ ซึ่งเป็นไม้เท้า ๆ ว่าเป็นตัวเป็นคน อย่างนี้ก็มีได้;
และถึงเข้าใจว่า นั่นเป็นอุปาทานในชั้นต่ำที่สุด. สำหรับคนโต ๆ เช่น
พวกเรา ถ้าหากไปเข้าใจผิดมีอุปาทานในร่างกาย เช่น โกรธร่างกายจนถึง
กับไปทุบตีร่างกาย หรือโชกศีรษะตัวเอง เหล่านี้ ถ้าใครเคยมีบ้าง ก็ไปคิดดู
เอาเอง ว่าเป็นเพราะอะไร. ที่แท้ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับเด็กที่กล่าวแล้ว
คือไปยึดถือเอาส่วนที่เป็นรูปธรรมนั้น ว่าเป็นตัวคน แล้วจะให้ได้อย่างใจ.
ถ้าหากว่าฉลาดขึ้นไปกว่านั้นก็จะไปยึดถือที่เวทนา หรือสัญญา หรือสังขาร
หรือวิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ว่าเป็นตัวคน. ถ้าไม่อาจจะแยกออกได้
ก็ยึดถือทั้งกลุ่ม ว่าเป็นตัวคน คือเอาทั้ง ๕ ส่วน รวมกลุ่มเป็นตัวคนอย่างนี้ก็ได้
มันเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมและสติปัญญาความรู้ของแต่ละคน ๆ ไป. แต่เรื่อง
ที่ยึดถือเอารูปหรือวัตถุเป็นตัวเป็นคน แล้วโกรธได้ รักได้นั้น เป็นเรื่องชั้นต่ำ
หรือชั้นต่ำที่สุด.

ถ้ามาจากรูป ก็คือเวทนา. เวทนาความรู้สึกว่า สุข หรือทุกข์
หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างที่กล่าวแล้วนั้น มีทางที่จะถูกยึดเป็นตัวเป็นคน
ได้มากที่สุดเหมือนกัน. เราจะมองดูตัวอย่างในเรื่องนี้ ตรงที่เราหลงใหลใน
กามสุข โดยเฉพาะก็คือความเอร็ดอร่อย ความดุกอดดุกใจ ในรูป เสียง กลิ่น
รส สัมผัสต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่. ตัวเวทนาในที่นี้ หมายถึงความรู้สึกเอร็ดอร่อย
โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นความสุขชนิดที่ชาวโลกสมมติเอาเอง และเรียกว่าความสุข.
ในที่นี้จึงเป็นอันว่า การติดในเวทนามากก็คือเราติดในความรู้สึกที่เป็นความสุขหรือ
ความอร่อยนั่นเอง. อากมาต้องขอยกย ถ้าใช้คำ ๆ นี้ มันไม่ตรงกับความหมาย

ที่ทำงานเข้าใจ หรือจะรู้สึกว่าเป็นคำที่หยาบโลน โสภโคกไปบ้าง แต่ไม่ทราบว่า
จะใช้คำอะไรดี. ถ้าจะใช้คำบาลี ก็มีอยู่คำหนึ่ง ซึ่งคงจะแปลกหูท่าน
ทั้งหลายมาก ก็คำว่า "อัสสาหะ" เชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะไม่เคยได้ยิน.
คำว่า อัสสาหะ เป็นคำบาลี ซึ่งหมายถึงความเอิร์คอร้อย คือกอกคิกใจของ รูป
เสียง กลิ่น รส สัมผัส; ทรงกันข้ามจาก นิหิตา ก็คือความเบื่อน่าย ดังที่เรา
เบื่อน่ายไม่รู้สึกเพลิดเพลินในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เรากำลังเอิร์คอร้อยคิกใจแน่นแน่น
อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกว่ากำลังมี อัสสาหะ ในสิ่งนั้น. ความเอิร์คอร้อยนี้
ก็คือ เวทนา นั่นเอง. โดยส่วนใหญ่ คนยึดถือเวทนาตัวนี้ เป็นตัวเป็นคน
กันอยู่มาก หรือว่าแทบทั้งหมด เพราะว่าไม่มีใครที่จะไม่ชอบความเอิร์คอร้อย
โดยเฉพาะทาง โสภฎัพพะ คือการสัมผัสทางกาย หรือทางผิวหนัง. อำนาจ
ของอวิชาหรืออุปาทาน ทำให้ไม่มองเห็นสิ่งอื่นใด, มองเห็นแต่ทัวความ
เอิร์คอร้อยแล้วก็ยึดถือเป็นตัวเป็นคน ในลักษณะที่จะเอาเป็นของของคน.

คำท้าวสาคอเอาเป็นควเป็นคน มีอยู่ ๒ อย่าง ก็ยึดถือว่า
เป็นตัวคนที่ เป็นฝ่ายจะเอา หรือผู้เอา นี้ฝ่ายหนึ่ง; และยึดถือเป็นตัวเป็นคน
ในฝ่ายที่จะถูกเอา หรือแม้ถูกรังเกียจเกลียดชัง ก็ตาม นี้ก็ฝ่ายหนึ่ง; มีอยู่
๒ ฝ่ายเท่านั้น **สิ่งที่เรากล่าวว่าเวทนานั้น จะถูกยึดถือว่าเป็นควเป็นคนใน**
ทางที่จะเอา หรือในทางที่จะไม่เอาก็ตาม เรากล่าวว่า เป็นความรู้สึก
ที่เห็นความสอดคล้อง หรือเห็นตกลงของความทุกข์ได้ทั้งนั้น. ถ้ามันตรงกับ
ความต้องการหรือเอิร์คอร้อย มันก็ยึดถือเป็นตัวเป็นคนที่มีมันจะเอา ถือว่ารวบรัด
ถึงเข้ามาหากั. นี่เป็นการกอกรักเอาไว้ตัวอุปาทาน, ถ้ามันไม่ถูกไม่ตรงกับ
กับความต้องการ กลายเป็นความโกรธความชังอย่างนี้ ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน

แต่เป็นทุกข์เวทนา; มันมีลักษณะที่จะถูกผลักถูกดันออกไปให้ห่าง ทรงกันข้าม
จากที่จะถึงเข้ามา, แต่ก็เป็นการผลักออกไปด้วยอำนาจอุปาทานอีกนั่นเอง.
เป็นอันว่า ถ้ารัก ก็รักด้วยอุปาทาน, ถ้าเกลียด ก็เกลียดด้วยอุปาทานโดยเท่ากัน.
ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นที่ตั้งของความทุกข์เท่ากัน.

ความรู้สึกชอบ กับความรู้สึกขัง^๕ ตามความหมายอันแท้จริง
ของทางธรรมแล้ว หันดูว่าเป็นความทุกข์เท่ากัน. แต่ความหมายอย่าง
โลก ๆ ที่คนธรรมดาสามัญนั้น กลับเห็นว่าฝ่ายที่ชอบที่รักนั้นเป็นความสุข ไม่ใช่
ความทุกข์, ฝ่ายที่ไม่ชอบ จึงเป็นความทุกข์. นี้เรียกว่ามองกันอย่างไรโลก ๆ
หรืออย่างทวิสมมติ ซึ่งจะอธิบายทีหลัง. ทางธรรมนั้น หมายความว่ามันทำให้เกิด
เกิดการทรมานเท่ากัน : ความชอบหรือความรัก ก็ทำให้เกิดความฟูขึ้นในทาง
จิตใจ; ความไม่ชอบไม่รัก ก็ทำให้แฟบลงในทางจิตใจ. การได้กับการเสีย
การดีใจกับการเสียใจ เหล่านี้เป็นการทำให้จิตเหินแค้นน้อยเท่ากัน; ทำให้
เกิดความอยาก ทำให้เกิดการวนเวียนในความทุกข์เท่ากัน. นี่เป็นการมองดู
ในลักษณะของธรรมะ ตามวิถีทางธรรม. แต่ถ้ามองดูในวิถีทางของโลกียะ
ก็เป็นอย่างที่ว่ามาแล้ว คือถ้าเป็นสุขก็มักรัก ถ้าเป็นทุกข์ก็มักขัง ถ้าเป็นอุเบกขา
ก็มักว่าภาวสังสยต่าง ๆ นานา อยู่ไม่เว้นแต่ละวัน. ทั้งหมดนั้น เรียกว่าเป็น
ความยึดถือเวทนานั้น ๆ ว่าเป็นตัวคน. ขอให้ทุกคนพิจารณาให้เห็นการ
ยึดถือเวทนาเป็นตัวคนของตัวเอง ให้เข้าใจเสียให้ถูกต้อง จะเป็น
หนทางที่จะทำจิตให้เป็นอิสระจากเวทนา. เวทนานี้แหละ จะเป็นสิ่งที่
ครอบงำใจ แล้วจึงจูงเราไปสู่สภาพที่เราจะต้องเสียใจทีหลัง. ในทางการปฏิบัติ

เพื่อบรรลุนิพพานที่มิปรากฏอยู่ในพระสูตรทั้งหลาย ที่สอนให้พิจารณาเรื่อง
เวทนาโดยเฉพาะก็มีอยู่มาก ; มีผู้ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะกำหนดเวทนา
เป็นวัตถุสำหรับการพิจารณา นี้ก็มีมาก.

เวทนามัน เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ง่ายกว่าสิ่งใด ๆ หนึ่งหมด
เพราะมันเป็นผลสุดท้ายของสิ่งที่เราพากเพียรทำ หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับ
และยึดถือกันอยู่เป็นประจำ. ขอให้ศึกษาว่าเราอุทิศศึกษาเล่าเรียน อุทิศ
ประกอบกิจการงานอาชีพต่างๆ ก็เพื่อให้ได้เงินมา แล้วก็ไปซื้อหาสิ่งต่างๆ มา
นับทั้งแต่สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องกิน เครื่องบำรุงบำเรอ ; ตลอดจนจนถึงรส
จากเทศตรงกันข้าม หรืออะไรทำนองนี้ ก็หามาได้ด้วยเงินที่เราหามาได้ แล้ว
ก็ทำการบริโภคของเหล่านั้นเพื่อผลอย่างเดียวกันคือสุขเวทนา อย่างวิสัยโลก ทั้งที่
กล่าวมาแล้วนั่นเอง. เรื่องมันไปจบไปสุดอยู่ที่ทรงสุขเวทนา คือความเอร็ดอร่อย
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งได้มาจากสิ่งที่เราลงทุนลงแรง
ทำงาน แล้วซื้อหามา. เราลงทุนด้วยกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังใจ ทั้งหมด
จึงหามา แล้วก็เพื่อผลคือเวทนาอันเดียว เป็นสุขเวทนาทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง
ทางตาบ้าง ซึ่งทราบกันดีแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องจรรยาให้เป็นรายละเอียด
แต่ความสำคัญมีอยู่ตรงที่ว่า ถ้าไม่เพราะอำนาจสุขเวทนามันแล้ว ทำนทั้งหลาย
ก็คงจะไม่ลงทุนเรียน ลงทุนทำกิจการ ลงเรือลงแรงหาเงิน นี่เป็นส่วนใหญ่.
ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า เรื่องของเวทนามันไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว. ถ้ามีความรู้
ความเข้าใจแล้ว จะสามารถควบคุมมันได้ จะทำให้เรามีจิตใจสูงอยู่
เหนือความรู้สึกละกอนั้น. จะทำให้เราสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้สูง หรือก็

กว่าที่เราจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ฉะนั้นเราจึงควรเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า เวทนานี้กัน ให้ถูกต้อง.

อาทมาตยาจะชี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า แม้เรื่องในระหว่างสังคมที่ไม่เป็นความเรียบร้อย ใต้น้ำคั่งชุกต่าง ๆ ก็มีผลมาจากสุขเวทนานี้เหมือนกัน แม้การกระทบกระทั่งระหว่างประเทศชาติ หรือระหว่างครึ่งโลกกับครึ่งโลกที่จะต้องรบกัน ก็ขอให้ศึกษาเถอะ ว่าเมื่อไล่เบียดไปให้ถึงที่สุดแล้ว จะไปสู่สงครามความจริงที่ว่า ทุกคนตกเป็นทาสของเวทนา โดยเฉพาะก็คือ สุขเวทนาอย่างทีกล้ำวามาแล้ว ในทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย การที่ทำสงครามกันนั้น ไม่ใช่ว่ามีผลมาจากความยึดถือเกี่ยวกับลัทธิ หรือเกี่ยวกับอุดมคติอะไรโดยแท้จริงก็หาไม่ได้ โดยที่แท้แล้ว มันก็เนื่องมาจากประโยชน์ ; ทำงายทำงมุงจะได้ประโยชน์ จะกอบโกยเอาประโยชน์ ; ส่วนตัวลัทธินี้เป็นเครื่องบังหน้า หรือเป็นเครื่องมือประกอบรอง ๆ ลงไปเท่านั้นเอง ส่วนลึกที่สุดอยู่ที่การตกเป็นทาสของเวทนา. ฉะนั้นการรู้จักเวทนา ก็หมายถึงการรู้จักมูลเหตุอันสำคัญ ที่ทำให้คนเราตกเป็นทาสของกิเลส หรือความทุกข์.

เมื่อมนุษย์โลกเป็นอย่างไร ในโลกที่สูงไปกว่า เช่น เทวโลก พรหมโลก ก็มีลักษณะอย่างนั้น คือตกอยู่ภายใต้อำนาจเวทนาอย่างเดียวกัน. อย่างชนิดที่เรียกว่าสวรรค์หรือเทวโลก ก็แห้งถึงสุขเวทนาอย่างเดียวกันกับในมนุษย์โลก เพียงแต่เขาบัญญัติให้เป็นเรื่องที่ศักดิ์กว่า ประณีตกว่า สูงกว่า ใต้อย่างออกอย่างใจกว่า เท่านั้นเอง. แต่ความหมายก็ยังไม่พ้นไปจากเรื่องอริยสัจ ๔ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อยู่นั่นเอง. ถ้าสูงไป

กว่าสวรรค์ ก็ถึงพรหมโลก. นี่ในชั้นนี้ต้องยกเวทนาที่เป็นความมร่อยในทาง
 การารมณเือกเสีย แต่ก็ไม่พ้นจากความแสร้งหรือทางจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า
ฉวม. เมื่ออยู่ในฉวมหรือในสมาธิ เกิดความสุขใจเป็นรสอร่อยขึ้น ก็จิตใจ
 ไนรสอร่อยนั้นเหมือนกัน แม้ไม่เกี่ยวกับการารมณ ก็เป็นเวทนาอยู่นั่นเอง
 คั่นเป็นคั่น. และข้อนี้ไม่ต้องกล่าวถึงสัตว์ที่ต่ำลงไปกว่ามนุษย์ มันย่อมตกอยู่
 ภายใต้อำนาจของเวทนาอย่างไม่เป็นระเบียบยิ่งกว่ามนุษย์เรา. ฉะนั้น การรู้เรื่อง
 เวทนาว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะรู้เรื่องเวทนาไม่เป็นตัวตน ไม่ควรจะยึดถือ
 จึงเป็นสิ่งที่มิมีประโยชน์.

ส่วนที่ดักไปคือ สัตว์ภูษณัตถ์ หรือสมปฤคินัน มีทางที่จะยึดถือว่า
 เป็นตัวเป็นคนได้ง้อเหมือนกัน. เรื่องอย่างที่บ้านทั่ว ๆ ไป เขาพูดว่า
 ตัวเราหลับ มีอะไรบางอย่างออกไปจากตัวเรา จะเรียกว่าเจตมุกหรือเป็นอะไร
 ก็สุดแท้ ในขณะนั้นเราก็เหมือนกับท่อนไม้ไม่มีความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก
 ทางลิ้น ทางกาย. หอมมีสิ่งนั้นกลับมาสู่เราอีกความเค็ม จึงรู้สึกมีสมปฤคิ
 ความเค็ม มีสติสังขณมาจากความเค็ม, เขาสอนและเชื่อกันอย่างนั้น; เขายังมี
 ทางที่จะยึดถือสัตว์ภูษณหรือสมปฤคินัน ว่าเป็นตัวตนมากขึ้น. แต่ถ้าวาทามทาง
 พุทธศาสนาแล้วสัตวภูษณาไม่ใช่เป็นตัวตนอย่างนั้น สัตวภูษณาเป็นเพียงสติสมปฤคิ
 หรือความรู้สึกจำได้หนามารู้ที่ยังคงเหลืออยู่ เพราะว่ายังมีการปรุงแต่งที่เป็น
 ระเบียบในร่างกายนั่นอยู่. พอเกิดการไม่เป็นระเบียบในการปรุงแต่งใน
 ร่างกายนั้นเท่านั้น สิ่งนี้เรียกว่าสัตวภูษณา หรือเจตสิกกรรมส่วนนี้ ก็จะกลายเป็น
 ใช้ไม่ได้ไปทันที ในพุทธศาสนาไม่ยอมรับว่าสัตวภูษณาเป็นตัวตนเพราะเหตุนี้.

แก่คนทั่วไปก็ชอบเขา หรือชอบต้นนิชฐาน หรือชอบใช้เหตุผลไปในทางที่จะยึดถือเอาสิ่งที่ทำให้เราทรมานปรกติ ผิดกับคนสลับหรือคนบ้านนั้นแหละว่าเป็นตัวทรมาน. การศึกษาทางพุทธศาสนากลับได้ความรู้ที่ตรงกันข้าม ว่านั่นไม่ใช่ตัวทรมาน, นั่นเป็นเพียงผลของการปรุงแต่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติในคนเรา คนหนึ่ง ๆ.

ส่วนหรือขั้น ที่ตัดไปคือ **สังขาร ไคئك่ความคิด**. ความรู้สึกนึกคิด จะทำนั้นจะทำนี้ จะไคئكั้น จะไคئكี้ จะเป็นความนึกคิดก็ตาม ความนึกคิดชั่วก็ตาม นึกก็ย้งน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวทรมานหนักขึ้นไปอีก. โกร ๆ ก็พอจะรู้สึกได้ว่า ถ้าจะเป็นตัวทรมานกันบ้างละก็ ตัวผู้คิดนี้น่าจะเป็นตัวทรมานมากกว่าอย่างอื่น อย่างนักปรัชญาคนหนึ่งของยุคปัจจุบัน ก็เหมือนจะชื่อว่า *Bergson* หรืออะไรทำนองนี้ ถ้าอาทมาจำไม่ผิด,^๑ ซึ่งเขามีปรัชญาส่วนของเขาง่าย ๆ ว่า "ข้าพเจ้าคิด ข้าพเจ้าจึงมีอยู่" ซึ่งเป็นคำแปลของภาษาละติน แปลแล้วได้เช่นนั้น. นี่เป็นเพราะถือเอาโดยเหตุผลที่ว่า เพราะว่ามี การคิดไค่อยู่ จึงมีผู้คิด คือตัวข้าพเจ้า. ในที่นี้ เราจะเห็นว่า แม้นักปรัชญาสมัยปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกว่าสมัยวิทยาศาสตร์แล้ว อย่างนี้ ก็ยังมีผู้ยึดถือตัวทรมานอย่างเดียวกับในสมัยเมื่อสองสามพันกว่าปีมาแล้ว โดยยึดถือเอาตัวความนึกคิดว่าเป็นตัวทรมาน ยึดถือเอาสิ่งที่ตนเข้าใจว่าเป็น 'ผู้คิด' ว่าเป็นตัวทรมาน.

แก่พุทธศาสนาก็ยังคงเหมือนกันกับข้ออื่น ในการที่ได้ปฏิเสธเวทนา และสัญญา ว่าไม่ใช่ตัวทรมานแล้ว ได้ปฏิเสธความนึก หรือตัวจิตที่เป็นตัวคิด

๑. ในวันแสดงจริง จำผิด. ที่ถูกเป็น *Descartes* ไม่ใช่ *Bergson*. แต่การพิมพ์ในที่นี้คงไว้ตามต้นแสดงจริง, เพราะเรื่องถกกันเกี่ยวกับการบรรดาครั้งถัดไป.

ทำหน้าที่คิดในขณะนั้นก็ถามว่าไม่ใช่ตัวคนไปถามเดิม; เพราะกิริยาที่คิดขึ้นมาได้นั้น เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นผลของการปรุงของสิ่งหลายๆ สิ่ง ไม่ใช่ตัวคน สำเร็จรูปเป็นความคิดขึ้นมาได้ในกลุ่มของส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นคนมา โดยไม่ต้องมีตัว 'ข้าพเจ้า' ที่เป็นตัวเป็นคนอย่างที่ว่า. สังขารหรือความคิดนี้ จึงถูกบัญญัติว่าเป็นอนัตตา ก็ไม่เป็นตัวเป็นคนอย่างเดียวกันกับขั้นอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว. โดยเฉพาะคำพูดในพุทธศาสนาที่ระบุช้อยู่แล้วว่า "สังขาร ๗" คำว่าสังขาร แปลว่า ของปรุง, คือของหลายๆ อย่างมาปรุงกันเข้า จึงยังไม่ใช่ตัวคน. ความลำบากหรือความเข้าใจยากอยู่ตรงที่ว่า เราไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของนามธรรม หรือนามธาตุอย่างเพียงพอ. เรารู้จักกันแต่เรื่องของรูปธาตุ ธาตุนี้ธาตุนี้ ที่เป็นวัตถุ. แต่ ธาตุอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่วัตถุ นี้เราแทบจะไม่เข้าใจกันเสียเลย เราจึงเข้าใจยากในเรื่องการปรุงของธาตุที่เป็นนามธาตุ; ฉะนั้นเราต้องศึกษากันต่อไป ในที่นี้บอกได้แต่เพียงหลักคามทางพุทธศาสนา ว่าเป็นการปรุงของธาตุหลายๆ ธาตุ รวมทั้งวัตถุและนามธาตุ สิ่งที่เราเรียกว่าความคิดหรือ "สังขาร" ในที่นี้ จึงเกิดขึ้นในใจ ในสิ่งที่เราเรียกกันว่าตัวเราหรือคนเรานี้ได้ ในลักษณะที่ทำให้เข้าใจไปว่ามีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้คิดหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นผู้คิด จึงทำให้มีทางเชื่อไปในทำนองว่า เป็น เจกภูทก เป็นวิญญาน เป็นตัวคน เป็นตัวเจ้าของร่าง หรืออะไรในทำนองนี้. พุทธศาสนาปฏิเสธสิ่งเหล่านี้อย่างสิ้นเชิง. เมื่อได้แยกออกเป็นส่วน ๆ ไม่มีอะไรเหลือแล้ว ก็พิสูจน์แต่ละส่วน ๆ ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวคน, ทลออกถึงส่วนที่เป็นความคิด ก็ไม่ใช่ตัวคนอย่างที่ว่านี้.

ส่วนถัดไปอีก และเป็นส่วนสุดท้ายที่เรียกว่า "วิญญาณ" ซึ่งทำหน้าที่ยุ่แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นก็เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวคนเหมือนกัน. เพราะเหตุว่า อวัยวะนั้น ๆ, ซึ่งตามภาษาธรรมะเรียกว่าอายคณะ, คือตาพร้อมทั้งประสาทตา หูพร้อมทั้งประสาทหู จมูกพร้อมทั้งประสาทที่จมูก ลิ้นพร้อมทั้งประสาทที่ลิ้น ผิวกายทั่ว ๆ ไป พร้อมทั้งเส้นประสาทที่นั่น ล้วนแต่มีสมรรถภาพ ที่จะทำการรับอารมณ์ภายนอก ที่เรียกว่าอายคณะภายนอก ใ้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อยู่ตลอดเวลา เมื่อมากระทบกันเข้าพร้อมกันทั้งสองฝ่าย นามธรรมส่วนที่เรียกว่าวิญญาณในที่นี้ ก็เกิดขึ้นในขณะนั้น เป็นสามฝ่ายด้วยกัน และจะมีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตรงนั้น เช่น ที่ตา ก็มีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตา ว่ารูปนี้มีสีฐานอย่างไร เป็นรูปคนหรือสัตว์ สัตว์หรือยาว ชาวหรือดำ สูงหรือดำ อย่างนี้เป็นต้น. ความรู้แจ้งที่เกิดขึ้นทำนองนี้ เป็นเหมือนกับเมคานิกของธรรมชาติ. นี่เป็นการพูดตามหลักของพุทธศาสนา ถือว่ามันเป็นเมคานิกอันหนึ่ง เป็นกลไกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นไปเองตามธรรมชาติอย่างอัตโนมัติ ซึ่งมันจะต้องเกิดขึ้นอย่างนั้นในขณะนั้น สำเร็จเป็นการรู้แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. ที่นี้คนบางพวกก็คิดว่า นั่นเป็นทวิเจกษุต เป็นทวิวิญญาณ แล่นออกมาจากใจ มารับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น อย่างนี้ก็มี, แล้วก็ยึดถือเอาเป็นทวิเป็นตน. แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง, มันเป็นธรรมชาติอย่างนั้น. ถ้ารูปและตา พร้อมทั้งประสาท ได้มีการกระทบกัน ก็จะมีการรู้แจ้งเกิดขึ้น สำเร็จเป็นความรู้แจ้ง ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ เป็นต้น ตามชื่อของที่ตั้งแห่งการกระทบ, โดยไม่ต้องมีตัวคนอะไรที่ไหนอีก.

เมื่อใดแยกดูทีละส่วน ๆ ทั้ง ๕ ส่วน ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็น
 ตัวคน ก็รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ ส่วน ก็ไม่มีส่วนไหน
 ที่เป็นตัวคน กันแล้ว ก็จะต้องความเข้าใจผิดว่าเป็นตัวคนเสียได้ในสิ่งทั้งปวง.
 คำว่าในสิ่งทั้งปวงก็คือว่าในคนทุกคนนั่นเอง. โลกทั้งโลกอาจแยกได้เป็น
 ๕ ส่วน อย่างนี้ : ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับจิตใจ เป็นวัตถุล้วน ๆ ก็เป็นเวทกรูปไป,
 แก่นมันมีเรื่องของจิตแทรกแซงอยู่ ก็จักเป็นของเวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง การรู้จักส่วนทั้ง ๕ ส่วนนี้ คือการรู้จักโลก
 ทั้งหมดว่าไม่ใช่ตัวคน. การรู้จัก ในที่นี้หมายถึง การรู้อัจจะ อย่างที่ได้เคย
 อธิบายมาแล้ว ว่ามันเป็นคนละอย่างกับ ความเข้าใจ

ถ้าพิจารณาไปในทางเห็นแจ้ง ชนิตที่อาจจะถอนความยึดถือ
 ว่าเป็นตัวคนเสียได้แล้ว ต้องมีการวิพากษ์ตรงที่ว่า ไม่เกิดความพอใจ
 อย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งเหล่านั้น คือไม่เกิดความรักหรือความเกลียดในสิ่ง
 เหล่านั้น จึงจะเรียกว่าเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าไม่ใช่ตัวคน. ฉะนั้นการฝึก
 เอาตามการใช้เหตุผล จึงถอนตัวคนไม่ได้. การพิสูจน์กันตามทางเหตุผล
 หรือการฝึกกันตามทางเหตุผล ก็พอที่จะทำให้เกิดความเชื่อว่าไม่ใช่ตัวคนได้
 แต่มันก็เป็นเพียงแต่ความเชื่อ ไม่ใช่เป็นการรู้อัจจะชนิตที่จะสกัดความยึดถือว่า
 ตัวคนได้อย่างเด็ดขาด. โดยเหตุนี้เอง จึงต้องศึกษาพิจารณากันตามหลักแห่ง
 สิกขา ๓ ประการ ดังที่ได้บรรยายไว้แล้วในวันก่อน จึงจะถึงขนาดที่ถอนการ
 ยึดถือเป็นตัวคนในสิ่งทั้งปวงได้.

บ้คนเรารู้แล้วว่า สิ่งทั้งปวงนั้น ทั้งที่ไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนถึงเพียงนี้ มันก็ยังเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน. ความสำคัญที่ควรรู้อยู่ตรงนี้. ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลกทุก ๆ ส่วน หรือที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรา ทุก ๆ ส่วน มัน ไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนที่ตรงไหนเลย แต่ก็เป็นที่ตั้งที่ยึดถือว่าเป็นตัวคนได้ เพราะอำนาจของอุปาทาน ซึ่งมาจากอวิชชา คือความไม่รู้แจ้ง กามที่เป็นจริงอีกก่อหนึ่ง เพราะฉะนั้น หน้าที่สำคัญอันหนึ่งจะปฏิบัติ ในเรื่อง เบญจขันธ์ อยู่ที่จะต้องทำให้วิหิงสา คือความมُر่แจ้งคามที่เป็นจริงเกิดขึ้น เพื่อจะกำจัดอวิชชาเสีย. เมื่อรู้แจ้งคามที่เป็นจริงแล้ว มันก็จะเห็นเองว่าไม่มี ส่วนไหนเป็นตัวเป็นตนที่น่าหลงใหลยึดถือ. เมื่อนั้นอุปาทานการยึดถือก็แตก สลายลงเอง, แม้ที่เคยยึดถือมาแต่สังขาร แต่กำเนิด แต่ชาติก่อน หรือแต่ไหน ก็ตาม มันต้องสลายออกไปทันที เพราะว่าเดี๋ยวนี้ มันได้เห็นแจ้งความจริงว่า สิ่งที่มีนเคยหลงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น มันไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนเลย.

ฉะนั้น เราจำเป็นต้องศึกษาเรื่องเบญจขันธ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความ หลงว่าเป็นตัวเป็นตนนี้ ให้ละเอียด. คำสอนประเภทนี้เรียกกันว่า พุทฺธานุสาสนี. พุทฺธ แปลว่า *วาท*. อนุสาสนี แปลว่า *คำสอน*. พุทฺธานุสาสนี จึงแปลว่า คำสอนที่สอนมากที่สุด คือพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนี้มากเป็นพิเศษกว่าเรื่อง ี่ทั้งหลาย เป็นใจความสรุปได้สั้น ๆ ว่า “เบญจขันธ์อันเป็นอนัตตา” และถือว่าเป็นคำสอนที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น อาตมาจึงชักชวน รมเร้าทำนทั้งหลาย ให้เกิดความสนใจในเรื่องส่วน ๕ ส่วนนี้ หรือเรื่อง เบญจขันธ์ และขออย่าถือว่าเป็นเรื่องที่น่าล้อเลียนถึงกับนำมาล้อกันเล่น. เรื่องนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งที่จะมองกัน ในแง่ปรัชญา

หรือจะมองกันในแง่วิทยาศาสตร์ หรือจะมองกันในฐานะเป็นศาสนาก็ตามที ; เป็นตัวเรื่องสำคัญที่ดำรงจักตามที่เป็นจริง อุปาทานก็สลายไป คัมภีร์ทุกชนิด ไม่มีทางเกิด, ความทุกข์ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้.

ทีนี้ เรามาถึงปัญหาที่ว่า **ทำไมเราลามาปรกคิจึงมองส่วน ๕ ส่วนนี้ ไม่ออกตามที่จริง? เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าเมื่อเราเกิดมาจาก ท้องมารคา สัมภวขึ้นมาในโลกนั้นนี้** เราก็ไม่อาจจะมิบัญญัติของเราเอง. เราได้แต่รับการศึกษาเวกัลลัมมาตามที่เขาจะสอนให้อย่างไร. สิ่งเวกัลลัมเรา ที่สอนเราเนี่ย สอนด้วยปากตรงๆ ก็มี สอนด้วยทำให้ดูก็มี หรือเป็นสิ่งที่กระทบ ค่ายตนเองแล้วเข้าใจได้เองก็มี ; ล้วนแต่เป็นสิ่งเวกัลลัมทั้งสิ้นที่สอนเรา แค่ว่าสิ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่สอนเราไปในทาง ให้เข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นตัวเป็นตน ไปเสียทั้งนั้น. ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจสัตยชาติญาณดั้งเดิม คือสัตยชาติญาณแห่งการ ยึดถือด้วยวาตะว่าตัวตน ที่เรียกว่า **อัตตวาหุอุปาทาน** ซึ่งอาคมมาได้อธิบายมา แล้วในวันทีกล่าวถึงเรื่อง **อุปาทานสี่** **อัตตวาหุอุปาทาน** **นมนมัตตมา** **คังนัตถะเรเกตมา** **และพอกพูนให้หนำเองชนทุกวัน.** เรามีการพุกจากับ บิคามารคา เพื่อนฝูงทั้งหลาย ก็ล้วนแต่ทุกเป็นมึง-เป็นกู เป็นเขา-เป็นเรา เป็นผู้หนึ่ง-ผู้หนึ่ง ผู้กระทำ-ผู้ถูกกระทำ ผู้ได้-ผู้เสีย, ซึ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการ ยึดความยึด ความรู้สึก หรือความเข้าใจว่ามีตัวตนให้แน่นแฟ้นตั้งมั่น. ตัวอย่าง เช่นคนเราเกิดมา ก็ต้องถูกตั้งชื่อว่านายนั้นนายนี้ นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. คนนั้นชื่อนั้น คนนี้ชื่อนี้ เป็นลูกคนนั้น เป็นหลานคนนั้น เป็นสามี คนนั้น เป็นภรรยาคนนั้น เหล่านี้เป็นต้น. สิ่งเวกัลลัมเหล่านี้ทั้งหมด ล้วนแต่ ระบุไปในทางเป็นตัวเป็นตน เราจึงไม่รู้สึกตัวในการที่เรายึดถือเอาความเป็นตัว

เป็นคนเพิ่มขึ้นทุกวัน. สัญชาตญาณดั้งเดิมที่เรียกว่า อักทาวทูปาทาน ก็มีแต่
 หนาขึ้น ๆ พอกพูนหนาขึ้น ๆ แทนที่จะลดลงไป. ความยึดถือว่าตัวคนก็หนาขึ้น
 ขึ้น. เมื่อมีความยึดถือว่าตัวคน ก็เกิดการเห็นแก่ตัวคนตามมา, คือเห็นแก่
 ประโยชน์ฝ่ายตัวหรือฝ่ายพวกของตัว. แล้วก็ประกอบกระทำไปตามความเห็น
 แก่ตัวหรือพวกของตัว จนได้ประโยชน์มา สำเร็จประโยชน์มาแล้วของตัว หรือ
 บำรุงความใคร่ของตัว. นี่ก็เท่ากับเป็นการเสริมความยึดถือว่าเป็นตัว มีตัวเป็น
 ของตัวมากขึ้น.

ความยึดถือว่าตัว ในลักษณะที่เป็นผู้นั้น ผู้นั้น อย่างนั้นท่านเรียกว่า
 "ตัว" โดยสมมติ. ถ้าจะพูดว่าเป็นความจริง ก็ต้องว่าเป็น ความจริงอย่าง
 สมมติ; เช่นพูดว่า คนนี้ชื่อ นาย ก. มันก็เป็นความจริง เพราะใคร ๆ
 ก็เรียกคนนั้นว่า นาย ก. เขาเองก็ถือว่าเขาชื่อ นาย ก. หรือการเรียกสิ่งนั้นว่าคน
 สิ่งนั้นว่าสัตว์ สิ่งนั้นว่าเทวดา อย่างนี้เป็นต้น ก็เป็นความจริง เพราะว่าใคร ๆ
 ก็เรียกว่าอย่างนั้น แต่ความจริงอย่างนั้น เป็นความจริงที่เท็จ หรือความเท็จ
 ที่ถูกสมมติว่า เป็นความจริง, เรียกว่า "จริงโดยสมมติ" นั้นชั้นหนึ่ง;
 เป็นชั้นแรกที่สุดที่บิกบังหรือหลอกลวงให้เราเข้าใจไปว่า สิ่งทั้งหลายเป็นตัวคน.
 ขึ้น. ถ้าหากว่าเราเกิดความคิด จินตนาการเห็นว่านี่เป็นของหลอก ๆ เราก็จะหมด
 ความยึดถือในข้อที่ว่า เป็น นาย ก. นาย ข. นาย ง. เป็นขุน เป็นหลวง
 เป็นพระ เป็นพระยา เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นอะไรเหล่านั้น
 เป็นต้นไปได้, โดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่สมมติขึ้นทุกคนด้วยการผูกพันกันในสังคม
 หรืออาศัยประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งผูกพันกัน แล้วจำเป็นจะต้องสมมติ

เป็นอย่างนั้นก็มี ; หรือสมมติขึ้นตามความจำเป็นเพราะธรรมชาติบังคับ เช่น ถ้าไม่สมมติ มันก็พูดกันไม่ได้ ไม่อาจจะมีภาษาพูดกันได้. คนเราต้องพูดกัน เพราะฉะนั้นเราจึงสมมติว่านั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ มันจึงพูดกันได้รู้เรื่อง อย่างนี้ก็มี. ที่มาแห่งสมมติ จะมาโดยทางไหน ไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่ตรงความจริงที่ว่า มันล้วนแต่เป็นเรื่องที่สมมติ. ถ้าเราเข้าใจในเรื่องสมมติแล้วก็นับว่า เป็นการเพิกถอนสิ่งที่หลอกลวงนั้นได้ชั้นหนึ่ง.

คนที่มาดั่งชนที่เรียกกันว่า "บัญญัติ" บัญญัติในที่นี้ ตัวอย่าง เช่น คน ๆ หนึ่ง เราไม่เรียกว่า นาย ก. นาย ข. นาย ง. อีกแล้ว เราเพิ่งไปยังส่วนต่าง ๆ ที่จับกลุ่มประกอบกันอยู่เป็น นาย ก. เป็นต้น. นาย ก. ผู้นี้ เมื่อเราพิจารณารูปร่างกายทั้งหมดของ นาย ก. หรือกลุ่มสังขารที่รวมกันเป็น นาย ก. ก็จะพบว่า นาย ก. นั้น เท่ากับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกัน. แต่ละส่วน ๆ ถูกบัญญัติเรียกว่าอย่างนั้นอย่างนี้, เช่น ส่วนนี้เรียกว่า รูปขันธ์. ส่วนนี้เรียกว่าเวทนาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสัญญาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสังขารขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าวิญญาณขันธ์. การเห็นบัญญัติอย่างนี้คือยังชั่วชั้นมาหน่อย คือลลาคชั้นมาหน่อย เรียกว่าไม่ถึงกับหลงในสมมติ ; แต่ก็บัญญัติ. ถ้าเราจะแยกบัญญัติให้ละเอียดออกไปอีกก็มีทางทำได้, เช่นส่วนที่เป็นรูปร่างกายนี้ แยกออกเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. หรือถ้าเราไม่แยกอย่างทางในวิชาแยกกัน จะแยกอย่างการศึกษาปัจจุบัน เป็นคาร์บอน เป็นออกซิเจน ไฮโดรเจน หรืออะไรก็ตาม ก็ได้เหมือนกัน. เรายังจะเห็น ใ้ค้อยู่แน่นอนว่า ส่วน ๆ นั้นก็เรียกชื่อบัญญัติ ว่า ธาตุดิน

ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; หรือบัญญัติว่า ธาตุคาร์บอน ธาตุออกซิเจน หรืออะไรก็ตาม อย่างนี้เรียกว่าเห็นลึกเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง คือมันหลอกเราได้ น้อยเข้าอีกชั้นหนึ่ง กลายเป็นเห็นว่าคนไม่มี มีอยู่แค่ธาตุส่วนที่เป็นว่างกาย คือ ธาตุนี้ ๆ ตามที่กล่าวแล้ว. ส่วนที่เป็นจิต ก็เป็นนามธาตุ; แยกออกเป็น ส่วนย่อย ๆ ก็เป็นส่วนที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่นเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้สึกของคนก็หายไป, ความรู้สึกที่ว่า นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ก็หายไป. ความรู้สึกว่าลูกของกู พ่อของกู เมียของกู อย่างนี้ก็พลอยหายไป. นี้ เพราะอำนาจของการเข้าถึงบัญญัติ. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมามีทางที่จะศึกษาปฏิบัติ ท่านจึงสอนให้ดูให้ลึก ให้ละเอียดลงไป อีกชั้นหนึ่ง จนถึงขั้นที่ท่านเรียกว่า "ปรหมัตถ์".

ขั้นที่ ๒ เมื่อคุณในแง่ปรหมัตถ์ที่ลึกลงไปอีก มันจะปรากฏเป็นความจริงว่า แม้ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; ธาตุออกซิเจน ธาตุไฮโดรเจน หรืออะไรก็ตาม จะเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ตาม, กูให้ลึกแล้ว ก็จะมีลักษณะอันหนึ่ง ซึ่งเหมือนกันหมด คือ "ความว่าง". ว่างจากอะไร? ว่างจากตัวคนนั่นเอง. คำว่าว่างในที่นี้ ก็คือ ว่างจากสิ่งที่เรา เรียกกันว่าตัวคน อย่าไปกุ่มันตรงที่เป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม กุ่มันตรงที่มันไม่ใช่ตัวคน ไม่มีตัวคน. กูที่ตรงไหน ๆ มันก็ไม่มีตัวคน, พบแก่ความว่างจากตัวคน, ซึ่งถ้าเรียกอย่างภาษาศาสตร์ ก็เรียกว่า "สุญญตา" แปลว่า ความเป็นของว่าง, และถึงถึงความว่างจากความมีตัวคน ว่างจากความหมายที่ควร

ถือว่ามีความพิเศษเฉพาะ. ความว่างจากตัวคนนี่ มีปรากฏอยู่ในทุก ๆ สิ่ง ไม่ว่าสิ่งใดหมด เพียงแต่คุณไม่เป็น ก็ไม่มีทางที่จะเห็นเท่านั้นเอง.

ท่านผู้ใดเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในลักษณะที่เป็นของว่าง เป็นสูญญตา ทั้งนี้แล้ว ความยึดถือหรืออุปาทานย่อมไม่มีทางที่จะเกิดได้, ที่เกิดแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเหลืออยู่ได้ มันจะสูญหายละลายไปหมด ปรากฏจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นอย่างอุปาทานข้อไหนใน ๕ ข้อนั้นก็ตาม มันจึงไม่มีสัตว์ ไม่มีคน ไม่มีธาตุ ไม่มีขันธ์ ไม่มีอายคนะ ไม่มีอะไรทั้งหมด อีกชั้นหนึ่ง. นี่แหละเป็นความว่างจากการยึดถือว่าตัวคนจนสิ้นเชิงแล้ว จนกระทั่งความทุกข์ก็ไม่มีที่ติด และเกิดไม่ได้. ธรรมชาติความทุกข์ต้องเกิดมาแต่กิเลส. กิเลสต้องมาจากการที่หลงเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าเป็นตัวคน แล้วก็อยากได้ อยากมี อยากเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งเสียก่อน. ความอยากชนิดนี้เป็นกิเลส พอเริ่มอยากก็เริ่มทุกข์, เมื่ออยากก็ต้องทำ เมื่อต้องทำอะไรบ้าง ของความอยาก ก็ต้องทุกข์, ครั้นได้ผลมา ก็เป็นที่ตั้งของกิเลส ของความอยาก สืบต่อไปอีก. ชั้นชื่อว่าเรื่องของกิเลสแล้ว ก็ต้องเป็นเรื่องของความทุกข์ ไม่มีที่สิ้นสุดเช่นนั้น.

ความทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าสิ่งที่คนธรรมดาเรียกว่าความสุขนั้น ก็คือความทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้าอยู่นั่นเอง. ไม่มีอะไรที่จะไม่เป็นความทุกข์ในโลกนี้ หากแต่บางอย่างเป็นความทุกข์ที่เร้นลับจนคนธรรมดาไม่ออก. ความทุกข์ที่ซับซ้อนเร้นลับที่สุดนั้น เช่นคนที่ถือกันว่ามีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนที่มีความสุข, ขอให้ไปคิด

เขาเองก็แล้วกัน ว่าคนก็ก็ต้องทุกข์อย่างคนดี. คนมีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนมีความสุข. นี่เป็นคำที่ออกจะฟังยาก แต่ก็อาจจะเห็นความจริงของมันได้ไม่ยาก โดยที่จะไปพิจารณาดูเขาเองก็ได้ว่า ความทุกข์นั้นมันมีลักษณะซับซ้อนและมีความหมายละเอียดมาก. ถ้าเราคบเป็นทาสของกิเลสอย่างใดก็ตาม มันต้องเป็นความทุกข์ทั้งนั้น และไม่เป็นอิสระแก่คน. คนที่ใคร ๆ ว่าดี มีความสุข ก็ล้วนแต่ยังคงเป็นทาสของกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั่นเอง, ถ้าหมายถึงดีและสุขอย่างโลก ๆ.

แต่เมื่อใด มองเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวง ก็ของโลกรทั้งหมก หรือจะเรียกว่าของสัตว์หรือของคน หรือของอะไรก็ตาม โดยการเพิกถอนความยึดถือมาตามลำดับ ๆ คือขั้นแรกทีเดียว ก็เพิกถอนสมมติที่ว่า เป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. ; เป็นลูก เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นเมีย เป็นบ่าว เป็นนาย เป็นอะไรเหล่านี้ จนหมดสมมติก็มาเหลืออยู่ที่บัญญัติว่าเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นธาตุกิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วมองบัญญัติเหล่านั้นให้ละเอียดยิ่งลงไปอีก จนเห็นว่าเป็นแต่ละบัญญัติ ๆ แล้วเพิกถอนบัญญัติให้เป็นของว่าง เป็นความว่าง คือว่างจากส่วนใดส่วนหนึ่งที่จะเรียกว่าตัวตน อีกค่อหนึ่งคั้งนี้แล้ว ; เมื่อนั้นเราจะไม่ตกเป็นทาสของกิเลสอีกต่อไป และความทุกข์ก็ไม่มีที่เกิดทุก ๆ ชนิด และทุกวิถีทาง ใครจะเรียกเขาว่า คนดี คนชั่ว, คนสุข คนทุกข์ หรืออะไรก็ตาม ไม่เป็นของแปลก. ทั้งหมดนี้เป็นผลเกิดมาจากการมีความรู้ ความเข้าใจ และความเห็นแจ้ง ในความจริงของเบญจขันธ์ จนถอนอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสียได้นั่นเอง.

สรุปความว่า สิ่งทั้งปวงในโลก หรือโลกทั้งหมด สรุปรวมอยู่ในคำว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ละส่วนเป็นมายา ไร้ตัวตน. แต่ก็มีเชื้อล่อให้เกิดอุปาทานการยึดถือ จนเป็นที่ตั้งของความอยากได้ อยากมี อยากเป็น อยากไม่ให้มีไม่ให้เป็น ซึ่งล้วนแต่จะทำให้เกิดทุกข์ ไม่อย่างเปิดเผย ก็อย่างเร้นลับ. ทุกคนจะต้องอาศัยข้อปฏิบัติที่เรียกว่าไตรสิกขา ทำการถอนอุปาทานในเบญจขันธ์เสียให้สิ้นเชิง จึงจะไม่ตกเป็นทาสของเบญจขันธ์ และไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. โลกหรือสิ่งต่าง ๆ จะอยู่ในลักษณะที่อำนวยความผาสุกสะทวสสบายให้แก่ผู้นั้น ไม่มีเรื่องต้องร้อนใจ เพราะสิ่งใด ๆ; เป็นผู้รู้จักใจอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงไปจนตลอดชีวิต. นั่นแล เป็นผลของการรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องของเบญจขันธ์.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่บ้ายในกระดานคำ
สำหรับการบรรยาย ครั้งที่ ๖

แนวการทำให้รู้แจ้ง ตามวิธีของธรรมชาติ

ปราโมทย์และปีติ	: คำอธิบายในธรรม
ปีติสัทธ	: ความว่างแห่งจิต
สมาธิ	: จิตพร้อมที่จะพิจารณา
ยถาภูตญาณทัสสนะ	: รู้ตามเป็นจริง
นิพพิทา	: จิตหน่าย
วิราคะ	: จิตคลายออก
วิมุตติ	: จิตหลุด
วิสุตติ	: ความบริสุทธิ์
สันติ	: ความสงบเย็น
นิพพาน	: ความไม่มีทุกข์

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการึกธรรม ครั้งที่ ๖

เรื่อง

สมาธิ และวิปัสสนา ตามธรรมชาติ

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๕๔

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๑ พฤษภาคม ๒๔๕๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

วันนี้อาตมาต้องขออภัย ที่จะเริ่มการบรรยายด้วยการเล่าเรื่องส่วนตัว สักหน่อย เมื่อเช้าวันนี้ พอตื่นนอนขึ้น ก็เกิดรู้สึกขึ้นมาเอง ว่าที่เคยบอกออกไปในการบรรยายเมื่อวันก่อน ถึงหลักปรัชญาที่ว่า “เพราะข้าพเจ้า คิดได้, ข้าพเจ้าจึงมี” และว่านักคิดผู้หนึ่งชื่อ Bergson นั้น ไม่ใช่; ที่แท้ชื่อ Descartes: ตลอดจนนึกได้ว่า คำบทเดิมของเขานั้น ว่า Cogito ergo sum เป็นภาษาละติน ซึ่งอาตมาออกเสียงไม่ถูก ทราบแต่แปลว่า “ข้าพเจ้าคิดได้,

ฉะนั้นข้าพเจ้ามีอยู่” ครั้นขอยืมปทานุกรมของคนใกล้ ๆ ที่พัก มาตรวจดู ก็ถูก
 ครงคามนั้น. ถ้าใครอยากจะศึกษาคูก็เบื่อกูได้. ถ้าใช้ปทานุกรมแซมเบอ์
 ก็มีอยู่ในพวกเฟรสหรือคำพิเศษต่าง ๆ คอนท้ายเล่ม.

การที่เอาเรื่องส่วนตัวมาเล่า, หรือจะกล่าวให้ถูกกว่าเป็นเรื่องนำมา
 แก่คำผิด, เป็นการสารภาพว่ามันเป็นการจำผิด อย่างที่เขากล่าวกันว่า “สี่ตีน
 รู้พลาด นักปราชญ์รู้ผล”; อาจมาไม่ถึงกับนักปราชญ์ เพราะฉะนั้น
 ก็ต้องปลั่งบ่อย ๆ เป็นธรรมดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็ปลั่งมากที่สุดในเรื่อง
 ที่ไม่ค่อยอยากจะทำ คือในเรื่องที่ไม่ค่อยศรัทธาเลื่อมใส ทำให้ไม่ค่อยอยากจะทำ
 มันจึงปลั่งง่าย. โดยเหตุที่ว่ากล่าวอย่าง *Descartes* กล่าวนี้ ในอินเดียเขา
 กล่าวกันมาแล้วสองพันกว่าปี ในพวกที่ถือสังขารเป็นตัวตน. แต่ *Descartes*
 เป็นคนในคริสตศักราชที่ ๑๗ นี้เอง; เราจึงไม่สู้สนใจกับคนเหล่านี้ เพราะ
 ความไม่สนใจหรือไม่สู้ศรัทธาในบุคคลนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ความจำนั้นไม่แม่นยำ.

ข้อนี้ เป็นข้อที่อาจมาขอร้องให้สังเกตเอาไว้ด้วยว่า ถ้าเราไม่ศรัทธา
 หรือไม่ถ้อยจะศรัทธาในบุคคลหรือทฤษฎีเรื่องใด มันก็จำไม่ค่อยได้;
 ถ้าอยากจะทำจำได้ก็ต้องทำความเข้าใจจนมีศรัทธา. ฉะนั้นโดยเฉพาะ
 หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เราต้องศึกษาให้เข้าใจจนมีศรัทธา เราจึง
 จะจำได้. อีกอย่างหนึ่ง ที่ใครจะขอให้คิดให้สังเกต ก็คือว่า เวลาที่จิตใจ
 ค่องโลงชุ่มชื้นเฮือกเย็น เป็นเวลาที่จะรู้ธรรม หรือเรียกว่าทรัสรู้ ก็อาจ
 จะรู้โผล่ ๆ เฉย ๆ ขึ้นมาได้โดยง่าย. แม้ที่สุดแก่ความจำที่เลอะเลือนก็กลับ
 จะแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นมาใหม่ ในขณะที่เหนียวหรือร้อน หรือพุ่งข่าน

คล้ายเห่อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น แม้ความจำก็พื้นเดิม. เรื่องของความจำก็ยังเป็น
 ดังอย่างนี้ ฉะนั้นเรื่องของการที่จะมีสมาธิสำหรับจะรู้ความจริงในธรรม ก็ยัง
 เป็นอย่างนั้นมากขึ้นไปอีก. เรื่องส่วนตัวข้างกัน ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์อย่างก็.
 อย่างตัวอย่างที่เล่ามานี้ เป็นเครื่องแสดงว่าเราจะต้องมีศรัทธาโมกข์ หรือความ
 สดชื่นในขณะที่จะมีสมาธิสำหรับนึกหรือกล่าวอะไร. อากมาขอถือโอกาส
 บรรยายแนว หรือลำดับของการรู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างไร
 ไปเสียเลย.

ครั้งแรกที่สุด อากมาได้บอกว่าพุทธศาสนา คือวิชาหรือวิปัสสนา
 ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. ถัดมาก็บอกให้รู้ว่า ที่ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น คือ เป็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; และบอกให้รู้ว่าสัจจะหลงไปในเรื่องที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา ได้ ก็เพราะอำนาจของอุปาทาน จึงได้ติดแน่นอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ;
 แล้วบอกให้ทราบต่อไปว่า ไตรสิกขาเป็นวิปัสสนาสำหรับจะให้หักอุปาทานได้,
 และบอกให้ทราบในที่ที่สุดว่า ชนธห้า หรือส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก
 นี้เอง เป็นที่ทิ้งที่เกาะของอุปาทาน; ฉะนั้นเราจะต้องศึกษาให้รู้จักตัวชนธห้า
 หรือโลกทั้งสามนี้ ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง จึงจะเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดชนิด
 ที่เป็นญาณทัสสนะ ทำการปล่อยวางหลุดพ้นได้. ด้วยหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป
 ท่านมีวิปัสสนาปฏิบัติอย่างที่ใดกล่าวมาแล้ว เป็นศีล คือ ปรับปรุงในเรื่องกาชาจา
 ให้ดี แล้วก็ตามเนินสมาธิ คือ รวบรวมกำลังใจให้เป็นทีปรับปรุงให้เหมาะสมที่จะ
 ทำการงานทางจิต ต่อจากนั้นก็ดำเนินการพิจารณาที่เป็นตัวปัญญา และอากมา
 ยังได้บอกให้ทราบเป็นพิเศษอีกว่า เรายังมีโชคที่ว่ามีปัญหาต่าง ๆ ที่เข้าไปสะสม
 อยู่ในใจของเรานั้น เมื่อมากเข้ามากเข้า ถึงพร้อมด้วยการศึกษา ถึงวันดีคืนดี

โอกาสหนึ่ง คำทอบอาจจะออกมาเองได้ในขณะที่จิตเป็นสมาธิ หรือขณะที่จิตมีลักษณะอย่างที่เราเรียกว่า **กมุขนิโย** คือ ควรแก่การงานทางจิต.

ในบันทึก อากมาอยากจะทำบอให้ทราบต่อไปถึงข้อที่ว่า การที่จิตเป็นสมาธิ นั้น มิได้หมายความว่า จะต้องมีการกระทำตามแบบตามพิธีรีตอง หรือที่เป็นเทคนิคต่าง ๆ นั้น โดยตรงอย่างเดียวกัน. โดยที่แท้แล้วสมาธิอาจจะมีได้โดยทางตรงตามธรรมชาติ ซึ่งปราศจากเทคนิคใด ๆ ที่มนุษย์กำหนดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้วตามสมควรในคราวก่อน ๆ; เราจึงได้ **สมาธิที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ** อย่างหนึ่ง และ **สมาธิที่เกิดจากการปฏิบัติ** บำเพ็ญตามวิธีที่เป็นเทคนิคโดยเฉพาะนั้น ก็อีกอย่างหนึ่ง. ในกรณีที่เราประสพกันนั้น มันมีผลอย่างเดียวกัน คือ เมื่อเป็นสมาธิแล้ว ก็นำไปใช้พิจารณา หรือว่าการพิจารณาจะดำเนินไปได้โดยง่าย โดยตัวมันเองดังนั้นก็. แต่มีข้อควรสังเกตอย่างหนึ่งว่า **สมาธิที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ** นั้น มักจะพอเหมาะพอสมแก่กำลังของปัญญาที่จะทำการพิจารณา. ส่วน **สมาธิที่เกิดตามวิธีของการบำเพ็ญเป็นเทคนิคโดยเฉพาะ** นั้น มักจะเป็นสมาธิที่มากเกินไป หมายความว่า เหลือใช้ และยังเป็นเหตุให้หันหลังทักจะงัก ห่อใจแต่เพียงแก่สมาธินั้นก็ได้ เพราะว่าในขณะที่จิตเป็นสมาธิเต็มทีนั้น ย่อมเป็นความสุขชนิดหนึ่ง เป็นความสบายชนิดหนึ่ง ซึ่งให้เกิดความพอใจ จนถึงกับหลงคิด หรือหลงเหมาเป็นมรรคผลไปเสียเลยก็ได้. โดยเหตุนี้สมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ ที่พอเหมาะสมกับการใช้พิจารณา นั้น จึงไม่เสียหลาย ไม่เสียเปรียบอะไรกันกับสมาธิตามแบบวิธีเทคนิคนัก ถ้ารู้จักประคับประคองทำให้เกิดให้มี และให้เป็นไปด้วยดี.

ข้อความต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเอง มีเล่าถึงแต่เรื่องการบรรลุ
มรรคผลทุกชั้นตามวิธีธรรมชาติ ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง
หรือในที่ที่ก่อนหน้าผู้สั่งสอนคนอื่น ๆ ก็มี โดยไม่ได้ไปเข้าบ้าน นั่งฟังความเพียง
อย่างมีพิธีรีตอง กำหนดอะไรต่าง ๆ ตามวิธีเทคนิคอย่างในคัมภีร์ที่แก่งใหม่ ๆ ชั้น
หลังเหล่านั้นเลย โดยเฉพาะในกรณีแห่งการบรรลุอรหัตผลของภิกษุปัญจวัคคีย์
หรือชฎิล ๑๐๐๐ รูป ด้วยการพึ่งอนัตตลักขณสูตรและอาทิตยปริยายสูตรด้วยแล้ว
จะยิ่งเห็นว่าไม่มีการพยายามตามทางเทคนิคใดๆ เลย. เป็นการเห็นแจ้งแทงตลอด
ตามวิธีของธรรมชาติแท้ ๆ.

นี่เป็นตัวอย่างที่ทำให้เราเข้าใจได้ชัด หรือเป็นเหตุผลได้ชัดว่า **สมาธิ**
ตามธรรมชาตินั้น ย่อมรวมอยู่ในความพยายามเพื่อจะเข้าใจแจ่มแจ้ง
และคั่งมีอยู่ในขณะที่มีความเห็นอันแจ่มแจ้งคิดแนบแน่นอยู่ในตัว
อย่างไม่นอกจากกันได้ และเป็นไปไคเองตามธรรมชาติ ในทำนองเดียวกันกับตัวอย่างที่ว่า พอเราตั้งใจคิดเลขลงไปเท่านั้น จิตมันก็เป็นสมาธิเอง หรือว่า พอเราจะยังขึ้นไปเป็นขั้น จิตก็เป็นสมาธิที่จะบังคับให้แน่นแน่ขึ้นมาเองในเวลา เล็ง และเป็นไปคามธรรมชาติในตัวเอง ฉะนั้นก็ฉนั้นนั่น. แม้ในกรณีที่ทำ
ทั้งหลายนี้พึ่งอาศัยตามบรรยายอยู่ที่นั่น ถ้าทำเข้าใจคำบรรยาย หรือถึงกับพิจารณา
ตามไปอย่างแน่นแน่ตามคำบรรยายนั้น ก็ย่อมแสดงว่ามีสมาธิพร้อมอยู่ในนั้น.
นี่แหละเป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ซึ่งตามปรกติกามองข้าม
ไปเสีย เพราะมีลักษณะของมันไม่คอยจะขลัง มันไม่คอยจะศักดิ์สิทธิ์ มันไม่คอย
จะเป็นปาฏิหาริย์อะไร คือไม่คอยจะเป็นที่น่าอัศจรรย์อะไร ; แต่โดยที่แท้แล้ว
คนเรารอคอยมาได้กันเป็นส่วน ใหญ่ก็โดยอำนาจสมาธิตามธรรมชาตินี้เอง. แม้

การบรรลุผลเป็นพระอรหันต์ต่าง ๆ ชนิด ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือในที่อื่น ๆ อีกมากก็ด้วยอาศัยสมาธิตามธรรมชาติทำนองนี้ ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายอย่าได้มีความประมาทในเรื่องของสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติทำนองนี้เลย. มันเป็นเรื่องที่เราอาจจะได้ก่อน ทำได้ก่อนหรือได้ อยู่แล้วเป็นส่วนใหญ่ ; ควรจะประคับประคองมันให้ถูกวิธี ให้มันเป็นไปด้วยดี ถึงที่สุด ก็จะมีผลเท่ากันเหมือนกับผู้ที่บรรลุพระอรหันต์ไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ ไม่เคยรู้จักนั่งทำสมาธิแบบเทคนิคใหม่ ๆ ต่าง ๆ เลยแม้แต่น้อยทีเดียว.

ที่ ๕ เราก็นำถึงความลับของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องนี้. ในลำดับแห่งความรู้สึกต่าง ๆ ภายในใจจนกระทั่งเกิดการเห็นแจ่มแจ้งตามที่เป็นจริง ต่อโลกหรือต่อขั้นที่นั่น ขอให้ดูคำลำดับแรกที่อาคมเขียนในกระดานดำ, ได้แก่คำว่า ปราโมทย์ และ บิติ. คำว่า ปราโมทย์ หรือ บิติ นี้ มีความหมายอย่างเดียวกันกับในภาษาไทยเรา คือหมายถึงความขุ่มขื่นใจ หรือความอึดใจ. สิ่งนี้ต้องการเป็นข้อแรก. ในพระบาลีมากแห่งด้วยกัน ที่ค้นพบก็พบอย่างนี้. **บิติปราโมทย์ในที่นี้ หมายถึงบิติปราโมทย์ในทางธรรม, หรือที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม.** โชคดีอยู่หน่อยหนึ่งว่า คำว่า ปราโมทย์หรือบิตินี้ เราไม่เคยเอาไปใช้กันในทางที่เป็นเรื่องกามารมณ์เลย คงใช้แต่ในเรื่องปรกติธรรมคาเป็นอย่างน้อย. หรือถ้าให้ดูตรงตามความหมายของคำนี้แต่ตั้งแต่เดิมแล้ว ก็ต้องให้บิติปราโมทย์ เป็นสิ่งที่เกิดมาจากทางธรรม คือเกิดจากการทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง, เกิดมาจากการเคารพนับถือตัวเอง โดยเฉพาะว่าตัวเองได้เป็นผู้ทำความดี, หรือการที่บุคคลมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องอยู่ในตัว

ด้วยการ ไม่เคยทำความชั่ว และกำลังกระทำความดีเป็นที่พอกพอใจของตัว จนถึงกับตัวเองก็ยกมือไหว้ตัวเองได้ หรือมีความคิดว่า น่าไหว้ อยู่ทั้งนี้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าบิณฑิปราโมทย์นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่น่ามี และมีอยู่ในนั้นแล้ว อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

การที่เราทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่สุดแค่ การให้ทาน การเผื่อแผ่ ซึ่งถือกันว่าเป็นการกุศลขั้นต้นๆ ก็เป็นการให้เกิดบิณฑิและปราโมทย์นี้ได้. ถ้าไปถึงขั้นศีล, การมีศีล คือมีความประพฤติทางกายทางวาจาไม่มีที่ค้างหรือยอกันนับถือเคารพตัวเองได้ บิณฑิปราโมทย์ก็มากขึ้น. ถ้าหากว่าไปถึงขั้นสมาธิ จะเห็นได้ว่าในองค์ของสมาธิในอันดับแรก ที่เรียกว่าปฐมฌาน นั้น มีบิณฑิอยู่องค์หนึ่งด้วยโดยแน่นอนไม่ต้องสงสัย. แต่เราไม่พูดถึงสมาธิที่เป็นฌานอะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิค เราจะพูดถึงเรื่องสมาธิตามธรรมชาติต่อไป.

ขอให้ย้อนมาพิจารณากันให้มาก ถึงความบิณฑิปราโมทย์ทุกชนิดที่อาจเกิดตามธรรมชาติ นับตั้งแต่เราไปนั่งเล่นในที่สงบ อากาศดี วิวดี สิ่งแวดล้อมต่างๆ ดี จนมีความชุ่มชื่นใจ อย่างนี้เรียกว่าเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของความบิณฑิหรือปราโมทย์ในที่นี้ด้วยเหมือนกัน. ถ้าหากว่าได้ทำความดีอะไรๆ ไว้ จนตัวเองก็มองเห็นชัดอยู่จริงๆ ว่าเป็นความดีจริง ก็มีความบิณฑิปราโมทย์มากถึงที่สุด. แม้แต่ก่อนหลับมาอย่างเต็มตื่น เต็มคา มีความสดชื่นสบายใจอย่างนี้ ก็ยังสงเคราะห์อยู่ในพวกบิณฑิและปราโมทย์ด้วยเหมือนกัน. ทั้งหมดนี้เป็นบิณฑิปราโมทย์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ. ในพระบาลีมีกล่าวถึงบิณฑิปราโมทย์ชนิดนี้ อย่างน่าอัศจรรย์อยู่หลาย ๆ อย่าง เช่นกล่าวถึงภิกษุที่กำลังแสดงธรรมสอนผู้อื่น

อยู่บนธรรมาสัน บนที่นั่งสอนนั่นเอง ก็ยังมีบิณฑิปราโมทย์ในการที่คนได้สอน ใ้ปฏิบัติหน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดบิณฑิปราโมทย์และอื่น ๆ ตามลำดับ จนกระทั่ง บรรลุวรคุณผลเพราะเหตุนี้ได้ก็มี.

บิณฑิปราโมทย์นั้น มีอำนาจอยู่ในตัวมันเองอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า บัณฑิติ. [คือที่เขียนในกระดานดำ ดัดลงไปจากบิณฑิปราโมทย์] คำว่า บัณฑิติ นี้ แปลว่า ความรำงับ. ตามปรกคิจิของ คนเราไม่ค่อยจะรำงับ เพราะว่าจิตตกเป็นทาสของความกึกความนึก ของอารมณ์ ของเวทนา ของอะไรต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา. เป็นความหึ่งอยู่ภายใน ไม่เป็น ความรำงับ. หากแต่ถ้าว่าเกิดความบิณฑิปราโมทย์ตามทางธรรม มาครอบงำ มีอำนาจแรงกล้าพอสมควรแล้ว ความสงบรำงับนั้นจะต้องมี คือมีบัณฑิติขึ้น. บัณฑิตินี้จะมีมากน้อยตามอำนาจของบิณฑิปราโมทย์ ที่มีมากหรือน้อย เป็นธรรม หรือไม่เป็นธรรมมากเพียงไร, ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา มากเพียงไรด้วย.

เมื่อมีความรำงับดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะเกิดอาการที่เรียกว่า สมานิ คือใจอยู่ในสภาพที่เป็น **กมฺมุนิโย อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วแก่กัน ขึ้นตาม ธรรมชาติอีกเหมือนกัน. สำหรับคำว่า **กมฺมุนิโย** อาจารู้สึกว่า ตรง ๆ กับ คำที่เราชอบพูดกันในปัจจุบันนี้คำหนึ่ง คือคำว่า *active* มากที่สุด. หมายถึง เร็ว กล่อง สะทวก เบาสบาย พร้อมทั้งจะไหวไปตามความต้องการ ลักษณะที่ เรียกว่า *active* นี้ ตรงกับความหมายของคำว่า **กมฺมุนิโย** อยู่มากที่สุด.**

เมื่อจิตรำงับลงในลักษณะที่เรียกว่าบัณฑิติแล้ว จะมีลักษณะอันแท้ จริงของสมานิ คือ ลักษณะแห่ง **กมฺมุนิโยภาพ** หรือภาวะที่เฝ้ระสมแก่การที่จะ

ประกอบการทำงานในทางจิต. สมาธิที่แท้จริงในการปฏิบัติธรรมเพื่อตัดกิเลส จึงไม่ใช่ไปทำจิตให้สงบเป็นก้อนหิน เียบอย่างหลบหลับคา ตัวแข็งทื่อทำอะไรทำเองนั้นก็หาไม่, ที่แท้จะยังมีลักษณะต่าง ๆ ปรกค้อยู่ แต่ว่ามีจิตสงบเป็นพิเศษเหมาะสมที่จะรู้ กำลังมีความผ่อนคลายที่สุด เยือกเย็นที่สุด สงบว่างมากที่สุด เรียกว่า กมฺมุณีโย คือพร้อมที่จะรู้. นี่คือลักษณะแห่งสมาธิที่เราต้องการ ไม่ใช่อยู่ในแดนสมาบัติแข็งทื่อเหมือนตุ๊กตาหิน หรืออะไรทำนองนั้น. การอยู่ในแดนในทำนองนั้น จะพิจารณาอะไรไม่ได้เลย. จิตที่ติดในความสุขอันเกิดจากแดน ก็พิจารณาธรรมไม่ได้, มีแต่จะตกลงสู่แดนเสียตลอดไป ไม่สามารถยกขึ้นมาใช้ในการพิจารณา จักว่าเป็นอุปสรรคของการพิจารณาโดยตรงทีเดียว. ผู้จะพิจารณาธรรมได้ จะต้องออกจากแดนแล้วจึงพิจารณา โดยใช้อำนาจการที่จิตมีสมาธิขนาดแดนมาแล้วนั่นเองเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกำลังสำหรับจะพิจารณา.

ในที่นี้ เราไม่ต้องเข้าแดน ไม่ต้องการแดน หากแต่ว่าต้องการ จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณสมบัติเป็น กมฺมุณีโย ครบถ้วนพร้อมที่จะรู้แจ้งจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ญาณคุณญาณทัสสนะ คือ ความรู้ความเห็นตามที่ เป็นจริง คือโลกทั้งหมด หรือข้อปัญหาต่าง ๆ ที่เราต้องการรู้ ที่เราสะสมไว้ในคลังแห่งความสงสัยของเรา โดยอาการตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกันกับที่มีผู้รู้แจ้ง ครบถ้วนทั้งทรงพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสดงธรรม, หรือนำไปคิดพิจารณาในที่ที่เหมาะสม จนรู้. ไม่มีพิธีรีตอง หรือปาฏิหาริย์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือหรือหลงไหลต่าง ๆ แต่อย่างใด. แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะเป็นการเกิดญาณทัสสนะรวดเร็วถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์ไปทันที แต่อย่างเดียวกั

มิได้. ในบางกรณีอาจจะเกิด ยถาภูตญาณทัสสนะ ชั้นต้น ๆ ก็ได้ แล้วแต่กำลังของสมาธิอีกเหมือนกัน. ยิ่งกว่านั้น ในกรณีพิเศษบางกรณี อาจจะ ไม่เกิดเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือไม่ทรงคามที่เป็นจริงก็ได้ เพราะว่าคน ได้ศึกษามาก่อนอย่างผิดๆ หรือว่าได้เวกัลลัมมอยู่ด้วยวิภูติที่ผิดๆ มากเกินไป. แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ความแจ่มแจ้งที่เกิดขึ้น จะต้องพิเศษกว่าธรรมดา เช่นว่าใสแจ๋ว ลึกซึ้ง มีเหตุผล มีอะไร ๆ ยิ่งกว่าธรรมดา หรือมีกำลังแรงเท่าๆ กับที่เป็น ยถาภูตญาณทัสสนะเสมอ. ทั้งนี้ ถ้าหากว่าความรู้นั้นเป็นไปถูกต้อง คามความเป็นจริง คือเป็นไปคามทางธรรม ก็เดินไปข้างหน้าจนกระทั่งเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในสังขารทั้งปวง ถูกต้องคามที่เป็นจริง ถ้าเกิดขึ้นเพียงน้อย ๆ ก็ทำให้เป็นพระอริยบุคคลชั้นต้น ๆ ได้. หรือถ้าน้อยลงไปอีก ก็เป็นเพียงกัลยาณบุรุษ คือ คนธรรมดาที่เป็นชั้นดีได้. ถ้าหากว่ามี สิ่งเวกัลลัมมเหมาะสม และบารมีต่าง ๆ ได้เคยสร้างสมมาเต็มที ก็เป็นพระอรหันต์เลยก็ได้. ทั้งนี้ แล้วแต่เหตุการณ. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในขณะที่จิตเป็นสมาธิตามธรรมชาตินี้ สิ่งที่เราเรียกว่า “ญาณทัสสนะ” จะต้องเกิดขึ้น และจะต้อง ทรงคามที่เป็นจริง ไม่มากก็น้อย เพราะเหตุว่าพุทธบริษัทเรา ย่อมเคยได้ยิน ได้ฟัง ได้เคยคิด เคยนึก เคยศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้เคยมองดูโลก ดูชั้นดี ดูสังขารทั้งหลาย ด้วยความอยากจะเข้าใจคามที่เป็นจริงมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ว่า เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็นสมาธินั้น จึงไม่มีทางเสียหายเลย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์โดยส่วนเดียว.

คำว่า เกิด ญาณคุณญาณทัสนะ ในที่นี้ หมายถึงการรู้การเห็น
 สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือเห็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างที่ได้บรรยายแล้วแต่คราวก่อนๆ ซึ่งอาทมาโลได้สรุป
 ใจความไว้แล้วสั้น ๆ ว่า ถ้าเห็นตามที่เป็นจริง ก็คือเห็นว่า "ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่
 มีอะไรที่น่าเป็น" ดังกล่าวแล้ว; เพราะฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจคำสรุปที่สั้นที่สุด
 ของพุทธศาสนา หรือของไครลัซด์ ๓ ประการนั้น ให้ชัดเจน. พระบาลีนั้น
 มีอยู่ว่า สหุเพ ธมฺมา นาลิ อภินเวสาธ; แต่เป็นบาลีจำยากก็เอาแต่คำไทย ๆ
 ก็แล้วกัน ซึ่งแปลว่า "ธรรมทั้งปวง ไม่ควรจะไปยึดถือเลย" คำว่า
 ธรรม หรือ สิ่งทั้งปวง ไม่ว่าจะไร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดถือเลย ก็คือไม่ควรเข้า
 ไปยึดว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าของตน ว่าดี ว่าชั่ว หรือกลาง ๆ ว่าน่าเอา ไม่น่าเอา
 น่ารักหรือน่าชัง อย่างนี้เป็นต้น, ถ้าเข้าไปมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นไปในทางพอใจก็ตาม ไม่พอใจก็ตาม เรียกว่าเข้าไปยึดถือในสิ่งนั้น. ทั้งนี้
 มิได้หมายความว่า ต้องเข้าไปกอบโกยเอามาที่บ้านเป็นของของเราทำนองนี้ก็หา
 มิได้. แม้เพียงแต่รู้สึกคิดนึกหรือความระลึกถึงเท่านั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นการ
 ยึดถือในที่นี้ ถ้าหากไประลึกถึงด้วยความรัก ความพอใจ ความไม่พอใจ ความ
 เป็นห่วง ความวิพากษ์วิจารณ์ อะไรต่าง ๆ.

ข้อที่ว่า ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น นี้ก็มาจากหลักที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่า
 ยึดถือ นั่นเอง. ถ้าน่ายึดถือ ก็หมายความว่า น่าเอา น่าเป็น. ตัวอย่างใน
 เรื่องเอา ก็คือการบักใจในทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง สัตว์ สิ่งของ อันเป็นที่พอใจ
 ต่าง ๆ. การเป็น ก็คือการถือว่าคนเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นผู้ชายเป็นผู้หญิง
 เป็นสามีภรรยา เป็นพ่อแม่ เป็นลูกหลาน เป็นคนมีงมีคนเขี้ยวใจ เป็นคนแพ้

คนชนะ เป็นคนปกครองเขาหรือถูกเขาปกครอง เป็นคนทำคนอื่น เป็นคนถูกคนอื่นทำ เป็นคนกินข้าว กระทั่งเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหม เป็นอะไรทุกอย่าง นี้เรียกว่า ความเป็น. กระทั่งความเป็นตัวเอง หรือความเป็นตัวเราก็คง. ถ้าพิจารณาเห็นลึกซึ่งจนถึงว่าแม้ความยึดถือว่าตัวเองเป็นคน นี้ก็ไม่น่าสนุก น่าเอือมระอา เพราะเป็นที่ตั้งของความทุกข์. ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดถือว่าเป็นคนนี้เสียได้ ก็จะไม่เป็นความทุกข์. เหล่านี้เรียกว่าเห็นความไม่น่าเป็น ซึ่งมี ใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ไม่ว่าจะเป็นชนิดไหน ก็ต้องมี ความทุกข์ตามแบบของความเป็นชนิดนั้น เพราะว่า ความเป็นอะไร ๆ นี้ มันต้องทนเป็น ทนอยู่ ทนดำรงอยู่, ต้องมีการต่อสู้เพื่อให้ได้เป็นหรือเป็นอยู่, อย่างน้อยที่สุด ก็คือความต่อสู้ในทางใจ ในการที่จะยึดถือเอาความเป็นอะไร ๆ ของคนไว้ให้ได้. นี้ ก็เรียกว่าเป็นความต่อสู้เหมือนกัน. เมื่อมีคน หรือมีตัวคนของคนแล้ว ก็จะต้องมีอะไร ๆ ของคน ภายนอกคนออกไปอีก ก็มีคนอื่นซึ่งเป็นของคนนี้ ฉะนั้นจึงมีลูกของคนเมียของคน อะไร ๆ ของคนอื่นทั้งหลาย อย่าง จนกระทั่งมีหน้าที่แห่งความเป็นผู้เป็นเมีย ความเป็นนาย เป็นบ่าว ความเป็นอย่างนั้น-อย่างนี้ของคนขึ้นมา ทั้งหมคนเป็นการชี้ให้เห็นความจริงในข้อที่ว่า ความเป็น ทุกชนิด ต้องมีการต่อสู้เพื่อดำรงเอาความเป็นนั้น ๆ ไว้เสมอไป. ไม่มีความเป็นชนิดไหน ที่ไม่ต้องอาศัยการดำรงต่อสู้เพื่อดำรงความเป็นนั้นไว้, การดำรงต่อสู้นั้น ก็คือผลหรือปฏิบัติของอุปาทาน ซึ่งทำการยึดถือสิ่งต่าง ๆ หรือยึดถือความเป็นต่าง ๆ นั้นเอง

ข้อที่จะเข้าใจไม่ได้ก็อย่างหนึ่ง ก็คือถ้าไม่ให้เอา ไม่ให้เป็นกันแล้ว จะอยู่กันได้อย่างไร, นี่คงจะเป็นที่สงสัยอย่างใหญ่หลวง ของผู้ที่ไม่เคยคิดไม่เคยนึกในเรื่องนี้. คำว่า 'เอา' คำว่า 'เป็น' ในที่นี้ หมายถึงการเอา หรือเป็นด้วยความยึดถือในทางใจตามลักษณะอาการดังกล่าวแล้ว. ความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยคตัหา ด้วยอุปาทาน ว่าน่าเอา น่าเป็น และใจก็ไปเอาเข้าจริง ๆ ไปเป็นเข้าจริง ๆ ตามความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยคตัหา ด้วยอุปาทานเหล่านั้น เพราะฉะนั้นมันก็ต้องหนักที่ใจ มันก็ต้องร้อนที่ใจ มันก็ต้องถูกทิ่มแทงคบตีเผาจนผูกพันครอบงำที่ใจ นับตั้งแต่แรกไปทีเดียว และตลอดเวลาที่เดียว. นี่เป็นทุกข์หรือความหนัก ความทรมาน ตามธรรมชาติของความมีความเป็นด้วยอำนาจอุปาทาน. เมื่อเรารู้ความจริงข้อนี้แล้ว เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเครื่องมือ คือความรู้ข้อนี้ ก็สามารถที่จะมีสติสัมปชัญญะคุ้มครองจิตใจของตัวเอง ไม่ให้ตกลงไปเป็นทาสของสิ่งต่างๆ หรือของความมีความเป็นด้วยอำนาจอุปาทาน, แต่ให้มีสติปัญญาอยู่เหนือสิ่งต่างๆ เหนือความมีความเป็น. เมื่อเรารู้สึกอยู่ว่า โศกที่แท้มันเป็นเรื่องที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น หากแต่เรายังไม่สามารถถอนตัวออกไปเสียจากความมีความเป็น เรายังต้องมีต้องเป็น ตามที่เรายังมีกิเลสอยู่มากน้อยเพียงไร เราจึงระมัดระวังมีสติสัมปชัญญะเข้าไปเอา ไปเป็น ในสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น เหล่านั้น ในลักษณะที่พอเหมาะสม คือเป็นมัชฌิมาปฏิปทา; เราก็ไม่เคียดแค้น เหมือนคนที่หลับหูหลับตาเข้าไปเอา ไม่เป็น อย่างโง่เขลาจนตาย ซึ่งผลสุดท้ายก็ตกหลุมตกบ่อของอวิชชาอุปาทานของตัวเอง จนต้องฆ่าตัวตายหรืออะไรที่คล้าย ๆ กัน. **นี่แหละเป็นเครื่องแสดงว่าเราจะอยู่กันอย่างไร โศกไม่มีใจยึดถือในการเอาการเป็น.**

ถ้าเราเข้าไปเอา ไปเป็น กับสิ่งที่ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่นำเอา ไม่นำเป็น อยู่ตามธรรมชาติเหล่านั้น ค้ำยวิชาความรู้ของพระพุทธเจ้า คือรู้ว่าแท้ที่จริง ไม่มีอะไรที่นำเอา ที่นำเป็น ก็เรียกว่าเรา เข้าไปเพื่อเอาของสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่เข้าไปเพื่อแก้และลดเป็นหาสิ่งเหล่านั้น. สมมติ ตัวอย่างว่า เสือเป็นสัตว์ที่ขายได้แพง หรือรู้อย่างนี้เป็นสิ่งที่ขายได้แพง ในเมื่อเราไม่มีวิธีอื่นที่จะประกอบอาชีพ เราจะเข้าไปจับเสือมาขายอย่างนี้ มันก็เป็นธรรมชาติอยู่เอง ที่เราจะต้องเข้าไปจับเสือให้ถูกวิธี เราจึงจะได้เสือมาขายและได้เงินมาเลี้ยงชีวิต. ถ้าทำผิดวิธี เราก็จะต้องตายเพราะเสือนั่นเอง. โลกหรือสิ่งทั้งปวง โดยเฉพะคือเบญจขันธ์นี้ มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. มันจะแตกแยกที่แกว่งคนผู้เข้าไปยึดถือด้วยกัณฑ์หาอุปาทาน นับตั้งแต่ วาระแรก ก็อนับตั้งแต่เมื่ออยากได้ อยากเป็น, กำล้างได้, กำล้างเป็น, และได้แล้วเป็นแล้ว ตลอดเวลาแห่งกาลทั้งสาม คือทั้งก่อนทำ ทั้งกำลังทำ และทั้งทำเสร็จแล้ว. ถ้าใครเข้าไปยึดถือในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่นำเอา ไม่นำเป็นนั้น อย่างหลบลูหลบลูกาแล้ว ก็จะมีคามทุกข์อย่างเต็มที่ เหมือนอย่างที่เราเห็นปลูชุนคนเขลาตามปรกติเป็น ๆ กันอยู่.

แม้ที่สุดแล้วสิ่งที่เรียกว่า "ความดี" ที่ใคร ๆ บูชากันอยู่ ถ้าหากว่าใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับความคิดในลักษณะที่ผิดทาง และยึดถืออะไรมากเกินไป ก็จะได้รับคามทุกข์จากความคิดนั้นเช่นเดียวกัน; เว้นไว้แต่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในลักษณะที่รู้ว่าธรรมชาติของมันเป็นอย่างนั้น แล้วเราจะต้องทำอย่างนี้ ๆ จึงจะเหมาะสมกัน นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเป็นผู้ลืมหกา มีสติปัญญา

สามารถฉลาด เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีพิษซ่อนเร้นอยู่อย่างไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น. ท่านทั้งหลายอย่าตีความหมายของคำว่าไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นที่พว่บออกอยู่เสมอว่า มันจะใส่ความทุกข์ หรือสาเหตุความทุกข์กลับเข้ามาหาบุคคลที่เข้าไปเอา ไปเป็น โดยลักษณะที่ไม่รู้ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น. ถ้าเราขังจำเป็นต้องเอา ต้องเป็น เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะก็คือยังละกิเลสไม่ไค้แล้ว เราต้องเข้าไปเอา ไปเป็น ด้วยสติสัมปชัญญะที่รู้อยู่เสมอว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น; การกระทำนั้น ๆ จะไม่มีผิด จะไม่มากเกินไป หรือไม่น้อยเกินไป แต่จะพอเหมาะพอดีและไม่มี ความทุกข์ มีความเป็นอยู่ ผาสุกในการเอา การเป็นนั้น ๆ.

อาจจะหึผู้สงสัยค้อไปว่า ถ้าไม่มีอะไที่นำเอา นำเป็นแล้ว ก็จะไม่มีการประกอบกรงานอะไร หรือไม่สามารถจะรักษาทรัพย์สินสมบัติสิ่งของต่าง ๆ ตามที่คนเมื่ออยู่ได้มิใช่หรือ? ข้อนี้จะเป็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่มีความเข้าใจเพียงพอ. ถ้ามีความเข้าใจเพียงพอแล้ว ก็จ้ะรู้ว่าเราควรมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงทำสิ่งต่าง ๆ. ก็กว่าที่จ้ะต้องทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความมักมากทะเยอทะยาน โง่เขลาองมงาย หลงใหลในสิ่งที่จะทำ; มีใจความสั้น ๆ ว่าให้เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา อย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยกิเลสหรือกัณฑ์หา; เรื่องมีอยู่เท่านั้นเอง. ถ้าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยกิเลส กัณฑ์หา ไม่ว่าจะทำอะไรหมก มันจะมีผลเกิดขึ้นเป็นคนละอย่าง ตรงกันข้ามจากที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยปัญญา.

พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้บรรลุ
มรรคผลชั้นสูงสุดไปแล้ว คือ ไม่มีกิเลสตัดเหาะอุปาทานเลยแล้ว ท่านก็ยังทำ
สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ได้มากกว่าพวกเราเสียอีก. ขอให้เราก็คง ถ้าเรา
ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ก็เป็นเพราะเราไม่เข้าใจของเราเอง ไม่ใช่เพราะเรื่องของ
ท่านผิด. มันเป็นเพราะเราไม่เข้าใจในคำว่าหมกมิดกิเลสตัดเหาะ. ผู้หมกมิดกิเลสตัดเหาะ
อย่างพระพุทธเจ้า กลับทำงานหามรุ่งหามค่ำ กว่าพวกเราทำทั้งหลายนี้เสียอีก.
ลองหาอ่านจากพุทธประวัติ ว่าวันหนึ่งคืนหนึ่ง พระพุทธเจ้าทำอะไรบ้าง.
ก็จะพบว่าท่านมีเวลาจำวัดพักผ่อนเพียง ๔ ชั่วโมง นอกนั้นทำงานตลอดหมก
ทำมามากกว่าพวกเราซึ่งพักเล่นเสียก็มากกว่า ๔ ชั่วโมงแล้ว. นี่ท่านทำไป
เพราะอำนาจของอะไร ในเมื่อกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้อยากเป็น อยากเอาสิ่งต่าง ๆ
ก็หมกมิดแล้ว ? นี่ท่านทำไปด้วยอำนาจของปัญญาที่บวกกับเมตตา.

ก่อนแต่ท่านจะเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านได้
เคยบ่มตัวเอง ผีฝนตัวเอง บังคับตัวเอง อบรมตัวเองให้เกิดปัญญา และ
เมตตาอยู่เสมอ มันจึงมีกำลังแรงขึ้น ๆ ทุกวัน ทุกคืน ทุกปี จนกระทั่งบรรลุ
ความสิ้นอาสวะ. กิเลสหมกมิดไปแล้วด้วยอำนาจของปัญญาก็จริง แต่กำลังของ
ปัญญานั้นยังคงมีเหลืออยู่ หากหมกมิดไปด้วยไม่, เมตตาก็ยังคงเหลือเป็นกำลังอยู่ ;
ฉะนั้นการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในตอนหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, หรือของพระ
อรหันต์ทั้งหลายก็ตาม ล้วนแต่เป็นไปด้วยกำลังของเมตตาและปัญญาที่เหลืออยู่.
มันเหลืออยู่ในฐานะคล้าย ๆ กับว่าเป็นซาก เพราะว่ากิเลสและตัดเหาะซึ่ง
วังแต่นั้นเป็นต้นมาโรงเรียนนี้หายไปแล้ว เทือกแห่งไปหมกแล้ว ยังเหลือแค่ร่างกาย

กับใจหรือเบญจขันธ์ ในลักษณะที่บริสุทธิ์ คือปราศจากกิเลสกัณฑ์. แต่ในความบริสุทธิ์หรือขันธ์ห้าที่บริสุทธิ์นั้น มีเมตตาและปัญญาเหลือเป็นซากอยู่ไม่น้อยเลย ฉะนั้นจึง 'วัง' ทั่วไปได้ด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา. เราอาจจะเปรียบเทียบลักษณะเช่นนี้กับรถหรือเรือที่เราหยุดกำลังที่ทำให้มันวิ่งนั้นเสียแล้ว แต่มันก็ยังวิ่งไปได้อีกกระยะหนึ่ง ด้วยกำลังของความเร็วที่ยังเหลืออยู่ ที่เรียกว่าโมเมนตัม หรืออะไรทำนองนั้น ; ไปได้ก็เท่าไร ย่อมแล้วแต่ว่ากำลังที่มันวิ่งมาที่แรกนั้น จะมีมากเท่าไร. พระอรหันต์ก็เหมือนกัน แม้จะหมดกิเลสตัดขาดด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตาแล้ว แต่โมเมนตัมของปัญญาและเมตตาเหลืออยู่มาก ฉะนั้นท่านจึงทำสิ่งที่ควรทำไปได้ทุกอย่าง ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นใหญ่ : ท่านจะไปสอนคน ด้วยความลำบากครากคร่า ชนิดที่คนอื่นทำไม่ได้ ท่านก็ทำได้. คนที่หวังจะได้เงินเดือนได้ค่าจ้าง หรืออะไรทำนองนี้ ก็ยังไม่อาจจะทำงานครากคร่าได้ เหมือนอย่างท่านที่ไม่ได้หวังเอาอะไรเลย แค่ว่าไปด้วยอำนาจของเมตตาบริสุทธิ์ ปัญญาบริสุทธิ์ที่ยังเหลืออยู่.

แม้สิ่งที่เป็นไปตามความต้องการของร่างกายตามธรรมชาติ

เช่นท่านจะต้องไปบิณฑบาตหาอาหารฉันเหล่านี้ ท่านก็ยังคงทำไปได้ด้วยอำนาจของปัญญาที่ยังคงเหลืออยู่เช่นเดียวกัน ไม่มีกิเลส ไม่มีกัณฑ์ว่าจะมีชีวิตอยู่เพื่อเป็นอย่างนั้น - เพื่อเอาอย่างนี้. แต่ปัญญาความรู้จักฝึกชอบชั่วดีที่ยังเหลืออยู่เป็นกำลังที่จะส่งร่างกายนี้ออกแสวงหาอาหาร. มันจะฝึกกันอยู่บ้างก็ครั้งที่ว่า หาได้ก็ได้อะไรก็ได้เท่านั้น. ในกรณีของการเจ็บการใช้ ท่านก็มีปัญญาเหลืออยู่พอที่จะให้รู้ว่าอะไรจะแก้ไขอย่างไร ท่านก็ดำเนินการแก้ไขเท่าที่

บัญญัติมันบอก. ถ้ามันเป็นเรื่องมากเกินไปก็เป็นที่ระรุมคาที่ว่าจะต้องแตกดับ เพราะว่าท่านมีความชวนชวายน้อย. ความอยู่หรือความแตกดับ ไม่มีความหมายสำหรับท่าน หรือมันมีค่าเท่ากัน แต่บัญญัติเหลืออยู่สำหรับการจะรู้ และแก้ไขไปตามมีคามได้ตามที่ควรทำ; นับว่าเป็นความถูกต้องที่สุดสำหรับกรณีที่จะไม่มีความทุกข์เลย. มันไม่ต้องมีตัวมีตนเป็นเจ้าของเรื่องที่ไหน มันมีแต่บัญญัติที่ไปบังคับร่างกายให้เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ เป็นเมกานิกของรูปธรรมนามธรรมล้วน ๆ ไม่มีตัวคนเจืออยู่ในนั้น ก็เป็นไปตามอัทธโนมิกของธรรมชาติ. ฉะนั้นท่านจึงไม่มีการชวนชวายนมาก ดังกับว่าจะต้องพยายามเป็นพิเศษ หาเงินมาใช้ในการรักษาเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่ชวนชวายนเลย; ท่านปล่อยไปตามที่ความรู้จักผิดชอบชั่วดีของท่านจะเชื่อเชิญให้ทำ. ถ้ามันเป็นเรื่องยุ่งยากมาก ท่านก็ไม่ชวนชวายน ท่านอยู่เฉย ๆ จนหายเอง หรืออาจจะนิพพานไปด้วยเหตุนี้ก็ได้ นี่เป็นของธรรมดา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความหมกมึนเลสนั้น จะทำให้ไม่รู้สึกในการที่จะเยียวยารักษาอาหารนั้นก็หาไม่; ฉะนั้นท่านจึงเป็นอยู่ได้เพราะอำนาจของบัญญัติ; ไม่ต้องตายเพราะอกอาหาร, ไม่ต้องตายเพราะเจ็บไข้ได้ป่วยแล้วไม่มีการรักษาแต่อย่างใดเลย. นี่เราเห็นได้ว่าเพียงอำนาจของบัญญัติบริสุทธิ์ เมกคาบริสุทธิ์ที่เหลืออยู่เท่านั้น ก็ทำให้พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้มีชีวิต หรือยังคงมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นอย่างบริสุทธิ์ได้ และจะทำได้สูงหรือมากกว่าคนที่ยังมีกิเลสติดหาเสียอีก; คนที่มีกิเลสติดหา อยากเอาอะไร อยากได้อะไรเป็นของตัวนั้น ย่อมทำแต่ที่จะให้ได้แก่ตัว เพราะความเห็นแก่ตัว; ส่วนท่านนั้น ทำไปด้วยความเมกคาบริสุทธิ์ ด้วยบัญญัติบริสุทธิ์ ไม่มีความเห็นแก่ตัว ฉะนั้นมันจึงมากกว่ากัน กว้างกว่ากัน สูงกว่ากัน บริสุทธิ์กว่ากัน ท่านเองนี่.

เมื่อเราเอาตัวอย่างของพระอรหันต์มาเปรียบเทียบ เราก็เห็นได้ว่า ผู้ที่เห็นเด็กลงไปแล้ว ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น นั่นแหละ กลับเป็นผู้ทำอะไรได้ดีกว่าผู้เอาอะไร เป็นอะไรเสียเรื่อย และกลับจะเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องสิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง. ความอยากเอา อยากเป็นนี้ เป็นความมีอย่างยังชนิดหนึ่ง. ที่ว่าเป็นความมีก็เพราะเป็น ความหลง ไม่รู้ตามที่เป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร จนกระทั่งไปคว้าเอากงจักรมาเป็นคอกบัว. คนเรามีความมีครอบงำ หรือมีความมีเป็นเครื่องจูง แล้วจะไปกันอย่างไรขอให้ลองคิดดู. เพราะฉะนั้นขอให้เราทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตน ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่อาชีพการงาน หรือหน้าที่อะไรทุก ๆ ชนิด ด้วยสติปัญญาที่ รู้สึกอยู่เสมอว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น หรือน่าหลงใหลอีกดื้ออังกกล่าวแล้ว. จงกระทำไปให้พอเหมาะพอสมกับที่ว่าสิ่งเหล่านั้นมีความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่ตามธรรมชาติ. เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องให้ถูกต้องและพอเหมาะ ในเมื่อเราจะต้อง เข้าไปเกี่ยวข้อง หรือยังต้องเอา ต้องเป็นอยู่ก่อน. ซ่อนเป็นกาทำให้จิกของเรา ยังคงสะอาด สว่างไสวแจ่มแจ้ง สงบเย็น อยู่เสมอ แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลก หรือสิ่งทั้งปวงในลักษณะที่จะไม่เป็นพิษเป็นโทษขึ้นมาได้.

ความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นนี้ ชาวโลกธรรมดาพึงคุ้นชินให้น่าเบื่อหน่าย หรือเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่าย. แต่ถ้าใครได้เข้าถึงตามความหมาย ที่แท้จริงของมันแล้ว กลับเป็นที่ตั้งแห่งความกล้าหาญ ว่าเรื่อง หรือ ความมีใจเป็นนายเป็นอิสระคือสิ่งทั้งปวง ทำให้เราสามารถเข้าไปหา สิ่งใด ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่ตกเป็นทาสของมัน คือไม่เข้าไปด้วยอำนาจอยาก ของกิเลสตัณหาที่หน้ามีจนกลายเป็นทาสของมัน. คนเรากำลังเอาอะไรอยู่กับ

กำลังเป็นอะไรอยู่ที่ตาม ขอให้รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า เรากำลังเอาหรือเป็นในสิ่งที่แท้แล้ว เอาไม่ได้ เป็นไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรที่เอาได้จริง เป็นได้จริงตามต้องการของเรา. มันเป็นเรื่องจริง ทุกขัง อนัตตา อยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดมาแล้ว เราเองเข้าอีกมันมา ด้วยกิเลสคัดหา ด้วยความบ้ำบอของเราเองต่างหาก; ฉะนั้นเราจึงทำกับสิ่งเหล่านี้ไม่ถูกต้องกับที่มันเป็นจริง. เพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ความที่ไม่รู้ความที่เป็นจริงนั่นเอง จึงเกิดความทุกข์ ยิ่งยากขึ้นทุกอย่างทุกประการ. คนแต่ละคนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้ก็เพราะมันอยากเอาอะไร อยากเป็นอะไร เกินขอบเขตของความเป็นจริง เพราะอำนาจของกิเลสคัดหาของตนเองเสียเรื่อย จึงไม่สามารถจะดำรงตนให้อยู่ในสภาพที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้อง และความมฤติธรรมอะไรได้เลย. มูลเหตุอันแท้จริง มันอยู่ที่เราตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้เสียแล้ว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า **ยถาภูตญาณทัสสนะ** การรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริงนี้ จึงเป็นใจความสำคัญที่สุดของพุทธศาสนาเรา เป็นทางให้เราเอาตัวรอดกัน ได้ทุกประเภท ไม่ว่าในเรื่องประโยชน์ทางโลก ๆ ในโลกนี้เอง ซึ่งหวังผลเป็นทรัพย์สินสมบัติ ชื่อเสียง โมทนามิตรสหาย สังคมสมาคมอะไรก็ตาม หรือว่าเพื่อหวังผลประโยชน์ในโลกหน้า เช่นสวรรค์ สุขคติในโลกหน้าก็ตาม หรือว่าเรื่องที่พ้นจากโลกขึ้นไป คือเรื่องมรรค ผล นิพพานก็ตาม ทั้งหมดนี้ล้วนแต่ต้องอาศัยความรู้ความเห็นอันถูกต้องเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ นี้ทั้งนั้น.

เราทุกคนจะต้องเป็นผู้รู้เรื่องอยู่ด้วยความสว่างไสว แจ่มแจ้งของแสงสว่าง คือ ปัญญา. นี่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ไต่กล่าว

อยู่บ่อย ๆ ว่า คนเราบริสุทธ์ด้วยปัญญา ไม่ใช่บริสุทธ์ด้วยอย่างอื่น. ทางรอด
 ของเราอยู่ที่ที่มีปัญญา เห็นแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ
 คือ นำเอา นำเป็น ค้ำยันการมอภกายถวายชีวิตเลย. อะไร ๆ ที่มีอยู่แล้ว ที่เป็น
 อยู่แล้ว ก็ขอให้มันเป็นเพียงสมมติ ค้ำที่ได้อธิบายแล้วแต่วันก่อนว่า สมมติ
 คืออะไร บัญญัติคืออะไร. การสมมติว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่กัน ก็เพื่อจะให้รู้จักชื่อ
 รู้จักเสียงกัน รู้จักแบ่งหน้าที่การงานกัน เพื่อความสะดวกในทางสังคม.
 เราอย่าไปหลงยึดถือตัวเรา ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ไปตามที่เขาสมมติเลย มันก็จะมี
 ลักษณะเหมือนกับการถูกมอม ทั้งสัคส์เล็ก ๆ เช่น จิ้งหรีดเป็นต้น เมื่อถูกมอม
 ถูกทำให้มันโง่งแล้ว มันก็ยังคงกักกันเองได้จนตาย. คนเราที่แหละถ้าถูกมอม
 ถูกล่อลวงต่าง ๆ ก็จะมีเมฆาจนทำสิ่งที่ตามปรกตินุษย์เราทำไม่ได้ เช่นฆ่ากัน
 ภายหลังกัน ได้เช่นเดียวกัน. ฉะนั้นเราอย่าไปหลงสมมติ แต่พึงรู้สึกตัวว่านั่น
 เป็นเรื่องของการสมมติ ซึ่งเป็นของท้องมีในสังคม. เราจะคงรู้สึกโดยแท้จริง
 ว่ากายกับใจนี่คืออะไร, ธรรมชาติที่แท้จริงของมันเป็นอย่างไร, โดยเฉพาะ
 ก็คือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเอง. ส่วนเราจะต้องดำรงตนอยู่ในลักษณะ
 ที่เป็นอิสระอยู่เสมอ.

สำหรับสิ่งของที่เรามี เช่นทรัพย์สินสมบัติหรืออะไร ๆ ที่เรามี ที่เป็น
 ของจำเป็นจะต้องมี, นี้ก็ขอให้เห็นชัดว่าเป็นการสมมติก็เหมือนกัน. จงปล่อย
 ไว้ตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีอยู่ว่า นี่ต้องเป็นของกนนี่, นี่บ้านของกนนี่,
 นี่นาของกนนี่เป็นต้น. ตลอดจนกฎหมายก็คุ้มครองกรรมสิทธิ์ในความมีนั้น ๆ
 ไว้ให้เราได้ ทั้งที่จิตใจของเราไม่ต้องไปยึดถือว่าเป็นของเรา. เพราะฉะนั้น

เราก็ควรมีอะไร ๆ เพียงเพื่อความสะดวกสบาย ไม่ใช่มาเพื่อเป็นเครื่องกักตပ်หรือเป็นนายอยู่เหนือใจเรา. เมื่อเรามีความรู้แจ้งอย่างนี้ สิ่งต่าง ๆ ก็จะลงไปอยู่เป็นบ่าวเป็นทาสเรา และเราก็อยู่เหนือมัน. ถ้าเราสู้ก็กลับทรงกันข้ามไปในทางมีกัณฑ์หาอุปทาน จนมีอะไรเป็นอะไรด้วยจิตใจที่ยึดถือเหนียวแน่นแล้ว มันจะขึ้นอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วเราก็จะกลับลงไปเป็นบ่าวเป็นทาสมัน. มันกลับกันอยู่เป็นคนละอย่างคังนี้ จึงเป็นสิ่งที่เราต้องระมัดระวัง ให้เป็นไปในลักษณะที่เรายังคงเป็นอิสระอยู่เหนือโลก เหนือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจึงจะได้ ; มิฉะนั้นแล้ว เราเองจะต้องตกอยู่ในสถานะที่น่าสงสารที่สุด ในบรรดาสิ่งที่น่าสงสาร. ไม่มีอะไรที่จะน่าสงสารยิ่งไปกว่านี้. เราควรจะสมเพชตัวเองล่วงหน้ากันไว้บ้างตามสมควร.

เมื่อมี ญาณคุณญาณทัสสนะ เห็นจริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาจินน้าเป็น อย่างนั้นแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพิทา คือความเบื่อหน่ายนั้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดมา ความส่วนสำคัญของความเห็น. คำว่า นิพพิทา นี้ แปลว่า ความเบื่อหน่าย. นี้ตรงกันข้ามจากคำว่า อัสสาทะ ซึ่งแปลว่า ความเอื้อมร้อยที่อาจหาได้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกียวิสัย. ส่วน นิพพิทา แปลว่า ความเบื่อหน่ายในสิ่งที่คนเคยเอื้อมร้อยมาแล้วนั้น. เมื่อก่อนคนมีการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยกิเลส และบริโภคสิ่งเหล่านั้นด้วยอำนาจของกิเลส จึงมีสิ่งที่เรียกว่า อัสสาทะ อยู่เต็มที. ครั้นมี ญาณคุณญาณทัสสนะ เกิดขึ้น เห็นว่าตัวผู้บริโภคนั้นก็ว่างเปล่าจากตัวคน สิ่งที่ถูกบริโภค ก็ว่างเปล่าจากตัวคน เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไร้ความหมายแห่งตัวคนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

แก่ละฝ่ายล้วนแต่ไม่นำเอา ไม่นำเป็น กังนั้แล้ว สิ่งที่เรียกว่า นิพพิทา คือ ความหน่ายก็เกิดขึ้น. นี่หมายความว่ามีการคลอนแคลนสั่นสะเทือนเกิดขึ้นแล้วในการหลงเข้าไปยึดถือ หรือเปรียบเหมือนเมื่อเรากำลังยกเป็นทาสเขามาจน จนมีความรู้สึกตัวเกิดขึ้น ก็มีความเคลื่อนไหวไปในทางที่จะปลื้มตนออกจากความเป็นทาส; นี่ เป็นลักษณะของนิพพิทา คือเกลียดความเป็นทาสขึ้นมาแล้ว. สิ่งที่เรียกว่า นิพพิทา จึงได้แก่ความเกลียด หรือความหน่าย คือความที่ทนไม่ไหวหลงเข้าไปยึดถือเอาสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจว่า นำเอา นำเป็น.

ครั้นมีสิ่ง^๕ที่เรียกว่านิพพิทาความเบื่อหน่ายแล้ว โดยอัตโนมัติ ความธรรมชาติ^๖นั้นเอง ย่อมจะมีสิ่ง^๗ที่เรียกว่า วิราคะ. วิราคะ แปลว่า ความจางออกหรือคลายออก เหมือนกับเชือกที่ผูกมัดไว้แน่น ถูกแก้ออก หรือเหมือนสีย้อมผ้าที่คั้นแน่น แล้วแช่น้ำยาบางอย่างให้มันละลายออก หลุดออก, ความยึดถือที่คลายออก หรือจางออกจากโลก หรือจากสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดถือ^๘นั้น ท่านเรียกว่า วิราคะ. ระ^๙ษณีนี้อย่างนี้เป็นระ^{๑๐}ษณะที่สำคัญที่สุด; แม้จะไม่ใช่ระ^{๑๑}ษณะที่ถึงที่สุด ก็เป็นระ^{๑๒}ษณะที่สำคัญที่สุดของการหลุดพ้น เพราะเมื่อมีการคลายออกจากออกคัง^{๑๓}นั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย สิ่ง^{๑๔}ที่เรียกว่าความหลุดออกได้ หรือวิมุกคิ^{๑๕}นั้น จะต้องมีโดยแน่นอน.

เมื่อมีความหลุด หรือหลุดออกมาได้จากความเป็นทาส ไม่ตกเป็นทาสของโลกอีกต่อไป ก็จะมีอาการที่เรียกว่า วิสุทฺธิ คือบริสุทธิ์. บริสุทธิ์ในที่นี้ หมายความว่าไม่เศร้าหมอง. ก่อนนั้นเศร้าหมองโดยทุกวิถีทาง

เพราะการเข้าไปจมเป็นทาสของโลกอยู่ จะเป็นการเศร้าหมองที่กาย ที่วาจา ที่ใจ หรือจะมองดูกันในแง่ไหน ๆ ก็เป็นเรื่องเศร้าหมอง. ต่อเมื่อหลุดพ้นออกมา จากความเป็นทาสในรสอร่อยของโลกแล้ว จึงจะอยู่ในลักษณะที่บริสุทธิ์คือไม่ เศร้าหมอง.

เมื่อมีความบริสุทธิ์แท้จริงอย่างนี้แล้ว ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สันติ คือความสงบอันแท้จริงสืบไป. เป็นความสงบเย็นจากความวุ่นวาย จากกรรมกรรมกรรม หรือจากการต่อสู้กันรบ ทนทรมาณต่างๆ **เมื่อปราศจากอาการ เบียดเบียนวุ่นวายเหล่านี้แล้ว ท่านสรุปเรียกความเป็นอันอย่างนี้ว่า สันติ** คือความสงบว่างบัตถ์เห็นของสังขารทั้งปวง **แทบจะเรียกได้ว่าเป็น ชั้นสุดหรือชั้นเดียวกับนิพพานได้.** แท้จริง **สันติ** กับ **นิพพาน** นั้น เกือบจะ ไม่ต้องแยกกัน ที่แยกกันก็เพื่อจะให้เห็นว่า **เมื่อสงบแล้ว ก็นิพพาน.**

คำว่า **นิพพาน** ให้ถือเอาความหมายตามตัวหนังสือ. **นิพพาน** แปลว่า **ไม่มีเครื่องทรมาน;** คำว่า **นิ** แปลว่า **ไม่มี** คำว่า **พาน** [คือ **พาน** ในที่นี้] แปลว่า **เครื่องทรมาน,** อย่างนี้ก็มิ. อีกอย่างหนึ่ง **วณะ** แปลว่า **ไป,** **นิ** แปลว่า **ไม่มี.** ไม่มีการไป คือดับสนิทไม่มีเหลือ. ฉะนั้นคำว่า **นิพพาน** จึงได้ความหมายใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือดับไม่มีเหลือเหลือสำหรับ จะเกิดมาเป็นทุกข์อีกต่อไป น้อย่างหนึ่ง; และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปราศจากความทรมาน ปราศจากความแฉดแสน ปราศจากความผูกพันร้อยรัด ต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ. นี่เป็นลักษณะของพระนิพพาน รวมความแล้ว ก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง. คำว่า **นิพพาน** มีความหมาย

ส่วนใหญ่อย่างนี้. แต่ขอให้เข้าใจว่า คำว่านิพพาน ๆ นี้ ยังมีความหมาย
ที่มุ่งใช้ต่าง ๆ กันอีกหลายอย่าง ในเมื่อเพ่งแสงให้กว้างออกไป : เช่น
หมายถึง การดับของความทุกข์ ก็มี; หมายถึง การดับของกิเลส ชนิด
สันเข็งก็มี; หมายถึงธรรม หรือเครื่องมือ หรือเชกแกน หรือ สภาพอันใด
อันหนึ่งที่เป็นเครื่องดับทุกข์ดับกิเลสดับสังขารทั้งปวง ได้สันเข็งก็มี;
มันหลายความหมายเช่นนั้น.

คำว่า นิพพาน ๆ นี้ เรามักจะมาใช้. นักศาสนาในสมัยพระพุทธเจ้า
ได้ยืมเอาคำว่านิพพาน ที่มีอยู่ก่อน มาใช้เรื่อย ๆ กันมา. เข้าใจว่าครั้งแรก
ทีเดียว ได้ยืมคำกลางบ้านมาใช้. ถ้าเป็นคำใช้กลางบ้าน คำว่านิพพาน
แปลว่า ดับเย็น หมายถึงของที่ร้อนดับเย็นลงไป. เป็นแง่คิดของความดับทุกข์
โดยตรง. แม้จะมีคำว่านิพพาน ใช้กันอยู่ในลัทธิศาสนาหลาย ๆ ลัทธิก็ตาม
แต่ความหมายไม่เหมือนกันเลย เช่นลัทธิหนึ่งถือเอาความสงบเย็นในขณะใดก็ตาม
ได้สมารถเป็นนิพพานไปก็มี. บางลัทธิยิ่งมากไปกว่านั้นอีก ก็ถึงกับถือเอา
ความสงบมีแวอยู่ในการมรดกกันอย่างเพียบพร้อม เป็นนิพพานมาแล้วก็มี.
พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธนิพพานในความหมายเช่นนั้น. ทรงระบุความหมาย
ของนิพพาน ในลักษณะที่เป็นภาวะอันปราศจากความทึบแห่งร้อยรัดผูกพัน
ของกิเลสและความทุกข์ เพราะการได้เห็นโลก เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่
เป็นจริง จนดับกิเลสตัดเหาและอุปาทานเสียได้ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เราจึงควรจะต้องมองเห็นคุณค่าอันใหญ่ยิ่ง ของการเห็นสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่มันเป็นจริง ที่เรียกว่า **อตาภูคฺคญาณทัตฺถสนะ**. ควร

พยายามทำให้เกิดมีชนทางโคทางหนึ่งใน ๒ ทาง เท่าที่เราจะพึงทำได้; คือ ทางที่จะเป็นไปเองตามธรรมชาติโดยการประคับประคองให้ดี ในการทำจิตใจให้มี บิทธิปราโมทย์ เป็นการเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่บริสุทธิ์ ทุกลมหายใจเข้าออก ทั้งกลางวันกลางคืนอยู่เสมอ จนกระทั่งเกิดคุณธรรมต่าง ๆ ตามลำดับที่กล่าว มาแล้วนี้ได้ทำตามธรรมชาติ, นวัตกรรมหนึ่ง, ส่วนอีกนวัตกรรมหนึ่งนั้น เป็นการเร่งรัดเอา ภัยกำลังบังคับ คือไปศึกษาและปฏิบัติตามวิเทศนิคโดยเฉพาะ ในการทำ สมาธิ หรือการเจริญวิปัสสนา. เมื่อมีอุปนิสัยและอินทรีย์ต่าง ๆ เหมาะสมในคน ก็สามารถทำให้ก้าวหน้าไปได้โดยเร็ว ในเมื่อถูกวิธี และถูกสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ.

แต่อย่างไรก็ดี โอกาสที่เปิดไว้สำหรับทุกคน มีอยู่ตรงที่ว่า อย่างน้อยก็อาจทำตามวิธีธรรมชาติ ที่ได้กล่าวแล้วโดยละเอียดในวันนี้ จงอย่า ละเว้น จงอย่าได้คิดว่าต่อแก่ ๆ เฒ่า ๆ จึงค่อยเข้าวัดไปทำ หรือต้องลาราชการ ไปบวชสามเดือนสี่เดือนก่อน จึงค่อยทำ, เราจะต้องพยายามทำทุกโอกาส ทุกลมหายใจเข้าออก. รมักระวังให้การเป็นอยู่ประจำวันของเราบริสุทธิ์ สุกใส่อง เกิดบิทธิปราโมทย์ เกิดบิทธิสัทธา สมาธิ ยถาภูตญาณทัตสนะ นิพพิทา วิราคะ วิมุกติ วิสุทธิ สันติ นิพพานอย่างซิมลง น้อย ๆ เรื่อยไปตามธรรมชาติ ทุกวัน ทุกเดือน ทุกปี ก็จะได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงได้ ตั้งแต่ บัดนี้ไป.

สรุปความว่า สมาธิ และ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ ที่ทำให้บุคคล บรรลุผลกัน ได้ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคตรงที่นั่งฟังนั่นเอง

และเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับบุคคลทุกคนนั้น ทั้งอาศัยอยู่บนรากฐานแห่งการพิจารณาความจริงในข้อที่ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น” อยู่เป็นประจำทุกวัน. ผู้หวังจะได้ผลอันนี้ จะต้องพยายามทำตนให้เป็นคนสะอาด มีอะไรเป็นที่พอใจทั่ว จนแยกมือให้ทั่วเองได้ มีบิณฑบาตโมทย์ตามทางธรรมอยู่เสมอ ไม่ว่าในเวลาปฏิบัติงานในหน้าที่หรือเวลาพักผ่อน. บิณฑบาตโมทย์นั้นเองทำให้เกิดความแจ่มใสสดชื่น มีใจสงบว่างเป็นบิสัทธา เป็นเหตุให้มีสมาธิตามธรรมชาติได้อย่างอัศจรรย์. จนเห็นความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็นอยู่เสมอ. ขณะใดเป็นไปแรงกล้า จิกก็หน่ายคลายกำหนด จากสิ่งที่เคยยึดถือ หลุดออกมาได้จากสิ่งที่เคยยึดถือ แม้แต่การยึดถือว่าตัวคน หรือของคน. ไม่มีความหลงอยากในสิ่งใดด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไป ความทุกข์ไม่มีที่ทั้งอาศัยก็สิ้นสลด. ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อให้ค้นพบทุกข์อีกต่อไป. นับว่าเป็นของขวัญที่ธรรมชาติมีไว้สำหรับคนทุกคนโดยแท้จริง.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่ซ้ำในกระดานคำ
ประกอบการบรรยายครั้งที่ ๗ เรื่อง สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา

๑.	สัทวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งศีล
๒.	จิตตวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งจิต
[๑]	๓. ทิฏฐิวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งทิฏฐิ
[๒]	๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งความรู้เป็น— เครื่องขำความสงสัย
[๓]	๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งความรู้— เห็นว่าทางหรือมิใช่
[๔]	๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งความรู้— ความเห็นในทางปฏิบัติ
	๑. อุทฺยัทฺตพฺพานุปัสสนาญาณ	เห็นความเกิดและสลาย
	๒. กังขานุปัสสนาญาณ	เห็นความคับสลายในส่วนเดียว
	๓. กยคุปฺปฏิฐานญาณ	เห็นเต็มไปค่ายความนำกลัว
	๔. อาทันทวนุปัสสนาญาณ	เห็นเต็มไปค่ายโทษ
	๕. นิพพิทานุปัสสนาญาณ	เห็นเต็มไปค่ายความนำเบื่อหน่าย
	๖. มุญฺจิตฺกัมมยตาญาณ	ญาณเป็นความใคร่ที่จะพ้นอย่างแรงกล้า
	๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	ญาณแหวกทางพ้น
	๘. สังขารุเปกขาญาณ	ญาณเป็นเครื่องวางเฉย
	๙. สัจฺจานุโลมิกญาณ	ญาณควรแก่การรู้อริยสัจ
[๕]	๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกหมกแห่งญาณทัสสนะ
	ก. อริยมรรค ข. อริยผล	

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์
คำบรรยาย ตุลาคม ๒๕๒๒ ครั้งที่ ๗
เรื่อง

สมาธิ และวิปัสสนา
ตามหลักวิชาในรูปเทคนิค
พุทธศาสนิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๔๔
ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา
๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในวันแรกที่สุดแห่งการบรรยาย อาตมาได้บรรยายในทางที่จะให้มองเห็นว่าพุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติที่จะให้เราทราบว่าอะไรเป็นอะไร ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น ; และได้ขยายความของคำว่าอะไรเป็นอะไร ด้วยการบรรยายครั้งต่อมา คือให้รู้ว่าทุกๆ อย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ; แล้วได้บรรยายในครั้งต่อมา มาว่า ทั้งๆ ที่ทุกอย่างเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนั้น คนเรายังหลงเกาะเกี่ยว ยึดถือ ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นอยู่นั่นเอง ทั้งนี้

เพราะอำนาจของอุปาทาน ๔ ประการ ซึ่งเราต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียดลออ ในเรื่องอุปาทานนั้น; และต่อมาได้อธิบายเรื่องสติกา ๓ ประการ ซึ่งมีความมุ่งหมายในการตัดอุปาทานโดยตรง; และต่อมา ได้บรรยายเรื่องเบญจขันธ์ ๕ อย่าง ในฐานะเป็นที่เกาะ เป็นที่ยึดถือ ของอุปาทาน; และต่อมาก็ได้บรรยายถึงวิธีการที่จะทำให้เกิดญาณทุกญาณทัสสนะ การรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ในเบญจขันธ์นั้น เพื่อตัดอุปาทานนั้นเสีย และเป็นวิธีที่เป็นไปตามคอมมอนเซนส์ หรือคามธรรมชาติ เป็นส่วนใหญ่.

บัดนี้ อาจมาอยากจะอธิบายถึงวิธีที่จะทำญาณทัสสนะความเห็นแจ้งนั้น ให้เกิดขึ้นตามวิธีที่ท่านจัดไว้ในรูปของหลักสูตรหรือหลักวิชา เป็นระเบียบที่รัดกุม หรือที่พอจะเรียกได้ว่าเทคนิคของเรื่องนี้. และขอให้ชื่อในที่นี้ว่า "สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา (ในรูปของเทคนิค)" แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในรูปพระพุทธภาษิต เพราะเป็นสิ่งที่พระโบราณจารย์ยุคหลัง ๆ จัดขึ้นมา ก็ตาม ก็ นับว่าเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับปฏิบัติที่มีอุปนิสัยอ่อน อังมองไม่เห็นทุกข์คามธรรมชาติมาก่อนด้วยตนเอง. และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเหมาะสำหรับคนพวกที่นิยมหรือแตกกันไปทำวิปัสสนากัน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมองเห็นความจริงของชีวิตอะไรมาก่อนเลย ซึ่งมีมากในปัจจุบันนี้ด้วยเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า เรื่องที่เป็นเทคนิคชนิดนี้จะเป็นเรื่องวิเศษไปกว่าที่จะเป็นไปตามคอมมอนเซนส์หรือคามธรรมชาติ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว เมื่อวันก่อน เพราะเหตุว่า เมื่อตรวจดูในพระบาลีไตรปิฎกโดยตรง จะเห็นว่า มีแก่วิธีที่กล่าวอย่างเป็นไปตามธรรมชาติ เหมือนอย่างที่ได้อธิบายไปแล้วนั้น

เป็นส่วนใหญ่ แต่มีอะไรบางอย่างชวนให้เห็นว่า นั่นมันเป็นเรื่องที่เป็นไปได้สำหรับบุคคลที่มีบุญบารมี หรือที่เรียกว่ามีอุปนิสัยที่ได้สร้างมาพอสมควร หรือแก่รอบ พอที่จะรู้อะไรเหล่านั้นได้เหมือนกับทำเล่น ๆ อย่างนั้น. ทั้งนี้ มีปัญหาสำหรับผู้ที่ไม่มีบารมี ไม่มีอุปนิสัย ไม่ได้อบรมมาจนแก่รอบอย่างนั้น ว่าจะทำอย่างไร? ท่านก็เลขาว่าวิธีว่า เราจะต้องเร่งรัด หรือต้องมีระเบียบปฏิบัติที่เป็นการเร่งรัดไปตั้งแต่ขั้นที่เกี่ยว ต้องทำให้มีระเบียบ ให้ไปตามระเบียบ ไปตามลำดับอย่างรัดกุม จึงเป็นอันว่าระเบียบที่รัดกุมในรูปเทคนิคอย่างนี้ ก็มีไว้สำหรับคนทุกคนที่ยังไม่มีอุปนิสัยแก่ล้นนั่นเอง จึงเป็นสิ่งที่เราควรจะต้องรู้ไว้.

ระเบียบวิธีตั้งหน้าปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดญาณทัสสนะ คือความเห็นแจ้งขึ้นมา ท่านเพิ่งเรียกกันในยุคอรุณกตโดยชื่อใหม่อีกชื่อหนึ่ง ว่า “วิปัสสนาธุระ” และจัดให้เป็นคู่กันกับ “คันถธุระ” ซึ่งเป็นเรื่องการเรียนตำราคัมภีร์โดยตรง; ส่วนวิปัสสนาธุระนั้น คงให้เป็นเรื่องการเรียนจากภายในไปตามเดิม คืออบรมจิตโดยเฉพาะ เป็นการศึกษาสิ่งต่าง ๆ จากภายในไม่เกี่ยวกับตำรา จนเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมา ที่เรียกว่าวิปัสสนา. ฟังเข้าใจว่าโดยเหตุที่คำว่า “คันถธุระ” และ “วิปัสสนาธุระ” ๒ คำนี้ ไม่ได้มีมาในบาลี เราจึงหาคำ ๒ คำนี้ไม่พบในพระไตรปิฎก จะมีปรากฏก็อย่างในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่นอรุณกตธรรมบท เป็นต้น. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเราก็อาจใช้เป็นหลักเป็นเกณฑ์ได้ว่า วิปัสสนาธุระนั้น เป็นธุระ หรือเป็นภาระงานของพุทธบริษัท ผู้ตั้งอกตั้งใจจะทำการดีทุกขั ควณการทำความเพียรในทางแห่งพิจารณาโดยตรง นี้เรียกว่าวิปัสสนาธุระ เราไม่จำเป็นต้อง

จะท่องคำใหม่ขึ้นมาอีก; เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าเรากำลังจะพูดกันถึงสิ่งที่เขาเรียกกันว่า วิปัสสนาธุระ หรือระเบียบแห่งการทำวิปัสสนา ที่เรียกกันในอุคอรตถกถานั่นเอง.

คำว่า "วิปัสสนา" นี้ มีทางพื้นเพื่ออยู่บางอย่าง คือในบางกรณีเกิดไปแยกการทำทางจิตนี้เป็น ๒ ประเภทโดยเด็ดขาด คือทำให้ให้เกิดสมาธิประเภทหนึ่ง ทำให้เกิดปัญญาประเภทหนึ่ง เหมือนอย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้ว และเกิดเรียกชื่ออย่างอื่นขึ้นอีกคู่หนึ่ง คือเรียกการทำสมาธินั้นว่า สมถภาวนา และไปเรียกการทำทางปัญญาว่า วิปัสสนาภาวนา เลยทำให้คำว่าวิปัสสนามีความหมายแคบเข้ามา เหลือแค่เพียงเรื่องของปัญญา. แต่ที่โดยที่แท้แล้ว คำว่าวิปัสสนาธุระ ต้องกินความรวมทั้งสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือหมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั่นเอง และยิ่งไปกว่านั้น ยังได้รวบรวมเอาศีลซึ่งยังไม่ใช่ตัวภาวนาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วย ในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาได้ดี พระอาจารย์เก่ากาลก่อน ท่านนิยมตั้งให้เป็นหัวข้อ เป็นข้อ ๆ มากทีเดียว หัวข้อแรกที่สุด ก็ว่า :

อะไรเป็นบาทฐานที่ตั้งที่อาศัยของวิปัสสนา? และดักไปก็ คือ

อะไรเป็นลักษณะเครื่องสังเกตว่าเป็นตัววิปัสสนา?

อะไรจะเป็นกิจ คือตัวการงาน การกระทำที่เรียกว่าวิปัสสนา?

และ อะไรเป็นผลสุดท้ายของวิปัสสนา?

เมื่อตั้งปัญหาว่าอะไรเป็นที่ตั้งที่อาศัยของวิปัสสนา, ก็มีคำตอบว่าศีล กับ สมาธิ เป็นที่ตั้งที่อาศัยของวิปัสสนา เพราะว่าวิปัสสนานี้หมายถึง

การรู้แจ้งเห็นจริง. การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่
 ยึดปราโมทย์ คือไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ. ซอนี้ คือช่วยได้ดังที่สุด ;
 เมื่อไม่ซาคศีล มีศีลบริสุทธิ์ ก็มียึดปราโมทย์ ฉะนั้นจึงต้องมีศีล. ท่าน
 เปรียบว่า เหมือนอย่างคนจะตกคนไม้ หรือค้ำบ่าลงสักบ่าหนึ่ง เขาจะต้องมี
 ที่ยืนบนแผ่นดิน. ถ้าเขาไม่มีแผ่นดินสำหรับยืน เขาจะทำงาน ได้อย่างไร
 ฉะนั้นแผ่นดินในที่นี้ ก็เปรียบเหมือนกับศีล หรือศีลเปรียบเหมือนกับ
 แผ่นดินในที่นี้ สำหรับคนที่จะตัดขี้คือกิเลส จะได้ยืน. ถ้าปราศจากศีล
 เสียแล้ว ก็เหมือนกับไร้แผ่นดินที่จะยืนทำงาน ; ฉะนั้นจึงต้องมีแผ่นดินสำหรับ
 จะยืน คือศีล. ส่วนกำลังหรือเร็วแรงสำหรับจะตัดขี้ ท่านเปรียบ
 เหมือนกับสมาธิ คือเขาจะต้องมีสมาธิเป็นกำลังงาน. ส่วนตัว ปัญญา
 หรือญาณ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนา ก็คือของมีคมสำหรับตัด หรือตัวการตัด เพราะว่า
 ความเห็นแจ้ง ย่อมตัดความมืดบอดคืออวิชชา. โดยเหตุนี้ ศีลจึงเป็นของ
 จำเป็น จนถึงกับเป็นสิ่งแรกที่ท่านเอ่ยถึง ในเรื่องของวิปัสสนาธุระ ว่าเป็นที่ตั้ง
 ที่อาศัยของวิปัสสนา ซึ่งถ้าเปรียบก็เหมือนกับที่ยืนทำงาน สำหรับจะถางบ่า
 หรือตัดบ่ารก ให้เป็นที่ราบเรียบดังกล่าวแล้ว. โดยเหตุนี้ ศีลจึงถูกกล่าวเข้ามา
 เป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนาธุระด้วย โดยไม่มีทางจะแยกออกจากกันได้ เหมือน
 ings ที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก.

คำกล่าวเช่นนี้ มีหลักที่อ้างอิงในพระบาลีโดยตรง, เช่น ในบาลี
 มัชฌิมนิกาย ได้มีการกล่าวถึงความบริสุทธิ์สะอาดของการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ
 เป็นอย่าง ๆ ไปตามลำดับ จนครบ ๗ อย่าง ก็ถึงที่สุด คือการบรรลุมรรคผล.
 ในขั้นแห่งความบริสุทธิ์ ๗ อย่างนั้น ท่านก็ได้ยกเอาศีลเป็นข้อแรก เรียกว่า

สึลวิสุทธ คือความหมกจกแห่งศีล. **สึลวิสุทธ** ก็ส่งให้เกิด **จิตวิสุทธ** คือความหมกจกแห่งจิต. **ความหมกจกแห่งจิต** ก็ส่งให้เกิด **ทัญญิวิสุทธ** คือความหมกจกแห่งทัญญูหรือความเห็น. **ความหมกจกแห่งทัญญู** ก็ส่งให้เกิด **กัณหาวิตรณวิสุทธ** คือความหมกจกแห่งความรู้ที่จะข้ามความสงสัยเสียได้. **ทัญญู** ความหมกจกแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามความสงสัยนี้ก็ส่งให้เกิด **มัลลคามัลลญาณ** **หัตถสนวิสุทธ** คือความหมกจกแห่งความเห็นแจ้งชัดว่าอะไรเป็นหนทาง อะไรไม่ใช่หนทาง. **ความหมกจกในเรื่องความรู้** ว่าอะไรเป็นทางอะไรไม่ใช่ทาง ก็ส่งให้เกิด **ปฏิบัติญาณหัตถสนวิสุทธ** คือความหมกจกแห่งความรู้ความเห็นในทักการปฏิบัติกันนั้น. **ปฏิบัติญาณหัตถสนวิสุทธ** นี้ ก็ส่งให้เกิด **ญาณหัตถสนวิสุทธ** อันเป็นขั้นสุดท้าย คืออริยมรรค ซึ่งเป็นคู่กับอริยมผล. เมื่อบรรลุอริยมรรค ก็ไม่ต้องกล่าวถึงอริยมผล เพราะเป็นสิ่งที่เกิดเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้; ฉะนั้นท่านจึงกล่าวสั้นสุดลงเพียงแค่อริยมรรค ในฐานะขั้นสุดท้ายของการปฏิบัติ.

ท่านเปรียบอุปมาเรื่องการปฏิบัติตามลำดับนี้ว่า เหมือนกับสมัยโบราณ การเดินทางของพระราชา เขาใช้รถม้าอย่างคึกคักเร็ว แต่รถม้าไม่เหมือนรถยนต์ มันจะวิ่งมาก ๆ เหมือนรถยนต์นั้น ไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องการมีการวิ่งรับกันเป็นช่วง ๆ เป็นคอน ๆ เขาจึงเตรียมม้ากับรถไว้ชุดหนึ่ง สำหรับวิ่งตรงช่วงที่หนึ่ง รถกับม้าอีกชุดหนึ่ง ไว้วิ่งตรงช่วงที่สอง อีกชุดหนึ่งตรงช่วงที่สาม ช่วงที่สี่ เป็นลำดับไป จนถึงช่วงที่ ๗. ถ้าพระราชามีธุระด่วน อะไรเกิดขึ้น คนอยู่ช่วงที่หนึ่งก็ขับรถวิ่ง พอสุดช่วงที่หนึ่งแล้ว ส่งมอบให้คนช่วงที่ ๒ คนช่วงที่ ๒ ก็ขับรถวิ่งไปสุดช่วงที่ ๒ แล้วก็ส่งมอบให้คนช่วงที่ ๓

ที่ ๔ เวียงไป. พระเจ้าแผ่นดินก็อาจเดินทางวันหนึ่งถึงหลายร้อยกิโลเมตรได้ เหมือนอย่างที่เรามีรถยนต์ใช้สมัยนี้ และถึงที่สุดในวันเดียวก็ได้เหมือนกัน เพราะการส่งกันเป็นช่วง ๆ. อุปมานี้ ท่านใช้เปรียบเทียบกับวิสุทธิ หรือ ความหมกจุก ๗ ช่วง กังที่ไต่กล่อมมาแล้วข้างกัน. ช่วงแรกที่สุด ไต่แก้ คีลวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งศีล ในฐานะที่เป็นของจำเป็นเบื้องต้นที่จะ ขาดไม่ได้. เพราะเหตุนี้เอง คีลจึงถูกนับเนื่องเข้าในเครือของวิปัสสนาคำย อย่างที่จะแยกกันไม่ได้ ในฐานะที่เป็นพื้นฐานเบื้องต้น เปรียบเหมือนพื้น แผ่นดินที่จะต้องใช้เป็นที่อื่นคงกล่าวแล้ว.

สำหรับคำว่า คีล นี้ ไต่อธิบายมาแล้วเป็นส่วนมาก ในการบรรยาย ครั้งก่อน ๆ ซึ่งสรุปได้ความว่า หมายถึงปรกติทางกาย ทางวาจา. ขอให้ท่าน ทั้งหลายจำความหมายของคำว่า คีล ๆ นี้ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า คือความปรกติ ปราศจากโทษในทางกาย ทางวาจา. ส่วนการที่จะแยกศีลเป็น ๕ ข้อ ๑๐ ข้อ หรือกี่ข้อนั้น ไม่เป็นความสำคัญอะไรเลย. ถ้ายังมีความไม่ปรกติทางกาย ทางวาจาอยู่แล้ว ยังเรียกว่าไม่มีศีลที่ถูกต้องสมบูรณ์ตามความหมายของศีล. ก่อนเมื่อมีความปรกติ คือไม่เกิดโทษรบกวนขึ้นทางกาย ทางวาจา จึงจะถือว่า มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะตั้งศีลของเราเองขึ้นได้ โดยถูกต้อง ไม่มีผิดพลาด ถ้าหากว่าเรายึดถือหลักอันนี้. ตัวอย่างเช่นเราไปฆ่าเขา ไปขโมยเขา ไป ประพฤติผิดในช่องรักของเขา ไปโกหกเขา มันก็เกิดความไม่ปรกติขึ้นทางกาย ทางวาจา ทำให้เกิดความโกลาหลสับสนวุ่นวายเศร้าหมอง; หรือแม้ที่สุดเราประพฤติ ผิดเรื่องเล็กน้อย ทางมรรยาท ทางสังคม หรือแม้แก่ตัวเราเอง จนทำให้

เกิดความไม่ปรกคิสุข ที่เกี่ยวกับทางกายหรือทางวาจาขึ้น นี้ก็เรียกว่าไม่มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะถือศีลเพียงตัวเดียว แล้วได้ศีลทั้งพระไตรปิฎก คือทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ก็มีทางที่จะทำได้ โดยการรักษาคำพูดความปรกคิไม่มีโทษเกิดขึ้นทางกายวาจาตนเอง ขอให้จำไว้ว่า ศีลนั้นมีความหมายอย่างนี้ เพราะคำว่า ศีล เอง ก็แปลว่า ปรกคิ ขอให้จำไว้อย่างแม่นยำ.

เมื่อมีความปรกคิ คือความสงบหรือเหมาะสมในทางกาย วาจา ก็ย่อมจะเกิดความปรกคิ หรือความเหมาะสมในทางจิต ที่เรียกว่า **จิตตวิสุทธิ** ความหมกหมองทางจิตหายไป. ข้อนี้ได้อธิบายแล้วโดยละเอียดในเรื่อง สิกขา ๓ ที่ว่าถึง สมาธิ แล้ว. ขอสรุปใจความสั้น ๆ ของคำว่า สมาธิ นี้ ว่าได้แก่ ความที่มีจิตอยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะปฏิบัติงานทางจิต. คือคือเอาบาทที่แสดงลักษณะของสมาธิว่า **กมุขนิโย**; ส่วนคำว่า **สมาธิโค, ปริสุทฺโธ, ปริโยทาโค** และบทอื่น ๆ นั้น ก็ยังไม่มี ความหมายสำคัญเท่ากับบทว่า **กมุขนิโย** คือจิตมีสภาพเหมาะสมสำหรับจะปฏิบัติงานทางจิต. นี้แหละคือความหมายอันถูกต้องของคำว่า **สมาธิ** ไม่ได้หมายความว่าตัวแข็งทื่อ ไม่มีความรู้สึกเป็นก้อนหินก้อนดิน หรือว่าเข้าฌาน ซึมเข้าไปในความสุขของฌานนั้น ก็ไม่ใช่. นั้นไม่อยู่ในสภาพที่เหมาะสมที่จะปฏิบัติงานทางจิต แม้ที่สุขแก่แวงมีความโปร่งสบาย จิตใจสดชื่น เป็นที่พอใจของตัวอยู่ ก็เรียกว่ากำลังมีคุณสมบัติของความเป็นสมาธิอยู่ และอาจเริ่มทำงานทางจิตหรือวิปัสสนาธุระได้.

ที่นี้ ต่อไปจากนี้อีก ๕ อย่าง หรือ ๕ สุตริ ก็คือทิวฐิวฐิตริ, กังขา
 วิภรณวิฐิตริ, มัคคามัคคญาณทัตสนวิฐิตริ, ปฏิปทาญาณวิฐิตริ, และ
 ญาณทัตสนวิฐิตริ นั้นเป็นท้าววิปัสสนาแท้. ขออ้ออีกครั้งหนึ่งว่า ใน ๗ อย่างนั้น
 ๒ อย่างแรก คือสติวิฐิตริ กับ จิตทิวฐิตริ จัดเป็นปากทางของวิปัสสนา.
 อีก ๕ อย่างข้างปลาย นับตั้งแต่ทิวฐิวฐิตริเป็นต้นไปนั้น เป็นท้าววิปัสสนา;
 เลยไล่ลำดับใหม่ว่า ท้าววิปัสสนาที่ ๑ นั้น คือทิวฐิวฐิตริ หมายถึงความมีทิวฐิ
 บริฐิตริหมคจก คำว่า ทิวฐิวฐิตริ ในที่นี้ หมายถึงความเห็นอย่างที่เราใช้เป็น
 เครื่องยึดมั่นเดือมน้อะไรบางสิ่งบางอย่างนั่นเอง. เป็นของประจำตัวอยู่ด้วยกัน
 ทุกคน, ก็คือความนึกเห็นที่ติดอยู่เป็นหลักประจำใจตลอดเวลา.

ค้ววิปัสสนาที่ ๑ เรียกว่าความหมคจกของทิวฐิวฐิตริ หมายถึงความ
 หมคจกจากความเห็นผิด ที่เราเห็นผิดกันอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาตามแต่เดิม
 หรือด้วยการถูกแวดล้อมเป็นพิเศษก็ตาม นับตั้งแต่ความเชื่อชมงายไว้เหตุผล
 ในเรื่องของไสยศาสตร์ ขึ้นมาถึงเรื่องความเข้าใจผิดในธรรมชาติ เช่นร่างกาย
 จิตใจ วิญญาณเหล่านี้ ก็เข้าใจผิดเห็นเป็นของเที่ยง ของสุข หรือเป็นท้าวเป็นตน
 เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรล้วน
 แก่ขลัง ๆ ศักดิ์สิทธิ์ไปทั้งนั้น; ไม่สามารถจะเห็นว่ามันเป็นแต่เพียงธาตุ ๔
 คือส่วนที่เป็นร่างกาย; เป็นวิญญาณธาตุ คือที่เป็นส่วนจิต, และเป็นอากาศธาตุ
 คือ ส่วนที่เป็นพื้นฐานทั่ว ๆ ไป. หรือไม่เห็นว่ามันทั้งหมดนั้นเป็นเพียงนาม
 และรูป หรือกายกับใจ แต่ไปเห็นว่าเป็นท้าวเป็นตน มีเจกุกหรือวิญญาณ
 ที่ศักดิ์สิทธิ์เข้า ๆ ออก ๆ อยู่กับร่างกาย, มองไม่เห็นว่าเป็นนามรูป; มอง
 ไม่เห็นว่าเป็นขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ;
 ไม่เห็นว่าเป็นเพียงอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้เป็นต้น;

ความรู้สึกจึงโน้มไปในทางที่ยึดถือความขลัง ยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ จนทำให้เกิดความหวาดกลัว แล้วเกิดพิธีรีตองต่างๆ เพื่อจะแก้ความหวาดกลัว จนกระทั่งติดมันแน่นแฟ้นอยู่ในพิธีรีตองต่างๆ ความความเชื่อความศรัทธาเห็นอันผิดเหล่านั้น. นี้เรียกว่าความเห็นยังไม่สะอาดหมดจด จะต้องละความเห็นอย่างผิดๆ ทำนองนั้นให้หมดจดเสียก่อน จึงจะเป็นวิปัสสนาแท้ที่ ๑ ขึ้นมาได้, และเรียกว่า **ทิวฐิวิสุทธิ**. ถ้าจะกล่าวให้ชัดคัม ไวยาหารสำหรับพวกเราสมัยนี้ใช้กันอยู่ ก็น่าจะใช้คำว่า เป็นผู้มีความรู้ที่เป็นวิทยาการ และเป็นผู้อยู่ในอำนาจของเหตุผล มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งหลายอย่างถูกต้อง, ก็พอจะเรียกว่าเป็นผู้มีทิวฐิวิสุทธิ คือความหมดจดสะอาดก็ของความเห็น. ขอให้ทำความเข้าใจในลักษณะที่สิ่งนี้จะมาเกี่ยวข้องกับพวกเราให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ และให้ใช้เป็นประโยชน์ได้จริงๆ จึงจะเป็นผู้ที่นำคนเข้าไปในร่องรอยของสิ่งที่เรียกว่า “**วิปัสสนา**” คือความรู้ความเห็นอย่างแจ่มแจ้ง. รวบรวมความให้สั้น ๆ ที่สุด ทิวฐิวิสุทธิท่านจำกัดความไว้ ว่าเป็นความเห็นที่รู้จักแยกแยะคำว่าตัว คำว่าสัตว์ บุคคล สิ่ง ภู เรา เขา เหล่านี้ให้กระเจาออกไป ในลักษณะที่เป็นเพียงส่วน ๆ เช่นเป็นฉันท์ห้า หรือเป็นรูปนาม คือเป็นกายกับใจเป็นอย่างน้อย อย่าให้หลงผิดทั้งคน ๆ คือหลงสมมติที่เป็นสัตว์ เป็นบุคคลทั้งกลุ่มหรืออะไรทำนองนั้น, มิฉะนั้น จะเลยเถิดเห็นฟ้าเป็นเทวคา เห็นแม่น้ำลำธารเป็นเทวคา เห็นต้นไม้เป็นเทวคา หรือมีเทวคาอย่างนี้เป็นกันสืบไปอีก. เราต้องรู้จักนักเป็นหน้า ฟ้าก็เป็นฟ้า และรู้ว่ามันประกอบด้วยธาตุอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไรบ้าง, ที่เคยเข้าใจว่าหน้าเป็นเทวคา ฟ้าเป็นเทวคา ก็จะหายไป. นี่นับว่าเป็นเครื่องเทียบเคียงให้เข้าใจคำว่าทิวฐิวิสุทธิ. ถ้าพูดถึง

คน ก็อย่าให้หลงเป็นเรื่องของเจตกุศ ญาณญาณ หรืออะไรทำนองนั้น. แต่ให้เข้าใจว่าเป็นส่วนประกอบของธรรมชาติ หรือของธาตุต่าง ๆ ตามธรรมชาติ มาปรุงกันเข้า ก็จะเริ่มมีความเห็นแจ้งหรือวิปัสสนาอันดับแรกๆ ที่เรียกว่า ทัฏฐิวิสุทธิ. ทัฏฐิวิสุตตินี้ จะส่งต่อไปให้เกิด กังขาวิตรณวิสุทธิ.

เมื่อเราพิจารณาต่อไปอย่างละเอียด ถึง กังขาวิตรณวิสุทธิ ก็คือพิจารณาไปถึงเหตุถึงปัจจัยของส่วนหนึ่ง ๆ ที่เราได้แยกออกดูแต่ที่แรกนั้น แล้วอีกชั้นหนึ่ง : ทัฏฐิวิสุทธิ เห็นคน ๆ หนึ่งนี้ เป็นเพียงกายกับใจ. ที่นี้ กังขาวิตรณวิสุตตินี้ มีหน้าที่จะแยกดู ว่ากายกับใจแต่ละอย่าง ๆ นี้ มีเหตุมีปัจจัยสร้างปรุงกันมาอย่างไร ฉะนั้นจึงมองเห็นลึกลงไปอีกว่า อวิชา ภัตทา อุปาทาน กรรม อาหาร เหล่านี้เป็นต้น มันสร้างสรรปรุงแต่งกันมาอย่างประณีตสุขุมจนกระทั่งปรากฏสิ่งที่เราเรียกว่ากายและใจ ; กังขาวิตรณวิสุทธิ ที่เรียกว่าความหมกจุกแห่งความรู้ที่จะให้ข้ามสงสัยเสียได้นี้ จึงหมายถึงการเห็นแจ้งในพวกเหตุพวกปัจจัยของสิ่งทั้งปวงนั่นเอง. ความสงสัยว่าเรามีหรือไม่มี ตัวของเรามีหรือไม่มี ตัวเราตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ตัวเราเคยเกิดมาแล้วอย่างไร ตัวเราจะเกิดอย่างไรต่อไปอีก ดังนี้เป็นต้น เหล่านี้ท่านเรียกว่าความสงสัย. ในระเบียบของวิปัสสนานั้น ท่านจำแนกความสงสัยเหล่านี้ ออกไปราว ๒๐-๓๐ อย่าง. แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็คือความสงสัยเกี่ยวกับตัวเรามีอยู่หรือไม่ ตัวเราได้มีแล้วหรือไม่ ตัวเราจะมีต่อไปหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร เหล่านี้เอง. การที่จะข้ามความสงสัยเสียได้ ก็ต้องโดยเหตุที่ได้ทราบว่ามันไม่มีตัวเรา มีแต่ธาตุ ชันธ์ อายตนะ และเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น

อวิชา คัดหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นต้น ซึ่งปรุงแต่งชั้นธายทนะ เหล่านี้. มันไม่มีตัวเรา แล้วเริ่มหมกความเข้าใจเหล่า ๆ ว่าเรามีอยู่ เรายัง มาแล้ว เราจะมีย่อไปนั้นเสียที. ความสงสัยชนิดนี้ ทำนองนี้ ระวังไปสิ้นเชิง แล้ว ก็เรียกว่าเป็นตัววิบัติสนาที่ ๒ ได้ แต่มีใ้หมายความว่าเป็นการหมก กิเลสที่เป็นเหตุให้ถือว่าตัวเราโดยสิ้นเชิง เพราะส่วนที่ละเอียดกว่านั้นยังมีอยู่. ความสงสัยที่รบกวนใจทำนองนั้น ต้องหมกไปคงแค่นี้. ความสงสัยเหล่านี้ ใ้ระวังไป เพราะว่ามีความรู้เรื่องการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยต่าง ๆ จนเพิกถอน 'ตัวเรา' ขึ้นหาย ๆ นี้เสียได้.

เมื่อมาถึงขั้นข้ามความสงสัยเช่นนี้เสียได้แล้ว ก็สามารถทำให้เกิด **มัลลคามัลลญาณทัตตสนวิสุทธิ** ก็คือความหมกจกสะอาทแห่งความรู้ความเห็น ว่า อะไรเป็นทางที่จะก้าวต่อไปอย่างถูกต้อง อะไรเป็นทางที่จะไม่ก้าวต่อไปได้ คือเป็นทางผิด. อุปสรรคที่ทำให้ก้าวไปไม่ได้ในขั้นนี้ก็มีอยู่หลายอย่าง ที่เห็น ชัดว่ามันเกิดในขณะที่ทำวิบัติสนานั้นก็คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ในขณะ ที่จิตเป็นสมาธิที่กล่าวแล้วข้างต้น. ในตอนที่จิตเป็นสมาธินั้น มักจะเกิดสิ่งต่าง ๆ ชนิดแปลกประหลาด และจะจับอกจับใจผู้ทำมากเหลือเกิน และแทบจะ กล่าวได้ว่าไม่มีสมาธิไหน ที่จะไม่เกิดสิ่งที่จับอกจับใจผู้ทำ เช่นเกิดแสงสว่าง รุ่งเรืองนำอักษรวรย์ เห็นแจ่มปรากฏอยู่ในตาข้างในโดยไม่ต้องลืมตา. ด้าย ัง ไปน้อมจิตเพื่อให้เห็นนั้น เห็นนี้เข้าก็วย ก็ยังไปกันใหญ่ ถ้าคนเข้าใจผิดว่า "นี่แล้วเป็นผลของวิบัติสนา" หรืออินคำว่า "นี่ก็เป็นของวิเศษสำหรับเรา พอแล้ว" ทั้งนี้ก็คาม ชื่อนั้นย่อมกักกันหนทางของวิบัติสนา คือความเห็นแจ้ง

ในมรรคผล ท่านจึงถือว่าไม่ใช่ทางหรือเป็นเรื่องผิดทาง. อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น บิณฑิโมอกอิมใจเกิดขึ้นมากล้น ท่วมทับจิตใจเสียเรื่อยตลอดเวลา จนไม่อาจพิจารณาอะไรได้อีกต่อไป; หรือเกิดไปเข้าใจว่า นี่แล้วเป็นนิพพานในปัจจุบันทันทีเห็นแล้ว ดังนั้นเป็นต้น ก็ติดกันเสีย ไม่ก้าวไปได้ นี่ก็เป็นอุปสรรคของวิปัสสนา เกิดสิ่งที่ไม่ใช่ทางขึ้นขวางหน้า. ท่านยังกล่าวว่า แม้ญาณคือความเห็นแจ้งในนามรูปบางขณะ ที่ทำความพอใจให้ว่าท่านเป็นผู้รู้เห็นอย่างวิเศษ แล้วทะนงตัวหึงขานอยู่ด้วยความเห็นแจ้งเหล่านั้น นี่ก็ชื่อว่าเป็นการผิดทางหรือเป็นอุปสรรคของวิปัสสนา ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ด้วยเหมือนกัน. ในบางกรณี จิตตกไปในทางรำงับมากเกินไป จนคอยแต่จะรำงับหยุดนิ่งเสียทำเทียว น้อมไปในทางพิจารณาธรรมไม่สำเร็จ. บางทีเป็นไปมากในทางกาย จนกายรำงับแข็งทื่อเสียเสมอไป ก่อนแต่จะพิจารณาอะไรได้ หรือน้อมไปเพื่อความเพียรอันสูงขึ้นไปได้ นับว่าเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ทั้งในทางที่จะก้าวหน้าต่อไปไม่ได้, และในทางที่จะหลงไปว่าเป็นคุณวิเศษไปเสียเลย. ผู้ที่พอใจหลงไหลแต่ในทางสมาบัติ จึงไม่อาจก้าวไปในทางปัญญา. ยังมีข้ออื่นอีก ซึ่งเป็นไปได้ง่ายที่สุด เช่น เกิดความรู้สึกเป็นสุข เป็นที่พอใจชนิดที่ไม่เคยพบมาเลยแต่ก่อน เกิดแล้วก็แปลกประหลาดเหลือที่จะอธิบายได้ ทำคน ๆ นั้นให้เกิดความพอใจเหลือที่จะประมาณ เพราะว่าในขณะนั้นใจกับกายเป็นสุขแสนที่จะเป็นสุข ปัญหาต่าง ๆ เกือบกลายไปจากใจ ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยรักก็ไม่รัก ระลึกรู้ไปถึงเรื่องที่เคยเกลียดก็ไม่เกลียด ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยกลัว เคยหวาดเสียว เคยวิตกกังวล ห่วงใยต่าง ๆ ก็ไม่อาจเกิดความรู้สึกทำนองนั้น จึงหลงเข้าใจว่าบัดนี้เราเป็นผู้

หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง เพราะมีลักษณะอาการราวกับบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว จากกิเลสทั้งปวง. ตลอดเวลาที่เป็นอย่างนั้น ถ้าพอใจเสียในความเป็นอย่างนั้น ก็เป็นการชักหนทางแห่งการก้าวหน้าของวิปัสสนา และไม่เท่าไรอาการเช่นนั้น จะค่อยเสื่อมหายไป : สิ่งที่เคยกลัวก็จะกลับกลัวอย่างเดิม สิ่งที่เคยรักก็จะรัก อย่างเดิม อะไร ๆ ก็กลับสู่สภาพเดิม นี่ก็อย่างหนึ่ง หรือพวกหนึ่ง. อีก อย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าความเชื่อ. ความเชื่อที่เคยไม่แน่นแฟ้นมาแต่ก่อน ก็ปรากฏเป็นของแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัย หรือในสิ่งที่คนอยากจะเชื่อ ; แม้ ที่สุดแต่ความพอใจในธรรม ก็มีอาการรุนแรง ; แม้ลักษณะของความเฉยต่อสิ่ง ทั้งปวง ก็มีอาการรุนแรง ; ล้วนแต่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้หลงไหล หรือติดพัน ในสิ่งเหล่านั้นแล้วแต่กรณี. ท่านแสดงลักษณะของสิ่งที่ไม่ใช่ ทางก้าวหน้าต่อไปของวิปัสสนาไว้ดังนี้ อหามาเชื่อว่าเป็นการยากมาก ที่คน แรกพบแรกถึงสิ่งเหล่านี้ จะเข้าใจได้ว่านี่เป็นอุปสรรค หรือเป็นเครื่องชักขวาง ของวิปัสสนา มีแต่จะกลับเห็นไปเสียว่าเป็นยอดสุขของวิปัสสนาเสียทีเดียว จึงเป็นสิ่งที่ยากหรือประณีตแยกกายอยู่ ต่อเมื่อใดก็เกิดความรู้แจ้งจริง ๆ ว่าสิ่ง เหล่านี้เป็นสิ่งชักขวางของวิปัสสนาชั้นที่จะทำการชักส่งโยชน์ชักกิเลสอันละเอียด เสียได้ เมื่อนั้นจึงจะเชื่อว่ามีภิกษุมักคณาจารย์ที่สนวิสุทธิ เป็นแก้ววิปัสสนาที่ ๓ ก็คือความบริสุทธิ์หมดจดของความรู้ความเห็นที่ว่า อะไรเป็นทางถูก อะไรเป็น ทางผิด. เขาจะต้องศึกษาอบรมคำรงค์ตัวให้เดินในทางที่ชอบไว้เรื่อย ๆ ไป จนเกิดความรู้แจ้งชัดในหนทางแห่งวิปัสสนาจิตที่ถูกต้องโดยประการทั้งปวง.

ครั้นมีญาณทัสสนะในเรื่องทางฝึก ทางถูก โดยสมบูรณ์เช่นนั้นแล้ว ญาณในขั้นต่อไปก็จำต้องกำหนดถูกทางเป็นธรรมดา และก้าวไปตามลำดับ นับตั้งแต่เห็นความจริงในสังขารทั้งปวงชัดแจ่มถึงที่สุด จนกระทั่งวางเฉยในสิ่งทั้งปวง มีจิตพร้อมที่จะบรรลุถึงการรู้ริยสัจจ์ที่เป็นขั้นคุณวิเศษสืบไป : เรียกว่า **ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ** ซึ่งแปลว่าความหมกจุกแห่งความรู้ความเห็นในกัฏทางแห่งการปฏิบัติ, นับเป็นวิปัสสนาทัตที่ ๔, หรือนับเป็น วิสุทธิอันที่ ๖ เนื่องจากไม่มีคำอธิบายอันละเอียดของญาณนี้ในบาลีเดิม คือ พระไตรปิฎก โดยตรง นักศึกษาจึงถือเอาคำที่มีอธิบายอยู่ในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ ของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งถอดรูปมาจากคัมภีร์ วิมุติมัคค์ ของท่านอุปกิสสะอีกทีหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น. อาจารย์ในชั้นหลังเหล่านี้ จำแนกลำดับ ญาณในปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ เป็น ๔ ลำดับด้วยกัน และเรียกว่า **วิปัสสนาญาณ ๔**, คือ -

๑. เมื่อวิปัสสนาจิตกำหนดไปถูกทาง ในการพิจารณาความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสังขารทั้งปวงถึงที่สุดแล้ว ก็เพ่งพิจารณาเน่นเนืองอยู่ในภาวะแห่งความก่อเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไปของสังขารเหล่านั้น จนแจ่มแจ้ง ชัดเจนที่สุด เห็นภพทั้งหลายเต็มไปด้วยการเกิดดับ เหมือนท้องทะเลระยิบระยับเต็มไปแต่การเกิดและการดับของฟองน้ำที่เกิดจากลูกคลื่น ฉะนั้นก็ฉนั้น. ความรู้ความเห็นที่เป็นอยู่ในลักษณะนี้ เรียกว่า **อุทฺทหฺสนุสฺสนาญาณ** แปลว่า **ญาณ** เป็นเครื่องกำหนดให้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป หรือมักเรียกกันแต่สั้น ๆ ว่า **อุทฺทหฺสนุสฺสนาญาณ** เพื่อความสะดวก. ผลแห่งญาณเหล่านี้ เกิดจากการเพ่งพิจารณาให้ชัดและให้นาน จนกว่าความรู้นี้จะแน่นแฟ้น

เหมือนกับข้อมติที่อยู่ในจิต เพื่อให้มีกำลังแรงในการที่จะเบียดหน้า หรือการชุกเกล้าได้ถอนความยึดมั่นในสิ่งนั้น ๆ เสียได้ในลำดับต่อไป นั่นเอง. นี่เป็นวิบัติสนาญาณ ที่ ๑.

๒. การเพ่งพิจารณาพร้อมกันทั้งความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย ไปถึงสองประการในคราวเดียวกันนั้น ยังหยابอยู่ กำลังจิตยังพร่ากว่าที่จะเพ่งเพียงอย่างเดียว ; ในขั้นนี้ท่านจึงตั้งเสียอย่างหนึ่ง คือไม่เพ่งคู่ฝ่ายเกิด, เพ่งแต่ฝ่ายความดับ เพื่อให้เห็นความสลายหรือความดับ ลึกซึ่งรุนแรงถึงที่สุด จนกระทั่งรู้สึกว่าเป็นโลกทั้งปวงไม่มีอะไร นอกจากความพังทลาย หรือความแตกดับทั่วไปหมด เหมือนกับห่าฝนตกลงมาทั่วไปทุกหนทุกแห่ง, จิตที่อยู่ในความรู้สึกเช่นนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วย **ภังคานุขัสนาญาณ** แปลว่า *ญาณ* เป็นเครื่องตามกำหนดเห็นความพังทลาย หรือความดับ นี่เป็นวิบัติสนาญาณ, ที่ ๒. เรียกสั้น ๆ ว่า **ภังคญาณ**.

๓. เมื่อความเห็นแจ้งในความเสื่อมสลายอยู่เรื่อย มีมากเพียงพอแล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้แจ้งต่อไปเป็นลำดับที่ ๓ ว่า *ภท* คือความมีความเป็นทั้งหลายนี่ คือสิ่งที่น่ากลัว. ความน่ากลัวปรากฏเต็มไปในภททั้งปวง ไม่ว่าจะ เป็นกามภท รูปภท หรือรูปภทก็ตาม. หรือว่าภททั้งปวง เต็มไปด้วยภาวะที่น่ากลัวแห่งความแตกทำลายของสังขารทั้งปวงอยู่ทุกขณะจิต จึงเกิดเป็นความหวาดกลัวสะกึ่งถึงที่สุดจริง ๆ ขึ้นในใจของผู้เห็นแจ้ง. และความกลัวอันถูกต้องนั้น ประจําอยู่ในใจเป็นความเห็นแจ้งชนิดหนึ่ง ว่ามีแต่ความน่ากลัว

เปรียบประดุจยาพิษ อาวุธ หรือโจรอันโหดร้ายเท่านั้น ที่บรรจุกอยู่ในภพทั้ง ๓
 เติมไปหมด ไม่มีอะไรนอกไปจากนั้น. ในขณะที่แห่งความรู้สึกเช่นนั้น ท่าน
 เรียกว่า **ภยคุงฺกุฏฐานญาณ** แปลว่าความรู้แจ้งในสังขารปรากฏว่าเติมไปด้วย
 ภาวะที่น่ากลัว. เรียกสั้น ๆ ว่า **ภยญาณ**, จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๓.

๔. เมื่อความรู้สึกว่าเติมไปด้วยความน่ากลัวในภพทั้งปวงมากพอ
 อันคับท้อไปก็จะเกิดความรู้แจ้งว่าสังขารหรือภพทั้งปวง ประกอบอยู่ด้วยโทษ
 อันร้ายกาจโดยส่วนเดียว ไม่มีความปลอดภัยในการที่จะไปหลงเกี่ยวข้องกับ
 สังขารเหล่านั้น. เปรียบเหมือนน้ำที่เติมไปด้วยสค์คว่ำ มีราศีห์เป็นคัน
 ไม่เป็นที่น่าอภิรมย์แก่ผู้ต้องการความเพลิดเพลินจากน้ำ ฉันทโคกฉันทนั้น. ความ
 รู้สึกเห็นภพทั้งปวงเติมไปด้วยโทษเช่นนั้น เรียกว่า **อาหีนวณฺุขัสสนาญาณ**
 แปลว่า ญาณเป็นเครื่องทรมานกำหนดให้เห็นโทษของสังขารทั้งปวง. เรียกสั้น ๆ ว่า
๖เห็นวญาณ. จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๔.

๕. เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของน่ากลัว และ
 เติมไปด้วยโทษทุก ๆ ปริมาณเช่นนั้นแล้ว ก็เกิดความรู้สึกที่เหนื่อหน่ายใน
 สังขารทั้งปวง เห็นเป็นเหมือนบ้านเรือนที่ไฟไหม้ เหลือแต่คุ่นถ่าน พอเป็น
 รูปโครงว่าเรือนที่ถูกไฟไหม้แล้วคั้งนี้ ไม่น่าสนใจหาแต่ประการใด. ความรู้สึก
 เบื่อหน่ายต่อการที่คงระคนอยู่กับสังขารทั้งปวงนี้ เรียกว่า **นิพพิทาณฺุขัสสนา-**
ญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องทรมานกำหนดด้วยความเบื่อหน่าย. เรียกสั้น ๆ ว่า
นิพพิทาญาณ. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๕.

๖. เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายที่แท้จริงเช่นนี้ ก็เกิดความรู้สึกที่อยากจะพ้นจากการระคนก้ำกัวยสังขารเหล่านั้นจริงๆ เพราะฉะนั้นความรู้สึกที่ว่าอยากจะพ้นในที่นี้ มันมีจริงๆ และมากพอจริงๆ ไม่ใช่เหมือนความรู้สึกอยากพ้นตามธรรมชาติของพวกเรา ซึ่งไม่มีกำลังของสมาธิ หรือกำลังของความเห็นแจ้งอะไรๆ ช่วย. เพราะมันไม่อยากจะพ้นจริงๆ เหมือนอย่างญาณในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ พวกเราจึงทำเล่น ๆ กับการศึกษาพระพุทธศาสนา ทำเล่น ๆ กับการปฏิบัติธรรม หรือกับการอะไรทุกอย่าง มันผึกกันที่ตรงนี้. ส่วนความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณนั้น จิตใจทั้งหมดมันเป็น ไปด้วยทั้งหมด, รู้สึกกลัวเท่าไร ก็รู้สึกอยากพ้นเท่านั้น. เมื่อรู้สึกว่าการทุกภพบรรจุเต็มไปด้วยความน่ากลัว กังทักกลัวมาแล้วข้างต้น ความอยากพ้นนั้นก็มีความประมาณเท่ากับความใหญ่ของภพทั้งปวงนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงเป็นการอยากพ้นจริงๆ. ท่านมีอุปมาเปรียบว่ามีความอยากพ้นมาก ขนาดเท่า ๆ กับการอยากพ้นของสัตว์ เช่นเขียดเป็นต้น ซึ่งกำลังคั่นอยู่ในปากของงู. มันอยากพ้นเท่าไร ก็ลองคำนวณดูเองเถิด. เกียวนี้พระ โยคารจรผู้มีนิพพิทาญาณแล้ว ก็อยากพ้นจากภพทั้งปวงมากเท่านั้น. หรือเปรียบอีกอย่างหนึ่ง ว่าเนื้อ หรือนก หรืออะไรก็ตาม ที่คิกบ่วง คั่นราว ๆ อยู่ มันอยากจะพ้นจากบ่วงนั้นเท่าไร พระโยคารจรถืออยากจากสังสารทุกข์มากเท่านั้น. หรือเปรียบเหมือนสัตว์บ้าที่ถูกจับมาขังกรง มันมีความอยากจะออกจากกรงมีประมาณมากเท่าไร พระโยคารจรถือเป็นผู้เจริญวิปัสสนาอันกับญาณนี้ ก็อยากพ้นจากภพทุก ๆ ภพ ก็จากกามภพ จากรูปภพ จากอรุภพ ซึ่งเต็มไปด้วยความน่ากลัวมากเท่านั้น. และตามความเชื่อของคนโบราณ เขาชอบเขียนเป็นภาพพระจันทร์หรืออยากจะพ้นจากปาก

ของราหู ซึ่งมักจะทำเป็นแผ่นไม้ใหญ่ สลักคิกอยู่ตามประตูวัด โบราณ ๆ ให้คนเห็นว่าพระจันทร์อยากจะพ้นจากปากราหู ฉันทไค พวกเราก็อยากจะพ้นจากภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ฉันทันนี้ ความรู้สึกที่อยากจะพ้นจริงๆ ทำนองนี้ และมีปริมาณมากเท่านี้ นี้เรียกว่า มุญจิกุคัมมอสาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเหตุให้เกิดความปรารถนาในการพ้น. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๖.

๗. ที่นี้ เมื่อความอยากพ้นอย่างรุนแรงมีมากพอ ความกระเสือกกระสนหาหนทางพ้นนั้น มันก็ทนไม่ได้จึงต้องมี; จึงเกิดความรู้สึกในทางค้นหาหนทางอย่างรุนแรงเช่นกัน. ท่านเรียกชื่อของความรู้สึกอันนี้เป็นภาษาบาลีว่า ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องกำหนดพิจารณาหาทางรอด. การพิจารณาในขั้นนี้ ก็คือการสอดส่องไปเรื่อยๆ ว่า เมื่อภพทั้งหลายเป็นอย่างนี้ ทั้งเราก็อยากจะพ้น; มันมีทางไต่บ้าง. พิจารณาไป ก็เห็นอุปาทาน เห็นกิเลส ซึ่งเป็นเหตุผูกพันจิตให้คิกอยู่กับภพนั้น ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างเห็นช้วนแน่. จึงไต่หาหนทางต่อไปในทางที่จะทำให้กิเลสนั้นอ่อนกำลังจนเห็นความอ่อนกำลังของกิเลสนั้นเสียก่อน แล้วจึงทำลายเสีย. ท่านเปรียบเทียบอุปมาในการแสวงหาทางทำกิเลสให้อ่อนกำลังเสียก่อนนี้ ว่าเหมือนกับคน ๆ หนึ่งไปสู้มปลาค้างคาว สว่างขึ้นมาเป็นงู ไม่รู้ว่า เป็นงู คิดว่าปลา เขามากอกรักไว้ อีกดีอไว้ ไครบอกว่างูก็ไม่เชื่อ จนกระทั่งไค้อาจารย์ซึ่งมีสติปัญญา เมตตา กรุณา มาก มาพว้ชี้แจงจนรู้ว่ามันเป็นงู ไม่ใช่เป็นปลา จึงเกิดกลัวขึ้นมาอยากจะพ้นจากงู ด้วยการหาวิธีฆ่ามันเสีย. เขาได้จับคองูกขึ้นเหนือศีรษะ,

กลายจนคุงออกจากเขน, แก่งเป็นวงกลม จนกระทั่งงูเห่า และปล่อยมื่อให้งูกระเด็นไปช่วยแรงเหวี่ยงของมันเองไปไกล ไปคนนอนแบอยู่และคายอยู่ที่นั่น ถ้าไม่คายก็คามไปฆ่าเสียให้ตาย. อุปมานี้ท่านหมายถึงการที่ผู้เห็นแจ้งว่าสิ่งที่ผูกพันคนให้กติดอยู่กับภพ ที่น่ากลัวน่าสลดสังเวทียุคที่สุดนั้นคือกิเลส ก็เป็นผู้ทำให้กิเลสนั้นถอยกำลังลง แล้วฆ่าเสียที่หลังในตอนหลัง. ถ้าพวกเราไม่มีอุบายบัญญัติเป็นเครื่องทำให้กิเลสถอยกำลังลงทุก ๆ วัน วันละเสี้ยววันละน้อยแล้วการฆ่ากิเลสย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะกิเลสมีกำลังมากเหลือเกิน กำลังมากเหลือที่จะเปรียบได้ เหลือกำลังของบัญญัติที่ยังอ่อน ยิ่งเล็กน้อย ยิ่งแรกสอนเกินอยู่ที่จะไปฆ่ามันได้; จึงต้องมีบัญญัติให้มันมากขึ้น และพร้อมกันนั้น ก็กรรมานกิเลสให้มันถอยกำลังลง. การพิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่เสมอและยั่งยืน ๆ คามที่เคยบรรยายมาแล้วนั้นเป็นการกักอาหารของกิเลส ทำกิเลสให้ถอยกำลังอยู่เป็นประจำวันเสมอไป. และในตอนนั้นเราจะต้องทำเพิ่มให้มากขึ้น ให้ประณีตแบบกายยิ่งขึ้นไปอีก. นี้แหละเป็นช่องทางที่เราจะเอาชนะกิเลสซึ่งใหญ่เท่าภูเขา ตัวเราเล็กนิดเดียวนี้ได้. ท่านเปรียบว่าเราต้องมีความกล้าให้มากพอ เท่ากับว่าตัวเป็นหนูตัวนิกเดียว ก็กล้ากินฆ่าเสือโคร่ง ๒-๓ ตัว เป็นกัน. เราต้องมีความตั้งใจจริง สอดส่องหาหนทางคามประสาว่าเราตัวเล็ก ถ้าไปสู่มันซึ่งหน้า สู้มันไม่ได้ ต้องใช้อุบายกัวยวิธีต่าง ๆ ทำให้มันอ่อนกำลังลงทุก ๆ วัน แล้วก็ไม่ต้องละเลิกคามฆ่าอยู่เสมอ. อุปบายอย่างนี้ท่านเรียกว่า ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ จักเป็นวิปัสสนาญาณอันค้ำที่ ๗.

๘. การทำให้กิเลสอ่อนกำลังลงนั้น เป็นเหตุให้ว่างเฉยในสิ่งทั้งปวง ไต่ยิ่งขึ้นทุกที ฉะนั้นในโอกาสต่อไปนี้ จึงเป็นลำดับแห่ง **สังขารุเปกขาญาณ** ซึ่งแปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้ว่างเฉยในสังขารทั้งปวง. ญาณนี้อาศัยอยู่บนการพิจารณาเห็นความว่างแห่งสังขารทั้งหลาย ว่าว่างจากตัวคน ว่างจากความ เป็นสัตว์เป็นบุคคล ว่างจากแก่นสารคือความเที่ยงแท้ถาวร ว่างจากความ สุข เพราะเต็มไปด้วยทุกข์ ว่างจากความงาม เพราะคู่แล้วล้วนแต่น่าระอา ดังนั้น เป็นต้น. จนในที่สุด เกิดความว่างเฉยในสิ่งทั้งปวงในทุก ๆ ภาพ คือทั้งกามภพ รูปภพ และอรุภพ. เห็นสิ่งที่เคยรักใคร่หลงใหล เป็นก้อนอิฐก้อนหิน ก้อนดินไป. ท่านเปรียบเทียบความซึ้งนี้ว่า เหมือนกับคนที่เคยรัก เกษศิกอกศิกใจ กันมาแต่ก่อน บัดนี้ปรากฏว่าเป็นกบฏก็หมดรัก เช่น ในกรณีที่มีเมียเป็นชู้ ก่อนนี้คิดว่า เป็นเมียก็รัก แต่เมื่อมาปรากฏว่าเป็นชู้ ก็เป็นกบฏ เลยมหาคความรัก ครั้นหย่าขาดจากกันแล้ว เขาจะไปทำอะไรต่อก็ได้ कामใจ เฉยได้. ภาพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรุภพ แต่ก่อนนี้เคยเป็นที่อาศัยสภาวะ หรือเป็นที่เอื้ออำนวย ยานาประการของสัตว์, เมื่อจิตสูงขึ้นมาถึงญาณอันคัมภ์ที่ ๘ นี้แล้ว ก็ทราบ ว่า ว่างจากสภาวะใด ๆ จึงว่างเฉยเสียได้ในภพทั้งปวง เหมือนนุรุษที่ว่างเฉยกับภรรยา ที่หย่าขาดกันแล้ว เพราะจับได้ว่าเป็นกบฏ เป็นต้น. สังขารุเปกขาญาณนี้ จัดเป็นวิปัสสนาญาณอันคัมภ์ที่ ๘. เรียกสั้น ๆ ว่า **อุเบกขาญาณ**.

๙. เมื่อว่างเฉยในภพทั้งปวงได้อย่างนี้ จิตก็พร้อมแล้วที่จะรู้วิริยสังจ ษณิกที่จะทำให้บรรลุมรรค คือพระโศคาบัตกิมรรค สกทาคามิมรรค อนุคามิมรรค และอรหัตกมรรค มรรคโคมรรคหนึ่งแล้วแต่กรณี. จิตที่อยู่

ในสภาพเช่นนี้ ท่านเรียกว่ามี **สังขานุโลมิกญาณ** แปลว่า ญาณที่พร้อมถึงที่สุดแล้ว ที่จะรู้วิริยสัจจ์ ชนิดที่เป็นขั้นที่จะทำลายกิเลสสังโยชน์ให้หมดไปเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันได้. นับเป็นวิบัติสناญาณอันที่ ๔. เรียกสั้น ๆ ว่า **อนุโลมญาณ**.

วิบัติสนา ๔ ดังกับ นับตั้งแต่ อุทธัพพยานุบัติสนาญาณ เป็นต้นไป จนถึงสังขานุโลมิกญาณ เป็นที่สุดนี้ เมื่อเป็นไปอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เรียกว่า **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** เป็นวิบัติสนาทั่วที่ ๔ หรือนับเป็นวิสุทธิอันที่ ๖. กล่าวคือความบริสุทธิ์หมดจกสะอาดที่แห่งปัญญาเป็นเครื่องเห็น ในการดำเนินไปของวิบัติสนาหรือปัญญาที่รู้แจ้งและตัดกิเลส.

ต่อจากนั้น ก็ถึงวิสุทธิอันที่ ๗ ที่เรียกว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ก็คือความหมดจกแห่งญาณทัสสนะ ซึ่งได้แก่อริยมรรคญาณนั่นเอง เป็นตัวสุดท้ายของวิบัติสนา หรือผลของวิบัติสนา ได้แก่อริยมรรคญาณทั้ง ๔. นับเป็นวิบัติสนา ทั่วที่ ๔.

ก็ในลำดับระหว่างสังขานุโลมิกญาณ อันเป็นวิบัติสนาญาณที่ ๔ เป็นอันดับสุดท้ายของปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ กับญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิอันที่ ๗ นี้ มี **โคจรญาณ** แทรกอยู่ ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายกั้นระหว่างปุถุชนกับอริยบุคคล. แต่โดยที่โคจรญาณ มีขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป จึงควรสงเคราะห์เข้าใจเสียในฝ่ายปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะยังอยู่ในฐานะที่เป็นกามาวจรกุศล แม้ว่าญาณนี้จะอยู่ในกึ่งกลางระหว่างโคจรปุถุชน กับโคจร

พระอริยเจ้า หรือแม้ว่าญาณนี้จะขึ้นมาถึงขั้นที่หน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์แล้วก็ตาม.

สำหรับวิปัสสนาท้ง ๔ ทวันี้ อาจสรุปแก้ไขความได้ว่า ทวัที่ ๑ คือ **ทวิฏฐิวิสุทธิ** เป็นความหมกจกแห่งทวิฏฐิความเห็น ไม่มีทวิฏฐิเห็นผิคอีกต่อไป เพราะมารู้จักแยกคน แยกสัตว์ออกไปเป็นส่วน ๆ. วิปัสสนาทวัที่ ๒ เรียกว่า **กัจจาวิคระณวิสุทธิ** ความหมกจกแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ เพราะมารู้จักเหตุ-รู้จักปัจจัย แห่งส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น ที่มาประกอบกันขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด. วิปัสสนาทวัที่ ๓ ชื่อ **มัตถคามัตถคณฺหาณทตฺถสนวิสุทธิ** รู้แจ้งว่าอะไรผิค อะไรถูก อะไรเป็นทาง อะไรไม่ใช่ทาง และไม่ไปหลงของแปลก ๆ ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญทางจิต ที่แปลกประหลาดเหลือความภาคชนะของคนธรรมดา. วิปัสสนาทวัที่ ๔ คือ **ปฏิปทาญาณทตฺถสนวิสุทธิ** ได้แก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๔ ลำดับ ที่กล่าวมาแล้ว. ทวันี้เป็นทวัการทำเนินไปอย่างกลมเจียบเป็นบัพฺพญาณหรือญาณในขั้นที่แทงตลอดในภพทั้ง ๓ หรือสังขารทั้งปวง ซึ่งจะเห็นเหตุให้กิเลสเหลืออยู่ไม่ได้. ส่วนวิปัสสนาทวัที่ ๕ คือ **อริยมรรคท้ง ๔** มีโสคาบํกคิมรรคเป็นต้น [ซึ่งหลังจากนั้นแล้ว ย่อมกลายเป็นอริยผลโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้, และเกิดญาณประเภทที่เป็นการรู้ตัว ว่ากิเลสหรือทุกข์สิ้นไปแล้วเพียงไร ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้, เพราะเป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่งซึ่งไม่เกี่ยวกับทวัการปฏิบัติ] รวมเป็นทวัวิปัสสนาแท้ นับได้ ๕ ลำดับ. เมื่อเพิ่มรากฐานของวิปัสสนาท้ง ๒ ชั้น คือ **ศีลวิสุทธิ** กับ **จิตตวิสุทธิ** ข้างกันเข้าด้วย ก็เป็น ๗ อันนับ.

ทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่เราต้องสนใจสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งท่านจัดไว้เป็นระเบียบพอที่จะเรียกว่าเป็นอย่างเทคนิค ซึ่งเป็นของคู่กันกับชนิดที่เป็นไปตามธรรมชาติ หรืออย่างคอมมอนเซนส์ตามที่ได้อธิบายให้ฟังแล้วแต่วันก่อน. มันเป็นการเหลือวิสัยที่อาคมจะแจกแจงรายละเอียดทั้งหมด ในเรื่องเกี่ยวกับวิปัสสนาให้ทราบได้ในเวลาครึ่งโมงเดียว, ที่แท้ครึ่งหลายชั่วโมงก็ไม่พอ. แค่อัดเอาแต่หลักใหญ่ และใจความที่พอจะบ่งบอกความเข้าใจผิด, ใ้แนวพอเอาไปคิดเองได้ถูกต้องแล้ว ก็มีอยู่เพียงเท่านั้นเอง. ฉะนั้นจึงขอให้อธิบายเป็นการให้ความรู้ในเมืองต้น ที่เกี่ยวกับวิปัสสนาชนิดที่จะไปใช้กันหารายละเอียดได้ช่วยตนเองสืบไปสักครั้งหนึ่งก่อน. โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นกิจการสำคัญของการปฏิบัติในหลักแห่งพระพุทธศาสนา จึงได้นำมาอธิบาย และขออย่าให้ถือว่าเป็นเรื่องเกินขอบเขตของการศึกษา เพราะถ้าเราไม่รู้เรื่องการปฏิบัติประเภทนี้ เราก็ไม่สามารถเข้าถึงตัวพุทธศาสนา หรือหลักแห่งการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ได้เลย.

โดยสรุปความ เราจะเห็นได้ว่า หลักแห่งการศึกษาเรื่องของวิปัสสนานั้น เรามีหลักเป็นลำดับอยู่ว่า อะไรเป็นรากฐานที่คงที่อาศัยของวิปัสสนา? ตอบว่า คือ และ สมวัตติ. อะไรเป็นที่กำหนดสำหรับเจริญวิปัสสนา? ตอบว่า สิ่งทั้งปวง จะเรียกว่าโลกทั้งปวงก็ได้ ภพทั้ง ๓ ก็ได้ สังขารทั้งปวงก็ได้ ชันธหัตถ์ก็ได้ เพราะว่าในภพทั้ง ๓ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าชันธหัตถ์ เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วในวันก่อน. ลักษณะแห่งวิปัสสนาหรือความเห็นแจ้งนั้น คือ อะไร? คือเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะเห็นเต็มไปในภพทั้ง ๓ เป็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป จนเห็นว่าเต็มไปทั่วความ

นำกล้านำเบื่อนำย ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น. ลักษณะเหล่านี้คือลักษณะที่จะ
 ต้องปรากฏในวิปัสสนา. อะไรเป็นกิจของวิปัสสนา? กิจหรือหน้าที่โดยตรงของ
 วิปัสสนาคือ การกำจัดความโง่ ความมืด เพราะวิปัสสนาแปลว่าความเห็นแจ้ง.
 ผลของวิปัสสนาคืออะไร? ผลของวิปัสสนาก็คือ ความแจ่มแจ้ง จนเป็น
 อริยมรรคเกิดขึ้นรู้แจ้งแทงตลอดสิ่งทั้งปวง กำจัดกิเลสสูญสิ้นไป เป็นความสะอาด
 สว่าง สงบ. ถ้าจะสรุปเป็นหัวข้อที่สั้นที่สุดยิ่งสั้นอีกก็ได้ใจความว่า ศีล และ
 สมาธิ เป็นรากฐานของวิปัสสนา; วิสุทธิอีก ๕ ลำดับนั้นเป็นตัววิปัสสนาแท้
 ทำความรู้ในทิวความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างชัดแจ้ง; กำหนด
 หาคำจริงไปถึงโลกทั้งปวง หรือภพทั้งปวง หรือสังขารทั้งปวง หรือชั้น
 ทั้งปวงแล้วแต่จะเรียก; ทำกิจคือตัดความโง่ความหลงติดในโลกทั้งปวงเสียสำเร็จ
 เป็นความสว่างแจ่มแจ้งขึ้นมา; อุปาทานไม่เหลืออยู่ต่อไป จึงไม่มีอะไร
 เป็นเรื่องผูกพันจิตใจให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ จึงเกิดลักษณะที่เรียกว่า วิมุตติ หรือ
 หลุดพ้นออกมาจากภพ หรือจากโลก; จิตไม่มีความทุกข์เพราะไม่มีกัณฑ์หาหรือ
 ความอยากแก่ประการใดประการหนึ่ง ในภพนั้น ๆ อีกต่อไป; ท่านเรียก
 อากาโรเช่นนี้ว่า ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ เป็นการบรรลุมรรคผลนิพพานถึงที่สุด
 แห่งกิจในพระพุทธศาสนาได้ด้วยการกระทำอย่างนี้.

ทั้งนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า แนวแห่งปัญญาของเราจะเดินมาอย่างไร
 โดยลำดับแห่งความบริสุทธิ์สะอาด ๘ ลำดับ ซึ่งจะคงสัมพันธ์กันอย่างไร,
 และลักษณะการดำเนินของปัญญาที่จะเจาะแทงโลกทั้งหลายอีก ๔ ลำดับ; รวม
 เรียกว่าเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านจักไว้ในลักษณะอันเป็นระเบียบหรือเทคนิคดังนี้.

'ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆนั้น อาจจะหาได้จากหนังสือต่างๆ จากครูบาอาจารย์สืบไป. แต่โดยแนวใหญ่ๆแล้ว ก็ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ สำหรับป้องกันไม่ให้เกิดความเข้าใจผิด หลงใหลในความเข้าใจผิด จนเอาสิ่งที่มีไว้บิณฑบาตมาเป็นวิบัติสสนา ทำให้เกิดเป็นวิบัติสสนาการกำ วิบัติสสนาชวนเชื่อ ซึ่งทำให้เกิดพระอรหันต์เจ้าชนิดใหม่ ที่อยู่ในสภาพที่น่าสมเพชอย่างยิ่ง. เรารู้แล้วจะช่วยให้ช่วยกันป้องกัน หรืออาจวินิจฉัยความผิดถูกได้ก็ตามสมควร ถ้าหากจะเกิดเป็นคดีขึ้นมา เพราะเหตุนี้.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการิกรรม ครั้งที่ ๘

เรื่อง

อริยบุคคล กับ การละกิเลส

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๔

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวมาแล้วเมื่อวานนี้ ถึงแนวของสิ่งที่เรียกว่า วิปัสสนา โดยสังเขป เป็นการแสดงถึงวิธีปฏิบัติในทางจิต เพื่อให้จิตมีความเจริญขึ้นสูงถึงขนาดที่ความทุกข์ครอบงำไม่ได้ ที่เรียกว่าพ้นทุกข์ ด้วยอำนาจของการที่จิตรู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่ เป็นจริง โดยใจความก็คือรู้แจ้งว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ จนกระทั่งสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกทุกๆ โลก ไม่มีอิทธิพลที่จะนำจิตให้หลงรักหรือหลงชังได้อีกต่อไป เรียกว่าจิตอยู่เหนือโลกหรือเหนือวิสัยของโลก

ขึ้นถึงสถานะอันใหม่ ที่ท่านเรียกว่า **โลกุตครุภูมิ** เพราะฉะนั้น เราควรเข้าใจเรื่องของโลกุตครุภูมิ คือชั้นหรือฐานะที่อยู่เหนือโลก ให้แจ่มแจ้งตามสมควร.

การที่เราจะเข้าใจ **โลกุตครุภูมิ** ได้ชัดเจน เราจำเป็นต้องรู้อะไรที่ตรงกันข้าม คือ **โลกียภูมิ** ด้วยเหมือนกัน. **โลกียภูมิ** ก็คือ ภูมิของจิตที่กำอยู่ในชนวนที่สิ่งต่าง ๆ ในโลกมีอิทธิพลเหนือจิตได้. **โลกียภูมิ** นั้น ท่านแบ่งโดยสรุปที่สุดออกเป็น ๓ พวกด้วยกัน กล่าวคือ **กามาวจรภูมิ** หมายถึงภูมิของจิตที่ยังกำจนพอใจในกามทั้งปวง นี่เป็นภูมิแรก. ภูมิถัดไปคือ **รูปาวจรภูมิ** ได้แก่ฐานะของจิตที่ไม่กำจนได้ถึงพอใจในกาม แต่ว่ายังพอใจในความสุกที่เกตุมาแต่สมามัตติ ที่มีอารมณ์เป็นรูปธรรมสิ่งใด ๆ ก็ได้ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาม. ภูมิที่ถัดไปอีก คือ **อรุปราวจรภูมิ** ได้แก่สถานะของจิตที่ยังพอใจในความสุกหรือความสงบที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ได้แก่ความสุขหรือความสงบอันเกิดแต่สมามัตติ ที่มีสิ่งที่ไม่รูปรูปเป็นอารมณ์ รวมทั้งสังขารได้เป็น ๓ ภูมิด้วยกัน. ถ้าจะจัดให้เป็นคู่ ๆ กัน ระหว่าง **ภูมิ** กับ **ภพ** ก็มีทางที่จะทำได้. ภูมิหมายถึงสถานะหรือระดับแห่งจิตใจของสัตว์นั้น ๆ. ส่วน 'ภพ' หมายถึงโลกเป็นที่อยู่ที่เหมาะสมกับสัตว์ที่มีภูมิแห่งจิตใจเช่นนั้น ๆ. ฉะนั้น อาจจะจับคู่กันได้คือ **กามาวจรภูมิ** คู่กันกับ **กามาวจรภพ**, **รูปาวจรภูมิ** คู่กันกับ **รูปาวจรภพ** และ **อรุปราวจรภูมิ** คู่กันกับ **อรุปราวจรภพ**; และผู้สังเกตอาจจะเข้าใจได้เองว่า คำว่า **ภูมิ** หมายถึงสถานะทางจิตที่เป็นอยู่อย่างไร; คำว่า **ภพ** หมายถึงที่อยู่อาศัยของสัตว์ ซึ่งมีจิตต่าง ๆ กัน เป็น ๓ ภูมินั้น; จึงได้เป็น ๓ ภพ ๓ ภูมิ.

ภุมิ ๓ นี้ เรียกว่า โลกีย์ภุมิ เพราะว่าล้วนแต่ยังอยู่ในการ
ข้องเกี่ยวกับโลก หรือยังคงอยู่ภายใต้วิสัยที่โลกจะครอบงำได้ตามชั้นตามลำดับ
จึงนับเป็นวิสัยโลกทั้งนั้น : สัตว์ที่อยู่ในภามภ ก็ถูกครอบงำด้วยรสของภาม
มีจิตใจทำงานติดพันอยู่ในภาม. สัตว์ที่อยู่ในรูปภ ก็มีจิตใจติดพันอยู่ใน
ความสุขที่เกิดมาแต่ความสงบขนิที่ขยับหาย ก็ขนิที่ไต่จากสมาบัติอันมี
รูปธรรมเป็นอารมณ์. ส่วน สัตว์ที่อยู่ในอรุภ ก็มีจิตใจที่พันพันอยู่ใน
ความสุขหรือความสงบที่ประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือความสงบอันเกิดจาก
สมาบัติที่มีสิ่งที่ไม่มรูปเป็นอารมณ์. โลกีย์ภุมิ คือภุมิของสัตว์ทั่วไป แม้จะ
แตกต่างกันอย่างไร ก็เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหมในเบื้องบน หรือว่า
เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรกในเบื้องต่ำก็ตาม ก็รวมอยู่ใน ๓ ภุมินี้.

คนเราคนหนึ่ง ๆ ในโลกนี้ อาจจะมีจิตตกอยู่ใน ๓ ภุมินี้
ภุมิ โลกุมินี้หนึ่ง ในเวลาใดเวลาหนึ่งได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่เป็นการเสียดวิสัย.
แต่ว่าส่วนมากจะต้องตกอยู่ในภามาวจรภุมิเป็นธรรมดา คือจิตของมนุษย์
เราโดยปรกตินั้น ตกต่ำอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าภาม. แต่ใน
บางคราวบางโอกาสอาจจะออกมาไต่จากอิทธิพลของภาม เพราะอาศัยการทำจิต
ให้ไปจกข้อยู่ที่ความสงบสุขอันเกิดจากสมาบัติที่มีรูปธรรมหรืออรุธรรมเป็น
อารมณ์ แล้วแต่สมาธิที่จะเจริญ; ฉะนั้นในบางคราว จิตของมนุษย์เราจึงอยู่
ในลักษณะที่เป็นรูปาวจรภุมิ หรืออรุรูปาวจรภุมิก็มี. ถ้าสำหรับครั้งพุทธกาล
ก็ยุคโบราณในอินเดียนับว่ามีมาก เพราะว่าผู้ที่ออกแสวงหาความสงบสุขชั้น
รูปาวจรภุมิหรืออรุรูปาวจรภุมินั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเต็มไป ทั่ว ๆ ไปตามในบ้ำ.

สำหรับบางคนนั้นเชื่อว่ามีน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็กล่าวได้ว่าอยู่ในขอบเขตที่คน
 ทั่ว ๆ ไปจะเข้าถึงได้โดยนัยเอง. ทั้งยังกล่าวได้อีกว่า เมื่อโคจรของคู่ โคจรอยู่
ในภูมิโค เมื่อนั้นโลกที่เขากำลังอาศัยอยู่นั้น ก็จะกลายเป็นภพชั้นอื่น
ไปทันที: เช่นใครคนหนึ่งในโลกนี้กำลังเป็นสุขอยู่ในรูปาวจรสมบัติ. โลกนี้
 ก็จะกลายเป็นรูปาวจรภพสำหรับเขาไปทันที เพราะเขาไม่รู้สึกลงในสิ่งอื่นใด
 นอกจากรูปาวจรธรรม, โลกนี้ในขณะนั้น และสำหรับเขาผู้นั้นก็มีค่าเท่ากับ
 รูปาวจรภพไป จนกว่าภูมิแห่งจิตใจของเขาจะเปลี่ยนเป็นอื่นไป.

สัตว์ที่ยังอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ภูมิ ยังดอนตัวคนไม่ได้ ยังมี
 อัสสัมชานะเต็มที และไม่เคยมีความรู้เรื่องการดอนตัวคน. ถึงแม้จะได้รับ
 ความสุขความสงบชนิดที่เหมือนกับว่าเป็นก้อนหิน ก้อนดิน ท่อนไม้ไปแล้ว ก็ยัง
 เฝ้ามองด้วยความยึดถือตัวคน ยังอาศัยขัดเกลาต่าง ๆ ชนิด ตลอดจนขัดเกลาชนิดที่
 ละเอียดยิ่งที่สุด เช่นวิภาวคัฒหาเป็นต้น เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปในภพต่าง ๆ หรือ
 มีการประกอบกรรมต่าง ๆ ด้วยอำนาจของกัฒหาเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่า
 อยู่เหนือวิสัยโลก และจักไว้เป็นโลกก็ภูมิเช่นกัน.

ส่วนโลกุคตรภูมินั้นตรงกันข้าม และไม่ได้เอาลักษณะของ
จิตทั้ง ๓ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วเป็นหลักเกณฑ์ แต่เอาความที่มีจิตอยู่สูง
 เหนือวิสัยโลก มองเห็นโลกโดยความเป็นของไม่มีตัวตน มีจิตอยู่เหนือความ
 ต้องการสิ่งใด ๆ ในโลก หรือในภพทั้งปวงคงกล่าวแล้ว. พวกที่ตั้งอยู่ใน
 โลกุคตรภูมินี้ก็ยังแบ่งเป็นชั้น ๆ ได้เหมือนกันตามลำดับสูงต่ำ. ตามหลักของ

พุทธศาสนาแบ่งโลกุทธภูมิออกเป็นมรรคผล ๔ ชั้นด้วยกัน ซึ่งเป็นคำที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินกันทั่วๆ ไปว่า ชั้นพระโสดาบัน ชั้นพระสกิทาคามี ชั้นพระอนาคามี และชั้นพระอรหันต์. ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวกนี้ หมายถึงโลกุทธภูมิในที่นี้. คำว่า 'โลกุตตระ' แปลว่า 'อยู่เหนือโลก' แต่ภาษาไทยเราเขียนแผลงจนอ่านไปได้เป็นคำอีกคำหนึ่งซึ่งฟังเขาได้ คำนั้นก็คือ คำว่า 'โลกอุตร' ชาวบ้านทั่วๆ ไปใช้คำว่าโลกอุตร และต้องการจะไปโลกอุตร. แต่คำที่เป็นภาษาบาลีนั้น คือคำว่า *โลกุตตระ*. *โลกุตตระ* = โลก + อุตตระ. *อุตตระ* แปลว่า ยิ่ง หรือเหนือ. ฉะนั้น *โลกุตตระ* จึงแปลว่า ยิ่งไปกว่าโลก หรือเหนือไปกว่าโลก. ส่วนคำที่แผลงไปเป็นโลกอุตรนั้น อาจทำให้เข้าใจผิดว่าโลกทางทิศเหนือ คือโลกทางทิศอุตรไปก็ได้; ฉะนั้นทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นโลกไปเสียอีก ฉะนั้นต้องระวังให้ดี อย่าไปใช้คำว่าโลกอุตรอย่างที่ชาวบ้านเขาใช้จะดีกว่า; ที่ถูกควรจะใช้คำว่า *โลกุตตระ* ตามหลักของคำภาษาบาลี ซึ่งไม่มีทางที่จะหลงเข้าใจเป็นโลก แต่อาจเข้าใจได้ว่าเหนือโลก. นี้ ก็เป็นเรื่องที่ควรระวังเข้าใจไว้ด้วยเหมือนกัน.

คำว่า *โลกุตตระ* หรืออยู่เหนือโลกนี้ หมายถึงจิตใจ มิได้หมายถึงร่างกาย. ร่างกายนั้นจะอยู่ในโลกไหนภพไหน ที่สมควรกันก็ได้ เช่นอยู่ในโลกมนุษย์นี้ก็ได้อีก ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ หรือจะเกิดในสวรรค์ชั้นเทวโลกพรหมโลกก็ได้. เพราะในโลกเหล่านี้เป็นโลกที่พอสมควร สำหรับเป็นที่ตั้งอาศัยของสัตว์ที่มีจิตอันตั้งอยู่ในโลกุทธภูมิ. ส่วนโลกที่ค่าไปกว่านั้น เช่น กามนิคฺเควฺจฺจานหรือนรกเหล่านี้ มิได้เป็นภพที่สมควร. นี้เพื่อชี้ให้เข้าใจว่า

ว่างกายจะอยู่ที่ไหนนั้นไม่สำคัญ แต่เอาเป็นหลักเป็นเกณฑ์กันที่ตรงจิตใจ ; ถ้าจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของโลก ซึ่งหมายถึงการอยู่เหนือความครอบงำของกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกี่ยวข้องในโลกทุก ๆ โลก ทุก ๆ ภพนั้นเอง ก็เรียกว่าผู้นั้นตั้งอยู่ในโลกุทธกรรมวิคามชั้นคามส่วน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๔ ชั้น ดังกล่าวแล้ว.

เมื่อโลกุทธกรรมวิคามแบ่งออกเป็น ๔ ชั้นเช่นนี้ เราจะต้องรู้ความแตกต่างระหว่างชั้นนั้น ๆ เพื่อความเข้าใจลึกซึ้ง. เพื่อจะรู้ความแตกต่าง เราก็ต้องรู้จักสิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างเป็น ๔ ชั้นเหล่านั้น ซึ่งได้แก่กิเลสต่าง ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ สำหรับโลกุทธกรรมวิคามชั้นนั้น ๆ จะทิ้งละให้ขาดไป. กิเลสในชั้นนี้ คือตัวกิเลสแท้ หรือตัวกิเลสที่ละเอียดเป็นกิเลสจริง ๆ ท่านจำแนกไว้เป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน เรียกโดยทั่วไปว่า สัจโจชน์. คำว่า สัจโจชน์ นี้ สัจ แปลว่า พร้อม ; โยชนะ หรือ โยชน์ นั้น แปลว่า ผูกพัน ; จึงแปลว่า ผูกพันเต็มที่อยู่พร้อมพร้อม. กิเลสเครื่องผูกพัน ๑๐ อย่างนี้ ผูกพันคนทุกคน หรือสัตว์ทั้งหลายทั้งหมดให้ติดอยู่ในโลก คนจึงตกอยู่ในวิสัยของโลก และเป็นโลกียภูมิ. ฉะนั้น ถ้าตัดเครื่องผูกพันเหล่านั้นออกไปเสียได้ จิตก็จะค่อย ๆ หลุดออกมาจากโลกตามลำดับ. เมื่อตัดได้หมด ก็เป็นอันว่าจิตหลุดออกมาสู่ความอยู่เหนือโลก เป็นโลกุทธกรรมวิคามโดยสมบูรณ์. แต่ที่จริงกิเลสที่ผูกพันคนเราอยู่เป็นปกติธรรมคานันตนเอง ที่เรียกว่า สัจโจชน์ในชั้นนี้ ; แต่เราไม่ศึกษา ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่กัน จึงไม่รู้จัก และเห็นเป็นของแปลกประหลาดไป. ถ้ามีอะไรมาทำให้เราสนใจ หรือศึกษากันมาแต่แรกเริ่มเดิมที จนรู้จักกันมากถึงแก่เล็ก ๆ แล้ว การศึกษาพระพุทธศาสนาจะเป็นของง่าย

อย่างยิ่ง แต่โดยเหตุที่ไม่มีชนบรรมนิยมให้ศึกษากันเช่นนั้น และไม่มีผู้
 เอาใจใส่ในเรื่องเหล่านั้นด้วยตนเอง จึงไม่รู้จักสิ่งเหล่านั้น ทั้งๆ ที่มีเต็มอ้อมอยู่
 ในตัวอย่างเต็มเปี่ยม และเป็นเครื่องผูกพันตนเองให้ติดอยู่กับโลกหรือกับความ
 ทุกข์ตลอดเวลา. เมื่อเราศึกษาเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ก็เท่ากับ
 ศึกษาเรื่องตัวเราเอง ที่เกี่ยวข้องกับตัวเราเองโดยตรง หากแต่ว่าเป็นชั้นลึก
 เป็นส่วนที่ลึก สมกับที่ท่านเรียกว่ากิเลสชั้นละเอียดเท่านั้น.

ในสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดที่ผูกพันเราทั้ง ๑๐ ประการนี้ ประการ
 แรกที่สุดเรียกว่า **สักกายทิฏฐิ** แปลว่า ความเห็นว่ากายเป็นของตน; ใ้แก่
 ความเข้าใจผิด สำคัญผิด ว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าร่างกายนี้เป็นของตน อย่างที่
 เคยอธิบายมาแล้วในข้อที่ว่าด้วยอุปาทาน. ทุกคนมีความเข้าใจว่าเราเป็นเรา
 เหมือนอย่างคำสอนของ Descartes ที่ว่า "เราคิดได้ เรามืออยู่" หรือว่าตัวเรา
 ต้องมีอยู่ เพราะเราคิดได้อยู่ ดังนี้เป็นต้น. ความคิดที่ว่า 'ตัวเรา' มีอยู่นั้นแหละ
 คือความสำคัญผิดในที่นี้. แต่โดยเหตุที่คนเราทั่วไป ไม่รู้จักอะไรมากกว่า
 ร่างกายหรือจิตที่เนื่องอยู่กับร่างกาย จึงเหมาเอาของ ๒ อย่างนี้เป็นตัวตน โดย
 มีความเข้าใจว่ากายพร้อมทั้งจิตนี้ เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นข้าพเจ้า; หรือ
 ถ้าหลงหนักขึ้นไปอีก ก็เอาร่างกายล้วนๆ เป็นตัว เป็นตน เอวักถูล้วนๆ เป็น
 ตัวตน ถึงกับโกรธสิ่งที่ไม่มีชีวิต ถึงกับขว้างปา ทูบที่ภาชนะสิ่งของได้. หรือ
 เต็กๆ เตะไปโดนเสา ก็ต้องเตะเสาท้อเสาแค้นให้ได้ อย่างนี้เป็นต้น. ความ
 รู้สึกตามสัญชาตญาณพื้นฐาน คือสัญชาตญาณมูลฐานว่ามีตัวเราเอง เป็นไป

หนักแน่นมาก ถึงกับเอาอะไร ๆ เป็นตัวทาก็ได้ตามความรู้สึกของคน และ
เรียกว่า **สัปดาห์ทิฏฐิ** ในที่นี้.

ทั้งนี้ อาจเห็นได้สืบไปว่า **ไม่ว่าใครย่อมมีความสำคัญว่าตัวคน
ประจำใจอยู่ที่นั่น เพราะเป็นมูลฐานที่จะทำให้ชีวิตมีอยู่เป็นอยู่ ทำให้
ต่อสู้อันตราย ทำให้แสวงหาอาหาร หรือสืบพันธุ์เป็นต้น. แต่ที่เรียกว่า
สัปดาห์ทิฏฐิในที่นี้ ประสงค์เอาชั้นหยาบๆ ที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวจักในเบื้องต้น
ก็พอ : จักเป็นกิเลสตัวแรก ที่ผู้ที่เริ่มรู้จักโลก หรือว่าจะข้ามชั้นจากโลก
จะต้องรู้จักกิเลสตัวแรกตัวนี้, และจะต้องละให้ได้. กิเลสนี้เรียกชื่อเป็น
บาลีว่า **สัปดาห์ทิฏฐิ**. คำ สัปดาห์ ถ้าแปลตามตัวหนังสือก็ว่า "กายของตน".
และควรจะเข้าใจไว้เสียด้วยว่า คำว่า กาย ในที่นี้ รวมทั้งจิตส่วนพื้นฐานที่ต้อง
เนื่องกันอยู่กับกายนี้เป็นธรรมชาติอีกด้วย. หากแต่ท่านเพ่งถึงกายเป็นส่วนใหญ่
เพราะสัตว์ทั่วไปรู้จักกาย ยิ่งกว่าใจ และอีกที่กาย รวมๆ กันไป. ส่วนคำว่า
ทิฏฐิ แปลว่า ทิฏฐิหรือความเห็น สัปดาห์ทิฏฐิจึงแปลว่า ความเห็นว่ากายนี้
ของตน. อีกอย่างหนึ่ง อันเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องใช้คำบาลีในเรื่องบาง
ประเภทเช่นคำว่า สัปดาห์ทิฏฐิในที่นี้; เพราะไม่อาจจะเอากำไทยไปใช้แทนได้
เราจะต้องออกหนังสือหน่อยในการที่จะต้องจดหรือจำคำบาลี. เราควรที่จะเห็นว่า
พระพุทธเจ้าท่านมีคำทรงเอาเรื่องอย่างอื่นนอกศูนย์กลาง หรือนอกวงนอก
ขอบเขต มาให้เรา *ศึกษา* หรือ *ละ* กันเล่น หากแต่ท่านได้ทรงชี้ให้เห็น ให้
ละสิ่งที่มีประจำอยู่แล้วในเราทุกคน, ให้มองเห็นแล้ว ให้ *ละ* เสีย. สัปดาห์-
ทิฏฐิ นี้ เป็นกิเลสข้อแรกที่สุด ที่ใครๆ จะต้องละเพื่อการเอาชนะโลก.**

สังโยชนหรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๒ เรียกว่า **วิจิกิจฉา**. วิจิกิจฉา ในที่นี้ หมายถึงความสงสัย, คือความรู้อันไม่เพียงพอ เป็นเหตุให้สงสัยสงสัย ไม่กล้าหาญ ไม่แน่ใจ. ความสงสัยในชั้นนี้ ส่วนใหญ่ที่สุดประสงค์เอาความสงสัยลงในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ หรือถ้าตกลงมาก็คือ ความสงสัยในความดีความงามความยุติธรรมอะไรต่างๆ. ที่ว่าส่วนใหญ่ หมายถึงความสงสัยในเรื่องความพ้นทุกข์นั้น หมายถึงสงสัยเพราะไม่รู้ สงสัยก็เพราะไม่รู้แจ้ง และสงสัยสงสัยว่าเรื่องนี้มันยังงัยกันแน่ เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในการที่จะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ ว่ามันเป็นของที่เหมาะสมแก่ตนหรือไม่, ตนจะทำได้หรือไม่, มันดีกว่าสิ่งอื่นจริงหรือไม่ ฯลฯ กังนเป็นต้น. ส่วนเรื่องที่รองลงมาก็เป็นการสงสัยในเรื่องความดี ว่าความดีนั้นยังงัยกันแน่ ทำได้ก็จริงหรือเปล่า? กังนเป็นต้น. บางทีก็ไปเข้าข้างฝ่ายกิเลส ถือเอาการได้แล้วเป็นดี; บางทีก็ไปเข้าทางฝ่ายธรรมะ ถือเอาความถูกต้อง ความจริงนั้นเป็นความดีก็มี. แม้ที่สุดแก่หลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ตนจะเขี่ยคิดถือเป็นเครื่องตัดสินใจในปัญหาต่างๆ ก็สงสัยไม่แน่นอน.

ความสงสัยยังขยายไปถึงสงสัยในศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือในวิชาการต่างๆ ที่ตนถือ หรือคนรับปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา. อย่างในพุทธศาสนาเรา ก็สงสัยในพระพุทธเจ้า สงสัยในพระธรรม สงสัยในพระสงฆ์. การกล่าวอย่างนี้เป็นการกล่าวรวมหมด : สงสัยในพระพุทธเจ้า คือสงสัยว่าจะไม่เป็นบุคคลที่ควรได้รับการยกย่องจริง หรือเป็นบุคคลที่หลุดพ้นจากความทุกข์จริง; สงสัยในพระธรรม ก็สงสัยในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือในการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นว่าจะไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์จริงหรือไม่จริงตามนั้น; สงสัยในพระสงฆ์ คือสงสัยในผู้ปฏิบัติว่าผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์นั้น

คงไม่ปฏิบัติได้จริง หรือไม่อาจมีบุคคลชนิดนั้นในโลกนี้ เพราะเป็นสิ่งเหลือวิสัยเป็นต้น. ความล่งเลที่อาจถือได้ว่าครอบคลุมความล่งเลทั้งปวง ก็คือความล่งเลในธรรม ได้แก่ความล่งเลในเรื่องความพันทุกข์ ล่งเลในความดี ล่งเลในแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แม้ที่สุกวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่หรือกำลังใช้ปฏิบัติอยู่ก็มีความล่งเล.

มูลเหตุของความล่งเลก็คือความไม่รู้ หรืออวิชชา ซึ่งก่อให้เกิดกิเลสตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง แล้วกิเลสตัณหานั้นก็คอยชักกระชากลงทางนั้นอยู่เรื่อย จิตจึงเคยชินแต่ในการไหลไปทางทำ เหมือนกับปลาที่เคยชินอยู่แต่ในน้ำ ไม่รู้เรื่องบก; พอพูดถึงเรื่องบก มันก็ไม่เชื่อ ถ้าเชื่อก็เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง เป็นการล่งเลอยู่เสมอไป. คนเราที่จมอยู่ในโลกหรือในกามก็เหมือนกัน เคยชินกับการเหมือนปลาอยู่ในน้ำ เมื่อพูดถึงเรื่องอยู่นอกกาม หนี้ออกโลก ก็เข้าใจไม่ได้ ส่วนใครที่เข้าใจได้บ้างก็ล่งเล. ถ้าเราจะใช้โวหารที่เราเคยใช้ในการศึกษาเล่าเรียนกันโดยมาก ก็กล่าวได้ว่าความรู้สึกฝ่ายต่ำนั้นมีอยู่เป็นพื้นเป็นวิสัย ส่วนความรู้สึกฝ่ายสูงนั้นเพิ่งจะก่อรูป. การทะเลาะกันระหว่างความรู้สึกฝ่ายสูงกับความรู้สึกฝ่ายต่ำคือการล่งเล และถ้ากำลังใจไม่เพียงพอ ในที่สุดความรู้สึกฝ่ายต่ำมักจะชนะ เราจะต้องเข้าใจข้อนี้ที่เรียกว่า วิจิกิจฉา หรือความล่งเลในความดี ซึ่งเป็นของมีประจำอยู่ในคนทุกคนมาตั้งแต่เกิด และสำหรับบางคนที่ได้รับการอบรมมาผิด ๆ อาจจะแรงมากขึ้นทุก ๆ ปี ที่อายุมากขึ้น ๆ ว่ามันมีอยู่ในคนทุกคนอย่างไร โดยเฉพาะของเราเอง เราจะต้องรู้ให้แจ่มแจ้ง คือรู้จักมันให้ดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะไม่เห็นโทษ และไม่สามารถจะเกลียดมัน. ถ้าจะละมัน จะต้องพิจารณาให้เห็นโทษของความล่งเล

ซึ่งมีแทรกแซงอยู่ในการทำงานในชีวิตประจำวัน จนเป็นผู้ไม่อาจจะยึดมั่นในความดี ความงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นต้น ว่ามันเมื่ออยู่อย่างไร. ยิ่งพิจารณาให้เห็น ก็จะต้องเกลียดมันมากขึ้นเองตามลำดับ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ละมันได้ง่ายขึ้น. นี่คือนิกลีสเป็นเครื่องผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์หรือโลก เป็นข้อที่ ๒.

ที่นี้มาถึงสังโยชนหรือกิเลสชั้นละเอียด ข้อที่ ๓ เรียกเป็นบาลีว่า **ศีลัทพคปรมาส** แปลว่าการจับฉวยศีลและวัตร ผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง. เรื่องนี้โคธอธิบายไปมากแล้ว เมื่ออธิบายเรื่อง ศีลัทพคูปาทาน ในการบรรยาย อันว่าตัวยูปาทาน ๔ ประการ. เมื่อกล่าวโดยใจความ ศีลัทพคปรมาส ก็คือการติดแน่นยึดมั่นในสิ่งที่ทัวเคยประพฤติปฏิบัติมาด้วยความเข้าใจผิด ในสิ่งที่ตน เห็นว่าดีที่สุดหรือถูกต้องที่สุด. ความเข้าใจผิดในการปฏิบัติเช่นนี้ ส่วนมากที่สุด เป็นเรื่องเกี่ยวกับลัทธิศาสนา แต่อาจกินความรวมถึงเรื่องที่ไม่ใช่ศาสนาก็ได้ แล้วยึดมั่นไว้ด้วยความเข้าใจผิด คงปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ อยู่จนบัดนี้ด้วยความเข้าใจผิด ตัวอย่างเช่นเข้าใจผิดในเรื่องทางไสยศาสตร์ และการปฏิบัติอย่างไสยศาสตร์ ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจเลิกถอนได้ นี่ก็เป็นศีลัทพคปรมาสโดยไม่ต้องสงสัย. แม้เป็นเรื่องของศาสนา เช่นการปฏิบัติทามวิธีที่สอนอยู่ในศาสนา แต่ถ้าปฏิบัติไปด้วยความเข้าใจผิดว่าจะเกิดความขลัง เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ขึ้นมา แล้วยึดมั่นครอบงำเราได้ อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่าเป็น ศีลัทพคปรมาส อยู่แน่นอน. ตัวอย่างเช่นการสมาทานศีลหรือประพฤติวัตรต่าง ๆ ที่แท้ก็เพื่อจะกำจัดกิเลส แต่ถ้าเข้าใจไปว่าจะทำให้เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพราะศีลหรือวัตรปฏิบัตินั้น ๆ

เช่น จะเป็นคนมีวิชาศักดิ์สิทธิ์ มีการเหาะเหินได้ มีอำนาจพิเศษต่าง ๆ หรือให้เกิดความขลังมาก่อน แล้วใช้ความขลังนั้นศักดิ์สิทธิ์ได้ อย่างนี้เป็นต้น ความยึดถืออย่างนั้นก็ยังเป็นสัจพจน์ประมาทอยู่นั่นเอง. แม้ว่าคนจะกำลังปฏิบัติครบถ้วนตามสิกขาบทที่ระบุอยู่ในวินัยทั้งหมดก็ตาม. ข้อนี้หมายความว่า การปฏิบัติอย่างเดียวกันเหมือนกันแท้ แต่ถ้ามีอำนาจความเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่น ในทำนองไร้เหตุผล หรือกลายเป็นของขลังของศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ย่อมเป็นสัจพจน์ประมาทไปทั้งสิ้น.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้อันที่เป็นมหาเปรียญสูง ๆ ก็ยังถือเอาความหมายของคำว่า สัจพจน์ประมาทนี้แทบเกินไป โดยถือเอาแต่คำที่อรอดกตาบางแห่ง กล่าวไว้ ว่าได้แก่การประพฤติกปฏิบัตินอกวิถีนอกรอยของพุทธศาสนา เช่นของพวกเถรวาทต่าง ๆ เช่นการนอนบนหนาม การถือปฏิบัติอย่างว้าว อย่างสุนัข โดยเข้าใจว่าจะเกิดการหมกมิด อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าถือเอาใจความแถบ ๆ เช่นนั้น ก็จะกลายเป็นว่า คนทั่วไปก็ไม่มีใครที่มีสัจพจน์ประมาทเลย. เพราะคามปรกติกี่ไม่มีใครประพฤติกอย่างสุนัขอย่างว้าวอยู่แล้ว. แต่ถ้าจะพิจารณาให้ชัดเจนละเอียดถี่ถ้วนแล้ว จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายอันแท้จริงของท่านมุ่งหมายถึงการปฏิบัติยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความเข้าใจผิด หรือไร้เหตุผลทุกชนิดที่เกี่ยว. **แม้การปฏิบัติในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโคตรตรง** ถ้าทำไปด้วยความเข้าใจผิด ยึดมั่นเป็นเรื่องขลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ก็เป็นเรื่องสัจพจน์ประมาท ด้วยกันทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่ภิกษุสมณาทนศีลปฏิบัติสิกขาบท ด้วยความคิดว่าจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ อย่างนี้ก็ไม่ต้องสงสัยเลย ย่อมเป็นสัจพจน์ประมาทไปพร้อมกับความเศร้าหมองของพรหมจรรย์ เพราะว่าการมุ่งหมายของพระปาคีโมกข์นั้นเพื่อกำจัดกิเลสในส่วนหยาบๆ จากทาง

กายวาจา เพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิและปัญญาเป็นลำดับ ๆ ไปต่างหาก, หาใช่มุ่งหมายเพื่อไปเกิดในสวรรค์เป็นเทวดาไม่. เมื่อภิกษุมีความมุ่งหมาย จะไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ แล้วประพฤติกิเลสเคร่งครัด ก็ได้ชื่อว่าทำดีของตนนั้นให้สกปรกเศร้าหมอง ไปด้วยความอึดมั่นถือมั่นเข้าใจผิดด้วยอำนาจของ ทิฏฐิที่ผิด.

เราจะเห็นได้ว่า ในการกระทำทางพุทธศาสนา จะเป็นในเรื่องให้ทาน กิณี ในเรื่องรักษาศีล กิณี เรื่องเจริญสมาธิ กิณี มีอยู่ฝ่ายหนึ่งหรือพวกหนึ่ง ซึ่ง ทำไปด้วยความอึดมั่นสำคัญผิดในความมุ่งหมายของการกระทำเหล่านั้น จะต้อง เป็นสัตถพทปรามาสทั้งนั้น ไม่ต้องพูดถึงเรื่องปฏิบัติชนิดที่เป็นของนอกศาสนา หรือของศาสนาอื่น หรือของไสยศาสตร์โดยคร่ง. ขอให้เข้าใจว่าแม้การปฏิบัติ ที่ปฏิบัติอยู่ในวงพุทธบริษัทเรา แต่ถ้าทำไปด้วยความอึดมั่นสำคัญผิดเพราะกิเลส คัดเหวกราบงำ มีความหวังในทางขลังทางศักดิ์สิทธิ์เป็นต้นแล้ว ก็กลายเป็น สัตถพทปรามาสสิ้น. แม้ที่สุกแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ กลางบ้านที่เราทำกันอยู่ ทั่ว ๆ ไป เช่นว่าจะต้องเอาข้าวสุกและสารับขาวหวานซुकหนึ่งมาตั้ง ทำนองเช่น วิญญาณพระพุทธรเจ้า เป็นการถวายข้าวพระอย่างนี้ เขาเชื่อกันว่าวิญญาณของ พระพุทธรเจ้าจะได้ฉัน จึงมีการถวายข้าวพระอย่างนี้ ในการสวดมนต์ทำบุญบ้าน หรืออะไรก็ตาม. การทำเช่นนี้ถ้าทำด้วยความรู้สึกหรือเข้าใจเช่นนี้ ก็ย่อมเป็น สัตถพทปรามาสเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์โดยไม่ต้องสงสัย แม้จะเป็นการทำอยู่ใน หมู่พุทธบริษัท และทำต่อพระพุทธรูปของพระพุทธรเจ้าก็ตาม. เรื่องของสัตถพท-ปรามาสนั้น นับว่าคาชคินอยู่ทั่ว ๆ ไปแม้ในวงพุทธบริษัทเอง เป็นการทำให้

อย่างมงายและไร้เหตุผล ทำให้ข้อปฏิบัติอันนั้น หรือระเบียบอันนั้น ที่ตั้งมาย
อยู่ก่อน ต้องสกรปรกไปด้วยความโง่เขลา ความบ้าหลัง ของคนเหล่านั้นเอง.
นี่แหละคือความหมายของคำว่า **สัตหคปรมาส** อันเป็นกิเลสข้อที่ ๓ ในที่นี้.
เราจะเห็นได้ว่ากิเลสข้อนี้ก็มีมูลมาจากความซลาดความกลัวอย่างมงาย. กาม
ธรรมชาติทั่ว ๆ ไป คนเราชอบถือขลังถือศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิม เพราะการสอน
กันมาผิด อบรมกันมาผิดจึงเป็นสิ่งที่มิกันอยู่ทุกคนอย่างทีหลีกเลี่ยงไม่ได้. อย่า
ต้องระบुरายละเอียดให้มากไปเลย มันจะเป็นเรื่องกระทบกระเทือน แค่ว่าขอให้
ทำนทั้งหลายเอาหลักเกณฑ์อันนี้ไปสอบไล่ตัวเองดู; เรื่องของเราเป็นเรื่องที่
เราจะต้องสะสางเอง ฉะนั้นเราควรสะสางเรื่องของเราก่อน มีความรู้ความเข้าใจ
ในเรื่องสัตหคปรมาสนี้แล้ว ก็พยายามละเสีย.

เมื่อรวมกิเลสหรือสังโยชน์ ๓ อย่างในตอนแรก คือสักกายทิฏฐิ
ที่กล่าวแล้ว วิจิกิจฉาที่กล่าวแล้ว และสัตหคปรมาสที่กำลังกล่าวอยู่นี้เข้าด้วยกัน
กัน ถ้าละได้ซาคไปจริง ๆ ก็เรียกว่าตั้งอยู่ในโลกุตรภูมิอันดับที่หนึ่ง คือเป็น
พระโศกานัน. การละกิเลส ๓ ประการนี้ได้เค็ดซาค ควรจะถือว่าเป็นเรื่องเล็ก
ใหญ่สูงต่ำ มากน้อยเพียงไร ขอให้ทำนทั้งหลายคิกคู้ด้วยความไม่ประมาท.
ถ้าว่าโคยที่แท้แล้ว ไม่ใช่ของเล็กน้อเลย หรือถ้าจะมองกันอีกทางหนึ่ง ก็จะเป็น
ได้ว่ากิเลส ๓ อย่างนี้ ถ้าว่ากันโคยโวหารอย่างหยาบ ๆ อีกทางหนึ่ง ก็คือของ
บ้ำเดือนที่สุก ที่คนบ้ำเดือนจะพึงมี; เพราะฉะนั้นจึงจักไว้ในฐานะเป็นของ
สำหรับคนบ้ำเดือนที่ไร้ความเจริญ. คนที่เรียกว่ามีการศึกษาหรือเจริญแล้ว
ไม่ควรจะมีของ ๓ อย่างนี้. ถ้ายังมีอยู่ในวงนักศึกษาของสมัยนี้ ก็ต้องถือว่า
การศึกษาของสมัยนี้ยังบ้ำเดือนอยู่. พระพุทธเจ้าทำนทรงใช้คำว่า 'อารยะ'

กับเขาค้วยเหมือนกัน เช่นคำว่า อารยชน หรือ อริยเจ้า, ซึ่งมีไม่น้อย. คำว่า **อริยเจ้าของพระพุทธเจ้านั้น** อันคับแรกที่สุดทำนทรงหมายถึงผู้ละกิเลส ๓ ประการนี้ได้ จึงจะมาเป็นอริยชนหรืออริยเจ้าได้. ฉะนั้นจะไม่ละได้ก็ยังเป็นคนโง่เขลา เป็นคนพาลคนหลง, หรือเรียกอย่างดีที่สุด ก็เรียกว่า **ปุดุชน** แปลว่า คนที่มีผ้าปักบังคางทาทาบ, **ปุดุ** แปลว่า หนา. **ปุดุชน** จึงแปลว่า คนหนา, หนาด้วยเครื่องปักบังคางทาทาบ. เมื่อบุคคลใดมาละกิเลส ๓ ประการนี้ได้แล้ว ย่อมจะมีจิตใจที่เริ่มอยู่เหนือความผูกพันของโลก เพราะว่ากิเลสทั้ง ๓ นี้ เป็นเครื่องผูกพันจิตใจให้ติดอยู่กับโลก เป็นความโง่เขลาที่ปักบังและผูกพันใจสัตว์ให้ติดอยู่กับโลก ครั้นเมื่อละได้ ๓ ชั้น ก็เหมือนกับเพิกถอนสิ่งที่ผูกพันหรือปักบังเสียได้ ๓ อย่าง จึงหลุดลอยขึ้นอยู่เหนือโลกในระดับหนึ่งแล้ว เรียกว่าพระอริยเจ้าในอันคับแรก จัดไว้เป็น**โลกุตตรภูมิอันคับแรก** เรียกบุคคลผู้นั้นว่า **โสคาบัน** คือผู้แรกถึงกระแสแห่งนิพพาน.

อันคับถัดไปเป็นโลกุตตรภูมิอันคับที่ ๒ นั้น ทำนหมายถึงบุคคลที่ละสังโยชน์เครื่องผูกพัน ๓ อย่างนั้นสิ้นไปแล้ว และยังสามารถทำโภคะ โทสะ โมหะ บางส่วนให้จางไปได้อีกระดับหนึ่งด้วย จนถึงกับมีจิตใจสูง มีความผูกพันอาลัยอยู่ในกามโลกหรือกามภพแค่น้อยที่สุด ถึงกับว่าจะเวียนมาสู่โลกนี้เพียงทนเคี้ยวครั้งเดียว ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่า **พระสภิกาลามิ** ในเมื่อพวกแรกได้ชื่อว่าพระโสคาบัน. ในก่อนนี้ควรทำความเข้าใจคำว่า พระโสคาบันนั้นเสียก่อน จะช่วยให้เข้าใจคำว่า **สภิกาลามิ** ได้ง่ายขึ้น. คำว่า **โสคาบัน** แปลว่า ผู้ถึงกระแส. **โสคา** แปลว่า กระแส, **อาบันนะ** แปลว่า

ถึงแล้ว. โสคาบัน จึงแปลว่า ถึงกระแส. ถ้าถามว่า กระแสแห่งอะไร ก็ตอบว่ากระแสแห่งนิพพานนั่นเอง. พระโสคาบันเป็นผู้ถึงเพียงกระแสของนิพพาน ยังไม่ถึงกัณนิพพาน. กระแสนี้คือเกลียวที่ไหลไปสู่^๓นิพพาน. กระแสของนิพพาน ย่อมมีความลาดเอียงไปทางนิพพาน เหมือนอย่างลำแม่น้ำที่มีความลาดเอียงไปทางทะเล. ถ้าจิกตกไปในกระแสนี้แล้ว แน่นนอนย่อมไปถึงนิพพาน. การถึงกระแสนี้ หมายถึงการบรรลุ^๓นิพพานแน่ ๆ ในอนาคต แต่อาจยังอีกหลายเวลาก็ได้ เอาแต่ที่ความแน่มเป็นใหญ่. เรียกว่าโสคาบัน แปลว่าถึงกระแสแล้ว. ส่วนพวกที่ ๒ ที่เรียกว่า **ฉลิหาคามี** นั้น ใกล้ชิดนิพพานยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จนถึงกับมีอาสขฺหเหลืออยู่น้อยในโลกนี้ อย่างจะกลับมาสู่โลกนี้อีกก็เพียงหนเดียว เพราะละกิเลส ๓ อย่างนั้นได้ค้ำย มีโลภะ โทสะ โมหะ เบาบางมากขึ้นไปกว่าค้ำย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าหมด โลภะ โทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง.

อัครคัมโป เป็นอัครที่ ๓ เรียกว่า **พระอนาคามี** พระอนาคามีนั้น นอกจากจะละกิเลสขั้นต้น ๆ ได้อย่างพระสกิทาคามีแล้ว ยังละกิเลสหรือสังโยชนข้อที่ ๔ ที่ ๕ ได้อีกค้ำย. สังโยชนข้อที่ ๔ เรียกว่า กามราคะ. ข้อที่ ๕ เรียกว่า ปฏิจะ. กามราคะนั้น หมายถึงความข้อมัจจิกอยู่ในกาม. พระโสคาบันและพระสกิทาคามีละไม่หมด ยังมีความข้อมัจจิกในกามเหลืออยู่ ทั้ง ๆ ที่ท่านละ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ได้แล้ว แต่ก็ไม่สามารถจะล้างเอาความข้อมัจจิกในกามนั้นออกหมดได้ ยังเหลืออยู่เป็นบางส่วน. แต่พอมาถึงอัครที่ ๓ คือพระอนาคามีนี้ ข้อมล้างออกหมดได้ไม่มีเหลือ.

ส่วนกิเลสที่เรียกว่า ปฏิหาระนั้น หมายถึงความรู้สึกโกรธ หรือความซัดเซ้นใจ. พระโศคาบัน หรือพระสัทธาคามีล้างออกเป็นส่วนใหญ่ เหลืออยู่เป็นเพียงความ หงุดหงิด หรือความซัดเซ้นอยู่ภายใน ; ส่วนพระอนาคามีนั้นเอาออกได้หมด จึงเรียกว่าเป็นผู้ละกามราคะ และปฏิหาระได้.

สำหรับสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๔ ที่เรียกว่า กามราคะ ความขมขื่นใจในกามนั้นได้อธิบายไว้อย่างมากแล้ว ในข้อที่ว่าด้วยกามุปาทาน ขอให้นึกถึงคำอธิบายในวันนั้นด้วย. ในที่นี้ขอให้ทำความเข้าใจว่ากิเลสข้อนี้เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่ในใจสัตว์อย่างเหนียวแน่น ราวจะว่าเนบสนิทเป็นเนื้อเดียว จนยากที่จะเข้าใจได้ ยากที่จะล้างออกได้สำหรับคนธรรมดา. สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ชั้นไหน ประเภทไหน ลักษณะอย่างไรก็ตาม เรียกว่า กาม ในที่นี้. ความที่จิตยังขมขื่นอยู่ด้วย ความพอใจในกามเช่นนั้น เรียกว่า กามราคะ ได้ทุกวิถีทาง.

ส่วนสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๕ ที่เรียกว่า ปฏิหาระนั้น เป็นความกระทบกระทั่งแห่งจิตฝ่ายที่รู้สึกไม่พอใจ. ถ้าพอใจก็จักเป็นกามราคะ ไม่พอใจจึงเป็นปฏิหาระ. ความรู้สึกส่วนมากของคนเรามีอยู่อย่างนี้. ปฏิหาระอาจจะเกิดได้แม้ในกรณีเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่วิญญูญาณ และถ้ามากไปกว่านั้นก็ไม่มีพอใจ แม้แต่สิ่งที่ตัวทำเอง สิ่งที่เกิดขึ้นในใจเอง ตัวเป็นผู้ทำเองก็เอง เหล่านี้เป็นต้น. ส่วนที่มีอาการรุนแรงถึงกับ โกรธเกลียดพยายามทำคนอื่นนั้น เป็นปฏิหาระที่รุนแรงและหายากยิ่งไป พระอริยะชั้นต้น ๆ กว่านี้ก็พอจะได้ตาม

สมควร, แต่ที่เหลืออยู่สำหรับให้พระอริยเจ้าชั้นที่ ๓ ละนี้ หมายถึงความ
กระทบกระทั่งแห่งจิตที่เป็นชั้นละเอียด จนบางทีก็ไม่ปรากฏอะไรออกมาข้างนอก
เป็นความซุ่นอยู่ข้างใน กุสีหน้าไม่รู้ว่าเป็นโกธ แต่ก็มีความแค้นอยู่ข้างใน อย่างนี้
เป็นต้น. ใ้แก่ความหงุดหงิดรำคาญซักใจในคน หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปตาม
ปรารถนา. คนธรรมคานั้นเพียงแต่เป็นหัวคน้ำมูกไหลเรื่อยไม่รู้จักหยุด ก็ถึง
กับโกธระงุมของตัวทั้งนี้ก็มี. อากมาเคยเห็นด้วยตนเอง มีคนหนึ่งถึงกับ
เอากำปั้นของตัวฟาดเข้าที่งุมของตัว. นี้เป็นเรื่องเทียบถึงความมีปุฎะได้
แม้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ และแม้ที่เกี่ยวกับตัวเองล้วน. ถ้าหากว่าผู้ใดละ
ปุฎะทุกชนิดได้เด็ดขาดสิ้นเชิง ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูว่า จะอยู่ในฐานะ
ที่น่าบูชาสักเพียงไร หรือเป็นบุคลพิเศษสักเพียงไร. นี้เป็นกิเลสข้อที่ ๕.

กิเลสหรือสังโยชน์ทั้ง ๕ ข้อที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านจัดไว้ว่า

เป็นภคณรทหรือภคณาคำ ที่มีอยู่ ๕ อย่าง นับตั้งแต่สักกายทิฎฐิ, วิจิกิจฉา,
สีลทัพทปรามาส, กามราคะ, จนถึงปุฎะ เป็น ๕ อย่างด้วยกัน. พระอริยเจ้า
ประเภทที่ ๓ ละได้หมด เพราะไม่มีกามราคะเหลืออยู่เลย พระอริยเจ้าประเภทนี้
จึงไม่เวียนมาสู่ภคณาทีก่อไป เป็นเหตุให้ได้นามว่า อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มี
การกลับมา, มีแต่จะรุดหน้าสูง—รุดหน้าสูงขึ้นไปเป็นพระอรหันต์ และนิพพาน
ในภพอื่นที่ไม่ข้องเกี่ยวกับภพ, ใ้แก่รูปาวจรพ้อันกับปลาย ๆ. ส่วนกิเลสที่
ยังเหลืออีก ๕ อย่างข้างปลายนั้น พระอริยบุคลประเภทที่ ๔ คือพระอรหันต์
จะละได้หมด.

กิเลสหรือสังโยชน์ถัดไปอีก ๕ อย่างภาคสูงนั้น คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา. สำหรับ **รูปราคะ** อันเป็นสังโยชน์ข้อที่ ๖ นั้น

หมายถึงความรักความพอใจ ในความสุขที่เกิดมาแต่ในรูปสมมติ เหมือนที่เป็นแก่สัตว์ที่กึ่งอยู่ในรูปาวจรภูมิเป็นประจำ. พระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ จำพวกไม่สามารถจะละความสุขความพอใจที่เกิดแก่รูปฌาน หรือรูปสมมติได้. พระอริยเจ้าบางประเภทในชั้นต้น ๆ เหล่านั้น บางพวกเกิดในรูปาวจรภพก็ยังมี. พระอริยเจ้าทั้ง ๓ ชั้นข้างต้นที่เกิดอยู่ในมนุษย์โลกนี้ บางท่านอาจยังพอใจในความสุข อันเกิดแก่รูปฌานอย่างถอนไม่ขึ้นก็มี; แต่จะต้องถอนได้ในเมื่อเลื่อนมาถึงพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์, ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความสงบสุขเยือกเย็นอันเกิดมาแต่รูปฌานนั้น ก็มีรสชาติที่จับอกจับใจ ถึงกับจะพอเรียกได้ว่าเป็นพระนิพพานชิมลองคู่ก่อน เป็นพระนิพพานล่วงหน้า มีรสอย่างเคี้ยวหรือทำนองเดียวกับรสของพระนิพพานที่แท้จริง หากแต่ว่าเป็นเรื่องชั่วคราว เป็นเรื่องที่เป็นไปในระหว่างที่กิเลสสงบระงับเพราะอำนาจของฌาน ไม่ใช่กิเลสสูญหายเหือดแห้งไป. ครั้นหมดกำลังของฌาน กิเลสก็กลับปรากฏอีก. ขณะที่กิเลสสงบระงับอยู่ด้วยอำนาจของกำลังฌานไม่รบกวณจิต จิตนี้ก็ว่างโปร่งเป็นอิสระ มีรสชาติคล้ายกับรสเกิดแก่นิพพานแท้จริงเหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นที่ตั้งของความหลงไหลได้ง่าย และยากที่จะละได้สำหรับพระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ พวกนั้น ถึงกับต้องมาละได้เด็ดขาดในพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย.

กิเลสชื่อรูปราคะนี้สำหรับคนธรรมดาเรา ถ้าจะเทียบเคียงให้เกิดความเข้าใจได้บ้างก็พอจะเปรียบเทียบได้ เช่นในบางขณะบางโอกาสเราไปสู่ที่ร่มรื่น เยือกเย็นสบายดี อากาศดีมีวิิวสวยอยู่รอบค้ำน ความเย็นใจพอใจอยู่ในขณะนั้น เป็นรสเป็นชาติอย่างยิ่ง ยากที่ใคร ๆ จะเลิกละสภาพเช่นนั้น ในขณะนั้นเสียได้ง่าย ๆ จึงอยากจะนั่งชมวิิวอยู่อย่างนั้นต่อไป ไม่อยากลุกไปทำอะไรอย่างอื่น.

ความพอใจชนิดนี้ ไม่เกี่ยวกับกาม คือไม่มีเรื่องของกามาเกี่ยวข้องเลย เป็นความสงบเยียบกามธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมที่บริสุทธิ์ และจัดเป็นความสงบเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน. ความพอใจในวัตถุศิลปะชนิดที่ไม่เกี่ยวกับกาม, การคิดใจในกันไม้คัก เครื่องลายครามเป็นต้น ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในกิเลสตัวนี้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อกาม หรือเพื่อเงิน แต่เป็นไปโดยวิญญาณแห่งศิลปะแท้. แต่สำหรับรูปผานที่ทำให้เกิดความสงบนั้น มันยิ่งกว่านั้นมาก ฉะนั้นจึงเป็นที่ผูกพันหลงใหลมากกว่าความสุขที่เราไปนั่งเล่นสงบ ๆ กามธรรมคาที่เราเป็นกันได้ง่าย ๆ โดยมาก. ที่เทียบเคียงนี้ก็เพื่อให้เห็นว่ามันเป็นของที่ไม่เล็กน้อยเลย.

ที่นี้ สังโยชน์หรือกิเลสอันละเอียดข้อที่ ๗ ที่เรียกว่า อรูปราคะ นั้น หมายถึงความพอใจคิดใจ ในความสุขที่เกิดมาแต่อรูปสมาบัติ. เรื่องต่าง ๆ คล้าย ๆ กับข้อที่ ๖ ผิดกันแต่ว่าขั้นนี้จะละเอียดประณีตสุขุมลงไปอีกชั้นหนึ่ง. การเจริญญาณโดยมีสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์สำหรับกำหนดนั้น ย่อมได้ความสงบที่เนื่องอยู่กับรูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้นจึงหยากว่าการเจริญญาณอันกำหนดเอาสิ่งที่ไม่มียูรูป เช่นอากาศหรือความว่างเปล่าเป็นต้นมาเป็นอารมณ์. การเอาความว่างเอาวิญญาณธาตุ เอาความไม่มีอะไร เอาความไม่มีความรู้สึกทั่วทั้ง ๔ อย่างนี้ แต่ละอย่าง ๆ มาเป็นอารมณ์นั้น ได้ผลเป็นความสงบเยียบยิ่งไปกว่า และเรียกว่า อรูปผาน. เพราะความสงบที่เกิดจากอรูปผาน ประณีตกว่า สุขุมกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าใครเข้าถึงก็จะคิดใจว่าความสงบที่เป็นรูปผาน ท่านจึงจัดไว้ในลำดับหลังจากรูปผาน และเรียกว่า อรูปผาน. ถ้ามีความพอใจแน่นแฟ้นหลงใหลในความสุขชนิดนี้ก็เรียกว่า อรูปราคะ.

ข้อนี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับความรู้สึกรู้สึกของคนเรากามธรรมกาทัว ๆ ไปแล้ว ก็ยากที่จะเปรียบเทียบได้ ยากที่จะมีหรือว่าแทบจะไม่มี. แต่ถ้าจะขึ้นเปรียบ ก็เปรียบเทียบได้อุทกาทรรณที่กล่าวนำมาแล้ว ในตอนรูปรวาระ หากแต่ว่าขั้นนี้ ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เช่นบางครั้งเรามีความเยือกเย็นใจโดยไม่ต้องเกี่ยวกับวัตถุ ทางกามารมณ์และวัตถุหรือภาพใดๆเลย แต่มีความคิดหรือความรู้สึกอะไรบางอย่าง ที่ทำให้เกิดความสงบใจพอใจอย่างสุขุมลึกซึ้ง และก็ฝังใจพอใจในความ รู้สึกอันสงบนั้นจนยากที่จะถอนได้นั่นเอง. ความสุขของนักคิดที่พอใจในความ คิดอะไรใหม่ๆ ของคนจนบอกไม่ถูก ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในขั้นนี้. สำหรับ ผู้ที่เป็นพระอรหันต์จะเป็นผู้หลงไหลในสุขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้เลย ไม่ว่าสุขเวทนานั้นจะเกิดมาจากอะไร, เพราะธรรมกายของพระอรหันต์จะมองเห็น ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนาทุกชนิดที่เดียว จึงไม่อาจจะมี ความกำหนัดจิตใจในเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นเอง จึงละรูปราคะและ อรูปราคะได้อีกขั้นหนึ่ง ส่วนโยคี ฤาษี มุนีอื่น ๆ ต่าง ๆ ที่บำเพ็ญรูปฌาน อรูปฌานต่างชนิดเต็มไปคามในบ้านนั้น มองไม่เห็นความลับของเวทนา จึงมี ความขมใจติดแน่นอยู่ในรสของฌานหรือสมาบัติได้อย่างหลงไหล เช่นเดียวกับ คนหนุ่มคนสาวกามธรรมกาที่มีจิตติดแน่นหลงไหลอยู่ในรสของกาม ท่านจึง ใช้คำว่า “ราคะ” อย่างเดียวกันหมด : พวกหนึ่งราคะในรูปฌาน พวกหนึ่ง ราคะในอรูปฌาน ทั้ง ๆ ที่สองประเภทหลังนี้ไม่ใช่กาม แต่ก็มี ความถึง อกุศลใจเช่นเดียวกับกาม หรือจะละเอียดสุขุมลึกซึ้งกว่ากามเสียเข้าไป เพราะไม่มี ความเผาลน ไม่มี ความเร่าร้อนทรมานแทรกปนอยู่ด้วย; การละกามราคะของ อริยบุคคลจึงจะได้ก่อน ท่านจึงจัดไว้หน้ากว่า, ส่วนการละรูปราคะ อรูปราคะ

อย่างกติกแน่นอนและไต่ยากกว่า ท่านจึงจัดไว้เป็นข้อหลัง ๆ เป็นข้อที่ ๖ ที่ ๗ ไป ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณาเข้าใจในเรื่องนี้จริง ๆ ก็จะพอใจ หรือจะเลื่อมใสบูชาในบุคคลที่เรียกว่าพระอรียเจ้านั้นมากขึ้น.

ที่นี้ ถัดไปถึงกิเลสชั้นละเอียดหรือเครื่องผูกสัตว์ให้ติดอยู่ในโลก เป็นข้อที่ ๘. ข้อนี้เรียกว่า มานะ ไต่แก่ความรู้สึกสำคัญกว่าเป็นนั่น เป็นนี่ เป็นชั้น เป็นเชิง คือเป็นความดีความเลว ความเสมอกัน เป็นความรู้สึกเกิดขึ้นมาว่าเราเลวกว่าเขา เราเสมอ ๆ กันกับเขา เราดีหรือสูงกว่าเขา เป็นต้น. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจะเห็นได้ว่ามานะในที่นี้ มีความหมายกว้างกว่าคำว่า มานะ ในภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่มานะที่ปฏิริจะแข่งขันคนที่ดีกว่า. มานะที่เป็นชื่อของกิเลสในที่นี้ นั้น หมายถึงความสำคัญในทางเป็นชั้นเป็นเชิง คือถ้ารู้สึกว่าคุณเลวกว่า ก็น้อยใจ รู้สึกว่าคุณดีกว่า ก็ทะนงใจ รู้สึกว่าเสมอ ๆ กัน ก็นึกไปในทางที่จะแข่งขัน หรือทำคนให้ก้าวหน้ากว่า ทำตนเองนี้เป็นต้น. คำว่ามานะในที่นี้หมายถึงความรู้สึกในชั้น สำหรับให้กำหนดรู้ความเป็นชั้น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไรทั่วไป ไม่หมายถึงมานะที่ปฏิริช่วยความเย่อหยิ่งของทองอย่างเคียวนั้นมันแคบไปน้อยไป ถ้าผู้ใดมีความรู้สึกสำคัญคนว่า เราทำตัวยกกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา ทำนองนี้แล้ว ย่อมเป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองถือชั้นเชิง และอาจให้เกิดความรู้สึกผิดปรกคิอย่างไคอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ทั้งนั้น จึงจัดเป็นความมานะทั้งสน ; ทั้งเป็นการเหลื่อวิสัยที่จะไม่ให้ใครตามปรกคิรู้สึกทั่วทั่วก็ดีกว่าเขา เลวกว่าเขา ในทำนองนี้. กิเลสข้อนี้มาอยู่ในอันคับที่ ๘ เกือบสุดท้ายเช่นนี้ย่อมหมายความว่ามันละเอียด จึงมาอยู่แทบจะวังหลังสุด ซึ่งพระอรียเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้นที่จะละได้. พระอรียเจ้าในชั้นต่ำทั้ง ๓ ชั้น แม้แต่จะจัดไว้เป็น

ฝ่ายโลกุทธระแวกก็ตาม ก็ยังละมันไม่ได้; ชั้นเราๆ ตามธรรมดาจึงละไม่ไหว. การรู้สึกถือตัวถือตน ว่าคนดีกว่า หรือเสมอกัน หรือคนเลกว่า อันนี้ ย่อมมาจากอุปาทานเป็นธรรมดา, ที่แท้ก็คืออุปาทานชนิดหนึ่งนั่นเอง แต่ท่านไม่ใช่ชื่อว่าอุปาทาน ใช้ชื่อว่ามานะ. ถ้าความยึดถือว่าเป็นตัวคนมีอยู่แล้ว ความยึดถือว่าตนเองมีลักษณะชั้นเชิงคุณสมบัติหรือสิ่งประกอบอื่น ๆ เป็นอย่างไร อันจะเป็นเครื่องวัดกันไถ่นั้นย่อมจะมีขึ้นเป็นธรรมดา. ทั้งนี้เนื่องมาแต่การยึดถือตัวอุปาทาน ว่ามีตัวมีตน มีก็มีชีวิตที่สมมติกันในโลกนั่นเอง ถ้ามีจิตใจอยู่เหนือความที่ความชั่วเสียแล้ว ความรู้สึกต่าง ๆ เช่นนี้จะมิได้อยู่ไม่ได้. แต่เพราะจิตใจของเรายังแพ้ก่อกวามที่ความชั่ว ฉะนั้นเราจึงยังมีความรู้สึกว่า คนคิดชั่วหรือคนเสมอกัน เป็นเหตุให้คืนระนกระวนกระวายเพราะเหตุที่รู้สึกเช่นนั้น ไม่เป็นความสงบสุขถึงที่สุด.

ส่วนกิเลสชั้นละเอียดหรือสังโยชน์ข้อที่ ๔ เรียกว่า อุตธัจจะ อุตธัจจะนี้ แปลว่าความกระเพื่อม ความฟุ้งหรือความไม่สงบอยู่ได้ โดยใจความไต่แก่ความรู้สึกที่ฟุ้ง หรือกระพือขึ้นในเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นที่ตั้งแห่งความสนใจผ่านมา. ขอให้พึงสังเกตตรงที่ว่าจิตกระเพื่อมไปตามอำนาจของสิ่งที่ด้วยความสนใจ. คนเราย่อมมีกิเลส มีความต้องการอะไร ๆ อยู่ประจำใจ โดยเฉพาะก็คือกัณหะ อยากได้ อยากเอา อยากมี อยากเป็น อยากไม่เอา อยากไม่เป็น เหล่านี้ เมื่อมีสิ่งใดผ่าน ตา หู จมูก ลิ้น กาย มาในลักษณะที่ตรงจุดของกัณหะชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว ความฟุ้งขึ้นหรือความกระพือขึ้นของจิต ย่อมจะมีเป็นธรรมดา. เรียกกันโดยทั่วไปว่าภาษาไทยธรรมดา อาจมาเห็นว่ามันตรงกับ

ภาษาไทยที่เราเรียกกันคำหนึ่งว่า “ความทึ่ง” เมื่อมีอะไรผ่านมา ก็จะมี ความทึ่งเกิดขึ้นมาไม่มากนักน้อย แต่จะทึ่งในแง่ศักดิ์สิทธิ์ในแง่ร้ายก็ได้ ทึ่งด้วย ความสงสัยดังเด็กก็ได้ ถ้าคุณแปลกประหลาดแล้ว เป็นเด็กความสงสัยทึ่งขึ้นมา ที่เดียว เพราะว่าเรายังมีสิ่งที่เราต้องการ ยังมีสิ่งที่เราหาคากลับ วิกฤตกังวล ระวังอยู่ ฉะนั้นเราจึงทึ่งไม่ได้ ท้องทึ่งท้อตึงต่างๆ ที่ผ่านเข้ามา ยิ่งมาใน ลักษณะที่แปลกประหลาดแล้ว ก็เหลือที่จะอึ้งทึ่งได้. กณธรรมมาเป็นอย่างนี้ วันหนึ่ง ๆ จึงมีความทึ่งหรือสนใจ เด็กใหญ่ มากน้อย ช้าเร็วอะไร ๆ มากมาย หลายเรื่องด้วยกัน. ถ้าเป็นสิ่งที่ตรงกับกิเลสหรือคัดค้านแล้ว ก็เหลือที่จะระงับได้ ย่อมมีความทึ่งหรือสนใจแน่นอน. ถ้าเป็นเรื่องที่ถูกต้อง ก็จิตใจจนถึงกับทำให้ จิตหวั่นไหวสั่นไหว ถ้าเป็นเรื่องที่เศร้าใจ ก็ทำจิตให้ทรุดโทรม แพบเห็นจนถึง หมกความมัวสีกสนุก. นี่คือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า อูทอัจจะ แต่ท่านหมายถึง หมดทุกประการ

พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ก็ยังมีความทึ่งหรือความสนใจใน บางสิ่งบางอย่าง. แต่ชั้นสุกท่าย คือพระอรหันต์แล้วย่อมไม่มีความทึ่ง ไม่มี ความสนใจในสิ่งใดเลย. เพราะเหตุว่าบัดนี้ จิตใจของท่านหมกความกระหาย อยากรู้อย่างหนึ่ง หมดความกลัวในสิ่งทั้งปวง. เพราะท่านหมกกิเลสสิ้นเชิง อย่างเดียวเท่านั้น จึงหมกความอยาก หมกความเกลียด หมกความกลัว หมก ความวิตกกังวล ความระวัง ความสงสัยอยากหรืออยากเห็นในสิ่งทั้งปวง ท่านมี จิตใจที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาล่อหรือยั่วให้เกิดความทึ่งหรือความสนใจ ไม่ว่า จะมาในรูปยั่วให้อินทึหลงรัก หรือมาในรูปยั่วให้อินร้าย ยั่วให้โกรธ หรือ

ให้เกลียด ให้อึด อดทน แต่ไม่มีความหมาย, เพราะจิตในส่วนลึกนั้น หมก
ความต้องการโดยประการทั้งปวง จึงจะได้หมกข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง

ขอให้เข้าใจไว้เสียด้วยว่า ความสงสัยในปัญหาต่าง ๆ นั้น มันมีอยู่
หรือมันเกิดขึ้น เพราะความอยากหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง นับตั้งแต่
อยากเป็นผู้รู้ไปก็แล้ว : มันสงสัยไปว่าสิ่งนั้น ๆ จะเกี่ยวกับเราอย่างใดบ้าง
มันจะเอาไปใช้ประโยชน์ที่สุดอย่างไรได้บ้าง, ความสงสัยจะเกิดขึ้นในสิ่ง
ที่เราไม่เข้าใจ เราไม่รู้หรือว่าเป็นของใหม่ นี่ก็มาแต่ความอยากเอาผลอย่างใด
อย่างหนึ่งจากสิ่งนั้น. ครั้นหมกความอยากโดยประการทั้งปวง โดยหลักที่เห็น
สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าเอา นำเป็น หมกความ
อยากถึงขนาดนั้นแล้ว จึงไม่มีความทึ่งในสิ่งใด ๆ : จนให้เท้าลงมาข้าง ๆ
ท่านก็ไม่มีความทึ่ง เพราะไม่มีความรู้สึกกลัวตาย หรืออยากอยู่หรืออะไร
ท่านองนั้น. แม้จะมีอะไรที่ร้ายชนิดไหน หรือว่าเกิดมีความรู้ความึกใหม่ ๆ
ในโลก เช่นมีเรื่องของปรมาณูสมัยนี้ ท่านก็ไม่มีความทึ่งความสนใจ เพราะ
มันไม่มีความหมายอะไรเลยสำหรับท่าน. ท่านไม่ต้องการทราบสิ่งใดในลักษณะ
ที่ว่ามันจะอำนวยอะไรให้ท่านได้บ้าง เพราะท่านไม่ต้องการอะไร ฉะนั้นจึง
ไม่มีความทึ่งในลักษณะใดหมก ; จิตของท่านจึงบริสุทธิ์หรือสงบ อย่างที่เรา
ภาคไม่ถึง. ส่วนพวกเรามีกิเลสหรือสังโยชน์ เรียกว่า อูทธัจจะ พร้อมทั้งจะพุ่ง
ขึ้นมา (คือทั้งนั่นเอง) ในทุก ๆ อย่าง ที่ยั่วความสงสัยไม่มีขอบเขต เป็นเหตุ
ให้เราทึ่งหรือสนใจ มากเรื่องมากราว หรือทำงานจับจด ทำงานเรื่องนี้ยังไม่เสร็จ
ก็คิดทำงานเรื่องอื่น หรือคิดเรื่องอื่น ไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้นเป็นต้น.

สังโยชน์หรือกิเลสข้อที่ ๑๐ อันเป็นข้อสุดท้ายนั้น ท่านเรียกว่า **อวิชชา**. อวิชชา^๕เป็นที่รวมหมกของบรรดากิเลสทั้งหลายที่ไม่ระบุไว้เป็นอย่างอื่นในแก้อ่างที่กล่าวมาแล้วด้วย. คำว่า อวิชชา^๕ นี้ แปลว่า ความไม่รู้ หรือภาวะที่ปราศจากความรู้. การแปลว่าความไม่รู้^๕ นี้ มีทางทำให้เกิดความเข้าใจผิดบางอย่างได้ แต่ถ้าแปลว่าภาวะที่ปราศจากความรู้ ก็เป็นการถูกต้องกว่า, เป็นคำที่รัดกุม กันความเข้าใจผิดได้มากกว่า. สำหรับความรู้ที่ประสงค์ในที่นี้ หมายถึงความรู้จริง คือไม่ใช่รู้ผิดหรือรู้เท็จ ฉะนั้นจึงไม่มีการพูดถึงความรู้ผิดรู้ถูกกันอีกแล้ว. เมื่อมีความรู้ ก็หมายถึงความรู้ถูก. ถ้าปราศจากความรู้ ก็คือมีหรือไม่มีความรู้ ซึ่งโดยพฤตินัยก็ได้แก่ความรู้ผิดนั่นเอง เพราะว่าตามธรรมชาติที่มีชีวิตทั้งหลาย จะอยู่โดยไม่มีความรู้สักอะไรเลยนั้นเป็นไปได้, เพราะฉะนั้นเราต้องมีความรู้สักที่เป็นความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. แต่ถ้าความรู้^๕นั้นเป็นความรู้ผิด ก็มีค่าเท่ากับไม่รู้, คนธรรมดาเราจึงมีอวิชชา คือไม่รู้ หรือรู้ผิดซึ่งมีค่าเท่ากับไม่รู้กันอยู่เป็นประจำ จึงมีคมนต์ข้อปัญหาสำคัญที่สุดของมนุษย์เรา คือปัญหาที่ว่าอะไรเป็นความทุกข์ที่แท้จริง ? อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ที่แท้จริง ? อะไรเป็นความไม่มีทุกข์จริง ? และอะไรเป็นหนทางหรือวิธีซึ่งจะให้ไต่มาซึ่งความไม่มีทุกข์นั้น ? เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ จะขยายความไปในทางไหนก็ได้. คำว่า ทุกข์^๕ นี้ กว้าง กินความได้ทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ ทุกข์อย่างต่ำ ทุกข์อย่างกลาง ทุกข์อย่างสูง ทุกข์ของคนในภूमินั้น ทุกข์ของสัตว์ในระคับนั้น ทุกข์ของสัตว์ในระคับนี้ ทุกข์ของสัตว์ไ้ระคับโน้น จะเอาไปขยายเป็นอันไหนก็ได้ทั้งนั้น แต่มุ่งหมายถึงความทุกข์เป็นปัญหาสำคัญ.

ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความคับสนทไม่เหลือของความทุกข์ และวิธีที่จะทำให้คับสนทไม่เหลือเหล่านี้ เป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ถ้าใครมีความรู้แจ้งจริงๆ แล้ว เรียกว่าคนนั้นไม่มีอวิชชา แต่จักเป็นผู้มีวิชา ในที่นี้. ในบรรดาความรู้ทั้งหลาย มีมากเหลือที่จะกล่าวได้ที่พระพุทธเจ้าท่าน จักไว้ในพวกที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้. ความทราตรู้ของพระพุทธเจ้าเอง ก็มีขอบเขต อยู่แต่ในวงที่ควรรู้. ในบรรดาสิ่งที่ควรรู้แล้วพระองค์ทราตรู้ทั้งหมด. คำว่า สัพพัญญู รู้ทั้งหมด ก็รู้แต่ในขอบเขตที่ควรรู้ ไซ้ว่าจะครอบคลุมไปถึงที่ไม่ ต้องรู้หรือไม่เกี่ยวข้องกันเลยหาไม่ได้. แต่สิ่งใดที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ และความคับทุกข์โดยตรงแล้วเป็นอันรู้หมด ฉะนั้น มันจึงจำกัคงแคบเข้า มาหน่อย พอทำความเข้าใจกันได้.

อวิชชา เป็นความไม่รู้ หรือรู้ผิด ทำให้หลง สำคัญผิดในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ว่าเป็นความสุขไป จนถึงกับพอใจเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์; และ สำคัญผิดในเหตุของความทุกข์ จนไปค้นหาเหตุผิดไป หรือเกิดความโง่เงา ใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น ไปโทษผี โทษนาง โทษเทวดา โทษอะไรต่าง ๆ ว่า เป็นเหตุ ให้เกิดเจ็บไข้ แทนที่จะรักษาโดยวิธีที่ถูกต้อง ก็ไปนั่งอ้อนวอนผีนางเทวดาอยู่ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นอวิชชาใน ส่วนเหตุของความทุกข์ชั้นต้น ๆ ทั่ว ๆ ที่สุด นี้เป็น ตัวอย่าง; สำหรับ อวิชชาในเรื่องความคับสนทของทุกข์ไม่มีเหลือ นั้น คือไม่รู้เรื่องการคับภีเลสคับกัณหะ ซึ่งเป็นต้นเหตุของทุกข์โดยตรง ไปหลงเอา ความสงบสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิหรือฌานสมาบัติ ว่าเป็นความคับทุกข์สิ้นเชิง คือเป็นนิพพานไป ซึ่งมีอยู่กั่นในสมัยพุทธกาล และยังคงมีอยู่จนถึงบัดนี้ เพราะมีอวิชชาในเรื่องความคับทุกข์; และยิ่งไปกว่านั้น ยังอาจถึงกับยึดเอา

กามารมณเภาเป็นเครื่องดับทุกข์ ดังที่บางคนได้ยึดเป็นหลักว่า กามารมณเภาเป็นของจำเป็น หรือเป็นอาหารชนิดหนึ่งของชีวิต เป็นของจำเป็นเช่นเดียวกับหยูกยา ข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยอย่างบ้านเรือนเป็นต้น. แทนที่จะมีปัจจัยเพียง ๔ อย่าง คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก็ได้เพิ่มกามารมณเภาเข้าไปอีกอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย ๕ อย่าง อย่างนี้ก็มี. ลัทธิบางลัทธิที่อยู่ในรูปของศาสนา ได้เอากามารมณเภาเป็นเครื่องดับทุกข์ก็มี จึงเกิดเป็นลัทธิที่มีการกระทำอันน่าอัศจรรย์มากจนอาจารย์ชั้นที่วิหาร์นั่นเอง คงนี้ก็มี ; จึงเป็นอันกล่าวได้ว่าวิชาความรู้ในทางที่ผิดของความดับทุกข์ของความทุกข์นี้ เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจหรือการกระทำที่แปลกประหลาดวุ่นวาย หรือถึงกับเป็นอันตรายขึ้นในโลกได้. สำหรับ **อวิชาความรู้ในหนทาง** ที่จะให้ไถ่มาซึ่งความดับทุกข์นั้นก็เหมือนกัน : หนทางที่ถูกต้องคืออริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น จนถึงสัมมาสมาธิเป็นที่สุด. แต่คนที่มีอวิชาเขาไม่อาจจะมองเห็นอย่างนี้ ย่อมทำไปตามอำนาจกิเลสคัดเหา คือตามความต้องการของคน หรือมีความเชื่อในวัตถุปัจจัยภายนอก ฟังผีฟังเทวดาไปตามประสาของคนที่ไม่มีความเชื่อ. แม้เป็นพุทธบริษัทโดยกำเนิดอยู่แล้ว ก็ยังมีหลงไปถึงอย่างนั้นได้. เพราะอำนาจของอวิชา ทำให้ไม่ยินดีในการจะดับทุกข์โดยอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ไปดับทุกข์โดยการจุฑุรูปเทียนอ้อนวอนผีสังเทวดา.

ขอให้เราทุกคนศึกษาเรื่องอวิชา ในฐานะซึ่งเป็นเหมือนกับเครื่องหุ้มห่อโลกทั้งโลกไว้ เป็นแสงสว่างที่บังลึกละ หมายถึงความว่าตามปรกติกคนทุกคนต่างช่วยให้คนมีความรู้ แต่ความรู้ของคนนั้นเป็นความรู้ที่ผิด และยิ่งรู้มากยิ่งผิดมาก เลยกลายเป็นความรู้ชนิดที่บังลึกละ ฉะนั้นเพียงแต่คำว่า

แสงสว่าง - แสงสว่างนี้ก็ยังต้องระว่าง อาจจะเป็นแสงสว่างของอวิชชาก็ได้ คือแสงสว่างที่ทำให้หลงผิด และให้เกิดความประมาท แล้วไม่อาจสำนึกได้คิดว่าเรากำลังถูกแสงสว่างของอวิชชาบังลุ่มคาอยู่ด้วยกันทุกคน ; เราจึงไม่สามารถจะเอาชนะความทุกข์ได้ เราหลงในสิ่งชั่วเหว่ เล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเทือกทูนบุซา ; หลงในกามารมณ์ว่าเป็นอุกมธรรมของมนุษย์. **อุกมธรรม (Summum Bonum) ในขั้น หมายถึงสิ่งที่ดีสุด ที่มนุษย์ทุกคนควรจะได้รับเสียก่อนแต่ที่จะตาย.** ในขั้นนี้เราอาจจะกำลังหลงเอากามารมณ์เป็นอุกมธรรมของมนุษย์อยู่ก็ได้ เพราะว่าเราอาจจะกำลังทำทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในขั้นนี้ ก็เพื่อผลคือกามารมณ์เท่านั้น แล้วจะแก้ตัวว่าทำเพื่ออุกมคติอันอื่นอย่างไรได้. ให้ความเวลาอีก ๒ ซาติ ๓ ซาติ ก็อาจยังหวังผลเป็นกามารมณ์. การไปเกิดในสวรรค์ก็จะเอากามารมณ์ คุ ๆ อะไร ๆ ก็ไปติดอยู่แค่กามารมณ์. นี่เพราะอวิชชาได้หุ้มห่อโลกทั้งโลกไว้อย่างนี้ ไม่ให้ใครทะลุออกไปได้. อุปมาในพระบาติบางแห่งนั้น ได้อุปมาอวิชชาว่าเหมือนกับเปลือกหนาที่หุ้มโลกทั้งหมกไม่ให้สัตว์ได้เห็นแสงสว่างที่แท้จริง. ท่านจักอวิชชาไว้เป็นกิเลสชั้นสุดท้าย ; เป็นอันว่า ต่อเมื่อเป็นพระอรหันต์จึงตัดกิเลส ๕ อย่างข้างท้ายเพิ่มขึ้น คือศรัทธาปุระกะ อรูปปุระกะ มาระอุทธัจจะ และอวิชชา ซึ่งเป็นการตัดหมกทั้ง ๑๐ อย่าง และเป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด.

พระอริยเจ้าทั้ง ๔ ประเภท คือพระโสดาบัน สกิทากามี อนาคามี อรหันต์ นี้ จักรวมเป็นผู้ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ คืออยู่เหนือโลก. ถ้ามองกันอีกทางหนึ่ง ก็มองกันที่ตัวธรรมที่ท่านได้บรรลุ เขาเรียกว่า **โลกุตตธรรม**

โลกุตรธรรมนั้นแยกออกเป็น ๔ อย่าง คือ ภาวะของพระโศกามันในขณะที่ยัง
 กิเลสอยู่นั้น เรียกว่า โสคาบัตติมรรค อย่างหนึ่ง เมื่อตัดกิเลสแล้ว เรียกว่า
 โสคาบัตติผล นั้นอีกอย่างหนึ่ง จึงได้เป็นคู่ ๆ คือ โสคาบัตติมรรค โสคาบัตติผล,
 สกิทากามิมรรค สกิทากามิผล, อนากามิมรรค อนากามิผล, อรหัตถกมรรค
 อรหัตถกผล; นี่เป็น ๔ คือ ๔ คู่; เติม นิพพาน เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง
 จึงเป็น ๔ อย่าง นี้เรียกว่าโลกุตรธรรม คือสิ่งซึ่งเป็นโลกุตรธรรม.
 ถ้าดูกันที่บุคคลเป็นเกณฑ์ก็ได้เพียง ๔ คือผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นพระโศกามัน
 ความเป็นพระสกิทากามี ความเป็นพระอนาคามี และผู้ตั้งอยู่ในความเป็น
 พระอรหันต์. บุคคลเหล่านี้ล้วนแต่ตั้งอยู่ในโลกุตรภูมิ เป็นผู้มีความทุกข์น้อย
 ลงตามส่วน จนกระทั่งไม่มีทุกข์เลย. ภาวะเช่นนี้เป็นการแสดงให้เห็นผล
 อันสุดท้าย ที่การเจริญวิปัสสนาจะนำไปสู่ คือเมื่อการเจริญวิปัสสนาชนิดที่
 ถูกต้องตามที่เป็นจริง เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนดับความอยาก
 ทั้งปวงได้จริงๆ แล้ว ก็จะเกิดเป็นโลกุตรภูมิขึ้นมา แล้วทำให้จิตอยู่เหนือ
 วิสัยโลก ซึ่งหลังจากสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดีหรือยินร้ายในโลกนั้นๆ
 ก็ไม่สามารถจะครอบงำจิตของท่านได้อีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สำหรับ
 พระอรหันต์ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิสุดท้ายที่สุด เพราะละกิเลสได้จนสิ้นเชิง.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่านิพพาน อยู่นั้น ถ้าในกรณีโลกุตรธรรมนี้
 ก็หมายถึงสภาพอย่างหนึ่ง ซึ่งดีว่าไม่เหมือนกับสิ่งใดๆ หมด ก็ไม่เหมือน
 กับโลก ผิดจากสิ่งทุกสิ่งในโลกโดยประการทั้งปวง. เมื่อโลกทั้งหลายหรือ
 สิ่งทั้งหลายที่เป็นวิสัยโลกมีภาวะเป็นอย่างไร ยกเลิกภาวะและวิสัยเหล่านั้น

ทั้งหมดเสีย ก็จะเหลือสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน คือสภาพทรงกันขำจากโลก โดยประการทั้งปวง : เป็นธรรมหรือเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ในตัวเองชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดเป็นปัจจัยปรุงแต่ง, และไม่ปรุงแต่งสิ่งใด ; เป็นที่คับของสังขารทั้งปวง. เมื่อสังขารธรรมทั้งปวงมาถึงนิพพาน ก็ย่อมคับตัวเอง จึงเรียกว่า เป็นที่คับของสังขารทั้งปวง. แต่ถ้าจะกล่าวโดยผล นิพพาน หมายถึงภาวะที่ปราศจากความเผลาสน ปราศจากการคับคั่ง ทึบแถม ร้อยรัด ครอบงำ พัวพันอะไรทั้งหมดเหล่านี้ เพราะว่ากิเลสซึ่งเป็นเหตุให้จิตถูกเผลาสนคับคั่งทึบแถม ร้อยรัดพัวพันนั้น จะมีในนิพพานนี้ไม่ได้. ลักษณะการอันนี้ยากที่จะเปรียบเทียบให้เห็น แต่มองคู่ด้วยการทำมโนคติเอาทีไรแล้วกันว่า ถ้ากิเลสทั้งหลายมีอยู่ พฤติการณ์ทั้งหลายจะมีอยู่ในลักษณะอย่างไร ครั้นมาถึงขอบเขตของนิพพานแล้ว กิเลสมันก็สูญหายไปหมด แล้วพฤติการณ์ทั้งหลายจะเป็นอย่างไรต่อไป: ถ้าสมมติ ก็เหมือนกับว่าเป็นแซกแคนอันหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สลายของกิเลสและความทุกข์ เหมือนอย่างว่าโซนร้อนมีอยู่โซนหนึ่งในโลกนี้ ถ้าน้ำแข็งในทะเลแห่งโซนเหนือ คือโซนหนาวลอยมาถึงโซนร้อน มันต้องละลายหมดที่เขตของโซนร้อนนั้น ฉะนั้นโลกก็ฉนั้น.

นิพพาน มีอยู่ในฐานะเป็นธรรมชนิดอันหนึ่ง แต่มันไม่มีขอบเขตและไม่ต้องการอาศัยกินเนื้อที่; ไม่ขึ้นอยู่กับกาลล่วงไปของเวลา หรือไม่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา แต่อยู่ในลักษณะเป็นตัวของตัวเองชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนอะไร ๆ ในโลก แต่เป็นที่คับของโลก. สมมติว่าถ้าโลกแทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องคับตัวเอง, กิเลสหรือความทุกข์แทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องคับตัวเอง.

นี่เป็นการพูดอย่างอุปมา ไม่ใช่ตัวจริง เพราะมันไม่เหมือนกับบ้านกับเมือง หรืออะไรอย่างนั้น ; แต่พูดในฐานะเป็นอุปมาของพระนิพพาน ที่ท่านให้ นามว่าเป็น แคนทีคัมของสังฆารทังปวง จึงเป็น ธรรมที่เกษมจากโศคะ. คำว่า โศคะ หมายความว่า เครื่องร้อยรัศมีพันหุ้มห่อ ; เกشمจากโศคะ หมายความว่าปลอดโปร่งว่างเงิบจากโศคะทั้งปวง จึงไม่มีการเผาผลาญ เสียสละ ทิ่มแทง ร้อยรัศมี พันหุ้มห่อ หรืออะไรอื่น ๆ ทั้งสิ้น. นี่เป็นลักษณะของโลกุทธรรม ข้อสุดท้าย ! นี่ เป็นสิ่งที่มุ่งหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมที่ แสดงผลสุดท้ายของการปฏิบัติที่พุทธศาสนาจะนำไปสู่.

ทั้งหมดนี้ นับว่าเราได้ศึกษากันมาตั้งแต่ต้น จนถึงเรื่องผลสุดท้ายของพระพุทธศาสนา : เป็นหลักที่ชี้ให้เห็นกิเลสอันละเอียด ๑๐ อย่าง ที่มีอยู่ในคนทุกคน. มีลักษณะซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถ้าใครละได้ถึงกิเลสชั้นไหน จะเป็นอยู่เหนือโลกในชั้นไหน ; และเมื่อละได้หมด จะประสบผลอันสุดท้ายอย่างไร ; เรื่องทั้งหมดไปจบสิ้นสุดลงที่นิพพาน กิ่งหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า **“ผู้รู้คือพระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นอุคมธรรม”** นับว่าเป็นที่สิ้นสุดลงสำหรับสิ่งทั้งหลาย. อาจมาบรรยายเรื่องนี้ ในฐานะเป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนา หรือในฐานะเป็นผลสุดท้ายของพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ และต้องลงมือได้ कामสมควร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธบริษัทจริง ๆ คือเห็นแจ้งหรือเข้าถึงตัวพุทธศาสนาจริง ๆ. มิฉะนั้นแล้วจะเป็นแค่ผู้รู้หรือผู้เข้าใจในพุทธศาสนาเท่านั้น หากได้เป็นผู้เห็นแจ้งไม่. ฉะนั้น ทุกคนต้องไปลูบคลำกิเลสของตัวเองให้เข้าใจให้รู้แจ้ง และพยายามได้ถอนออกไป

เสียให้ได้ แม้แต่ครึ่งตัวของกิเลส แล้วก็จะเกิดความรู้แจ้งขึ้นได้ ในเมื่อกิเลสครึ่งตัวนั้นหมดไปแล้วจริงๆ มีผลเป็น ความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นแทน อากมาขอแนะนำพร้อมทั้งวิงวอนให้ท่านทั้งหลาย ไปศึกษาพระพุทธศาสนากันในลักษณะนี้ เพื่อการเข้าถึงพุทธศาสนาอย่างแท้จริง.

อากมาขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลา
เพียงเท่านั้น, และขออภัยที่ล่วงเวลาไปหน่อย
เรื่องมันเป็นเรื่องเดียวที่ต้องกล่าวให้จบในคราวเดียว.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถาคตปริกขธรรม ครั้งที่ ๕

เรื่อง

พุทธศาสนา กับคนทั่วไป

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๕๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๔๕๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาทมาได้บรรยายหลักแห่งพุทธศาสนาโดยลำดับ ๆ ว่า พุทธศาสนา
คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ถึงสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่แท้จริง ว่าอะไร
เป็นอะไร; สิ่งทั้งปวงนี้มีสภาพตามที่แท้จริง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา; แต่สัตว์ทั้งหลายหลงรักหลงยึดถือสิ่งทั้งปวงเพราะอำนาจของอุปาทาน;
ในพุทธศาสนามีวิธีปฏิบัติเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อจะตัดอุปาทาน
นั้นเสีย; อุปาทานนั้นมีที่ลงเกาะ หรือ จับยึด ที่ขันธทั้งห้า คือรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ; เมื่อรู้จักขันธห้าตามที่แท้จริง ก็สามารถ

ข : เข้าใจสิ่งทั้งปวงจนถึงกับเบื่อหน่ายกลายกำหนด ไม่ยึดถือด้วยอุปาทาน ; และเราควรมีชีวิตอยู่อย่างที่เราเรียกว่า “เป็นอยู่ชอบ” คือให้วันคืนเต็มไปด้วย บิณฑิและปราโมทย์อันเกิดมาจากการกระทำที่ดี ทั้งาม ที่ถูกต้อง อยู่เป็นประจำ แล้วเกิดความระงับแห่งจิต เกิดสมาธิ เกิดความเห็นแจ้งได้เรื่อยๆ ไป จนกระทั่ง เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุक्ति และนิพพาน ได้ตามความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม ; หรือถ้าเราจะรีบเร่งทำให้เร็วกว่านั้น ก็มีแนวปฏิบัติที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ นับตั้งแต่มีศีลบริสุทธิ์ มีจิตบริสุทธิ์ มีทัญญูบริสุทธิ์ เรื่อยขึ้นไปจนถึงมีญาณ ทัสสเนบริสุทธิ์ ในที่สุดก็จะทักสังโยชน์ต่างๆ ได้ เรียกว่าการบรรลุมรรคผล. ทั้งหมดนั้นนับว่าเป็นการแสดงแนวสังเขปทั้งหมดของพระพุทธศาสนาแล้วทั้งแก่กัน จนปลาย ให้เห็นว่าหลักพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างไร พร้อมกันกับหลักปฏิบัติ ไปในตัว. สำหรับโอกาสสุดท้ายที่เหลืออยู่อีก ๒ ครั้งในวันนี้ อาจมองเห็นว่า ควรจะได้ชี้ให้เห็นแนวคิดหรือข้อสังเกตเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั่วๆ ไป นับตั้งแต่ ว่าอะไรเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาเป็นต้น เพื่อให้เข้าใจ สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศาสนา ในแง่ทั่วๆ ไปอย่างทั่วถึง เป็นการบอกรับกันการเข้าใจ ผิดพลาดได้อีกชั้นหนึ่ง.

เมื่อถามขึ้นว่า อะไรเป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าศาสนาแล้ว
นักศาสนาทั้งหลายมีคำตอบที่ยุติกันว่า ศาสนาทั้งหมดของโลกทุก ๆ ศาสนา นับตั้งแต่ขั้นต่ำที่สุดจนถึงระดับที่สูงที่สุดก็ตาม ถือกันว่ามีมูลดั้งเดิมร่วมกันมา จากความกลัว : กลัวสิ่ง ๆ ทั่วไปว่า ความกลัวเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา. แต่ นักศาสนาเหล่านั้นเพิ่งเล็งถึงความกลัวอย่างต่ำ ๆ ของคนในสมัยที่ยังไม่เจริญ

คือมักจะระบุนามกลัวปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่ร้ายหรือลึกลับ ว่าเป็นมูลเหตุของศาสนา. การกล่าวเช่นนั้นก็ถูกต้องเหมือนกัน ; แต่สิ่งที่เรียกว่าความกลัวนั้นยังมีอยู่อีกหลายชั้น ซึ่งเราจะได้พิจารณาแก่กันต่อไป.

การที่เราจะเข้าใจว่าศาสนามีมูลมาจากความกลัว ได้อย่างไรนั้น เราจะต้องพิจารณาถึงตัวภิกษุอาการที่เรียกว่าศาสนากันเสียชั้นหนึ่งก่อน. ตัวศาสนาแท้ ๆ ก็คือตัวการคืนชนเพื่อให้ออกจากอันตรายในทางจิต. เมื่อกล่าวอย่างนี้ ก็เป็นการครอบคลุมไปทุก ๆ ศาสนา. แม้จะกล่าวอย่างที่อาคมเคยกล่าวมาแล้ว ว่าพุทธศาสนา คือวิชาและหลักปฏิบัติ เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ก็ยังหมายความว่ารู้เพื่อให้ออกตัวรอดจากอันตราย ใค้อยู่แน่นอน. ฉะนั้นถ้าจะกล่าวให้กินความกว้างคลุมศาสนาทุกศาสนาทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุด ในสมัยโบราณซึ่งมนุษย์ยังไม่มี ความเจริญ ก็พอจะกล่าวรวบยอดได้อีกอย่างหนึ่งว่า ศาสนาคือตัวการคืนชนกระทำเพื่อให้ออกพ้นจากอันตราย หรือสิ่งที่คนถือว่าอันตรายในทางจิตนั่นเอง. เมื่อเป็นเช่นนั้น เราขอมกล่าวได้ว่ามันมีมูลมาจากสัญชาตญาณแห่งความกลัวนั่นเอง. อันตรายในทางภายนอก เช่นสัตว์ร้ายหรือข้าศึกศัตรูเหล่านี้ คนเราก็มักกลัวและคืนชนต่อสู้หรือหลบหนีตามสมควรแก่โอกาส. นั้นเรียกว่าความกลัวและการหลบหนีอันตรายทางกายหรือภายนอก. ทั้งนี้ เมื่อเกิดมีสิ่งที่น่ากลัวหรืออันตรายที่เรียกว่าภายในหรือทางจิตขึ้นมาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งชั้นแรกที่สุดก็ได้แก่ความรู้จักคิดนึกถึงสิ่งที่มีอำนาจเหนือหรือยิ่งไปกว่าธรรมดา แม้จะเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่นฟ้าผ่าฟ้าร้องหรือสิ่งที่น่ากลัวอื่น ๆ ทำนองนั้น ความคิดเกิดขึ้นว่านี้เป็นของนอกเหนือไปกว่าธรรมดา ก็จะวิ่งหนีหรือต่อสู้เหมือนทำกับสัตว์ร้ายหรือข้าศึกนั้น ไม่มีหนทาง

เพราะฉะนั้น จึงเกิดความคิดใหม่ มีระเบียบวิธีอันใหม่ สำหรับจะต่อสู้หรือหลบหลีกสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้น. ข้อนี้ก็คือเกิดวิธีปฏิบัติสำหรับเอาตัวรอดจากสิ่งที่กลัวในทางจิตชั้นนั่นเอง และพอจะถือได้ว่าเป็นมูลเหตุอันแรกแห่งการเกิดขึ้นของสิ่งที่เราเรียกกันว่า ศาสนา.

ถ้าเราเปิดดูหนังสือทุกเล่มที่เขาเขียนกันในสมัยปัจจุบัน อันว่าด้วยมูลเหตุของการเกิดแห่งศาสนาแล้ว ก็จะเห็นว่าเขียนไว้เหมือน ๆ กันหมด คือ ไปพูดถึงที่คนบ้ำสมัยหันกลับพำผำทำร้อง กลัวความมืด กลัวพายุ กลัวสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่เหนือความเข้าใจและความต้านทานของคนบ้ำเหล่านั้น แล้วก็ถือเอาความกลัวนั้น ๆ ว่าเป็นมูลของการเกิดขึ้นแห่งศาสนา. วิธีที่จะต่อสู้หรือหลบหลีกอันตรายของคนเหล่านั้น ก็คือการแสดงอาการยอมแพ้ หมอบราบ อ้อนวอนบูชา แล้วแต่คนที่ฉลาดที่สุดในสมัยนั้นเห็นว่าจะต้องทำอย่างไร. ครูบาอาจารย์ของคนสมัยนั้นได้สอนให้หมอบราบ หรือให้บูชาโดยวิธีต่าง ๆ ตามที่คนนั้นกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีเหล่านั้นจะชอบใจ. นี่นับว่าสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เกิดขึ้นมาในโลกด้วยอำนาจของความกลัว และการปฏิบัติไปตามความกลัว. ต่อมาความกลัวนั้นได้เขยิบสูงขึ้นมา ตามความเจริญของวิชาความรู้ของมนุษย์ : ความกลัวเลื่อนขึ้นมาจากความกลัวภัยธรรมชาติเช่นนั้น มาสู่ความกลัวชนิดอื่นที่แยบคายหรือสูงขึ้นไปกว่า. ศาสนาที่มีการบูชาสิ่งที่ตนกลัว เช่นภัยธรรมชาติ กระทั่งผีสังเทวคาเหล่านั้น จึงกลายเป็นของขบขันไปในที่สุด. มีคนเขียนภาพการ์ตูนล้อ เป็นคนหมอบกราบพำผำคองพำผำอยู่ แล้วเขียนสุนัขหรือแมวซึ่งไม่เคยทำอาการอย่างนั้นเลย เรื่องเลยกลายเป็นว่าการหมอบราบคานแก้วต่อผีสัง

เทวคานัน ทำเป็นแค่งานเท่านั้น สุนัขและแมวเป็นกัน ทำไม่เป็น. นึกกลายเป็นว่าเป็นของขบขันไป หรือเป็นของน่าหัวเราะ นำเวทนาสงสารไป.

ความกลัวของคนชั้นหลัง ๆ เลื่อนสูงขึ้นมาถึงความกลัวความทุกข์ ชนิดที่อำนาจทางวัตถุช่วยเหลือไม่ได้ เช่นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือแม้แต่ความทุกข์ที่เป็นไปตามปรกติ เช่นความหม่นหมอง เปร้อร้อน มีกมัว เพราะอำนาจของราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งแม้จะมีอำนาจ มีเงินเท่าไร ก็ไม่สามารถจะระงับอาการอันโหดร้ายของความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือความแค้นเคืองของราคะ โทสะ โมหะได้. ประเทศอินเดียซึ่งเป็นประเทศที่เจริญด้วยนักคิด นักค้นคว้า ผู้มีสติปัญญา จึงได้ก้าวหน้าจากคอยแต่ไหวสัจศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น มากลายเป็นค้นหาวิธีที่จะเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเอาชนะราคะ โทสะ โมหะ เป็นกันให้ได้. นี่นับว่าเป็นบ่อเกิดของศาสนาที่สูงขึ้นไปในทางปัญญา. ถ้าจะกล่าวให้สูงขึ้นกว่านั้นขึ้นไปอีกก็กล่าวได้ว่า เพราะมนุษย์กลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุกที่มนุษย์จะพึงได้รับ จึงได้พยายามค้นหาสิ่งที่ดีที่สุกที่มนุษย์ควรจะได้รับ ในที่สุดก็พบวิชาที่จะทำให้เอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือชนะกิเลสได้; ความกลัวที่ว่าไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุกที่มนุษย์ควรจะได้รับ ก็หายไป.

สำหรับพระพุทธศาสนา ก็อาจกล่าวได้ว่ามีมูลมาจากความกลัวเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ความกลัวอย่างโง่เขลา เช่นกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กลัวผี กลัวเทวดา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจ้าของปรากฏการณ์ของธรรมชาติ หรือว่ากลัวเทวดาที่มีอำนาจบันดาลสิ่งต่าง ๆ ในท้องฟ้าเหล่านั้นเป็นกันก็หาไม่ได้ แต่หมายถึงกลัวสิ่งที่ควรกลัวยิ่งไปกว่านั้น คือความบีบคั้นแค้นเคืองห่มต่อ ของราคะ โทสะ โมหะ

ตลอดถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดมาจากอิทธิพลของ ความเกิก ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ในที่สุดก็เกิดบุคคลประเภทที่เราเรียกกันว่าพระพุทธรเจ้าขึ้น เป็นผู้พบวิธีที่จะเอาชนะสิ่งที่กลัวได้เต็มตามความประสงค์ และเกิดวิธีปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาทุกข์ชนิดที่เรียกว่า พุทธศาสนา. พุทธศาสนา แปลว่า ศาสนาของผู้รู้, เพราะ พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ หรือผู้ตื่น คือไม่หลับ เป็นผู้เบิกบานคือไม่หุบ หรือไม่มีค แต่รู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จึงสามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง ไม่เปิดโอกาสให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นปัญหา หรือเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลยึดถือ จนกระทั่งทำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่เขาไปยึดถืออีกต่อไป ; เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่อาศัยสติปัญญา หรืออาศัยวิชาความรู้ โดยเฉพะ เพื่อเป็นเครื่องทำลายความทุกข์ หรือต้นเหตุของความทุกข์.

การที่จะทำพิธีกรรมเพื่อบูชาบวงสรวงอันนนวนนั้น ไม่ใช่พุทธศาสนา คือไม่ถูกรับเข้ามาในพระพุทธศาสนา กลายเป็นสิ่งที่น่าขบขันหัวเราะ และถือเอาเป็นที่พึ่งไม่ได้. พระพุทธรเจ้าทรงปฏิเสธการกระทำเช่นนั้นโดยสิ้นเชิง. การบูชาอันนนวนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทำพิธีคนน้ำ อาบน้ำ สรงเกล้า คำหว่าเหล่านี้ล้วนแต่ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่อาจจะเป็นที่พึ่งได้. แม้ที่สุดแก่เทวศาทย์ยึดถือกันว่าเป็นผู้บันดาลสิ่งต่างๆ เป็นเจ้าของดวงดาวในท้องฟ้า กวานั้นกวานี้ มีเทวคองกันน้องกัน มีอิทธิพลบังคับมนุษย์อย่างนั้นอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่ถูกปฏิเสธสิ้นเชิง โดยบุคคลประเภทพระพุทธรเจ้า จนถึงกับมีคำกล่าวในพระพุทธศาสนาว่า "ความรู้ความฉลาดความสามารถที่ทำให้สำเร็จประโยชน์นั้นแหละ เป็นตัวฤกษ์ที่ดีอยู่ในตัวเองแล้ว ดวงดาวทั้งหลายในท้องฟ้าจะทำอะไรได้."

ประโยชน์ที่ควรปรารถนาจะผ่านพ้นคนโง่ ๆ ที่มีแก่น้ำกำหนวดแหวงควา
 ในท้องฟ้าไปเสียสิ้น”^๑ ทั้งนี้เป็นต้น ; หรือว่าถ้านักคัมภีร์จะทำให้
 หมกบาป หมกทุกข์ได้แล้ว พวกปลา พวกเต่า ปู หอย ที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำ
 หรือสระศักดิ์สิทธิ์นั้น ก็จะหมกบาป หมกทุกข์ไปได้ค้ำยน้ำนั้นเหมือนกัน ;
 หรือถ้าหากว่าความพ้นทุกข์จะสำเร็จได้ด้วยการบูชาอันอ่อนแอ ๆ แล้ว ในโลกนี้
 ก็จะไม่มีการที่มีความทุกข์เลย เพราะว่าใคร ๆ ก็บูชาอันอ่อนแอเป็น ไม่ใช่ของ
 ทำยาก ; โดยเหตุที่ยังมีคนที่มีความทุกข์อยู่ ทั้งที่ทำการบูชาหรือทำพิธีของ
 ต่าง ๆ อยู่ จึงถือว่ายังไม่เป็นหนทางที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมาพิจารณาโดย
 ละเอียดลออ ให้รู้ให้เข้าใจว่าอะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่จริง แล้ว
 ประพฤติข้อสิ่งนั้นให้ถูกต้องตรงตามความจริง จึงจะสามารถเอาตัวรอดได้.
 นี่เป็นขอบเขตของพระพุทธศาสนาที่เราควรจะเข้าใจไว้ ว่า เราไม่เกี่ยวข้องกับ
 ถึงการกราบไหว้บูชาสิ่งที่น่าอัศจรรย์ต่าง ๆ เหล่านี้ และเราไม่เชื่อไม่รับนับถือ
 พิธีของ เช่นการรคน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น ; เราไม่หวังพึ่งบัจจัยภายนอก เช่น
 เทวคาบณสวรรค์ หรืออำนาจคงคาบหนองฟ้าเป็นต้น แต่เราจะกระทำเอา
 ด้วยสติปัญญา ความสามารถของเราเอง. นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนานี้
 นั้นอยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นวิถีทางที่จะทำให้รอดพ้นจากอันตรายในทางใจค้ำย
 เหมือนกัน แต่จะไม่เหมือนกับศาสนาบางศาสนา ซึ่งมีพิธีหรือมีหลักการเป็น
 อย่างอื่น ทั้งที่ไต่ถ่ามาแล้วข้างกัน. พุทธศาสนามีวิธีแก้ที่จะใช้ปัญญาให้รู้ว่
 อะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่จริง แล้วปฏิบัติข้อสิ่งนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามกฎ

๑. อตุโล อตุลุตส นฤชตุคฺ คิ กวิสุตฺตนิ ตาวกั นฤชตุคฺ ปฏิมานนฺคฺ อตุโล พาลํ อปฺพุจกา

ที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น. เราไม่ประสงค์จะคาดคะเนหรือทำอย่างที่เราเรียกว่า
 เชื่อว่าเป็นอย่างนั้น เชื่อว่าเป็นอย่างนี้ : เราต้องการจะทำลงไปตรง ๆ
 ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง โดยไม่ต้องเชื่อคนอื่น. แม้จะมีคนอื่น
 มาบอกให้ที่แรก ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อ เราจะต้องฟังและพิจารณาจน
 เห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แล้วจึงจะเชื่อ และพยายามกระทำให้ปรากฏผล
 ด้วยตนเอง. นี่เป็นความหมายของพุทธศาสนาที่แตกต่างกันอยู่ในระหว่างศาสนา
 ทั้งหลาย นับจากเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลก จนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ๆ นั้น หรือโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาก็ตาม
 ย่อมมีอยู่หลายแห่งหลายเหลี่ยม. มันเหมือนกับของหลายเหลี่ยม ที่เราดูเหลี่ยมหนึ่ง
 มันก็ไปอย่างหนึ่ง คุ๊กเหลี่ยมหนึ่ง มันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง เราอาจคุ๊กเหลี่ยม
 คือไม่ดูเหลี่ยมที่ควรคุ๊กก็ได้. เหมือนอย่างว่าจะสังเกตคุ๊กเขาตุ๊กหนึ่ง ไม่ว่า
 ตุ๊กไหน คุไปจากทิศต่าง ๆ สมมติว่ามี ๘ ทิศ เราจะเห็นว่าตุ๊กเขาตุ๊กนั้นมี
 รูปร่างต่างกัน. แม้พุทธศาสนาก็เหมือนกัน : ถ้าจะคุ๊กด้วยสายตาของบุคคลที่มี
 แง่คิดหรือความนึกหรือหลักสำหรับคิด ตามที่ได้เคยอบรมมาแต่กาลก่อน แล้ว
 แก่ว่าบุคคลนั้นจะถือหลักการคิดในแนวไหน ก็จะได้เห็นพุทธศาสนาในลักษณะ
 ที่แตกต่างกันได้. คนเราย่อมเชื่อความนึกความเห็นของตัว เพราะฉะนั้น
 ความจริงหรือสิ่งที่เรียกว่า ศัจจะ สำหรับบุคคลหนึ่ง ๆ นั้น มันอยู่ตรง
 ที่เพียงว่า เขาเข้าใจและมองเห็นได้เท่าไร เท่านั้นเอง ไม่มากไปกว่านั้น ;
 เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ความจริง” ของคนเรา จึงไม่เหมือนกัน เพราะว่า
 คนเราเข้าถึงความจริงของสิ่งซึ่งเป็นปัญหานั้นได้คั่นตึกกว่ากัน หรือด้วยท่าทาง

ลักษณะที่ต่างกัน และสติปัญญาที่ต่างกัน. สิ่งใดที่อยู่นอกเหนือสติปัญญา ความรู้ ความเข้าใจของคน, คนยังเข้าใจไม่ได้, คนนั้นก็ไม้อาจจะเอามาเป็นความจริงของเขาได้. ถ้าเขาจะพลอยว่าจริงไปตามผู้อื่น เขาก็รู้สึกอยู่แก่ใจว่าไม่เป็นความจริง. ความจริงของคน ๆ หนึ่งนั้น จะมีอยู่เท่าที่เขามีความเข้าใจถึงที่สุดในขณะนั้นเพียงเท่าไรเท่านั้น; “ความจริง” ของคนในระดับนี้จะเกิดขึ้นได้เสมอ คือเดินไปเรื่อย ๆ ตามสติปัญญาความรู้ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นทุก ๆ วัน จนกว่าจะถึงความจริงขั้นสุดท้าย. คนเราในปัจจุบันนี้มีการศึกษามาต่าง ๆ กัน และมีหรือสร้างหลักสำหรับศึกษาพิจารณา สำหรับจะเชื่อนั้นต่าง ๆ กัน ฉะนั้นถ้าเขาเอาสติปัญญาที่ต่าง ๆ กันนั้น มาคู่พุทธศาสนา มาจับพุทธศาสนาขึ้นดูว่าอะไรเป็นอะไร ก็จะเกิดความกึกกั้นแตกแยกแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะว่าพุทธศาสนาก็มีอะไร ๆ ให้ครบทุกอย่างอยู่เหมือนกัน; ยิ่งโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสนา” ในสมัยหลังนี้ด้วยแล้ว มันมีอะไรเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีกมากจนน่าเวียนหัว.

สิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาโดยใจความ ก็คือวิธีปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดจากความทุกข์ โดยการทำให้รู้ความจริงว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่พระพุทธเจ้าท่านทรงทำได้ก่อน และได้ทรงสอนไว้เท่านั้น; แต่ที่นี้ในคัมภีร์ทางศาสนานั้น มีอะไร ๆ เพิ่มขึ้น ๆ ทุกคราวที่มีโอกาสที่คนชั้นหลังเขาจะเพิ่มขึ้นได้ด้วยกันทุกศาสนา. พระโคตมพุทธเจ้าของเราพักอยู่ในฐานะอย่างเดียวกัน จึงมีเรื่องอะไรมากไปกว่านั้น ถึงแม้มีข้อความที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ซึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์กับทุกข์เป็นมรรคผลนิพพานโดยตรง

ก็ยังดี เนื่องจากมีผู้มาทูลถามปัญหาอย่างโลก ๆ ในชั้นต้น ๆ ถ้า ๆ พระองค์ก็ไต่ทรงให้คำตอบที่เหมาะสมไปคล้ายเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องที่เป็นชั้นโลก ๆ เช่นคติปฏิบัติและศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไปนั้น จึงมีอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย. แม้คำที่ผู้เฒ่าที่เป็นบัณฑิตนักปราชญ์กล่าวกันมาแต่กาลก่อน หรือขณะนั้นในยุคนั้นก็ดี เป็นสวาทภาษิกก็ดี เป็นอุษภษิก เทวคาภาษิกก็ดี ถ้าไม่ขัดกับหลักศีลธรรมสากล คือเป็นไปเพื่อละความชั่วทำความดีแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงอนุมิตว่าเป็น "คำที่กล่าวดี" ด้วย คือเป็นธรรมะคล้ายเหมือนกัน" เลยถูกบรรจุไว้ในพระไตรปิฎกด้วยในอันดับต่อมา. ข้อความที่กษัตริย์หลังเพิ่มเติมปนแป้เข้าไปตามความเห็นว่าเป็นในยุคนั้น ๆ เพื่อจะช่วยให้คนมีศรัทธามากขึ้นหรือกลัวบาปกรรมมากขึ้น และมากขึ้น เกินขอบเขตจนกระทั่งเกิดมาบุญอย่างนี้ก็มีมาก ซึ่งมีเพิ่มเข้าไปในพระคัมภีร์ทั้งพระบาลีและอรรถกถา.

ควรมองมาถึงขั้นนี้ แม้แต่พิธีที่ต่าง ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้น เกี่ยวเนื่องกันกับพระพุทธศาสนาเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ถูกนับเข้าเป็นพุทธศาสนาไปด้วย. พิธีที่ต่าง ๆ ก็เกิดเพิ่มขึ้นอย่างที่เราเรียกว่านำสมเพช เช่นการจัดสำรับข้าวหวานทำนองเช่นวิญญาณพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าถวายข้าวพระอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จะมีไม่ได้ในหลักของพุทธศาสนา. การที่จะเช่นวิญญาณของพระอรหันต์ให้บริโภคอาหารข้าวหวาน ผลหมากรากไม้ หรืออะไรทำนองนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้. แต่พวกที่เป็นพุทธบริษัทบางพวกก็ได้พยายามจะเข้าใจว่าเป็นพุทธศาสนา และก็ได้ถือว่า นี่เป็นพระพุทธศาสนากันอยู่อย่างเคร่งครัดในคนบางหมู่บางเหล่า.

พิธีรีตองต่างๆ ทำนองนั้น เกิดขึ้นอย่างหนาแน่นมากมาย จนหุ้มห่อของจริง หรือความมุ่งหมายเดิมให้สาปสูญไปเลย ยกตัวอย่างเช่นเรื่องการบวชเณร จะต้องมีพิธีทำขวัญนาค เชื่อเชิญแขกเลี้ยงดูกันอย่างเนมามายเอิกเกริก ทำพิธีทั้งที่วัด ทั้งที่บ้าน บวชไม่กี่วันก็สึกออกมา เป็นคนเกลียดกลัวยิ่งกว่าเดิมไปก็มี. นขอให้ศึกษาเถิดว่า สิ่งที่ไม่เคยมีในครั้งพุทธกาลทั้งนั้น ได้มีมาได้เกิดขึ้น เพราะถ้าเป็นการบวชครั้งพระพุทธเจ้า ก็หมายความว่าบุคคลนั้นได้รับอนุญาตจากบิณฑบาตแล้ว จะปลีกตัวจากบ้านจากเรือนเป็นคนที่ยากไร้ที่ทางบ้านก็บวชทิ้งได้ไปอยู่กับพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ มีโอกาสเหมาะเมื่อไรท่านก็บวชให้เป็นพระองค์หนึ่ง โดยไม่พบเห็นบิณฑบาตญาติโยมอะไรเลยจนตลอดชีวิตก็ยังมี. แม้บางรายจะกลับมาเยี่ยมเยือนบิณฑบาตบ้างก็ต่อโอกาสหลังซึ่งเหมาะสม แต่ก็มิใช่น้อยเหลือเกิน เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชครั้งโบราณจะไม่มาเยี่ยมบ้านเป็นอันขาด. นักบวชบางชนิดบางนิกายก็ยังคงมีอยู่กระทั่งทุกวันนี้ ที่ว่าบวชแล้วจะกลับบ้านไม่ได้เป็นอันขาดไม่ว่าในกรณีใด ๆ. การมาบ้านถือว่าเท่ากับทำลายการเป็นพระของตัวหมด จึงไม่มาบ้านจนตลอดชีวิต แม้บิณฑบาตจะเจ็บจะป่วยจะกายอะไรก็ไม่มีทางทราบ. แต่ในพุทธศาสนายังมีระเบียบวินัยเข้ามาได้ในเมื่อมีเหตุผลสมควร ถึงอย่างนั้นก็พึงทราบว่าการที่บวชนั้นไม่ได้เวียนมาบ้าน ไม่ได้บวชในที่ที่ต่อหน้าบิณฑบาตแล้วก็ฉลองกันเป็นการใหญ่ แล้วไม่กี่วันก็สึก สึกแล้วก็ไม่มีอะไรที่ขึ้นกว่าเดิมอย่างนี้เป็นต้น. แม้เป็นเช่นนั้นเราก็ยังเรียกการทำขวัญนาคและการทำพิธีต่างๆ ตลอดจนการฉลองและอะไร ๆ เหล่านั้นว่าเป็นพุทธศาสนาแล้วก็นิยมทำกันอย่างยิ่ง จะหมกเปลื้องทรัพย์สินของตน หรือแรงงานประเทศชาติเท่าไรก็ไม่ว่า. "พุทธศาสนา" โดยทำนองนี้เกิดขึ้นใหม่ๆ เกิดเป็น

พุทธศาสนาแบบใหม่ ๆ อย่างนั้นมีมากมาย แทบจะทั่วไปทุกแห่ง: ธรรมะหรือของจริงที่เคยมีมาแต่ก่อนอย่างไรนั้น ถูกหุ้มห่อโดยพิธีรีตองจนมีกมิกหมกสนไป เกิดเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมายอย่างอื่นไปใหม่ เช่นพิธีบวชนั้นก็กลายเป็นเรื่องสำหรับเพียงแก้แก้หน้าเด็กหนุ่มคนนั้นที่เขาจะหาว่าเป็นคนคืบ หากเมียยากอะไรเหล่านี้เป็นต้น ตลอดจนถึงเป็นโอกาสที่จะชุมนุมแขกหรือ ในบางถิ่นบางแห่งกลายเป็นที่หรือเป็นโอกาสสำหรับรวบรวมเงินที่จะมีผู้นำมาช่วย เป็นการรุ่มรวยกันเสียคราวหนึ่งอย่างนี้ก็มี ถึงอย่างนั้นเขาก็เรียกกันว่าพุทธศาสนา. ถ้าใครไปคำหนักิเทียนเข้า ก็จะถูกหาว่าเป็นมิชฌาปฏิฎิ ไม่รู้จักพุทธศาสนา.

ในเรื่องต่าง ๆ อย่างอื่น ๆ แทบทุกเรื่อง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน, ยกตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งเช่นเรื่องกฐิน; ของเดิมไม่มีความมุ่งหมายและวิธีการอย่างที่คนสมัยนี้ทำกันอยู่. กฐินนั้นพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่มีความมุ่งหมายจะให้พระภิกษุทำจีวรใช้เองเป็นค้ำยันทุกรูป และได้พร้อมเพรียงกันทำจีวรใช้เอง ค้ำยันมือของตัวเองในเวลาอันรวดเร็ว. ถ้าผ้าที่ช่วยกันทำนั้นมีผืนเดียวก็มอบให้องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าของหรือสมภาร แค่เป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งสงฆ์เห็นว่ามีความสมควรในทำนองนั้นจะใช้สอย หรือหากแคลนผ้าจะใช้สอยให้เป็นผู้ใช้สอยจีวรผืนนั้นแทน ในนามสงฆ์ทั้งหมด; มีความมุ่งหมายว่าจะให้พระทุกรูปหมกความถือเนื้อถือตัว; จะเป็นพระเถระ จะเป็นพระหนุ่ม หรือจะเป็นสมภารเจ้าวัด หรือจะเป็นผู้มีศักดิ์ก็มีเกียรติอะไรก็ตามก็ต้องลดตัวเองกลายมาเป็นกุฎิกันไปหมกในวันนั้น เพื่อจะมาระคมกันทำการกะผ้าตัดผ้า เน้าผ้า เย็บผ้า ย้อมผ้า ผ่าพื้น ทัดน้ำ ทัดแก่นไม้ทำสีย้อมผ้าและอะไร ๆ

ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่จะทำให้จิรวรนั้นสำเร็จได้ในวันเดียวกันนั้น มันเป็นการรวบรวมเอาเศษผ้าจากกองขยะมูลฝอยหรือทางใดทางหนึ่งมาปะติดปะต่อกันเข้า หรือเอาเศษผ้าชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ช่วยกันสะสมไว้ ในระยะเวลาที่ทรงอนุญาคมาทำจิรวร ใช้ นี่เป็นการแก้กิเลสตัดเหา ที่เป็นการถือตัวถือตน ที่ไม่เป็นความพร้อมเพรียงที่เป็นความใจงำช่วยตนเองไม่ได้ เช่นเข็บจิรวร ใจเองไม่เป็นอย่างนี้เป็นต้น. พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายให้สิ่งที่เรียกว่า *กฐิน* เป็นอย่างนั้น ก็ไม่ต้องเกี่ยวกับฆราวาสเลยก็ได้. ไม่เกี่ยวกับฆราวาส หมายความว่าไม่ต้องเอาไปจากฆราวาสก็ได้. แต่เกี่ยวกับกฐินกลายเป็นเรื่องมีไว้สำหรับประกอบพิธีทูลหรรษา เอิกเกริกเฮฮาสนุกสนานพักผ่อนหย่อนใจ โดยไม่ได้รับผลสมความมุ่งหมายอันแท้จริง แคกลับใช้เวลามาก เปลืองมาก ยุ่งยากมาก กระทั่งกลายเป็นเวลาสำหรับสำมะเลเทเมา คือกินเหล้ากินปลากันสนุกสนานไปก็มี เหล่านี้เป็นต้น.

พุทธศาสนา “เน้ออก” ท่านองนี้ มีชั้นใหม่ ๆ มากมายหลายสิบหลายร้อยอย่าง โดยไม่ต้องระบุชื่อ เพราะมากจนระบุไม่ไหว แต่อาจมาอยากจะให้ชื่อว่าพุทธศาสนาเน้ออก ก็เป็นเน้อร้ายชนิดหนึ่งซึ่งออกชั้น ๆ แต่ก็ยังได้ชื่อว่าพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง เป็นการงอกออกมาบีคั้งห่อหุ้มเน้อคิหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนาให้ค่อย ๆ ลับเลือนไป ด้วยเหตุฉะนี้แหละ สิ่งที่เราเรียกกันว่าพุทธศาสนา ๆ จึงมีเพิ่มขึ้นมากมายหลายประเภทจากตัวแท้ของพุทธศาสนาที่มีอยู่เดิม. ลักษณะอาการเช่นนี้เป็นที่เชื่อได้ว่ามีกันอยู่ทุกศาสนา จะเป็นศาสนาคริสต์ หรือเป็นศาสนาอิสลามอันเคร่งครัดของพระโมฮัมหมัด หรือศาสนาอื่น ๆ ก็ตาม ย่อมถูกสวาทสวีกาในยุคหลัง ๆ นี้ ทำให้เกิดเน้อออกถึงที่ว่านี้ขึ้น

ตามมากามน้อย. แต่สำหรับพุทธศาสนาเรานั้น เรารู้ดีว่ามีอะไรบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับทุกวัน จึงอาจนำมากล่าวให้เป็นเรื่องสังเกต.

ควรตั้งข้อสังเกตไว้ ว่าสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานั้น มีความหมายที่ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขกว้างขวางยุ่งเหยิงซับซ้อนเหลือประมาณ ในสมัยหลังนี้เกิดเป็นนิกายใหญ่ ๆ และนิกายย่อย ๆ อีกถึง ๒๐-๓๐ นิกาย ที่กลายเป็นพุทธศาสนาอย่างกันทระ เนื่องกับกามารมณ์ไปก็มี : จำเป็นที่เราจะต้องสนใจกันกว่าแยกแยะให้รู้จักตัวพุทธศาสนาเดิมแท้ไว้เสมอ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การที่ไม่หลงใหลมงายึดถือเอาเปลือกที่หุ้มภายนอก ไม่คิดแน่นอนในพิธีรีตองต่างๆ จนเป็นนิสัยหทพรมาตย์ขึ้น แต่จะยึดเอาการทำกายวาจาให้บริสุทธิ์ เป็นที่ตั้งของจิตอันบริสุทธิ์ มีปัญญาว่าอะไรเป็นอะไรที่ถูกต้อง แล้วประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น. อย่าได้เข้าใจไปว่าถ้าเขาว่าพุทธศาสนาแล้ว ก็พุทธศาสนา. เนื่องจากนั้น ไถ่ยกออกมาแล้วตั้งแต่หลังจากวันที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยเหมือนกัน และงอกเรื่อย ๆ มา กระจายไปทางทิศเหนือทิศใต้ จนถึงกระทั่งบัดนี้ มีเนืองออกกันโต ๆ อย่างมากมาย. เราจะไปอ้างเอา "พุทธศาสนาเนิ่นนั้น" มาถือว่าเป็นพุทธศาสนาไม่ได้. หรือคนในศาสนาอื่นจะมาชักก่อนเนืองออกเหล่านี้ว่าเป็นพุทธศาสนา และกล่าวหาว่ามีอยู่อย่างน่าบัดสี น่าละอาย เช่นนั้นก็ไม่ได้เหมือนกัน ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะว่าสิ่งนั้นไม่ใช่พุทธศาสนาที่แท้จริงดั้งเดิม แต่เป็นพุทธศาสนาเนืองออก. พวกเราที่จะช่วยกันจรรโลงพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นที่พึ่งแก่กันทั้งหลายก็ตาม หรือเพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง

โดยเฉพาะก็ตาม จะต้องรู้จักจับฉวยให้ถูกทิวพุทธศาสนา ไม่ไปถูกชิ้นพุทธศาสนา
เนืองอังก้างที่กล่าวแล้ว.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีแง่หรืออันตะเยือก ที่เราควรจะต้องสังเกตให้
ละเอียดลออยิ่งขึ้นไปอีก. ข้อนี้คือ แม้ว่าพุทธศาสนาแท้ หรือคำสอนที่เรียก
ได้ว่าเป็นของเดิม ๆ ที่เราสงเคราะห์เรียกกันว่าพระไตรปิฎกนี้ ก็ยังมีหลายแง่
หลายมุม ที่จะทำให้เกิดการจับฉวยเอาไม่ถูกใจความแท้ของพุทธศาสนาได้.
อาจมาอยากจะชี้ระบุให้เห็นบางอย่างบางประการเท่าที่เห็นว่าจำเป็น คือหลักธรรม
ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้นมีเหลี่ยมมุมต่าง ๆ ที่เมื่อมองดูกันในเหลี่ยมไหนแล้ว
ก็จะได้รูปร่างหรือลักษณะในเหลี่ยมนั้น.

เช่นถ้ามองดูด้วยสายตาของบุคคลที่เป็นนักศีลธรรม สนใจแต่ในก้าน
ศีลธรรม หรือมีความรู้แต่ในเรื่องศีลธรรม ก็จะเห็นว่าพุทธศาสนานี้เป็นศาสนา
แห่งศีลธรรม (Morals) ส่วน คือเต็มไปด้วยทบบัญญัติที่เป็นศีลธรรมที่งดงาม
เพราะมีกล่าวถึงบุญบาป ดีชั่ว ความซื่อตรง ความกตัญญูทุกเวที ความสามัคคี
ความเป็นคนที่เบียดเบียนตัวเอง และอะไรต่าง ๆ อีกมากมายหลายอย่างหลายประการ
ที่ถือกันว่าเป็นศีลธรรมที่ดี ส่วนแถมมีอยู่ในพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่า พุทธ-
ศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม. แม้แต่ชาวต่างประเทศ ก็มองดูกันใน
ส่วนนี้อยู่มาก หรือว่าชอบพุทธศาสนาเพราะเหตุนี้ก็มีอยู่มาก.

ที่นี้ พุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งสูงขึ้นไปในฐานะที่เป็น
สัจธรรม (Truth) ก็กล่าวถึงความจริงที่ลึกซึ้งที่เร้นลับ นอกเหนือไปกว่าที่
คนธรรมดาจะเห็นได้ ส่วนนี้ก็ได้แก่ความรู้เรื่องสุญญา เรื่องอนิจจัง ทุกขัง

จำกัดความแต่เพียงว่า คือสิ่งที่ยังเห็นแจ้งชัดด้วยการพิสูจน์ และทดลองไม่ได้
 ยังต้องอาศัยการคำนึงคำนวณไปตามหลักแห่งการ ใช้เหตุผลระบอบหนึ่ง ; อย่างนี้
 เรียกว่าเป็นปรัชญา (Philosophy). แต่ถ้าเป็นส่วนที่อาจเห็นแจ้งประจักษ์
 ได้ด้วยตา หรือด้วยการพิสูจน์ทดลองตามทางวัตถุ หรือแม้แต่ที่อาจเห็นชัดด้วย
 "ตาใน" คือญาณจักขุกัมม ก็เรียกว่าวิทยาศาสตร์ได้. ความรู้อันลึกซึ้ง
 เช่นเรื่อง ปฏิภนสมุปบาท เป็นต้นนั้น ไม่ต้องสงสัย ย่อมเป็นปรัชญาสำหรับ
 ผู้ที่ยังไม่บรรลุนิพพาน. แต่จะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ (Science) ไปทันที
 สำหรับผู้ที่บรรลุนิพพานแล้ว. แม้เรื่องอย่างเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ
 เรื่องสัจนิยมก็เหมือนกัน อยุ่ที่สักจะเป็นได้ก็เป็นเพียงปรัชญาสำหรับคำนึง
 คำนวณของคนทั่วไป ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้. แต่ถ้าสำหรับ
 พระอรหันต์แล้ว เรื่องเหล่านี้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ไปทันที เพราะท่านได้
 เห็นแจ้งประจักษ์แล้วด้วยใจของท่านเอง ไม่ต้องคำนึงคำนวณตามเหตุผล.
 เราจึงมองเห็นกันอยู่เป็น ๒ ทรรศนะ คือว่า หลักระพุทธศาสนาบางอย่าง
 นั้น เป็นปรัชญาสำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่เป็นวิทยาศาสตร์
 สำหรับบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย. แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ยังมีหลักพระพุทธ-
 ศาสนาบางส่วนบางประเภทที่เป็นวิทยาศาสตร์โดยส่วนเดียว ที่บุคคลสมัยนี้จะ
 พิสูจน์ให้ชัดแจ้งด้วยสติปัญญา หรือด้วยวิธีการจับฉวยเอาความจริงตามหลักของ
 วิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบันได้เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอริยสัจจ์เป็นต้น.
 ถ้าผู้ใดมีสติปัญญาสนใจศึกษากันกว่าแล้ว จะมีเหตุผลแสดงอยู่ในลักษณะที่เป็น
 วิทยาศาสตร์ ไม่มีคมัวเป็นปรัชญาเหมือนอย่างบางเรื่อง ฉะนั้น หลักระพุทธ
 ศาสนาบางส่วน จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์โดยตรง.

ถ้าจะมองไปให้กว้าง ๆ ตามความนิยมของสมัยนี้ สำหรับบุคคลผู้บูชาวัฒนธรรม ก็จะมีคำสั่งสอนในพุทธศาสนาหลายอย่างหลายข้อ ที่ตรงกับหลักวัฒนธรรมทั้งทางกายและทางจิต. คำสั่งสอนหลายอย่างหลายข้อตรงกับหลักวัฒนธรรมสากล และจะมีคำสั่งสอนอีกมาก ที่เป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธ โดยเฉพาะ ซึ่งดีกว่าสูงกว่าวัฒนธรรมสากลอย่างมากมาย. โดยเหตุนี้แหละ จึงมีเหลี่ยมมุมต่าง ๆ ในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ที่เราจะมองได้ในฐานะที่เป็นศีลธรรมก็มี เป็นสังฆธรรมก็มี เป็นโมกษธรรมก็มี เป็นวัฒนธรรมก็มี เป็นวิทยาศาสตร์ก็มี เป็นปรัชญาก็มี เป็นจิตวิทยาก็มี และยิ่งกว่านั้น ส่วนที่เป็นทรรกวิทยา (Logic) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่โยกโคลงที่สุด ก็มีมากคล้ายเหมือนกัน โดยเฉพาะในพวกพระอภิธรรมปิฎกบางคัมภีร์ เช่นคัมภีร์กถาวัตถุเป็นต้น.

แต่อย่างไรก็ตาม อาตมาอยากจะขอยืนยันว่า **เหลี่ยมซึ่งเราจะต้องสนใจที่สุดนั้น ก็คือเหลี่ยมแห่งพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา (Religion)** กังที่ไต่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานั้น หมายถึงวิธีปฏิบัติโดยรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร จนถอนความยึดถือหลงไหลต่าง ๆ ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงได้. การประพฤติกระทำในลักษณะเช่นนี้ เรียกได้ว่าเป็น **คัมภีร์ศาสนา** เพราะฉะนั้น อาตมาจึงให้นามจำกัดไว้ว่า **“พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา”**. ถ้าจะกล่าวถึงพุทธศาสนาในฐานะเป็นสังฆธรรมหรือมฤตธรรม ก็คงจะสูงไป ฟังแล้วทกใจ

- คำอธิบายแยกแยะอย่างละเอียดจากธรรมเทศนา เรื่อง “ศาสนา คือโรงพยาบาลโลก” ของผู้แสดงท่านเกื้อกาน.

สำหรับคนโดยมาก, เขาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานี้กันดีกว่า ก็เป็นวิธีการปฏิบัติอย่างรวบรัดลงไปทันทีทันใดนั้น โดยการพิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น มีอะไรบางอย่างที่น่ายึดถือ นำเอา นำเป็น ; หรือพิจารณาอีกทางหนึ่งว่า มีสิ่งใดบ้าง ที่ยึดถือเข้าแล้วจะไม่เป็นความทุกข์ระคนใดชนิดหนึ่ง ; พิจารณาไปจนกระทั่งมีจิตใจเมื่อน่ายกลายกำหนด ไม่ตกเป็นบ่าวเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง แต่เป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ควบคุมสิ่งทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจแห่งสติปัญญาของตน. แม้จะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใดๆ ในโลก ในฐานะว่าเอา ว่าเป็น ก็เป็นเจ้าของสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเป็นนั่น เป็นนี่ ก็ตาม ก็เป็น หรือเอา หรือมี โดยสักแต่ว่าสมมติ ไม่ใช่หลงไหลด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้น ด้วยความยึดถือ, แต่เป็นผู้มีสติปัญญา รู้สึกทั่วต่อสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่อาจยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน ทั้งนี้อยู่เสมอ. นี้เรียกว่าเราเข้าถึงกัณฑ์พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา มีผลดียิ่งไปกว่าที่จะเป็นเพียงศีลธรรมคามธรรมคาทั่ว ๆ ไป ; หรือมีผลดียิ่งกว่าที่จะเป็นสังฆธรรมอันเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งอย่างเดียว ทั้งที่ยังไม่ได้ปฏิบัติอะไร ; และเป็นผลดีกว่าที่จะเป็นเพียงแง่ของปรัชญา วัชกิกวัณนิก วัชเียงกันอย่างสนุกสนาน และก็ไม่ละก็เลศอะไรได้ ; หรือดีกว่าที่จะเป็นเพียงวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป สำหรับประพฤติกให้ตั้งมั่น นำเดือนใสในกำนังคมแก่อย่างเดียว.

อย่างต่ำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art), ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ ก็เป็น การกระทำที่แบบกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคน ให้น่าดู น่าชม น่าเดือนใส

น่ายุซา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาทมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้ มิได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกหลวงทำนอง *Artificial*, แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ทามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่น ให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็น *ศอปะแห่งการเป็นคน* หรือ การดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครๆ แล้ว จะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะมี ความงดงามในเบื้องต้นด้วย ศิลปบริสุทธิ์สะอาด; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม ๓ ประการในลักษณะเช่นนี้แล้ว ถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีวิตอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปินนั้น จะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้อินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตมากออกไปๆ โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ก็ไม่ **หนัก**ที่จะเป็นค้ำหนักของพุทธศาสนา เพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดนั้นแหละ เป็นค้ำหนักของพุทธศาสนา. อาทมาสังเกตเห็นชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิต หรือ *Art of Life* ไทชนันท์กันเป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุข

ให้คนทั้งหลายดู. แค่ว่ากล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่
นั้นแหละเป็นแก้วแท้ของศาสนา.

ในที่สุด อาทมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วน
พิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าถึงแก้วแท้ของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้
เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้นั้น มันมีแง่คืออยู่ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความ
บันเทิงรื่นเริงตามทางของธรรมชาติ ไม่เหงาหงอย ไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่าย
หรือเกิดความหวาดกลัว ดังที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดย
ส่วนเดียวแล้ว ชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากกัตถะ
ทาง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่คิดจะทำอะไร จะเหมือน
กับเป็นอัมพาต มือขาตึงตาย อย่างนั้นเป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรง
ชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิง
รื่นเริงอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งเข้ามา
แวดล้อมตน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหา
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาใน
ฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมีกมลสปรกเร่าร้อนแก่ผู้นั้น
ขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงรื่นเริงสำหรับ
คนทั่วไปไปด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงควรมีพรตนะประจำตัวอยู่พรตนะ
หนึ่งเสมอไป ในการที่จะมองพระพุทธรูปศาสนา ในฐานะเป็นโรงมหรสพ
ของวิญญูญาณ เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับโรงมหรสพทั่ว ๆ ไป
ซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิเลส.

ข้อที่ว่า พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสำนักงานอยู่ตามสมาคม หรือวัดวาอารามต่าง ๆ ทั้งอยู่ในฐานะเป็น โรงมหรสพทางวิญญูณ นั้น ก็คือว่าธรรมะในพระพุทธศาสนาจะให้ความเพลิดเพลิน ชนิดที่จิตใจหรือวิญญูณเคื่องการเป็นสิ่งที่น่าับไว้ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นคล้ายเหมือนกัน : คนที่กอดอยู่ใต้อำนาจของกิเลสยังต้องการอาหารทางตา อาหารทางหู อาหารทางจมูก อาหารทางลิ้น อาหารทางกาย เหล่านี้ แสงหากันไปกามที่สมควรนั้นก็ถูกแล้ว; แต่ยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ลึกและไม่ต้องการอาหารชนิดนั้น, สิ่งนี้คือวิญญูณซึ่งเป็นอิสระหรือบริสุทธิ์ ต้องการความบันเทิงรื่นเริงที่เป็นอาหารทางธรรมะ นับทั้งกันไปแต่ความยินดีปรีดาที่รู้สึกกว่าคนได้ทำอะไรอย่างถูกต้อง เป็นที่น่าพอใจของผู้รู้หรือพระอรียเจ้าทั้งหลาย มีความสงบหรือระงับในใจชนิดที่กิเลสมาเรียกร้องไม่ได้ มีความเห็นแจ่มแจ้งรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ทะเยอทะยานในสิ่งใด มีอาการเหมือนกับลงนั่งได้ ไม่ต้องวิ่งไปวิ่งมาเหมือนคนทั้งหลายชนิดที่ทานให้คำเปรียบไว้ว่า “กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ” ซึ่งก็คิดๆเถอะว่าจะมีความสงบไค้อย่างไร. “กลางคืนเป็นควัน” นั้น ก็นอนไม่หลับกระต๊ับกระส่าย มือก่ายหน้าผากคิดจะแสวงหาอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ก็จะกระทำเพื่อให้ได้เงินได้ลาภ ได้สิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้ อีกเป็นควันกลุ่มอยู่ในใจ เพราะมันยังมีค้ำ ลูกไปไหนไม่สะควก ต้องทนนอนอีกควันอยู่. พอถึงเวลารุ่งขึ้นก็ออกเดินหรือขึ้นรถยนต์สุดแท้แต่จะไชยานพาหนะไค ๆ วิ่งว่อนไปตามความต้องการของ “ควัน” ที่อึดไว้แก่เมื่อคืน. นี้เรียกว่า “กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ”. เหล่านี้ เป็นลักษณะของการที่จิตใจไม่ได้รับความสงบ ไม่ได้รับอาหารทางธรรม แม้เป็นการที่กระหายไปกามอำนาจของกิเลสคัดมหาโดย

ส่วนเคียว เรียกว่าเป็นผู้ที่ยิ่งกว่าคนรกทั้งเป็น. ลักษณะที่กลางคืนอีกวันนั้น ก็หมายความว่าวันก่อนลุ่มอยู่แล้วกลอกคืน; กลางวันเป็นไฟนั้น ก็หมายความว่า ลูกโหลง ๆ ก็ทั้งร้อนทั้งไหม้อะไรไปในตัวเสร็จกลอกทั้งวันอีก, แล้วจะหา ความสงบเยือกเย็นอย่างไรได้. ถ้าคนเราต้อง "กลางคืนอีกวัน กลางวันเป็นไฟ" ไปจนกลอกชีวิต กลอกชาติแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง ขอให้ศึกษา เขาเกิดมา ทนทุกข์ทรมานจนกลอกชีวิต คือนับตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเข้าโลงไปที่เคียว แล้วก็ไม่มีสติปัญญาที่จะระงับดับไฟ กับควัน นั้นเสียได้. เราจะต้องอาศัย สติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า สำหรับจะช่วยแก้ไขให้เบาบางจาก ลักษณะที่เรียกว่า "กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ" นั้น ลงตามส่วน จนกระทั่งว่า กลางคืนก็ยังมีเวลาที่ไม่อีกวัน กลางวันก็มีเวลาที่ไม่ลุกเป็นไฟ. เมื่อเขาได้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถูกต้องตามที่จริงมากขึ้นเท่าไร ควัน หรือไฟก็ลดน้อยลงเท่านั้น.

ถ้าเรามองเห็นความจริงคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่คุณ คำลัจฉะโหมจะเอา จะเป็น อย่างแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว ก็จะได้ รับแต่ความเยือกเย็นในทุก ๆ กรณี เมื่อความเยือกเย็นที่แสนจะเย็น ชนิดที่ว่าไม่ต้องรอน้ำ ไม่ต้องอาบน้ำ ก็ยังเย็นยิ่งกว่าการรอน้ำ การอาบน้ำ เช่นนี้ เป็นความบันเทิงเวียงวีนของวิญญาณส่วนลึก ได้รับความเพลิดเพลินเป็นความ หอยใจทางธรรม อาทมาจึงชี้ทรวงนะที่ให้อภัยกันมองเห็นว่า พุทธศาสนานี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโรงมหรสพของฝ่ายจิต หรือ *Spiritual Theatre* ดังกล่าวแล้ว.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญา ก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลปก็ได้ แม้ที่สุขแต่ละจัก เป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างต่ำ และเป็นสังฆธรรมหรือเป็นโมกษธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ที่รู้จักมองพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงพยาบาลฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่างชนิดชั่วคราวคือไม่ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแค่เพียงตำรับๆ สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่างเคียวบ้าง แต่ก็ละกิลละอะไร ไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง. หรือเป็นโรงพยาบาลฝ่ายวิญญาณอย่างเคียวเท่านั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตามความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่า พุทธศาสนา ทุกประการ.

ทั้งหมดนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา นั้น มีลักษณะหลายเหลี่ยมหลายมุม เหมือนกับภูเขาสูงเสียดฟ้า มองจากทิศต่างๆ กัน ก็เห็นเป็นรูปต่างๆ กัน เห็นประโยชน์ได้ต่างๆ กัน แล้วแต่พรคนของผู้มอง. แม้พระพุทธานุภาพจะมีมูลมาจากความกลัว ก็ไม่ใช่ความกลัวที่โง่เขลาของคนบ้าเดือน จนถึงกับนั่งไหว้รูปเคารพ หรือไหว้สิ่งที่มีปรากฏการณ์แปลกๆ. แต่เป็นความกลัวชนิดที่สูง คือความกลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ นั่นคือความรอดพ้นไปจากความบีบคั้นของวาทะแก่งแย่งกาย หรือความทุกข์ทั้งหลายที่เรามองเห็น อยู่นั้น. สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาแท้เท่านั้น ไม่ใช่

หนังสือ ไม่ใช่กัมภีร์ ไม่ใช่เสียงบอกเล่า ไม่ใช่หลักแห่งการศึกษาค้นคว้าเหตุผล ;
 ศาสตร์ใดที่มีกฎหรือทฤษฎีหรือทศกัณฐ์ต่าง ๆ นั้น ยังไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธ
 ศาสนา ; ตัวแท้ของพุทธศาสนาคงเป็นศรัทธาปฏิบัติด้วยกาย วาจา ใจ ชนิด
 ที่จะทำอะไรก็เลยให้ร้อยหรือ หรือสั้นไปในที่สุด. นี่เรียกว่าตัวจริงของพุทธ
 ศาสนา ในลักษณะซึ่งไม่จำเป็นต้องเนื่องด้วยหนังสือ ไม่ต้องเนื่องด้วยตำรา
 ไม่ต้องเนื่องด้วยพิธีกรรม ไม่ต้องเนื่องด้วยสิ่งภายนอก เช่น เทวคาหรือดวงดาว
 บนท้องฟ้าเป็นต้น แต่ต้องเนื่องในภายใน ด้วยกาย วาจา และด้วยใจ เนื่องด้วย
 สิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับภายในโดยตรง คือ กิเลสอันสรุปรวมอยู่ที่อวิชชา ความ
 ไม่รู้ ซึ่งจะต้อบากบั่นกำจัดให้หมดสิ้นไป จนเกิดความรู้สว่างไสวที่เรียกว่า วิชชา
 ๘ สามารถที่จะทำอะไรให้ถูกต้องได้ด้วยตนเอง ไม่มี ความทุกข์เกิดขึ้นตั้ง
 แก่กันจนอวสาน. นี่แหละ คือตัวแท้ของพระพุทธศาสนาใน ส่วนที่เราจะ
 ต้องเข้าใจ อย่าได้ไปหลงไหลเอาเนืองอกที่หุ้มห่อพระพุทธศาสนามาเป็นศรั
 ทธาเลย

หากมาขออุทิศการบรรยายในวันหนึ่งลง ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลากริกรรม ครั้งที่ ๑๐

เรื่อง

ตูลาการ

ตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๒ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายในโอกาสครั้งสุดท้ายนี้ อาทมาจะได้อธิบายถึงข้อคิดบางประการในทางพุทธศาสนา หรือที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในส่วนที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกันกับการเป็นตูลาการ.

ในข้อแรกที่สุด อาทมาอยากจะปรับความเข้าใจตามหลักของพุทธศาสนาเกี่ยวกับ การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆของคนเรา ไม่ว่าจะเป็นอาชีพประเภทใด : สิ่งที่เราเรียกว่าหน้าที่หรืออาชีพนั้น ถ้าถือตามหลักของธรรมะ หรือว่า

ถือเอาธรรมเป็นหลักสำหรับมอง ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **หน้าที่หรืออาชีพนั่นเอง เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการที่คนเราจะเข้าถึงธรรม.** การที่จะรู้จักโลก หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงดี ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น จำต้องมีการทำสิ่งซึ่งเป็นหน้าที่ ของคนให้ลุล่วงไปด้วยดีเสียก่อน. การที่คนเราคนหนึ่ง ๆ ทำหน้าที่ซึ่งเป็น หน้าที่โดยตรงของคน โดยเฉพาะเช่นอาชีพ ให้ลุล่วงไปด้วยดี ไม่มีมลทินค้างพร้อย นั้นแหละ ย่อมเป็นการเพียงพอที่จะทำให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร อย่างไม่น้อย ที่เดียว : โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็จักรู้จักชีวิตจิตใจของคนเรา ว่าหมายความว่า อย่างไร เป็นสิ่งที่ควรยึดถือหลงไหลเพียงไรเป็นต้น. ถ้าหากว่าเราไม่ได้ทำอะไร จริง ๆ จัง ๆ ให้ดีที่สุด ให้ถูกต้องตามอุดมคติของอาชีพหรือของหน้าที่นั้น ๆ แล้ว มันยังน้อยเกินไปสำหรับที่จะรู้จักตัวเอง รู้จักโลก รู้จักกิเลส รู้จักทุกข์ และ รู้จักความคับทุกข์เป็นต้น.

การที่คนเราปฏิบัติหน้าที่ หรือประกอบอาชีพอย่างใด อย่างหนึ่งซึ่งมีอุดมคติสูงอยู่อย่างสุดความสามารถนั้น นับว่าเป็นการ ประพฤติธรรมอย่างเต็มท้ออย่างหนึ่งอยู่ในตัว. ฉะนั้นจึงไม่ควรทำด้วยความรู้สึกแต่เพียงว่า มันเป็นการจำเป็นจะต้องหาเลี้ยงชีพ หรืออะไรทำนองนั้น แต่ควรจะทำด้วยความรู้สึกที่สูงขึ้นไปกว่านั้น คือรู้สึกว่าเป็นบทเรียนที่มนุษย์เรา จะต้องผ่านไประยะหนึ่ง และต้องผ่านไประยะหนึ่งให้เป็นอย่างดีที่สุด แม้ว่าเจตนาอยากลำบาก ก็ยังจะเป็นการทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายถูกต้องยิ่งขึ้นโดยเร็ว เป็นการประพฤติธรรม ที่ยิ่งขึ้นไป.

สำหรับอาชีพหตุลาการ ย่อมเป็นอาชีพที่กล่าวได้ว่า มีอุดมคติสูง เป็นโอกาสแห่งการประพฤติธรรมขั้นสูงพร้อมกันไปในตัว เราควรจะยกอุดมคติ

ขึ้นเป็นที่ตั้ง ในการประกอบอาชีพการงาน ; ไม่ควรจะถืออย่างทีคนบางจำพวก
 ถือว่าอุกมกคตินั้นซื้ออะไรกินไม่ได้ ส่วนวัตถุเช่นเงินทองเป็นต้นนั้น ยังซื้ออะไร
 กินได้ ทั้งนี้ เงินทองซื้ออะไรกินได้ก็จริง แต่ว่าเป็นไปเพียงเพื่อประโยชน์
 ในทางกาย. เรื่องทางฝ่ายกายนี้ ถ้าปล่อยมากไป คือตามใจมากไป ก็จะกลายเป็น
 เป็นเรื่องของกิเลสตัดหา หรือของภุคมีบิศาจนร้ายกาจไปโดยไม่รู้สีกตัว.
 ฉะนั้นจึงต้องเห็นยว้งไว้ด้วยเรื่องของฝ่ายใจ คืออุกมกคิตี่ถึงมาที่จะหล่อเลี้ยง
 จิตใจให้ประกอบหน้าที่ของคน อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์และงดงาม เป็นการ
 ประพฤติธรรมเพื่อทำความพันทุกข์อย่างสูงสุดพร้อมกันไปในตัว. เราจะต้อง
 ควบคุมกิเลสหรือบรรเทากิเลสพร้อมกันไปในตัว ในขณะที่เราจะต้องประกอบ
 อาชีพ หรือปฏิบัติหน้าที่ของเราให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง.

สำหรับอุดมคติของดูลาการ นั้น หากมารู้สึกว่า ถ้าถือกันตาม
 หลักธรรมแล้ว ควรจะถือว่า ดูลาการคือบุคคลผู้มีหน้าที่อภิบาลรักษารวม
 ของโลกประเภทหนึ่ง เช่นเดียวกันกับบุคคลบางประเภท ที่เป็นบรรพชิต
 ที่มีหน้าที่รักษารวมของโลกอยู่ส่วนหนึ่งด้วยเหมือนกัน. การรักษารวมของ
 โลกนั้น ถือเอาความหมายได้กว้าง เพราะว่าคำว่า "ธรรม" เป็นคำที่กว้าง.
 ธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับทำความพันทุกข์ แต่มีความหมายกว้าง : แม้ที่สุดแต่
 การรักษาความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมในโลก ก็ได้ชื่อว่าเป็นการรักษารวม
 เหมือนกัน เพราะคำบาลีก็ได้ใช้คำ ๆ เดียวกัน คือคำว่า ธรรม นี้ หมายถึง
 ความยุติธรรมเป็นคำที่กว้าง. อukumกคิตี่ของผู้รักษารวมของโลกนั้น ย่อมอยู่สูง
 เหนือกว่าที่เราจะถือตัวเพียงว่า เราเป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมหรืออะไร
 ทำนองนี้ แต่เมื่อเราเป็นผู้ถืออุกมกคิตี่สูง ในฐานะเป็นผู้รักษารวมของโลก

เป็นผู้ทำหน้าที่รักษารวมไว้ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งของโลก โดยไม่เห็นแก่หน้าใครได้โดยง่าย. อุดมคติเช่นนี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับอุดมคติของบรรพชิตหรือนักบวช ผู้สืบอายุพระศาสนาหรือรักษารวมไว้เป็นที่พึ่งแก่โลก โดยไม่อยู่ในอาณัติของผู้ใด นอกจากธรรม. ในทางธรรม ย่อมถือว่าบุคคลที่ดีอุดมคติเช่นนี้ ได้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐมนียบุคคลของโลกส่วนรวม ไม่เป็นลูกจ้างใคร เพราะทำไปก็ด้วยเจตนาที่จะรักษารวมอันประเสริฐของโลกไว้. ส่วนเงินเดือนนั้น เป็นแค่ค่าบูชาที่ประชาชนชาวโลกช่วยกันสละให้ ด้วยหวังว่าเราจะได้ไม่ต้องไปเสียเวลาทำอะไรโง่เงา หากอาหารด้วยตนเอง แต่ให้ได้รับความสะดวกสบายในการเป็นอยู่ เพื่อใช้เวลาทั้งหมดเพื่อปฏิบัติหน้าที่ตามอุดมคติ คือช่วยกันรักษาความยุติธรรม หรือธรรมไว้ ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งประจำโลก.

สิ่งที่เรียกว่าความยุติธรรม หรือความศักดิ์จริงนี้ ย่อมเป็นของสากล : เมื่อถือโดยหลักใหญ่ ๆ เว้นข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ เสีย ย่อมจะตรงกันทุกชาติทุกภาษา หรือทุกส่วนของโลก แม้แต่ในโลกเทวคาหรือในโลกอื่น ๆ ทั่วไป ก็ยังมีหลักแห่งความเป็นธรรม หรือยุติธรรมนั้นตรงกัน ฉะนั้น ผู้รักษาความเป็นธรรมของโลกไหนก็ตาม ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐมนียบุคคลของโลกทุกโลก ที่มีหลักแห่งความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมตรงกัน. ด้วยเหตุนี้ เราจึงพบข้อความในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวว่า บรรดาพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตุลาการวินิจฉัยคดีอะไรต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นที่เคารพของสัตว์ทั้งหลาย แม้ประเภทเทวคา ก็เป็นที่สักการบูชาของเทวคา เช่นเดียวกับกับพระสมณะทั่วไป หมายความว่า แม้แต่พวกเทวคาก็ต้องการความยุติธรรม จะหากันสรรเสริญแซ่ซ้องสาธุการ ในเมื่อมีความเป็นธรรมเกิดขึ้นอย่างนี้เป็นต้น.

การเป็นปฐนียบุคคลของโลกในลักษณะที่กล่าวนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เราอาจมองเห็นได้ โดยไม่ต้องกลัวหรือระแวงไปว่าจะเป็นการเข้าข้างตัวเองหรือเป็นการยกตัวเอง. ข้อสำคัญย่อมอยู่ที่จิตใจของเรามีอุกมกคิอย่างทีกล่าวนั้นหรือไม่เท่านั้น. ถ้ามีอุกมกคิอย่างทีกล่าวนั้น และบำเพ็ญหน้าที่ไปคามอุกมกคินั้นแล้ว เงินเคียนย่อมกลายเป็นของเล็กน้อยเกินไป ในการที่จะนำมาเปรียบเทียบกับคุณธรรมอันสูง ที่เรากำลังมีอยู่หรือปฏิบัติอยู่ ก้วยเหตุนี้จึงหลุดพ้นจากฐานะแห่งความเป็นลูกจ้าง ที่จะถูกจัดไว้ว่าเป็นลูกจ้างของประชาชนหรืออะไรทำนองนั้น. การกล่าวเช่นนั้นจะกล่าวได้ก็แต่ แก่บุคคลจำพวกที่ทำงานพอสักแต่แล้ว ๆ ไป พอกันเงินเคียน เคียนหนึ่ง ๆ นั้นแหละที่จะกลายเป็นลูกจ้าง. แต่ถ้าเป็นผู้ทำงานประกอบไปด้วยอุกมกคิอันสูง เช่นช่วยกันรักษารวมให้อยังคงมีอยู่เป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้แล้ว **สิ่งที่เขาทำขึ้นมาได้นั้น อ้อมมีคุณค่าสูงเกินกว่าที่จะประมาณได้** เมื่อมาเทียบกับเงินเคียนแล้ว เงินเคียนก็กลายเป็นของอันเล็กน้อย เช่นเศษขยะมูลฝอยไป และตกอยู่ในฐานะเป็นเครื่องบูชาคุณธรรมมากกว่า ไม่อาจจะจัดเป็นค่าจ้าง. ลักษณะของการเป็นปฐนียบุคคลมีความหมายอยู่ตรงที่การตั้งคนอยู่ในอุกมกคิหรือคุณธรรม ที่สูงเกินกว่าราคาสึงของบูชา ของบุคคลที่นำมาบูชา. การที่กล่าวเช่นนั้น เป็นการกล่าวได้คามความสัทธิจริง หรือเหตุผลคามหลักธรรม; ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าจะปลื้มใจ ในการที่ใครก็ตาม ได้มีโอกาสบำเพ็ญหน้าที่นี้ให้ได้ผลเต็มตามความหมายของคำ ๆ นี้ โดยไม่เป็นเพียงผู้ประกอบอาชีพ ซึ่งจะกลายเป็นลูกจ้างไปในวัน ไคว้นหนึ่ง โดยไม่รู้ตัว. เว้นเสียแต่เราได้ทำให้เต็มตามความหมายและฐานะแห่งความเป็นปฐนียบุคคลเท่านั้น.

ข้อนี้ขอให้คิดเลยไปถึงปุชนียบุคคลพวกอื่น เช่นพวกสมณะ พวกพราหมณ์ พวกนักบวช เช่นภิกษุเหล่านั้น ล้วนแต่ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารต่างๆ ที่ประชาชนสละให้ จึงทำหน้าที่ในการเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ เป็นสงฆ์อยู่ได้ แต่แล้วก็มีได้มีหลักเกณฑ์อะไร ที่อาจจะจับบุคคลเหล่านั้นให้เป็นผู้รับจ้างหรือลูกจ้าง. ถ้าจะเรียกว่าอาชีวะก็เรียกว่าอาชีวะได้เหมือนกัน แต่อาชีวะอีกชนิดหนึ่งคือเป็น **อาชีวะของบุคคลประเภทเจ้าหนี้**. เพราะเหตุว่าสิ่งที่ท่านเหล่านั้นทำให้แก่โลกนั้น มีค่ามากเกินกว่าสิ่งที่โลกเสียสละเป็นเครื่องเลี้ยงดูบูชาท่าน ฉะนั้นจึงเป็นอาชีวะของบุคคลประเภทเจ้าหนี้ ตัวอย่างเช่นพระอรหันต์ทั้งหลายรับจุกุ้บัจจจากทายกในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าหนี้ เพราะว่าท่านได้ทำสิ่งพิเศษต่างๆ ให้แก่โลกมากมายเหลือเกิน และคงรับเอาเพียงจุกุ้บัจจเครื่องอาศัยเท่าที่จะมีชีวิตอยู่ได้ เท่าที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ จึงกลายเป็นปุชนียบุคคลไป ดังนี้.

การดำรงคนอยู่ในลักษณะเช่นนี้ เป็นเหตุให้เราไม่มีกิปรวาโมทย์ เป็นกัณฑ์ประจำอยู่ทุกวันทุกคืน. ดังที่บรรยายไว้แล้วในการบรรยายครั้งก่อนๆ ว่าบิณฑิและปรวาโมทย์นั้น เป็นสิ่งที่ต้องการอย่างยิ่ง อย่างจำเป็นสำหรับการบรรลุวรรค ผล นิพพาน. เพราะว่าเมื่อมีบิณฑิปรวาโมทย์แล้ว จะมีความระงับจิต มีสมาธิ มีญาณคุณาถัสสนะ มีนิพพิทา วิราคะ เป็นลำดับไปโดยง่ายกายที่สุด. ตุลาการผู้ทำหน้าที่ตามอุดมคติ จนตั้งอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลแล้ว วันคืนย่อมประกอบอยู่ด้วยบิณฑิและปรวาโมทย์ จึงได้รับความผาสุกทางกายทางใจ มีสติปัญญาตบซันแจ่มใส ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน และเป็นหนทางแห่งการรู้ธรรมอันสูงยิ่งขึ้นไปคามธรรมชาติ พร้อมกับไปในตัวด้วย; อากมาจึงขอร้องท่าน

ทั้งหลายทุกคน ให้ยึดถืออุกมกติ แทนที่จะถือเสียว่าอุกมกติชื่อหาอะไรไม่ได้ และมีอุกมกติว่าตนเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของธรรม หรือของโลกทั้งชั้น แทนที่จะจำกัดผู้มักตัวเองให้อยู่ในวงแคบๆ ของบุคคลใด หมู่ใด คณะใด ประเทศใด เป็นต้น ก็มีจิตใจสูง มีความกล้าหาญเฉียบขาดครองว่อกคติต่างๆ ให้สูญสิ้นไปได้.

นี่ ถ้าหากว่าจะกล่าวต่อไปถึงการที่ **คุณากรจะเอาชนะอคติได้จริง ๆ อย่างไร** ก็ควรจะพิจารณาให้เห็นชัดเจนเสียด้วยว่า การที่คนเราตั้งใจว่าจะไม่มีอคติ หรือจะไม่ทำผิดก็ร้ายอะไร ด้วยสักว่าล้าหลังความตั้งใจอย่างเดิมนั้น ย่อมเป็นไปได้ ย่อมไม่สามารถจะทำได้ ถ้าหากว่าไม่มีอุกมกติหรือเครื่องมืออย่างอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องช่วยที่มีกำลังอันเพียงพอ. สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสหรืออคตินั้นย่อมมีกำลังมาก เกินกว่าที่เราจะนึกคิดเอาเฉย ๆ ว่าจะเว้นจะไม่ทำ หรือแม้ที่สุดแล้วร้ายถึงเกลียดชังมัน เพราะเหตุนี้แหละ อย่างน้อยที่สุดจึงจำเป็นจะต้องมีอุกมกติสำหรับยึดเป็นหลัก ซึ่งจะ เป็นเครื่องป้องกันทางมาแห่งกิเลส ซึ่งเป็นทางมาแห่งอคติอีกต่อหนึ่งไปในตัว.

เมื่อคุณากรอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลของโลก มีความหมายในบางอย่างบางประการเหมือนกับบรรพชิต หรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือโพธิสัตว์ หรือพระอริยเจ้าก็ตามแล้ว **คุณากรก็น่าจะสนใจถึงวิธีที่จะครอบงำหรือบังคับกิเลสต่าง ๆ** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในการบรรยายวันก่อน ๆ ให้เป็นการเพียงพออยู่เสมอ. การที่จะไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ นั้น

ยอมเป็นไปไม่ได้ ถ้าเราจะเลยในข้อที่ว่าอะไรเป็นทางมาแห่งอกติ. และการเป็นศุลาการที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ย่อมเป็นเสมือนหนึ่งอริยบุคคล หรืออย่างต่ำที่สุดก็กัลยาณบุรุษอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงควรจะสนใจเรื่องราวของอริยบุคคล หรือกัลยาณบุรุษไว้เป็นที่หนึ่ง. อย่างน้อยที่สุด ท่านจะเห็นได้อยู่แล้วว่า การละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สัสสพทปรามาส เพียง ๓ อย่างเท่าที่พระโศกามันท่านจะได้ นั้น ก็เป็นหนทางหรือกำลังอันเพียงพอ ที่จะตัดหนทางของอกติได้โดยสิ้นเชิง. **เมื่อผู้ใดเป็นผู้ช่วยการพยายามละกิเลส หรือสั่งโยนน้อยโดยปรกติแล้ว สิ่งที่เรากล่าวอคติก็จะหมดกำลังไปในตัว แม้ไม่คงตลอดระวัตรวงก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีขนไม้ได้ :** เพราะได้อาศัยการที่เราทำในใจของเราอยู่เสมอถึงการละความเห็นแก่ตัว; ละการลังเลในทางฝ่ายข้างดี ละการลังเลในการจะละความชั่ว ละการลังเลในการที่จะบำเพ็ญความดี เป็นผู้ที่ไม่มีความสงสัยในระเบียบปฏิบัติสำหรับการบรรลุถึงความดีเป็นต้น ; และเป็นผู้นิ่งมงายไปคามความซีกถือต่าง ๆ ซึ่งไร้เหตุผล เมื่อเป็นเช่นนั้น การไม่เห็นแก่ตัวย่อมจะบ้องกันฉันทาคติหรือโทสาคติได้, ความนิ่งมงาย ย่อมจะบ้องกันภยากติลำเอียงเพราะกลัว หรือโมหาคติลำเอียงเพราะความไม่รู้จักความใจเขลาได้ ดังนี้ เป็นต้น.

การยึดถือหลักของพระอรหันต์เจ้าเป็นเครื่องประจักษ์ใจ อยู่เช่นนั้นนั้น ย่อมเป็นการกำจัดอกติต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไปได้พร้อมกันไปในตัว เราจึงมีภาระน้อยที่สุดในการที่จะต้องระวังในเรื่องอกติ. สิ่งต่างๆ จะเป็นไปในทางดีในตัวมันเอง โดยการที่เราคอยควบคุมแต่เพียงเล็กน้อย ไม่ต้องหนกอกหนักใจ และไม่มีโอกาสพลาดหลังชนิดที่จำต้องเสียใจภายหลัง. การแสดงตัวทุกเป็นฝ่ายแท้แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจทีหลังนั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย! คนทุกคนคงไม่

ต้องการเป็นแน่! นี่เป็นสิ่งที่เชื่อได้. แต่ว่าก็ยังมีคนที่ต้องตกเป็นฝ่ายแพ้แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจภายหลังอยู่เสมอ ๆ. เพราะฉะนั้น เราจำเป็นต้องป้องกันเสียก่อนที่มันจะเป็นอย่างนั้น เป็นการป้องกันที่สะดวกสบาย ด้วยการยึดมั่นในหลักของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสังโยชน์ ๑๐ ประการ. ทั้งนี้ ไม่ใช่ที่เราจะพากันทั้งตัวเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเป็นแนวทางที่จะทำให้เป็นบุคคลดีไปตามลำดับชนิดที่ไม่เสียเลย ไม่มีการเสียประโยชน์หรือชักชวนแก่การก้าวหน้าแต่อย่างใด แต่แล้วจะกลับมีกำไรพิเศษ ตรงที่ให้เกิดความเบาสบายในการเป็นอยู่ ในการปฏิบัติหน้าที่ ชนิดที่เป็นเครื่องรับประกันอยู่ในตัวเองอย่างมั่นคงว่าจะไม่ต้องเป็นผู้เสียหลักแก่กิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลัง. การเสียหลักแก่อำนาจของกิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลังนั้น อย่าได้เป็นสิ่งที่เราต้องลงทุนทดลองกันเลย. ไม่มีข้อสงสัยอะไรที่ว่าการลอง มันเป็นเรื่องที่ไม่ควรจะมี ไม่ควรจะเป็นอย่างยิ่งโดยประการทั้งปวง. เมื่อเราล้าถึงกันเป็นผู้รักษารวมของโลกแล้ว ก็ไม่ควรกระดากหรือรู้สึกว่าเป็นการอวดคิบบอกดี ในการที่จะไปยึดเอาหลักของพระอรหันต์ทั้งหลายมาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะเป็นการสมควรอย่างยิ่งในข้อที่เรามีอุดมคติตรงกัน. เราคือราชาอาซีหรือหน้าที่ของเรา ในฐานะเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของโลก ซึ่งโดยกฎเกณฑ์แห่งธรรมแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นปฐนียบุคคลประเภทหนึ่ง ฉะนั้นเราควรจะสนใจในเรื่องของพระอรหันต์บุคคล หรือปฐนียบุคคลที่แท้จริงของโลกนี้ให้มากเพียงพอกัน เพื่อจะได้สังวิเศษศักดิ์สิทธิ์สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือกำจัดอกุศลไปในตัว. ถ้าปราศจากเครื่องมือนี้เสียแล้ว เราช่วยสู้กิเลสไม่ได้ ย่อมจะพ่ายแพ้แก่อำนาจ

ของกิเลส ทกอยู่ในอกติไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งไม่มากก็น้อย ฉะนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่เราจะทำความปลงอกภัยให้แก่เกียรติยศหรืออุดมคติแห่งหน้าที่การงานของเรา.

อนึ่ง พึงทราบว่า แม้เรื่องของวิชัสนาภาวณา อย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้วนั้น ก็ไม่ใช่เรื่องของคนที่จะอยู่แต่ในวัด หรือเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานโดยส่วนเดียว. แม้ท่านที่จะเป็นตุลาการ วินิจฉัยคดีต่างๆ ก็ยังอาจนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่หน้าที่ประจำวันได้ ด้วยการมีศีลบริสุทธ์ มีจิตบริสุทธ์ มีปัญญาสว่างไสว ตามควรแก่กรณี. คำว่า "มีจิตไม่บริสุทธ์" หรือคำว่า "มีจิตมีมิกขุ่นมัว" นี้ ลองก็คฤฤฤฤว่า ถ้าผู้ใดมีในตนแล้วจะปฏิบัติหน้าที่อันเป็นความรับผิดชอบต่อธรรมของโลกได้อย่างไรกัน เพราะมันเป็นเรื่องที่มีค่าสูงเกินกว่าที่จะเอามาทำเล่นๆ หวักๆ ไปตามอารมณ์. เมื่อเราบูชาอุดมคติ หรือคุณค่าของอาชีพที่ก่ออาศัยความบริสุทธ์นี้แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องแสวงหาเครื่องมือหรืออุบายวิธีต่างๆ ที่จะหล่อเลี้ยงสมรรถภาพในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธ์ อย่างน้อยก็ต้องเป็นผู้ที่มีความฉลาดในการที่จะมีศีลบริสุทธ์ มีการควบคุมจิตไว้ได้ในลักษณะที่เรียกว่ามีสมาธิ คือบริสุทธ์ผุดผ่องทั้งมันด้วยดี มีความเหมาะสมที่จะทำงานในทางจิต ต่อจากนั้นก็มปัญญา มีทฎฐิ มีความกึกเห็นที่เป็นไปถูกต้อง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่า อะไรเป็นอะไร ตามสมควรแก่เหตุการณ. การบำเพ็ญตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม หรือการดำเนินกาย วาจา ใจ ตามนัยวิสุทธ์ทั้ง ๘ มีศีลวิสุทธ์เป็นต้น กระทั่งถึงญาณทัตสนวิสุทธ์ ก็ตาม ล้วนแต่เป็นอุปการณอันประเสริฐ สำหรับผู้ที่จะตั้งตนอยู่ในฐานะเป็น

ผู้รักษาความเป็นธรรมให้ยังคงอยู่เป็นที่พึ่งของโลก. บรรดาท่านที่จะเป็นบุคลากรให้ทรง ให้เต็ม ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตามอุดมคติของคำๆ นี้ ควรจะได้สนใจหลักของพระพุทธศาสนาคงที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น ให้พอสมควรอยู่เสมอ.

ยังมีข้อปลีกย่อยเล็กๆ น้อยๆ ที่อาทมาอยากจะนำมาทั้งเป็นข้อสังเกตสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนา หรือศาสนาโดยทั่วไปพร้อมกันไปในตัว : เรามีทางที่จะพิจารณาให้เห็นได้ว่า ศาสนาค่างๆ นั้น ล้วนแต่มีแนวที่จะยึดถือ และปฏิบัติต่างกัน อย่างไร การที่เราจะมองแต่แนวใดแนวหนึ่ง แนวเดียว ตามที่เรารู้เราเห็น หรือที่เป็นแนวของเราโดยเฉพาะนั้น ย่อมนำเราไปสู่คติใดใดไม่รู้สักตัวคล้ายเหมือนกัน. บรรดาศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอภิศัก ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม กล่าวกันอย่างกว้างๆ แล้ว อาจจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ศาสนาประเภทหนึ่ง ทำความกับทุกข์ด้วยอำนาจของศรัทธาหรือความเชื่อเป็นเบื้องหน้า. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความกับทุกข์ด้วยอำนาจการบังคับกาย บังคับจิต เป็นเบื้องหน้า โดยการบังคับตามวิธีของศาสนานั้น ๆ ให้จิตดำรงอยู่ในลักษณะนั้น ๆ ตามที่ตนต้องการ. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความกับทุกข์ให้สิ้นไปด้วยอำนาจของปัญญาเป็นเบื้องหน้า คือการเจริญปัญญาจนเกิดความรู้ในสิ่งทั้งปวง; เราจึงได้ศาสนาในโลกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน : ศาสนาที่พึ่งกำลังศรัทธาความเชื่อ, ศาสนาที่พึ่งกำลังวิริยะความพากเพียร และศาสนาที่พึ่งกำลังปัญญา.

สำหรับศาสนาที่พึ่งกำลังแรงของศรัทธาหรือความเชื่อ ก็ต้องมีสิ่งเป็นที่พึ่งของศรัทธาหรือความเชื่อไว้สิ่งหนึ่ง หรืออย่างหนึ่ง เช่นมีพระเป็นเจ้าเป็นที่พึ่งของศรัทธา ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ต้องปล่อยศรัทธาหรือปลงศรัทธาหมดทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ลงในพระเป็นเจ้า อะไร ๆ ทั้หมกก็ตั้ยกให้เป็นที่ไปตามหลักที่ว่า "เป็นความต้องการหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า"; เพื่อให้คนเหล่านั้นไม่มีความทุกข์ใจ เพราะอาศัยกำลังศรัทธาแรงกล้าขึ้นมาเป็นเครื่องกั้เสีย. ตัวอย่างเช่นเขาเจ็บไข้ได้ป่วยกระวนกระวาย ทรมาณกายอย่างไรก็ตาม ถ้าเขาสามารถที่จะมีศรัทธาปลงลงไปทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ว่า เป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้าจริงๆ แล้ว เขากลับยินดีเสียอีก ในการที่ตนได้เป็นที่ไปตรงตามความประสงค์ของพระเป็นเจ้า. แม้ที่สุกแต่ว่าจะตั้คงหายไป ก็ตั้ถือว่าเป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า, จะยากจนเช็ญใจ ทกระกำลำบาก ก็ตั้ว่าเป็นการสั่งสอนเป็นการทดลองความภักดีในพระเป็นเจ้า. จะมั่งมีศรีสุข เป็นเศรษฐีรุ่มรวย ก็ไม่อวดคิบอวดคิว่าเป็นฝีมือของตัวเอง แต่ตั้ถือว่าเป็นความโปรดปรานหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า : ความทุกข์อันใดจะเกิดขึ้นมาในลักษณะอย่างใดก็ไม่ทุกข์ เพราะตั้ว่าเป็นการจัดการทำของพระเป็นเจ้า เขาก็สามารถที่จะมีชีวิตั้อยู่ในโลกนี้อย่างที่ไม่มีความทุกข์ และเป็นตั้พอใจอย่างอึ้งของเขา คั้วยอำนาจแห่งศรัทธานั้นก็ตั้เหมือนกัน. นี้เป็นลักษณะของศาสนาประเภทที่ทำความพ้นทุกข์คั้วยอำนาจของศรัทธาเป็นเบื้องต้น.

ส่วนพวกที่ทำความพ้นทุกข์คั้วยความพากเพียรโดยตรง นั้น มีวิธีที่ตั้จะฝึกฝนการบังคับในทางจิต หรือทางสมาธิ หรือทางฌาน ทางสมาบัติ

บังคับจิตของตัวให้อยู่ในอำนาจไค้ตามที่ต้องการ คือไม่ให้ไปรู้สึกทุกข์ ไปรู้สึก
ร้อน ไปหนาวไปกลัว เป็นต้น แต่ให้มาสงบเงียบอยู่ในสมาธิในสมาบัติได้จน
ตลอดเวลา จนกระทั่งถึงวันบังคับ. เขาเป็นผู้สามารถบังคับจิต ไม่ให้ไปรับ
อารมณ์ที่ไม่ปรารถนาให้รับอย่างใด ๆ แล้ว ก็บังคับจิตให้กำหนดไว้แต่อารมณ์
ที่พึงปรารถนา เช่นความเป็นหนึ่งใจในอารมณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วก็หยุดอยู่ใน
อารมณ์อันนั้น จนเป็นสมาธิ หรือสมาบัติ เป็นความตั้งใจอยู่ใต้ในลักษณะที่ทน
พอใจจนปราศจากความทุกข์ แต่ว่าอยู่ใต้ด้วยอำนาจของการบังคับ. ในกรณี
ที่เป็นความเจ็บไข้ได้ป่วย เขาก็ชมทุกขเวทนาไว้ด้วยกำลังจิต มิให้ปรากฏ
แม้ความรู้สึกว่า โกรธ เกลียด กลัว เป็นต้น ก็ถูกชมไว้ด้วยอำนาจ
อย่างเดียวกัน. อย่างนี้เรียกว่าเป็นวิธีเอาตัวรอดจากความทุกข์ได้ด้วยอำนาจ
ของวิริยะ คือการทำกรบังคับจิตอันแรงกล้า ซึ่งรวมการบังคับกายอยู่ด้วยในตัว
ปรากฏว่ามีอยู่หลายเหล่าหลายลัทธิหลายศาสนา ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล และ
ในสมัยพุทธกาล และแม้กระทั่งบัดนี้ก็ยังมีเหลืออยู่. นี้ก็นับว่าเป็นศาสนา
ประเภทหนึ่ง.

สำหรับศาสนาประเภทที่ ๓ นั้น ทำความพันทุกข์ด้วยปัญญา จะต้อง
มีวิธีการที่เป็นไปในทางของปัญญา ให้เข้าใจแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงคาม
ที่เป็นจริงว่า อะไรเป็นอะไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนจิตเบื่อหน่ายถอยออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง ไม่มียึดมั่น
สิ่งใดไว้ด้วยอำนาจอุปาทาน ก็ไม่มีความอยากหรือยึดเหาที่เป็นเหตุแห่งทุกข์

จึงเลยไม่มีคำว่าทุกข์. วิธีนี้เรียกว่าเป็นการเอาชนะความทุกข์ด้วยกำลังปัญญา เป็นศาสนาประเภทที่ยึดหลักในทางปัญญาเป็นเบื้องหน้า.

ในโลกเราโดยสรุปแล้วมีลัทธิศาสนาซึ่งยึดหลักเป็นที่พึ่งต่างกันเป็น ๓ ประเภทดังนี้. เราผู้จะเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ของเรา เกี่ยวข้องกับผู้เป็นศาสนิกแห่งศาสนานั้น ๆ ซึ่งมีหลักแห่งการยึดต่างกันนั้น อาจจะหลงหลาดลึงกับทำสิ่ง...เป็นเอกติลงไปได้ ถ้าหากว่าเรายึดแต่เพียงหลักใดหลักหนึ่ง ซึ่งเป็นหลักของตัวเองอย่างเดียว. การรู้หลักกว้าง ๆ ถึงความแตกต่างระหว่างลัทธิศาสนาว่า มีอยู่อย่างไร แล้วปฏิบัติให้สมกันกับกรณีนั้น ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกเมื่อ จึงเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เป็นศุลกากร จะต้องคำนึงถึง และกำหนดไว้ในฐานะเป็น **ตัวอย่างสำหรับเทียบเคียง เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ของคนได้โดยเรียบร้อยบริบูรณ์** และเป็นหลักสำหรับเตือนตนว่า อคติอันมีทางมาจากการไม่รู้เท่า ถึงการณ์ หรือจากที่เรารู้จักผู้อื่นพอ: อื่นน้อยเกิน ไปได้ไม่น้อยเลย. ด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงจำเป็นที่จะต้อง **เบ็ดจิตใจของตนให้กว้าง** ด้วยอำนาจความปล่อย ความยอมให้แก่ลัทธิศาสนาต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไป ตามขั้นตามลำดับแห่งลัทธินั้น ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ถ้าเราประมวลสังเคราะห์ ก็ย่อมสังเคราะห์ลงในคำว่า "ธรรม" ได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าศาสนาใด ๆ ในโลกนี้; ฉะนั้นการมีหน้าที่รักษาความเป็นธรรมในโลก ก็ควรจะให้คำว่า ธรรม มีขอบเขตกว้างขวางชนิดที่กล่าวแล้ว นั้นด้วย ในหลักเกณฑ์ครบทั้ง ๓ ประการ คือความเชื่อ ความเพียร หรือปัญญา ซึ่งเป็นหลักของศาสนาต่าง ๆ นั้น.

สำหรับพุทธศาสนาเรา อยู่ในพวกอาศัยกำลังปัญญาเป็น **เบื้องหน้า** สำหรับทำกรรมรอกทัน **ถึงอย่างนั้นก็ยังมีแบ่งแยกเป็นลัทธิภายใน**

ต่าง ๆ กัน. การที่จะถือให้เป็นแบบอย่างแต่อย่างเดียวนั้น ไม่เป็นวิสัยที่จะทำได้ เช่นลัทธิพุทธศาสนาที่เรียกตัวเองว่า **เดรวาท** หรือที่คนอื่นเรียกว่า **หินยาน** คือพุทธศาสนาอย่างไทย อย่างลังกา อย่างพม่า เหล่านี้ ตั้งอยู่ในฐานะที่ต่างกันเป็นอันมาก จากอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกตัวเองว่า **มหายาน**. สถาบันซึ่งยึดถือกันมั่นคงของฝ่ายเดรวาทนั้นก็คือ การที่ไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงวางไว้แล้ว. ข้อนี้ตรงกันข้ามจากฝ่ายมหายาน ที่นิยมแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีที่รู้สึกว่าจะปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม. โดยเหตุนี้เองพุทธศาสนาอย่างเดรวาทจึงยังมีอะไร ๆ คล้ายกับที่เป็นอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาลเป็นอย่างมาก, แม้ที่สุดแก่การกินอยู่ นุ่งห่ม และการทำกิจประจำวัน ก็ยังเหมือนกับเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว. ส่วนฝ่ายมหายานนั้น มีการปรับปรุงกันใหม่ทุกอย่างทุกประการ แม้กระทั่งทิวทัศน์ลัทธิ คงนี้เป็นต้น. ท่านผู้เป็นบุคลากรคงจะมีหน้าที่การงาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับนิคมของพระพุทธรศาสนาทุก ๆ นิคมอยู่บ้างเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงควรจะศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ เป็นการเพิ่มเติมให้เพียงพอ อย่างน้อยที่สุด ก็ควรจะกำหนดจดจําใจความสั้น ๆ ของความแตกต่างระหว่าง **เดรวาท** กับ **มหายาน** นี้ไว้.

ตัวอย่างแห่งสถาบันที่ตอกันมั่นคงของฝ่ายเดรวาท นั้น อากมา จะยกมาเป็นตัวอย่างสักข้อหนึ่ง เช่นในวินัยมัยอยู่ว่าจะไม่ยอมบวชคนที่บิคามารคา ไม่อนุญาต เขาจะมีอายุเท่าไร เป็นคนอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากบิคามารคาก็ไม่ยอมบวชให้ ฉะนั้นเราจึงไม่ยอมบวชให้แก่บุคคลที่ไม่มีหลักฐานอะไร อันแสดงว่าบิคามารคาอนุญาต. ครั้นมาถึงสมัยนี้ มีระเบียบอะไร

ต่าง ๆ ของโลกปัจจุบัน ที่เขาจับกังกันขึ้น อย่างที่เรียกว่า สิทธิสากลของมนุษย์ชนควรจะทำได้ เช่นเขาเป็นผู้ใหญ่เป็นอิสระแก่ตัวแล้ว เขาจะแต่งงานหรือทำอะไรก็ได้ โดยไม่ต้องอาศัยความยินยอมของบิดามารดา ทั้งชายทั้งหญิงอย่างนี้เป็นต้น. เมื่อเขายกเอาสิทธิสากลของมนุษย์ชน ซึ่งเป็นที่ล้มเหลวของคนในสมัยปัจจุบันนี้เป็นอย่างยังงั้นกันนั้นมาอ้าง มันก็เป็นข้อแก้ตัวให้รอกไปได้. แต่ทางฝ่ายเดรวาทเรายังคงถือตรงตามเดิมทุกประการ เขาจะอ้างสิทธิมนุษยชนอันประเสริฐของเขา ให้ข้อแห่งไหนอย่างไร เราก็ไม่ยอมจะบวชให้แก่บุคคลที่แม้อายุจะมากเป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้ว แต่ว่าบิดามารดาไม่ได้อนุญาต กันนี้เป็นต้น. นี้ก็มีความหมายอยู่ตรงที่ว่า เรายังคงรักษาด้วยบทเดิมของพระวินัยหรือของพระพุทธรูปผู้ใดต่าง ๆ ไว้โดยไม่ยอมและต้อง. ถ้าข้อใดจะล้าสมัยจะพ้นสมัยไป ก็ปล่อยให้คงล้าสมัยพ้นสมัยปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์นั้น ๆ ไม่ยอมถอดออกและไม่เปลี่ยนแปลง. เมื่อปฏิบัติไม่ได้ ก็ไม่ปฏิบัติ แต่เมื่อยังปฏิบัติได้อยู่ ก็ยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด. หวังว่าท่านที่จะออกไปเป็นตุลาการ คงจะได้เผชิญปัญหาเหล่านี้ข้างหน้า ขอให้เคารพต่อสถาบันของพุทธศาสนาอย่างเดรวาทให้เหมาะสมแก่กรณีด้วย. ส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายมหายานนั้น เชื่อว่าคงจะเป็นการสะดวกสบายกว่า ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่อะไรไปตามที่เห็นสมควร แก่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง. เราไม่มีการยึดถือหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน ฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องอาศัยการวินิจฉัยพิจารณาที่เหมาะสมแก่กรณี เรียกว่าเป็นการทำให้ถูกต้องให้ตรงตามลัทธิวินัยของศาสนานั้น ๆ นับตั้งแต่ศาสนาประเภทใหญ่ ๆ เช่นพวกที่เฟื่องศรีทธาเป็นเบื้องต้น ความเพียรเป็นเบื้องต้น บัญญาเป็นเบื้องต้น และทุก ๆ พวก ก็ยังมีแตกแยกออกเป็นนิกายย่อย ๆ กันนี้เป็นต้น.

ข้อต่อไปที่อาทมาอยากจะปรับความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง ก็คือ เรื่องที่
 เกี่ยวกับเจตนาของกุลาการ. เจตนาที่จะพิพากษาหรือจะสั่งบังคับคดีต่าง ๆ
 นั้นเป็นของสำคัญที่จะต้องตั้งไว้ในฐานะเป็นของบริสุทธิ์. นี้เคยมีผู้ถามปัญหา
 ถึงข้อที่ว่า คำพิพากษาสั่งฆ่าคน หรือทำให้คนตกทุกข์ลำบากนั้น จะมีส่วนที่
 เป็นวิบากกรรม อันจะสนองแก่ผู้เป็นกุลาการด้วยหรือไม่. ข้อนี้ อาทมา
 ก็ได้เคยตอบไปบ้างแล้ว และยังอยากจะขอ้อีกครั้งหนึ่งว่า ต้องถือเอา
 “เจตนาเป็นตัวกรรม” หรือเป็นใหญ่. เจตนา นั้น หมายถึงความรู้สึกนึก
 หรือความต้องการตามความประสงค์ในการที่จะทำสิ่งใด ๆ ลงไป. ในที่นี้
 หมายถึงการที่จะพิพากษาอรรถคดี และสั่งบังคับคดีลงไป. เราต้องปรับ
 ประครองเจตนาของเราให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเจตนาของปุชณียบุคคลแห่งโลกให้
 เสมอไป เหมือนดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น. ถ้าเราเป็นผู้ชู้ชาอุคคคติ
 ตั้งอยู่ในอุคคคติจริง ๆ แล้ว ไม่ต้องกลัว เจตนา นั้นย่อมจะบริสุทธิ์
 สุดต่อเอง และจะเป็นการทำให้ไปช่วยมุ่งรักษาอุคคคติของผู้รักษาความ
 เป็นธรรม หรือผู้คุ้มครองธรรมอยู่ในโลกนี้. การที่จำเลยจะต้องเป็นไป
 ตามกรรม หรือตามบทบัญญัติที่อาศัยกฎเกณฑ์แห่งความยุติธรรม ที่ได้วางกัน
 ขึ้นไว้แล้ว ไม่ใช่สิ่งที่เราจะต้องรับผิดชอบ. เราจะรับผิดชอบเฉพาะแต่เจตนา
 ในการที่จะรักษาความยุติธรรมโลกแต่อย่างเดียว.

อาทมายังนึกไปถึงว่า แม้แต่ พวกที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการ
 ทำคนโดยตรง เช่นพวกแพทย์มากเป็นกัน : ถ้าเขามีเจตนาในทำนองที่จะ
 ร่วมมือกันรักษาความยุติธรรมของโลกแล้วเขาก็ไม่ต้องรับบาปกรรมที่จะสนองใน
 กรณีว่าเป็นผู้ฆ่าคน. ส่วนเขาจะรับบาปกรรมอันอื่น ไก่บ้างเป็นพิเศษหรือไม่

เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่เรื่องเจตนาฆ่าคนนั้นคงไม่มีแน่ ถ้าหากว่าเขาเป็นผู้มีอุกมกก็อย่างที่กล่าวนี้ประจำอยู่ในใจจริง ๆ **มันที่สุดแค่ทหารที่ถืออาวุธ** ที่จะต้องปล่อยอาวุธออกไป เพื่อเจตนาที่จะม็องกันรักษาความยุติธรรมของโลก ก็จะไม่ต้องรับสนองบาปกรรม ในฐานะที่เป็นการฆ่าคน, ถ้าเจตนาไม่มีในการฆ่าคน มีแค่เจตนาในการที่จะรักษาความยุติธรรมของโลกไว้จริง ๆ. เรากลัวอยู่แต่ว่าคนเหล่านั้นจะไม่มีเจตนาเช่นนั้นเท่านั้น. **มันที่สุดแค่บุคคลที่จะต้องบ็องกันตัว** ในเมื่อมีศัตรูจู่โจมเข้ามาจะทำอันตราย เขาก็ต้องบ็องกันตัวโดยไม่มี การคำนึงว่าจะทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตหรือไม่. ถ้าหากว่าการบ็องกันตัวของเขานั้นทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตลงไป โดยบทบัญญัติของกฎหมายก็ไม่ได้ว่าเขาฆ่าคนหรือเจตนาจะฆ่าคน. ถ้าหากว่าเขาจะมีโทษบ้าง ก็จะต้องมีโทษเพราะบทบัญญัติอื่น ไม่ใช่บทบัญญัติในเรื่องเจตนาจะฆ่า; หรือเขาอาจจะไม่มีโทษเลยก็ได้ เพราะไม่มีเจตนาจะฆ่าคนทั้งนี้. **ธรรมในทางพุทธศาสนาล้วนแต่ถือหลักอย่างเดียวกัน.** วินัยเป็นอันมากสำหรับพระภิกษุ ยกเว้นอาบัติโดยสันติเชิงแก่ภิกษุผู้ที่ไม่เจตนา แม้ว่ากรกระทำนั้นมีผลถึงกับเป็นการทำให้เกิดการเสียชีวิตแก่บุคคลอื่นเหล่านั้นเป็นต้น.

เพราะเหตุนี้จึงกล่าวมานี้เอง อาจมาจึงขอยืนยันว่า **ผู้ที่พยายามรักษา** อุดมคติของตุลาการไว้ประจำใจอยู่เสมอเช่นนั้น ย่อมจะมีเจตนาบริสุทธิ์สุดองค์ในการที่จะรักษาธรรมของโลกไม่มีเจตนาที่จะทำใครให้ลำบากหรือแกล้งทำใครให้เสียชีวิต; และยังจะประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อสุดท้ายอีกด้วย คือ อุเบกขา มีความวางเฉยในเมื่อช่วยอะไรไม่ได้. **ธรรมข้อนี้ท่านก็จัดเป็นพรหมวิหาร** ก็เป็นคุณสมบัติของพรหมด้วย

เหมือนกัน เท่า ๆ กับข้อเมตตา กรุณา มุทิตา แม้ว่าจะเป็นข้ออุเบกขาหรือจำเป็นจะต้องวางเฉย ในกรณีที่ดีกว่าจะต้องเป็นไปคามกรรม. เมื่อประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อนี้ด้วย และมีอุกมคติแห่งบุคคลผู้รักษารวมของโลกด้วย เจตนาของเขาย่อมบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีบาป ไม่มีกรรม เพราะการ संबังกับคติ ทั้งจะเป็นการกัณฑ์อยู่ในฐานะปุชนียบุคคลของโลกได้ด้วย โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ข้อสุดท้ายเท่าที่เวลาซึ่งเหลืออยู่จะอำนวยให้ อาจอยากจะแนะให้ทั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่ง คือบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน. เราทุกคนที่อยู่ในโลก ย่อมมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน อยู่เป็นพวกเป็นหมู่เป็นคณะ. ที่ใกล้ชิดที่สุดก็เรียกว่าครอบครัว. บุคคลเหล่านี้เมื่อพิจารณาดูให้ถี่ถ้วน จะเห็นว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย ในการที่จะคลบคลานให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามความต้องการของเขา เพราะฉะนั้นเราจึงจำเป็นที่จะต้องจัดการแก้ปัญหาเกี่ยวกับบุคคลแวดล้อมนี้ ให้ลุล่วงไปก็ด้วยเหมือนกัน. เราจะพิจารณากันถึงประเภทที่เป็นของจำเป็นก่อน โดยเฉพาะก็คือครอบครัว. ทุกคนจะต้องมีครอบครัว. เพราะการมีครอบครัวเป็นของจำเป็นสำหรับมวลมนุษย์ : นี่เป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ ที่ว่ามวลมนุษย์จะต้องมีครอบครัว. ผู้ที่เป็นบุคลากรจะต้องมีภาระหนัก ที่จะต้องกันไม่ให้เรื่องของครอบครัวเกี่ยวพันถึงการปฏิบัติหน้าที่บุคลากร เพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องมีความสามารถพิเศษ หรือมีอุปนิสัยพิเศษซึ่งเป็นคุณธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นทางที่ทำให้ทั้งในทางบึงกันและแก้ไข. ในกรณีที่เป็นการบึงกันนั้น อย่างน้อยเราจะต้องทำให้กันข้างเคียงของเราหรือ

ครอบครัวของเราเป็นผู้ที่ทั้งอยู่ในศีลในธรรมเช่นเดียวกับเรา จึงจำเป็นที่จะ
 ต้องถือเป็นหน้าที่ว่าทุกคนจะต้องอบรมครอบครัวของตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม
 อย่างถูกต้องเช่นเดียวกับตน. พ่อบ้านจะต้องมีหน้าที่อบรมคนทุกคนในครอบครัว
 ของตน ให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม มิฉะนั้นแล้วจะเป็นภัยแก่พ่อบ้านนั่นเอง. สำหรับ
 พ่อบ้านที่เป็นตุลาการด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการอบรม
 ที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวก็ควรจะต้องเลือกเฟ้นให้ได้อย่างดีที่สุด
 ให้ได้ผู้เข้ามาร่วมครอบครัวนั้น เป็นคนตั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มี
 ครอบครัวยังมีโอกาสเลือกได้มาก ไม่ควรปล่อยตัวหาคู่ครองตามอารมณ์ตามอำนาจ
 กิเลส แต่จะหาคู่ครองตามอุดมคติของตุลาการ ก็จะต้องเป็นผู้มาช่วยกัน หรือ
 ร่วมมือกันอำนวยความสะดวก ในการปฏิบัติหน้าที่การงานแห่งการรักษาความ
 เป็นธรรมของโลกให้ลุล่วงไปด้วยดี. สำหรับผู้ที่มีครอบครัวอยู่แล้ว ก็จะต้องถือ
 เป็นภาระหน้าที่อย่างยิ่ง ในการที่จะสนใจพยายามฝึกฝนอบรมครอบครัวของตน
 ให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม เพื่อจะไม่เกิดเป็นสิ่งที่เบียดเบียนอุปสรรคขัดขวาง หรือถึงกับ
 ทำลายการปฏิบัติหน้าที่บริสุทธิบริบูรณ์ของตนเสียในภายหลัง.

แท้ที่จริง เราควรจะต้องตรงกันทุกคนว่า การอบรมครอบครัวให้
 ตั้งอยู่ในศีลธรรมนั้น เป็นความจำเป็นเท่า ๆ กับการปฏิบัติหน้าที่
 การงานอื่น ๆ มิฉะนั้นต้องประสบความยุ่งยากหม่นหมอง จนเหมือนกับก
 นรกทั้งเป็นโดยไม่ต้องสงสัย. ครอบครัวของตุลาการ ควรจะตั้งอยู่ในฐานะ
 เป็นปูชนียบุคคลระดับหนึ่งไปทั้งครอบครัว เช่นเดียวกับครอบครัวของปุช
 นียบุคคลอื่น ๆ. โดยเฉพาะในครั้งโบราณ บุคคลจำพวกพราหมณ์ หรือผู้ตั้งสอน
 ศีลธรรม ซึ่งเป็นผู้ครองเรือนเหล่านี้ ถ้าเราดูตามหลักเกณฑ์ที่เขาถือกันมาแต่

กาลก่อน เขารวมักระวังคนที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกในครอบครัว ก็ด้วยเหตุนี้เอง : พวกพราหมณ์จะไม่ยอมแต่งงานกับพวกวรรณะอื่น นอกจากที่เป็นพราหมณ์ มีคุณสมบัติต่าง ๆ เหมือนกันหรือเข้ากันได้ เพื่อไม่มาเป็นอุปสรรคต่าง ๆ ในการที่บุคคลนั้นจะปฏิบัติหน้าที่เป็นพราหมณ์ หรือเป็นครูบาอาจารย์ของบ้านเมือง. โดยเฉพาะหน้าที่ ที่จะต้องอาศัยบุคลิกพิเศษเช่นนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการเลือกเฟ้น หรือมีการคบหาสมาคมกันแต่ในบุคคลที่มีอุดมคติตรงกันคงกล่าวแล้ว เราจึงควรจะนำหลักเกณฑ์อันนี้มาใช้เป็นหลักปฏิบัติ หรือเป็นเครื่องป้องกันความยุ่งยากที่จะเกิดในอนาคตให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้.

การที่มีสิ่งแวดล้อมหรือบุคคลแวดล้อมเป็นอุปสรรคเสียเองนั้น ขอให้ถือว่าเป็นโชคร้ายอย่างหนึ่ง เป็นอุปมงคลอย่างหนึ่ง. พระพุทธเจ้าท่านทรงสรรเสริญการมีมิตรที่ไว้อย่างยิ่ง จนถึงกับกล่าวว่า การมีมิตรคั้นนั้นเป็นอะไร ๆ ทั้งหมดของความสำเร็จ. ในเรื่องนี้มีเรื่องเล่าว่า พระอนานที่ซึ่งเป็นศิษย์ใกล้ชิดที่สุดของพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เท่าที่ท่านเองได้คำนวณครอบรอบทั่วถึงแล้ว รู้สึกว่าการมีเพื่อนดี หรือบุคคลที่แวดล้อมคั้นนั้น เป็นถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของความสำเร็จของมนุษย์เรา. พระพุทธเจ้าท่านทรงสัทห้ามเสียว่า อย่าพูดอย่างนั้น การมีบุคคลแวดล้อมที่คั้นเป็นถึง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ หรือเป็นทั้งหมดของความสำเร็จของมนุษย์เรา. ฉะนั้นถ้าหากว่าบรรดาท่านที่เป็นกุลาการ ได้บุคคลข้างเคียงที่แวดล้อมดี หรือถึงกับช่วยกันสงวนศักดิ์ศรีของกุลาการไว้ด้วยกันทั่วครอบครัวแล้ว ย่อมจะเป็นการประพฤติธรรม

ทั้งครอบครัว ย่อมจะเป็นบันไดไปสู่สวรรค์กันทั้งครอบครัว ไม่เป็นการทิ้งไป
สู่รกทึบเป็น เหมือนกับที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบางที่บางแห่งเป็นแน่นอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นอันว่าเราได้พิจารณากันโดยละเอียดถึงข้อที่ควรสนใจ
และระมัดระวังเกี่ยวกับการเป็นตุลาการในอนาคต ในข้อที่ว่าเราจะต้องประพฤติ
ธรรมประจำหน้าที่ของเรา; และต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ อย่าง
ปลอดภัย : เราจะต้องกักตนให้อยู่ในฐานะเป็นกนของโลก คือผู้พิทักษ์ความ
เป็นธรรมของโลก ไม่เลือกที่รักมักที่ชังในระหว่างบุคคล หรือแม้ในระหว่าง
ชาติระหว่างประเทศ หรือแม้ในระหว่างโลกด้วยซ้ำไป ถ้าหากก็จะเกิดขึ้นได้
ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเทวคาเป็นต้น; เพราะคำว่า "ธรรม" นั้น ไม่มีชาติ
ไม่มีเชื้อชาติ เป็นของสิ่งเดียวกันในทุก ๆ โลก : และเราจะต้องยึดถือ
อุดมคติที่ว่า การปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น ย่อมอยู่ในฐานะเป็นที่พึงของโลก อยู่ใน
ประเภทที่เรียกว่าปุณนิบุคคลของโลก, เมื่อผู้ใดสมควรเข้ามาปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น
ก็จะต้องถืออุดมคตินั้น จึงจะราบรื่น หรือได้รับผลจากหน้าที่อันนี้ มิฉะนั้น
แล้วจะเป็นการผิดหรือขัดต่อหน้าที่โดยสิ้นคา หรือโดยเราไม่รู้สักตัวก็ตามที่,
ผลสุดท้ายก็จะนำความยุ่งยากลำบากมาให้ ตรงกันข้ามจากที่ได้ทำให้ตรงกับ
อุดมคติ ซึ่งเรากลับจะได้สิ่งที่ดีที่สุกที่มนุษย์ควรจะได้ เป็นการดีกว่าหรือ
ได้เปรียบกว่ามนุษย์อีกหลายประเภทจำนวนมากทีเดียว. เราควรถือเอาโอกาส
ที่เราได้โอกาส ในการทำตนเป็นผู้พิทักษ์ความเป็นธรรมของโลก ที่เขายกขึ้น
เป็นปุณนิบุคคลของโลกประเภทหนึ่งนี้ ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไป
ด้วยดี โดยอาศัยหลักแห่งพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นมูลฐาน ทำการชนะ

ตนเองให้ได้โดยเด็ดขาดก่อนแล้ว มีจิตใจที่เกลียดเกลียดจากอกคิทั้งปวง ทำการ
 วินิจฉัยบรรณคดี และสั่งบังคับคดีไปตามที่ธรรมจะชี้ช่องให้ หรือตามที่ธรรม
 จะชี้ชวนไป จนประสบกับความดีงาม ความเจริญ สมตามความมุ่งหมาย
 ของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ที่ว่าเกิดมาเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ ก็เพื่อจะศึกษา
 สิ่งทั้งหลายทั้งปวง จนรู้แจ่มแจ้ง สามารถถอนตนออกมาเสียได้จากความทุกข์
 ในวัฏฏสงสารด้วยกันทุกคน. เราเสียอีกที่ทั้งคนอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งแก่บุคคลอื่น
 เพราะฉะนั้นจะก่อรับภาระมากขึ้นอีกส่วนหนึ่ง สำหรับปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นธรรม
 ให้ประกอบด้วยธรรม เพื่อบุคคลอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ สมตามที่เขา
 จัดบุคคลประเภทนี้ไว้ ว่าเป็นที่พึ่งของโลก และเป็นปฐุณียบุคคลของโลก
 ทุก ๆ ประการ.

อาทมาชอยู่ติการบรรยายในวัน^{นี้} เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยายชุดนี้เคยจัดพิมพ์มาแล้ว ๒ ครั้ง เป็นชุดหลักพุทธศาสนา
 สำหรับบุคลากรปิลละหนึ่งเล่ม และต่อมาได้รวมพิมพ์ในหนังสือธรรมโฆษณ
 ชุด *ตุลาการวิกรม เล่ม ๑* ซึ่งการจัดพิมพ์ทั้ง 2 ครั้งนี้ได้ขาดคราวไปนานแล้ว
 การจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ใช้ฉบับพิมพ์ในหนังสือธรรมโฆษณ ซึ่งเป็นฉบับที่ถือได้ว่า
 ถูกต้องและสมบูรณ์กว่าการพิมพ์คราวอื่น ๆ เป็นแบบโดยมิได้แก้ไขข้อความ
 ตอนใดทั้งสิ้น

คำขอพบพระคุณ

ธรรมสภา ขอกราบขอพบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้เป็นองค์บรรยายหนังสือคู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ เล่มนี้เป็นอย่างสูง อันเป็นธรรมบรรยายที่มุ่งแสดงหลักพุทธศาสนาที่กล่าวเจาะจงถึงเนื้อแท้ด้วยข้อความที่เข้าใจง่ายและค่อยสูงขึ้นเป็นลำดับ กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่เปรียบเสมือนบันไดขั้นต้นในการที่จะศึกษาธรรมะในชั้นสูงๆต่อไป เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา และผู้ที่ต้องการแนวทางดำเนินชีวิตของตน เพื่อการปฏิบัติอย่างมีหลักการ อันจะยังประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองในที่สุด

กราบขอพบพระคุณ คุณเมตตา พานิช แห่งธรรมทานมูลนิธิ ผู้จัดพิมพ์ในครั้งแรก เป็นอย่างสูง ที่เมตตาให้ธรรมสภาจัดพิมพ์หนังสือที่ดีและมีคุณค่าเช่นนี้ออกเผยแพร่แก่สาธารณชนได้อย่างกว้างขวาง ยังให้ประโยชน์อันมหาศาลจักบังเกิดแก่พุทธบริษัทที่ได้พบเห็นและนำ คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ เล่มนี้ ไปศึกษาและปฏิบัติ

กราบขอพบพระคุณ มูลนิธิ กองทุน วัด โรงเรียน หน่วยราชการ หอสมุด ศูนย์หนังสือ และร้านหนังสือทั่วราชอาณาจักร ที่ได้กรุณาช่วยเผยแพร่หนังสือคู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ ของพุทธทาสภิกขุ เล่มนี้เป็นอย่างสูง

ท่านที่ประสงค์มีไว้เพื่อศึกษาหรือจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...

ธรรมสภา

เลขที่ ๓๕/๒๗๐ จรัญสนิทวงศ์ ๖๒ บางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

โทร : ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖, ๔๔๑๑๕๘๘ โทรสาร : ๔๒๔๐๓๗๕

ธรรมสภาได้รวบรวมหนังสือและสื่อธรรมะไว้บริการแก่ท่านสาธุชน จากสำนักพิมพ์และสำนักปฏิบัติธรรมทั่วประเทศ ท่านที่สนใจเลือกชมได้ที่

ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

เลขที่ ๒ - ๖ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กทม. ๑๐๑๗๐ โทร. ๘๘๘๗๕๔๐

ริมถนนบรมราชชนนี กิโลเมตรที่ ๑๖ ก่อนถึงพุทธมณฑลสถาน เพียง ๒ กิโลเมตร

๑ สถาบันบันลือธรรม เรียนเชิญท่านสาธุชนร่วมฟังพระธรรมเทศนา จากพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในโครงการ พบพระ พบธรรม ทุกวันอาทิตย์ ตั้งแต่เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๐.๓๐ น. ณ ห้องประชุมสถาบันบันลือธรรม อาคารศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา ผู้สนใจสอบถามองค์บรรยายได้ที่ โทร. ๔๔๑๑๕๓๕